

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

II 573/2005

120050166, 1

COBISS •

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik 28, št. 1 *Ljubljana 2005*

arhivi

UDK 930.25 (497.12) (05)

UDC 930.25 (497.12) (05)

ISSN 0351-2835

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens

Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia

The Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia

© 2005 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, p. p. 21, SI-1127 Ljubljana

telefon: (01) 241 42 00

telefaks: (01) 241 42 69

e-pošta: matevz.kosir@gov.si, jure.volejak@gov.si

http://www.arhivsko-drustvo.si/publikacije/ads__publikacije.htm

Glavni in odgovorni urednik: dr. Matevž Košir (Ljubljana)

Pomočnik glavnega in odgovornega urednika: Jure Volčjak (Ljubljana)

Tehnična urednica: Tatjana Šenk (Ljubljana)

Uredniški odbor: Zdenka Bonin (Koper), dr. Boris Golec (Ljubljana), Marija Hernja Masten (Ptuj), Jozo Ivanovič (Zagreb), Andrej Nared (Ljubljana), dr. Alfred Ogris (Celovec), Blaž Otrin (Ljubljana), mag. Slavica Tovšak (Maribor), Ivanka Uršič (Nova Gorica), dr. Ivanka Zaje - Cizelj (Celje), Barbara Žižmund (Ljubljana)

Redakcija te številke je bila zaključena 12. 7. 2005

Revija izhaja dvakrat letno. Cena posamezne številke je 3000 SIT.

Lektorica: Eva Blumauer

Prevodi: Nataša Bižal-Plaustejner (angleščina), Wolfgang Zitta (nemščina), Anna Nizza (italijanščina)

Fotografska dela: Borut Jurca, Tatjana Rodošek

UDK: Tina Puhan

Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo, Agencija za raziskovalno dejavnost RS in Arhivsko društvo Slovenije

Poslovni račun: NLB d.d. Ljubljana, 02083-0019446150

Računalniški prelom in oblikovanje: Franc Čuden, MEDIT d.o.o., Notranje Gorice

Tisk: Grafika - M s. p.

Naklada: 500 izvodov

Na naslovnici: Viseči pečat mekinjskega samostana iz leta 1680; upodobljena je Marija z Detetom, ki sedi na prestolu (ARS).

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik 28, št. 1 *Ljubljana 2005*

Na predhodni strani: Nabrežje Ljublanice okoli leta 1953. Foto Vlastja Simončič. (ZAL, Fototeka E7/145)

KAZALO**ČLANKI IN RAZPRAVE**

Jelka Melik, Upravno sodišče Republike Slovenije kot ustvarjalec arhivskega gradiva	1
Dževad Zečić, Igor Škamperle, Vpliv Hermana iz Koroške na poznavanje srednjeveške arabske znanosti na Zahodu	7
Stanislav Južnič, Cauchyjeva in Močnikova Gorica kot središče evropske matematike (ob 190. letnici Močnikovega rojstva)	15

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

Damjan Hančič, Pečati samostanov klaris na Kranjskem	33
Jure Maček, Šolska reforma med letoma 1953 in 1962 v Mariboru	41
Ivanka Zajc-Cizelj, Zbirka dr. Herberta Kartina (1804–1960)	63
Ljuba Dornik Šubelj, Podatki o dr. Vitu Kraigherju so bili državna tajnost	77

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Radenci 2005 (Slavica Tovšak)	87
Arhiviranje e-zapisov v treh skandinavskih državah (Jože Škofljanec, Vesna Gotovina, Miroslav Novak)	89
XV. mednarodni arhivski raziskovalni tabor Čikečka vas, Dolenci, Števanovci, Verica-Ritkarovci, Andovci od 27. junija do 2. julija 2005 (Gordana Šoeveš Lipovšek)	91
Konferenca CITRA 2003, Cape Town (Natalija Glažar)	94
Srednjeevropska konferenca FIAT/IFTA, Dunaj (Aleksander Lavrenčič)	95
Digitalizacija avdiovizualnih arhivov javnih radiotelevizij (Aleksander Lavrenčič)	97
23. festival nemega filma v Pordenoneju in v Sacilu (Marta Rau Selič)	98
11. mednarodna konferenca "Colloquia Jerzy Skowronek dedicata", Torun (Tatjana Rezec-Stibilj)	100

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH**PUBLIKACIJE**

Jože Žontar, Arhivska veda v 20. stoletju (Janez Kopač)	101
Tatjana Rezec Stibilj, Slovenski dokumentarni film 1945–1958 (Aleksander Lavrenčič)	103
Ivan Nemanič, Filmski zapisi Božidarja Jakca 1929–55 (Naško Križnar)	107

Damjan Hančič, Klarise na Kranjskem (France M. Dolinar)	107
Jure Maček, Ukinitveni komisar za društva, organizacije in združenja na Spodnjem Štajerskem (Mojca Horvat)	108
Cona B Svobodnega tržaškega ozemlja (1947–1954), Zbornik ob 50-letnici priključitve cone B STO Jugoslaviji (Metka Gombač)	109
France Martin Dolinar, Knjižnice skozi stoletja (Iztok Ilich)	110
Jelka Melik, Mateja Jeraj, Spoznajmo Ljubljano: vodnik po mestu za otroke (male in velike) (Damjan Hančič)	111
Šolska kronika, leto 2004, letnik 13 (37), številka 1 in 2 (Vlasta Tul)	113
TUJI ČASOPISI IN REVIIJE	
Mitteilungen des Steiermarkischen Landesarchivs. Folge 52/53, Graz 2004 (Nada Jurkovič)	115
Rassegna degli Archivi di stato, letnik LXII, Rim 2002, zvezek 1–3 (Zdenka Bonin)	115
La gazette des archives št. 173 (1996) (Polona Mlakar)	117
COMMA, 2003–1 in 2004–2 (Natalija Glažar)	118
RAZSTAVE	
Ali jih lahko še rešimo? Konzervacija in restavracija pisne dediščine (Zdenka Semlič Rajh)	121
Srečko Kumar 1888–1954 (Aleksandra Pavšič Milost)	125
Mesto v senci gradu (Ivanka Zajc-Cizelj)	126
Voda še za v čevelj ni dobra (Bojan Himmelreich)	127
Dragotine škofije Koper (Marija Čipić Rehar)	128
Razstava ob 50-letnici priključitve cone B STO k Jugoslaviji (Zdenka Bonin, Mirjana Kontestabile Rovis)	129
Učitelj naj bo (Zdenka Bonin, Mirjana Kontestabile Rovis)	129
Hrpelje skozi čas (Zdenka Bonin, Mirjana Kontestabile Rovis)	130
Ervin Hartman starejši; glasbeni učitelj, dirigent in skladatelj (1904–1988) (Mojca Horvat)	130
Mariborska društva in društveno življenje pred drugo svetovno vojno (Mojca Horvat)	130
Naših 180 let, Impol d.o.o. (Mojca Horvat)	131

INHALTVERZEICHNIS**INDICE****INDEX****AUFSÄTZE UND ABHANDLUNGEN****ARTICOLI E TRATTATI****ARTICLES AND DISQUISITIONS**

Jelka Melik,	Der Verwaltungsgerichtshof der Republik Slowenien als Ursprungsstelle, bei der Archivgut erwächst 1 <i>Il Tribunale amministrativo della Repubblica di Slovenia quale creatore del materiale archivistico</i> The Administrative Court of the Republic of Slovenia as the creator of the archival material	
Dževad Zečić, Igor Škamperle,	Der Einfluss Hermannus' de Carinthia auf die Kenntnis der mittelalterlichen arabischen Wissenschaft im Westen 7 <i>L'influenza di Ermanno di Carinzia sulla conoscenza in Occidente della scienza araba medievale</i> The Influence of Herman from Carinthia regarding the knowledge about Middle Ages Arabic science in the West	
Stanislav Južnič,	Cauchy's und Močnik's Görz als Zentrum der europäischen Mathematik (zum 190. Geburtstag von Franc Močnik) 15 <i>La Gorizia di Cauchy e Močnik come centro della matematica europea (in occasione dei 190 anni della nascita di Močnik)</i> Cauchy's and Močnik's Gorica as the centre of European mathematics (at the 190 th anniversary of Močnik's birth)	

AUS ARCHIVBESTÄNDEN UND SAMMLUNGEN**DAI FONDI ARCHIVISTICI E DALLE RACCOLTE****FROM THE FUNDS AND COLLECTIONS OF THE ARCHIVES**

Damjan Hančič,	Die Siegel der Klarissenorden in Krain 33 <i>I sigilli dei conventi delle Clarisse in Carniola</i> The Signets of the convents of the nuns of the order of St. Clare in Carniola	
Jure Maček,	Die Schulreform zwischen 1953 und 1962 in Maribor 41 <i>La riforma scolastica a Maribor tra gli anni 1953 e 1962</i> The Educational reform between the years 1953 and 1962 in Maribor	
Ivanka Zajc-Cizelj,	Die Sammlung Dr. Herbert Kartin 63 <i>La raccolta del dr. Herbert Kartin</i> The Collection of D.LL. Herbert Kartin	
Ljuba Dornik Šubelj,	Die Daten über Dr. Vito Kraigher waren Staatsgeheimnis 77 <i>I dati sul dr. Vito Kraigher erano un segreto di Stato</i> The data on D.LL. Vito Kraigher had been the state secret	

TÄTIGKEITSBERICHTE DER ARCHIVE UND KONFERENZEN**SUL LAVORO DEGLI ARCHIVI E DELLE CONFERENZE****ABOUT THE WORK OF THE ARCHIVES AND HOLDING OF MEETINGS**

Technische und inhaltliche Probleme der klassischen und elektronischen Archivierung, Radenci 2005 (Slavica Tovšak) 87 <i>I problemi tecnici e di contenuto nell'archiviazione classica ed elettronica, Radenci 2005</i> The technical and contents problems of the classical and electronic filing of documents, Radenci 2005	
Die Archivierung elektronischer Aufzeichnungen in drei skandinavischen Ländern (Jože Škofljanec, Vesna Gotovina, Miroslav Novak) 89 <i>L'archiviazione delle e-mail nei tre stati scandinavi</i> The filing of e-written records in three Scandinavian countries	

XV. Internationales archivalisches Forschungslager Čikečka vas, Dolenci, Števanovci, Verica-Ritkarovci, Andovci vom 27. 6. bis 2. 7. 2005 (Gordana Šoevegeš Lipovšek)	91
<i>XV campo internazionale di ricerca archivistica Čikečka vas, Dolenci, Števanovci, Verica-Ritkarovci, Andovci dal 27 giugno al 2 luglio 2005</i>	
The XV international archival research camp Čikečka village, Dolenci, Števanovci, Verica-Ritkarovci, Andovci from June 27 to July 2 2005	
Konferenz CITRA 2003, Cape Town (Natalija Glažar)	94
<i>La conferenza CITRA 2003, Cape Town</i>	
The conference CITRA 2003, Cape Town	
Mitteleuropäische Konferenz FIAT/IFTA, Wien (Aleksander Lavrenčič)	95
<i>La conferenza FIAT/IFTA dell'Europa centrale, Vienna</i>	
The Central European conference FIAT/IFTA, Vienna	
Digitalisierung audiovisueller Archive öffentlicher Rundfunk- und Fernsehanstalten (Aleksander Lavrenčič)	97
<i>L'informatizzazione degli archivi audiovisivi delle radiotelevisioni pubbliche</i>	
The digitalisation of audiovisual archives of the public radio and television networks	
23. Stummfilm-Festival in Pordenone und Sacil (Marta Rau Selič)	98
<i>Il XXIII festival del film muto a Pordenone e a Sacile</i>	
23. the festival of the silent film in Pordenone and in Sacil	
11. Internationale Konferenz "Colloquia Jerzy Skowronek dedicata", Torun (Tatjana Rezec-Stibilj)	100
<i>L'XI conferenza internazionale "Colloquia Jerzy Skowronek dedicata", Torun</i>	
11. the international conference "Colloquia Jerzy Skowronek dedicata", Torun	

REZENSIONEN UND BERICHTE ÜBER PUBLIKATIONEN UND AUSSTELLUNGEN
RECENSIONI E RAPPORTI SULLE PUBBLICAZIONI E SULLE MOSTRE
REVIEWS AND REPORTS ON PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

PUBLIKATIONEN
PUBBLICAZIONI
PUBLICATIONS

Jože Žontar, Arhivska veda v 20. stoletju (Janez Kopač)	101
Tatjana Rezec Stibilj, Slovenski dokumentarni film 1945–1958 (Aleksander Lavrenčič)	103
Ivan Nemanič, Filmski zapisi Božidarja Jakca 1929–55 (Naško Križnar)	107
Damjan Hančič, Klarise na Kranjskem (France M. Dolinar)	107
Jure Maček, Ukinitveni komisar za društva, organizacije in združenja na Spodnjem Štajerskem (Mojca Horvat)	108
Cona B Svobodnega tržaškega ozemlja (1947–1954), Zbornik ob 50-letnici priključitve cone B STO Jugoslaviji (Metka Gombač)	109
France Martin Dolinar, Knjižnice skozi stoletja (Iztok Ilich)	110
Jelka Melik, Mateja Jeraj, Spoznajmo Ljubljano: vodnik po mestu za otroke (male in velike) (Damjan Hančič)	111
Šolska kronika, leto 2004, letnik 13 (37), številka 1 in 2 (Vlasta Tu)	113

AUSLÄNDISCHE ZEITUNGEN UND ZEITSCHRIFTEN
GIORNALI ESTERI E RIVISTE
FOREIGN NEWSPAPERS AND MAGAZINES

Mitteilungen des Steiermarkischen Landesarchivs. Folge 52/53, Graz 2004 (Nada Jurkovič)	115
Rassegna degli Archivi di stato, letnik LXII, Rim 2002, zvezek 1–3 (Zdenka Bonin)	115
La gazette des archives št. 173 (1996) (Polona Mlakar)	117
COMMA, 2003–1 in 2004–2 (Natalija Glažar)	118

AUSSTELLUNGEN**MOSTRE****EXHIBITIONS**

Können wir es noch retten? Konservierung und Restaurierung des schriftlichen Erbes (Zdenka Semlič Rajh) 121 <i>Possiamo ancora salvarli? La conservazione e il restauro dell'eredità scritta</i> Can we still save them? The conservation and restoration of the written heritage	121
Srečko Kumar 1888–1954 (Aleksandra Pavšič Milost) 125 <i>Srečko Kumar 1888–1954</i> Srečko Kumar 1888–1954	125
Stadt im Schatten der Burg (Ivanka Zajc-Cizelj) 126 <i>Una città all'ombra del castello</i> The Town in the Shade of the Castle	126
Wasser ist nicht mein Getränk (Bojan Himmelreich) 127 <i>L'acqua non è buona neanche per le scarpe</i> Even for a shoe is water no good	127
Kleinode der Diözese Koper (Marija Čipič Rehar) 128 <i>I gioielli della diocesi di Capodistria</i> The jewellery of the Diocese of Koper	128
Ausstellung zum 50-jährigen Jubiläum des Anschlusses der Triester B-Zone an Jugoslawien (Zdenka Bonin, Mirjana Kontestabile Rovis) 129 <i>Mostra in occasione dei 50 anni dell'annessione alla Jugoslavia della zona B del FTI</i> The exhibition on the 50 th anniversary of the annexation of zone B of the Free Territory of Trieste to Yugoslavia	129
Lehrer soll er werden (Zdenka Bonin, Mirjana Kontestabile Rovis) 129 <i>Che diventi un maestro</i> He shall be a teacher	129
Hrpelje durch die Zeit (Zdenka Bonin, Mirjana Kontestabile Rovis) 130 <i>Hrpelje nel tempo</i> Hrpelje in the course of time	130
Ervin Hartman sen. (1904–1988), Musiklehrer, Dirigent und Komponist (Mojca Horvat) 130 <i>Ervin Hartman senior; insegnante di musica, direttore d'orchestra e compositore (1904–1988)</i> Ervin Hartman senior; music teacher, conductor and composer (1904–1988)	130
Vereine und Vereinsleben in Maribor vor dem Zweiten Weltkrieg (Mojca Horvat) 130 <i>Le associazioni di Maribor e la vita sociale prima della seconda guerra mondiale</i> Maribor associations and society life before the Second World War	130
Unsere 180 Jahre, Impol d.o.o. (Mojca Horvat) 131 <i>I nostri 180 anni, Impol d.o.o.</i> Our 180 years, Impol, limited liability company	131

Navodila avtorjem prispevkov za ARHIVE

1. ARHIVI, Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov.
2. Prispevke sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo Arhivov, Arhivsko društvo Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana; tel. (01) 24 14 247, e-pošta: jure.volcjak@gov.si.

Pri tem prosimo, da se držite sledečih navodil:

- ☞ Prispevki morajo biti oddani v dvojni obliki: v elektronski obliki in odtisnjeni na papir (razmik 1,5 vrstice).
- ☞ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* naj obsegajo do 1,5 avtorske pole (24 standardnih strani), za ostale rubrike pa pol avtorske pole (8 strani).
- ☞ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* morajo obvezno vsebovati izvleček v obsegu do 250 besed in ključne besede, primerne za indeksiranje.
- ☞ Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- ☞ Slikovno gradivo (fotografije, mikrofilmski posnetki, skenirano gradivo, izjemoma tudi dobre fotokopije) mora biti obvezno priloženo posebej. Slikovno gradivo naj bo označeno s številko podnapisa.
- ☞ Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korekture načeloma opravi uredništvo.
- ☞ Prispevkov ne vračamo; o zavrnjenih prispevkih avtorje obvestimo.
- ☞ Avtorje prosimo, da upoštevajo zgornja navodila. Ob morebitnih nejasnostih je uredništvo na voljo za pojasnila.

Ljubljana, 10. 1. 2005

Uredništvo Arhivov

Članki in razprave

UDK 930.253:347.998(497.4)

Prejeto: 7. 7. 2005

Upravno sodišče Republike Slovenije kot ustvarjalec arhivskega gradiva

JELKA MELIK

doc., dr., višja svetovalka – arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

Nadzor nad zakonitostjo konkretnih upravnih aktov, ki se opravlja v okviru upravnega postopka, je notranji nadzor nad delom organa javne uprave. Zunanji nadzor nad zakonitostjo konkretnih upravnih aktov, ki ga opravljajo od organov javne uprave v organizacijsko ločeni in neodvisni ter v stvari neprizadeti in nepristranski organi, pa je potreben, da bi prišlo pri odločanju v upravnem postopku načelo zakonitosti in s tem načelo enakosti vsakogar pred zakonom do popolne veljave. To je sodni nadzor nad zakonitostjo konkretnih upravnih aktov, ki je lahko zaupan rednim sodiščem ali pa posebnemu upravnemu sodišču. V Republiki Sloveniji je bilo ustanovljeno upravno sodišče, in sicer v letu 1997 z zakonom o upravnem sporu. V upravnem sporu je po tem zakonu zagotovljeno sodno varstvo pravic in pravnih interesov posameznikov, pravnih oseb in drugih oseb, ki so lahko nosilci pravic in obveznosti, proti odločitvam in dejanjem upravnih oziroma v skladu z zakonom drugih državnih organov, organov lokalnih skupnosti in nosilcev javnih pooblastil. Upravno sodišče je torej pomemben ustvarjalec arhivskega gradiva in določitev le-tega nikakor ni lahka naloga.

KLJUČNE BESEDE: Upravno sodišče republike Slovenije, upravni spor, arhivsko gradivo, sodno varstvo

ABSTRACT

THE ADMINISTRATIVE COURT OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA AS THE CREATOR OF THE ARCHIVAL MATERIAL

The supervision over the legality of concrete administrative acts, carried out in the framework of the administrative procedure, is considered as internal supervision over the work of the public administration authority. The external supervision over the legality of concrete administrative acts, carried out by administrative authorities which are organisationally separate, independent, in no way affected as regards the subject, as well as impartial, is however necessary for the full effect of the principle of legality and at the same time the principle of equality of each individual before the law in the process of decision making in the administrative procedure. It is the judicial supervision over the legality of concrete administrative acts which can be entrusted to the regular courts or the special administrative court. In the Republic of Slovenia the Administrative Court was established in 1997 by the Administrative Disputes Act. In the case of an administrative dispute, this act guarantees the protection of rights and legal interests of individuals, legal persons and other persons, who can be subjects of rights and obligations, against decisions and actions of administrative authorities or in accordance with the act of other authorities of the state, local authorities and bearers of public authority. The Administrative Court is therefore an important creator of the archival material and the definition of the latter is in no respect an easy task.

KEY WORDS: Administrative Court of the Republic of Slovenia, Administrative dispute, Archival material, judicial protection

Nadzor nad zakonitostjo konkretnih upravnih aktov, ki se opravlja v okviru upravnega postopka, je notranji nadzor nad delom organa javne uprave. Zunanji nadzor nad zakonitostjo konkretnih upravnih aktov, ki ga opravljajo od organov javne uprave v organizacijsko ločeni in neodvisni ter v stvari neprizadeti in nepristranski organi, pa je potreben, da bi prišlo pri odločanju v upravnem postopku načelo zakonitosti in s tem načelo enakosti vsakogar pred zakonom do polne veljave. To je sodni nadzor nad zakonitostjo konkretnih upravnih aktov, ki je lahko zaupan rednim sodiščem ali pa posebnemu upravnemu sodišču. Opravlja se prek institucije upravnega (administrativnega) spora. Upravni spor ni izredno pravno sredstvo v okviru upravnega postopka, temveč sodni spor (sodni proces). Je ustanova pravne teorije in prakse iz začetka 19. stoletja, oblikovana kot pravno sredstvo za varstvo objektivne zakonitosti in subjektivnih pravic posameznikov. Reševanje upravnih sporov je torej lahko dano v pristojnost posebnih upravnih sodišč (t. i. francoski sistem), lahko pa je zaupano tudi rednim sodiščem (t. i. angloameriški sistem). V evropskih državah prevladuje francoski sistem. Vendar danes zaradi razvoja materialnega upravnega prava upravnih sporov ne rešujejo več izključno samo upravna sodišča oziroma redna sodišča.¹

In na Slovenskem?² V **Avstro-Ogrski** je bil upravni spor urejen na temelju ustavnega zakona o sodni oblasti³ z zakonom o ustanovitvi upravnega sodnega dvora in zakonom o razmejitvi pristojnosti med upravnim sodnim dvorom, rednimi sodišči in cesarskim sodiščem z dne 22. 10. 1875.⁴ Ureditev upravnega spora v **prvi Jugoslaviji** je bila v začetku zelo raznolika, toda že vidovdanska ustava je določila temeljna načela za sodni nadzor nad zakonitostjo konkretnih upravnih aktov in hkrati razširila na vso državo veljavnost zakona nekdanje Kraljevine Srbije o državnem svetu, ki je opravljal funkcijo upravnega sodišča. Takšno ureditev reševanja upravnih sporov je že naslednje leto nadomestil zakon o državnem svetu in upravnih sodiščih z dne 17. 5. 1922,⁵ ki je določil, da upravna sodišča odločajo na prvi stopnji o sporih zoper konkretne upravne akte druge stopnje, državni svet pa, kot organ druge stopnje, o pritožbah zoper sodbe upravnih sodišč in kot sodišče prve in druge stopnje o sporih zoper kraljeve ukaze in ministrove odločbe.⁶

In kako se je tega področja lotila **druga Jugoslavija**? S posebnim odlokom predsedstva AVNOJ-a z dne 23. 4. 1945⁷ in zakonom o opustitvi državnega sveta in upravnih sodišč⁸ so bila upravna sodišča in prav tako državni svet odpravljeni. Sodni nadzor nad zakonitostjo konkretnih upravnih aktov je obstajal le še v omejenem obsegu. Obstajali pa so nadzor višjih upravnih organov, nadzor predstavniških teles in posebni nadzor, ki sta ga opravljal splošna državna kontrola in javno tožilstvo.⁹

Šele leta 1952 je bilo upravno sodstvo zopet vpeljeno.¹⁰ *Ljudski pravnik* je takole pospremil veliki dogodek: "Enajst let je, kar so pri nas dejansko prenehala delovati upravna sodišča in sedem let, kar so bila formalno odpravljena. Zdaj je upravno sodstvo pri nas spet vpeljeno: 9. maja 1952 je začel veljati zakon o upravnih sporih. To pomeni korak naprej v demokratizacijo javnega življenja, ker gre za varstvo pravic državljanov in za nadzorstvo nad delom državnih organov, torej za večje spoštovanje do osebe državljana v socialistični državi. Naše novo upravno sodstvo temelji na načelih, ki so v skladu z razvojem v naši stvarnosti. Ta načela so v glavnem: 1. upravno sodstvo je izročeno vrhovnim sodiščem ljudskih republik in vrhovnemu sodišču FLRJ; 2. sodišča odločajo le o zakonitosti upravnih odločb, ne o primernosti ali smotnosti (oportunisti); 3. upravno sodstvo je vpeljeno le za subjektivne upravne spore, ne za objektivne; 4. sprejeta je generalna klavzula (zadeve, ki ne spadajo pod upravno sodstvo, se ne naštevajo); 5. udeleženci v sporu so vse prizadete osebe, organizacije in organi; 6. sodišča izdajajo tudi nadomestne odločbe, če upravni organi ne storijo svoje dolžnosti ali če nasprotujejo; 7. sodbe, sklepi in druge odločbe sodišč so obvezni za državne organe."¹¹ Zakon je bil potem dvakrat spremenjen in dopolnjen.¹² Pomembni sta bili druga sprememba in dopolnitev zakona, ki sta pomenili uskladitev z ustavo¹³ iz leta 1963, in uveljavitev upravnega spora kot posebne ustavne kategorije. Tretja sprememba je sledila novi ustavi iz leta 1974. Povsem nov zakon o upravnih sporih /ZUS/ je začel veljati 1. julija 1977¹⁴ in je dočkal osamosvojitve Slovenije.

V Republiki Sloveniji je bilo ustanovljeno upravno sodišče, in sicer z Zakonom o upravnem

¹ Vilko Androjna, *Upravni postopek in upravni spor*, Ljubljana 1985, str. 296.

² Več o tem glej Metka Bukošek, *Upravno sodišče v Celju*, Arhivi XXIV (2001), št. 1, str. 21–36.

³ Osnovni državni zakon o sodni oblasti z dne 21. decembra 1867, Državni zakonik 1867, LXI/143.

⁴ Državni zakonik 1876, XIII/36 in XIII/37.

⁵ Službene novine, št. 111 z dne 22. 5. 1922.

⁶ Lado Vavpetič, *Življenje in zapisana pravica*, Ljubljana 1940, str. 35.

⁷ Uradni list DFJ, št. 22/45.

⁸ Uradni list FLRJ, št. 24/46.

⁹ Vilko Androjna, *Upravni postopek in upravni spor*, Ljubljana 1985, str. 297.

¹⁰ Zakon o upravnih sporih (Uradni list FLRJ, št. 23/1952) (Uradni list SFRJ, št. 4/77 in št. 60/77 – popravek).

¹¹ Anton Krajšek, *K uvedbi upravnega sodstva*, *Ljudski pravnik*, letnik VII, št. 7–9, 1952, str. 194.

¹² Uradni list FLRJ, št. 15/1953; Uradni list SFRJ, št. 16/1965.

¹³ Člen 159.

¹⁴ Uradni list Republike Slovenije št. 4/1977; popravek 60/1977.

sporu¹⁵ v letu 1997. V upravnem sporu se po tem zakonu zagotavlja **sodno varstvo pravic in pravnih interesov** posameznikov, pravnih oseb in drugih oseb, ki so lahko nosilci pravic in obveznosti, **proti odločitvam in dejanjem** ⇒upravnih oziroma v skladu z zakonom ⇒drugih državnih organov, ⇒organov lokalnih skupnosti in ⇒nosilcev javnih pooblastil (člen 1).

V upravnem sporu odloča sodišče: na eni strani o zakonitosti dokončnih posamičnih aktov, ki jih ti organi izdajo, in na drugi strani o zakonitosti aktov teh organov, izdanih v obliki predpisa, kolikor urejajo posamična razmerja. V upravnem sporu pa odloča sodišče tudi "o sporih med državo in lokalnimi skupnostmi, med lokalnimi skupnostmi ter o sporih med njimi in nosilci javnih pooblastil, kadar je to zakonsko določeno in če seveda ni predvideno drugo sodno varstvo (člen 2).

Sodišče odloči o pravici, obveznosti ali pravni koristi posameznika ali pravne osebe v mejah tožbenega zahtevka. Tožnik sme zahtevati, da se mu vrnejo vzete stvari in da se mu povrne škoda, ki mu je nastala z izvršitvijo izpodbijanega upravnega akta (člen 2).

V upravnem sporu se lahko izpodbijajo tudi posamični akti, izdani v volilnem postopku, in posamični akti o izvolitvah, imenovanjih, napredovanjih in razrešitvah funkcionarjev ter nosilcev javnih služb, če zakon tako določa, pa tudi akti o imenovanjih, napredovanjih in razrešitvah delavcev v državnih organih, organih lokalne skupnosti in javnih zavodih (člen 3).

Upravni spor je praviloma dopusten, če tožnik uveljavlja, da je prizadet v svojih pravicah ali pravnih koristih zaradi upravnega akta ali zato, ker upravni akt ni bil izdan in vročen v predpisanem roku. Stranka, ki je imela možnost vložiti pritožbo zoper upravni akt, pa je to storila prepozno ali pa sploh ne, upravnega spora ne more sprožiti. (4. člen). Upravno sodišče Republike Slovenije torej praviloma odloča o vseh upravnih stvareh na prvi stopnji, kolikor seveda ni z zakonom drugače določeno. Vrhovno sodišče Republike Slovenije je po zakonu o upravnem sporu ohranilo del pristojnosti odločanja na prvi stopnji, hkrati pa je tudi pritožbeno sodišče zoper vse prvostopenjske sodbe upravnega sodišča in vrhovnega sodišča. Vrhovno sodišče odloča v upravnem sporu na prvi stopnji: o zakonitosti aktov volilnih organov za volitve v državni zbor, državni svet in volitve predsednika države; sporih, ki se nanašajo na zakonitost kandidiranja, izvolitve, imenovanja in razrešitve oseb, ki jih izvoli, imenuje ali razreši predsednik države, državni zbor, državni svet ali vlada; sporih, ki se nanašajo na odločitve sodnega sveta ali personalne komisije, s katerimi se odloča o pravicah in obveznostih sodnikov in državnih tožilcev; zako-

nitosti aktov iz četrtega odstavka 1. člena tega zakona, ki so jih izdali državni organi oziroma nosilci javnih pooblastil na ravni države; zakonitosti upravnih aktov, ki jih izda vlada ali Banka Slovenije ali drug njima po položaju enak državni organ (10. člen). Vrhovno sodišče odloča tudi v sporu o pristojnosti med upravnim in vrhovnim sodiščem ter upravnim in drugim sodiščem in o pritožbi zoper odločbe, izdane v upravnem sporu na prvi stopnji ter prav tako o izrednih pravnih sredstvih (5. člen).

Upravno sodišče ima sedež v Ljubljani, sodi pa na sedežu in zunanjih oddelkih. Na zunanjih oddelkih sodi upravno sodišče: na oddelku v Celju za območje sodnega okrožja višjega sodišča v Celju; na oddelku v Novi Gorici za območji sodnih okrožij višjega sodišča v Kopru; na oddelku v Mariboru za območje sodnih okrožij višjega sodišča v Mariboru. Na zunanjih oddelkih sodi upravno sodišče glede na prebivališče oziroma sedež tožnika (7. člen).

Če tožnik nima prebivališča oziroma sedeža v Republiki Sloveniji, sodi upravno sodišče na zunanjem oddelku glede na kraj izdaje upravnega akta, ki se izpodbija s tožbo.

Upravno sodišče odloča praviloma v senatu treh sodnikov. **Stranke** v upravnem sporu so: tožnik in toženec, zastopnik javnega interesa pa tudi druge osebe, če tako določa zakon (17. člen). Položaj stranke ima tudi oseba, ki bi ji bila odprava izpodbijanega upravnega akta v neposredno škodo. Dokler v upravnem sporu ni končan postopek na prvi stopnji, sodišče po uradni dolžnosti ali na predlog strank obvesti tretje osebe, če bi ureditev spornega razmerja lahko posegla v njihove pravice ali na zakon oprte neposredne koristi (člen 20).

Tožnik je lahko posameznik, vsaka pravna oseba, organizacija, naselje, skupina oseb in drugi, ki mislijo, da je kakšna njihova pravica ali na zakon oprta neposredna korist z upravnim aktom kršena. Državni pravobranilec je lahko tožnik, kadar meni, da je z upravnim aktom kršen zakon v škodo javne koristi. **Toženec** je državni organ, nosilec javnih pooblastil oziroma organ lokalne skupnosti, katerega akt se izpodbija. **Zastopnik javnega interesa** v upravnem sporu je državni pravobranilec (19. člen). Vlada lahko za spor ali za posamezne vrste sporov določi drugega zastopnika javnega interesa.

Sodišče razišče oziroma preizkusi dejansko stanje v okviru tožbenih navedb. Sodišče na dokazne predloge strank ni vezano in lahko izvede vse dokaze, za katere meni, da bodo pripomogli k razjasnitvi zadeve in k zakoniti in pravilni odločbi. V upravnem sporu stranke ne smejo navajati dejstev in predlagati dokazov, če so imele možnost navajati ta dejstva in predlagati te dokaze v postopku pred izdajo akta. Pred izdajo odločbe je treba strankam dati možnost, da se izjavijo o dejstvih in okoliščinah, ki so po-

¹⁵ Uradni list Republike Slovenije, št. 50/97.

membne za odločbo, kolikor ni s tem zakonom drugače določeno.

Upravno sodišče je začelo delovati 1. januarja 1998. Obravnavalo je tudi zadeve, za katere je bilo po novem pristojno in jih je po 30. juniju 1996 prejelo vrhovno sodišče, pa o njih še ni odločilo in je po določbah tega zakona zanje pristojno upravno sodišče.

Zakon o upravnem sporu (ZUS) omogoča učinkovito varstvo zakonitosti za stranke, ki se kaže predvsem: v dvostopenjskem upravnem sporu, v odločanju na glavni obravnavi in s tem zagotovljeni kontradiktornosti postopka, v učinkovitem varstvu javnih koristi preko nove stranke – zastopnika javnega interesa, v možnosti upravnega sodišča, da izda začasno odredbo za odložitev izvršitve upravnega akta, do izdaje sodne odločbe, v ekonomičnosti in hitrosti postopka prek vzorčnega postopka, v razširjeni možnosti sodišča, da odloča meritorno o stvari sami in ne le o zakonitosti izpodbijanega upravnega akta ter v enotnem varstvu vseh ustavnih pravic v upravnem sporu, ki nimajo zagotovljenega posebnega varstva.

Za vprašanja postopka, ki niso urejena z zakonom o upravnem sporu, se primerno uporabljajo določbe zakona o pravnem postopku.

Zakon o upravnem sporu je doživel nekaj manjših sprememb že leta 2000¹⁶ z Zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona o upravnem sporu.

Upravno sodišče ima za sabo skoraj sedem let delovanja. Notranjo organizacijo in poslovanje sodišča ureja Sodni red; od leta 1995¹⁷, ko je bil sprejet, je bil že osemkrat dopolnjen oziroma spremenjen.¹⁸ V svojem členu 280.a določa, da Upravno sodišče Republike Slovenije vodi ta dva vpisnika: vpisnik za upravne spore U, vpisnik za razne upravne zadeve, imenovan Upravni sodni red, ki določa notranjo organizacijo sodišča, poslovanje sodišča pri posameznih vrstah zadev, organizacijo in poslovanje dežurnih služb, pravila o dodeljevanju zadev sodnikom, način poslovanja sodišča, kadar stranka, priča ali udeleženec uporablja pred sodiščem svoj jezik in pisavo, poslovanje v zadevah sodne uprave, pisarniško-tehnično in finančno poslovanje sodišča, informatizacijo sodišča, pravno pomoč med sodišči in drugimi organi ter mednarodnopravno pomoč, posebne dolžnosti sodnega osebja ter druga vprašanja, če zakon tako določa.

UPRAVNO SODIŠČE REPUBLIKE SLOVENIJE NA SEDEŽU SODIŠČA V LJUBLJANI je pri reševanju upravnih sporov, ki zadevajo varstvo ustavnih pravic, državljanstvo, tujce, azil, javne finance, lastninjenje, indus-

trijsko lastnino, varstvo okolja, posege v prostor in gradnje organizirano v pet sodnih oddelkov z različnimi delovnimi nalogami za posamezna pravna področja, in sicer: 1. oddelek za javne finance – sem sodijo javni prispevki, davki (razen DDV), dohodnina, sodne takse; 2. oddelek za premoženjska razmerja – sem sodijo denacionalizacija, agrarne operacije, zaščita kmetij, lastninsko preoblikovanje podjetij, zavodov in za drug, premoženjski spori med občinami ali med njimi in državo, zadeve zemljiškega katastra in industrijska lastnina; 3. oddelek za varstvo ustavnih pravic – sem sodijo varstvo volilne pravice, referendum, nezakonita dejanja, posamični akti, državljanstvo, orožje, azil, tujci, spori po predpisih o šolstvu, brezplačna pravna pomoč, koncesije ter inšpekcijsko nadzorstvo; 4. oddelek za okolje, prostor in gradnje – sem sodijo varstvo okolja, urejanje prostora, graditve in inšpekcijski ukrepi po predpisih o varstvu okolja, urejanju prostora in graditvi objektov in 5. oddelek za carine in druge prometne dajatve – delovno področje tega pa so carine, davek na dodano vrednost (DDV), trošarine, druge dajatve v zvezi s prometom blaga in storitev. Sodne odločbe pri preostalih sporih z delovnega področja sodišča pa rešujejo sodniki vseh sodnih oddelkov.

Glavno dejavnost, izdajanje sodnih odločb v upravnem sporu, predstavljajo sodni spisi; v vpisnike se vpisujejo kot glavne evidence (v skladu s členom 280 a sodnega reda¹⁹): vpisnik za upravne spore U, vpisnik za razne upravne zadeve Upr (vanj se vpisujejo razna poizvedovanja strank o morebitno vložnem upravnem sporu oziroma pritožbi zoper sodbo upravnega sodišča). Vsa vprašanja strank (pisna) o tem ali je zoper sodno odločbo sodišča vložena pritožba na Vrhovno sodišče Republike Slovenije pa upravno sodišče vodi v vpisniku U oziroma se pisanje vložni v že odprt spis. Poleg tega vodi sodišče še²⁰ vpisnik Bpp za brezplačno pravno pomoč. K vpisnikom Upr sodi še imenik. Prav tako sodišče vodi tudi vpisnik Su za zadeve sodne uprave in vpisnik SuZ za zaupne zadeve sodne uprave. Poleg zadev, ki se vpisujejo v naštetih vpisnike, obstaja pri UPRAVNEM SODIŠČU REPUBLIKE SLOVENIJE NA SEDEŽU SODIŠČA V LJUBLJANI še tole dokumentarno gradivo: poslovni koledar, seznam odposlanih spisov, sejne knjige, osebni vpisnik Su z imenikom ter personalne mape, osebni spisi po noveli ZSS – sem vnašajo vse podatke, ki so pomembni za izdelavo ocene sodniške službe – delovne knjižice, seznam pečatov in stampiljk, inventarna knjiga za knjižnice.

¹⁶ Uradni list Republike Slovenije, št. 70/00.

¹⁷ Uradni list Republike Slovenije, št. 17/1995.

¹⁸ Uradni list Republike Slovenije, št. 35/98, 19/98, 22/00, 113/00, 62/01.

¹⁹ Uradni list RS, št. 17–817/1995.

²⁰ Vpisnik I in II UV je sodišče vodilo do leta 1997, in sicer ga je prejelo od Vrhovnega sodišča Republike Slovenije.

Sodni red v svojem 260. členu določa, da se vse pravnomočne sodne odločbe, vpisniki, imeniki, pomožne knjige hranijo trajno. Glede na funkcijo upravnega sodišča, njen družbeni pomen ter njegovo pravno vlogo menimo, da predstavljajo arhivsko gradivo:

- vpisnik U;
- vse končne odločbe zadev, vpisanih v vpisnik U, kakor tudi morebitno pravno sredstvo in drugostopenjska rešitev;
- vpisnik Bpp;
- vse rešitve zadev, vpisanih v vpisnik Bpp (odločbe);
- vpisnik Upr z imenikom;
- vpisnik Su;
- odbrani spisi, ki so vpisani v vpisnik Su;
- vpisnik SuZ;

- vsi spisi, ki so vpisani v vpisnik SuZ;
- osebni vpisnik Su z imenikom;
- vse zadeve, vpisane v osebni Su, in osebni spisi;
- seznam pečatov in štampljk;
- dokumentacija o uničenju dokumentarnega gradiva in odbiranju arhivskega gradiva.

Kriterij za izbiro je pomembnost zadeve glede na temeljne funkcije UPRAVNEGA SODIŠČA REPUBLIKE SLOVENIJE (kot npr. strokovne, organizacijske zadeve, način poslovanja, temeljne usmeritve delovanja oziroma sojenja in podobno).

Pri določanju arhivskega gradiva za zunanje oddelke upravnega sodišča v Celju, Mariboru, Novi gorici in Kopru verjetno ne bo večjih razlik in prav veliko posebnosti.

*Arhivsko gradivo, okuženo z glivami – nujen primer za restavratorsko delavnico.
Iz razstave "Ali jih lahko še rešimo". (foto: Štajerski deželni arhiv Gradec)*

UDK 929Herman:001.92"11"940.1:001"11"

Prejeto: 26. 5. 2005

Vpliv Hermana iz Koroške na poznavanje srednjeveške arabske znanosti na Zahodu

DŽEVAD ZEČIĆ

dr., Univerza v Zenici, Bosna in Hercegovina, e-mail: dzecic@mf-ze.unsa.ba

IGOR ŠKAMPERLE

dr., Univerza v Ljubljani, Slovenija, e-mail: igor.skamperle@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Herman iz Koroške (Herman de Carinthia) se je rodil v 12. st., verjetno v srednji Istri. Omenjen je z imeni Dalmata, Secundus, Sclavus in de Carinthia. Bil je med prvimi, ki je v latinščino prevajal arabska znanstvena dela, med njimi tudi islamsko teološko in religiozno literaturo. Podrobno je preučeval astronomska in astrološka dela arabskih znanstvenikov kot Sahl ibn Bishar in Abu Mashar. Napisal je izvorno delo O bistvih (De essentiis). Prevedel je posamezne dele Ptolemajevga dela Almagest, dele Evklidovih Elementa s komentarjem, astronomske tablice al-Khwarizmija in temeljno razpravo De compositione et usu astrolabii. Napisal je tudi izvorno matematično delo o korenih pod naslovom Liber de invenienda radice Hermani Secundi. Odigral je pomembno vlogo pri evropskem spoznavanju arabske znanosti in posredno antične grške znanstvene zasnove ter tako pripomogel k oblikovanju srednjeveške racionalne znanstvene misli.

KLJUČNE BESEDE: Herman de Carinthia, astrolab, Evklid Elementa, Ptolemaj Almagest, Abu Mashar Introductorium Majus, al-Khwarizmi, algebra, odkritje korena

ABSTRACT

THE INFLUENCE OF HERMAN FROM THE CARINTHIA REGION ON THE WESTERN ACQUAINTANCE OF ARABIC SCIENCE

Herman from the Carinthia region (Herman de Carinthia) was born in 12th century, probably in middle Istria. He was recorded under the following names: Dalmata, Secundus, Sclavus and de Carinthia. He was among the first to translate Arabic scientific works into Latin, among others also the Islamic theological and religious literature. He did research into works from the field of astronomy and astrology by Arabic scientists such as Sahl ibn Bishar and Abu Mashar. He wrote an original text, On Essences (De essentis) and translated extracts from Ptolemaius's Almagest, parts of Euclid's Elementa to which he added his commentary, astronomical little boards by al-Khwarizmi and the fundamental study titled De compositione et usu astrolabii. He also wrote an original mathematical work, Liber de invenienda radice Hermani Secundi. Herman de Carinthia played an important part in the European acquaintance of Arabic sciences and consequently antique Greek scientific basis, thus contributing to the shaping of the medieval rational scientific thought.

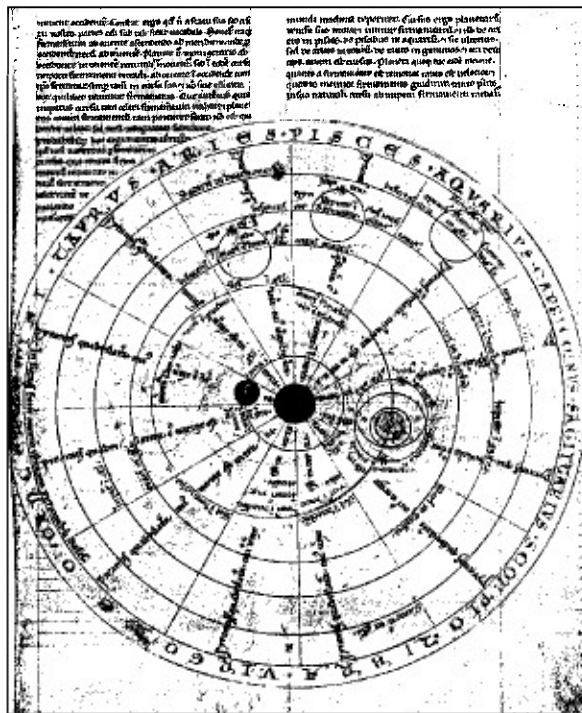
KEY WORDS: Herman de Carinthia, astrolabius, Euclid's Elementa, Ptolemaius Almagest, Abu Mashar, Introductorium Majus, al-Khwarizmi, algebra, discovery of the mathematical root

I. Prevodne dejavnosti v Evropi

Herman v rokah drži astrolab. Iz Chronica maiora, 13. st.

V 12. st. je latinska Evropa prebrodila jezikovno pregrado do arabskega jezika in s tem se je začelo obdobje prevajanja. V tem času so obstajala tri glavna stičišča med krščanskim in arabskim svetom: Španija, Sicilija in vzhodno (bizantinsko) cesarstvo. Sprva se je prevajalo izključno iz arabskega na latinsko. V 13. st. pa smo pričeli tudi drugačnim prevodom, kot so npr. prevodi iz arabščine v španski ljudski jezik ali v hebrejščino, iz grščine v latinščino ali pa kombinirano arabsko, hebrejsko in latinsko. Idealno mesto za tovrstne dejavnosti in prevzem arabske znanosti je bil Toledo. V knjižnicah je bilo veliko arabskih rokopisov, v mestu pa so mnogi prebivalci znali arabsko, kar je olajševalo jezikovno komunikacijo. Nekatere pomembne prevajalce poznamo poimensko: Robert iz Chestra, Herman iz Koroške, Platon iz Tivolija, Gerardo iz Cremona, John iz Sevilije. V prvih letih prevajalskega obdobja je bila med najzanimivejšimi temami astrologija. V njenih delih so iskali predvsem korespondence med gibanjem nebesnih teles in ritmi premen v naravi. Astrološki pojmi so pridobili na pomenu zaradi spajanja astrologije z Aristotelovo filozofijo narave, ki je bila takrat temeljna naravoslovna paradigma, poglobitvi vir tega spajanja pa je bilo predvsem delo perzijskega misleca Abu Masharja iz 8. st.

Srednjeveški geometrični kozmološki model. (Royal Library di Copenhagen, MS GKS 277 2°, f. 49r)

Drugo skupino del so tvorili spisi o astronomskih instrumentih in tablice. Pogosto so pisali o astrolabu. Prevod tablic je bil pomemben, ker so ta dela skupaj z instrumenti dala podlago za praktični, lahko bi rekli v zametek kvantitativni pristop k astronomiji. V času, ko je prevladovala antična aristotelovska naravoslovna misel, ki je temeljila izključno na miselni, logični in kvalitativni pojmovni matrici, je bilo to nedvomno pomembno. Pogosto prevajano delo iz arabščine so bile Evklidove *Elementa*, pa tudi aritmetični traktati. Leta 1202 je izšla knjiga, ki predstavlja temeljni korak pri uvajanju števil in pomeni začetek evropske matematike. Ta knjiga je nosila naslov *Liber abaci*. Gre za prvo celovito in sistematično predstavitev indijskih števil v Evropi. Avtor te knjige je bil Leonardo Fibonacci, ki je svoje znanje pridobil med bivanjem v islamskem svetu. Nekoliko pozneje se je pojavila še ena aritmetična razprava, *Algorismus demonstratus*, ki jo je napisal Boetij iz Dacije. Iz tega je razvidno, da je pri prevzemanju iz arabskega sveta tako hindu številčnice kot *ghubar* števil, v evropskem svetu prišlo do prepletanja usmeritve *abacus* in *algorismus*, o čemer govorita obe razpravi. Obstajajo znamenja, da so hindu števila v severni Italiji uporabljali že pred koncem 13. st., vendar so se trajno uveljavila šele tri stoletja pozneje. Tudi algebra je iz islamskega sveta prišla na Zahod preko prevodov, ki so jih opravili Adelard iz Batha, John iz Sevilije, Robert iz

Chestra, posredno pa preko Fibonaccijevega rokopisa. Platon iz Tivolija in Robert iz Chestra sta l. 1145 v latinščino prevedla al-Khuwarizmijev algebrski traktat. To leto imamo lahko za rojstni datum evropske algebre.

Zgodovina elementarne geometrije zadnjih 22 stoletij je po svojem bistvu zgodovina Evklidove tradicije. V srednjem veku je vrsta matematikov, med katerimi so bili večinoma Arabci, pisala komentarje k Evklidu. Prvi latinski prevod Evklida je opravil Adelard iz Batha, verjetno že pred letom 1142, seveda iz arabščine. S prevodi Aristotelov nauki. Tako je nastala nova intelektualna sfera, ki je temeljila na arabski interpretaciji Aristotelove naravoslovne filozofije, povezane s platonsko tradicijo in astronomskimi pogledi. Danes nam je jasno, da je prav v 12. st. znanost doživela pomemben zamah, ki se je poudarjeno pokazal v poznem sr. veku, zelo poudarjeno in odločilno v 16. st., njegove korenine pa moramo poiskati v 12. st.

II. Hermanovo poreklo in njegova življenjska pot

Herman iz Koroške se je najverjetneje rodil v osrednji Istri na začetku 12. st. Podatki o njegovem življenju so zelo skopi, njegovo ime pa se pojavlja v štirih oblikah: Herman(us) de Carinthia, Herman Dalmata, Herman Sclavus in Herman Secundus. O njegovem etničnem poreklu je bilo veliko razprav, zaradi česar za prvotno običajno jemljemo eno od navedenih imen. Svojo domovino Herman omeni v prevodu spisa *Liber introductorium in astrologiam Albumasar*, kjer med drugim piše: "Histrie tres partes: maritima et montana, in medio patria nostra Carinthia."¹ Iz odlomka je razvidno, da je bila Hermanova domovina Koroška. Po drugi strani je v mnogih srednjeveških rokopisih iz Toledske knjižnice za obdobje 13. in 14. st. ob Hermanovem imenu pogosto oznaka Sclavus, kar pomeni, da je bil slovenskega izvora. Z imenom Herman Dalmata se prvič pojavi v nekem pismu iz l. 1143, ki ga je napisal Peter Častivredni (Venerabilis), opat iz Clunyja. Na nekem prepisu dela *De usu astrolabii* je neznan prepisovalec iz 13. st. označil, da je to delo napisal Herman iz Karintije. To ime (Herman de Carinthia) se je uveljavilo in ga prevzema večina sodobnih raziskovalcev.²

Herman je bil eden glavnih srednjeveških posrednikov med zahodnoevropsko in arabsko tradicijo. Da bi ga razlikovali od drugih piscev, ki so

nosili isto ime, je dobil naziv Dalmata. To je razumljivo, če upoštevamo, da Koroška (Carinthia) kot pokrajina v tedanjem času ni bila znana, medtem ko je Dalmacija kot nekdanja rimska provinca bila splošno znana in priznana. Hermana zato pogosto srečujemo omenjenega z imeni Herman Dalmata, Herman Sclavus ali Herman Secundus. Vemo za podatke o njegovem šolanju v Chartresu, kjer je bila v tistem času, še pred oblikovanjem univerz, ena prvih visokih intelektualnih šol, znana po poudarkih na tedanjem naravoslovju. Ok. leta 1130 je na tamkajšnji katedralni šoli predaval cistercijanec Vilijem iz St. Thierryja. Herman naj bi prišel v Chartres star ok. dvajset let in tam poslušal, kot je bilo običajno, sedem svobodnih umetnosti. *Artes liberales* so v tedanjih šolah pomenile osnovno izobrazbo. Od Viljema iz St. Thierryja pa si je Herman pridobil tudi filozofsko, naravoslovno in astronomsko znanje. Hkrati z njim je študiral tudi Robert iz Kettona in njuno prijateljstvo se je ohranilo dlje časa. Skupaj sta odšla v Pariz, kjer sta l. 1135 končala študij. Istega leta sta skupaj odpotovala na Vzhod, kjer sta pridobila znanje arabščine in arabske znanosti. Po triletnem potovanju sta se vrnila v Španijo, kjer sta se začasno ustavila. Herman si je pridobil dobro poznavanje arabskih mislecev, kakor tudi starogrških avtorjev, ki so jih v svoj jezik prevedli Arabci. Herman in Robert sta vztrajno preučevala besedila v arabskih knjižnicah, da bi dobila osnovo za lastno pisanje izvornih del. O tem pričajo navedki v Hermanovem izvornem spisu *De essentiis* in v delu Petra Častivrednega *Proti Sarracenom*. Njun postanek v Španiji ob reki Ebro je splošno znan. Njuno zanimanje pa je bilo večinoma posvečeno astrologiji, katere izvorna besedila so bila največkrat arabska.

III. Hermanovi prevodi islamskih del

V tedanjem središču Španije Toledo so Hermanova dela o islamu uživala splošno priznanje. O tem priča tudi zanimiv in za evropsko kulturno zgodovino prav gotovo pomemben dogodek. V Španiji je Hermana in Roberta iz Kettona srečal Peter Častivredni, opat iz Clunyja v Franciji, ki je bila tedaj verjetno največja in najpomembnejša opatija v Evropi. Razgledani opat je oba, proti plačilu, zaprosil in jima poveril prvi latinski prevod islamske svete knjige *Koran*, ki naj bo opremljen s komentarji. Peter Častivredni se je v tedanjem, gotovo nelahkem srečevanju z islamom, odločil za intelektualno pot in se zavzel za poznavanje islama, kot edinega temelja za njegovo zavrnitev. Tedanje poznavanje islama je bilo v zahodni Evropi zelo površno in pogosto zgrešeno. Zato se je zavzel za podrobnejši študij islama, da bi ga na tej osnovi krščanski Zahod lahko zavrnil. S tem namenom je Peter Častivredni financiral prevod Korana, delo pa je poveril skupini štirih prevajalcev, ki jo je vodil Robert iz Kettona, sestavljali pa so jo še Her-

¹ Citirano po rokopisu, ki ga hrani Biblioteca Nazionale v Neaplju (MS C. VIII 50, fol. 38 v). Rokopis je iz 12. st. Glej: Kajan Gantar, Herman de Carinthia, *Jezik in slovstvo*, Letnik X, št. 8, Ljubljana 1965, str. 225.

² O tem gl. Ch. H. Haskins, *Studies in the History of Medieval Science*, Cambridge 1924, str. 43–66.

man Koroški, Robert iz Chestra in Peter iz Toleda, z njimi pa je sodeloval saracenski pomočnik.³

Ne vemo, kolikšen je bil Hermanov delež pri tem prevodu. Prevod je bil končan leta 1143, podpisal pa ga je Robert iz Kettona. Herman je istočasno pripravil tudi latinski prevod *De generatione Muhamet (O Mohamedovem rojstvu)*, leta 1142. Gre za zbirko besedil, v katerih je tudi pogovor med prerokom Mohamedom in Judom z imenom Abdija. Poleg tega rokopis vsebuje Prerokovo poreklo, življenje in razpravo o njegovem nauku. Vsebuje tudi povest o Izmailu, poreklo Prerokove družine in še nekaj besedil. Drugo delo, ki ga je leta 1142 Herman prevedel, je *Doctrina Mahumet (Mohamedov nauk)*. Delo je bilo napisano kot zamišljeni Prerokov pogovor z judovskim modrecem. Pogovoru predseduje Abdija Abdenselam, ki postavlja vprašanja iz filozofije, zgodovine in verske problematike, na katera prerok Mohamed odgovarja. Obe deli sta bili vključeni v t. i. *Corpus clunicensis* in s tem postali dostopni zahodnim intelektualcem. Po navedbi nekega besedila iz 14. st. iz Merton College (Ms. 313), naj bi Robert in Herman iz arabsčine prevedla tudi edino islamsko delo *Chronica Saracenorum*, in sicer l. 1142/43. Vendar ta podatek ni potrjen.

IV. Prevodi astroloških in matematičnih del

Hermanovo prevodno delo je vzpodbudil Adelard iz Batha. Ta je že leta 1138 v kulturnem središču ob reki Ebro prevedel astrološko razpravo *Prerokbe*, VI. poglavje astronomskega dela, ki ga je v 9. st. napisal mislec judovskega porekla Sahl ibn Bishr, na katerega je vplivala grška astrologija. Sahl ibn Bishr se v tem delu izrecno ukvarja z napovedovanjem. Šesto poglavje je razdeljeno na sedem delov, ki jih povezujejo trije celostni sklopi. Prvi sklop govori o različnih premenah v svetu, drugi o premenah v zraku, tretji pa o neenakosti med ljudmi, ki izhajajo iz različnih vplivov. Delo vsebuje tudi razprave o planetih, o predvidevanjih glede na njihova retrogradna gibanja in medsebojne položaje, pa tudi glede na premikanja kometov. Hermana je tema predvidevanja očitno posebej pritegnila, zato se je osredotočil na VI. poglavje knjige Ibn Bishra in ji dal naslov *Sextus astronomiae liber (Šesta knjiga astronomije)*. To delo so zaradi njegovega značaja pogosto imenovali *Prognostica*, ko gre za Hermanov prevod, pa ga običajno srečamo z oznako *Fatidica*. Tovrstna literatura je v času renesanse doživela velik razmah, ki se je z odmevi obdržal vse do Keplerja.

Introductorium in astronomiam l. 1140.
(Tiskano l. 1489)

Sahl ibn Bishr je pisal pod vplivom grške astrologije. V VI. knjigi se izrecno ukvarja s predvidevanjem (vedeževanjem) posameznih dogodkov. Takšna prognostika je Hermana pritegnila. Še več, sam je napisal nekaj uvodnih misli, ki izražajo njegovo trenutno mišljenje. Sam meni, da je ob Stvarniku sveta sonce glavni dejavnik, ki vpliva na stvari. V delu je govor o posameznih planetih in o možnih predvidevanjih, ki jih pogojuje približevanje ali oddaljevanje dveh planetov. Sklepni del *Prognostica* obravnava vpliv na splošne življenjske naravnosti, kot so lakota ali napredovanje. Pozneje je Herman spoznal tudi pomembno astrološko delo avtorja Abu Masharja (lat. Albumasar) iz 9. st., ki je bil prava avtoriteta na tem področju. Abu Masharovo astrološko delo *Kitab al-madkal al-kabir 'ila 'ilm ahkam an-nujum (Velika knjiga o znanosti predvidevanja iz zvezd)* je Herman prevedel v latinščino z naslovom *Introductorium in astronomiam*. To delo je preko Hermanovega prevoda imelo izjemen vpliv, ki se je raztegnil do obdobja renesanse, ko je doživelo prvo tiskano izdajo v Augsburgu leta 1489.⁴ V tem delu je govor o vplivu planetov na živa bitja na Zemlji, kot so rastline, živali, pa tudi na veter in morsko bibavico. Poleg tega je tu izražena teorija velikih

³ Gl. Jacques Le Goff, *Intelektualci v srednjem veku*, ŠOU, Claritas, Ljubljana 1998.

⁴ Eugenio Garin, *Lo zodiaco della vita*, Laterza, Roma-Bari 1976.

konjunkcij, ki naj bi pogojevala velike premene in civilizacijske dobe. Močna konjunkcija Jupitra z enim od planetov naj bi omogočila nastanek nove civilizacije, od starega Egipta in Kaldejske do islama (knj. Jupitra in Venere) in krščanstva (knj. Jupitra in Merkurja). Tudi ta teorija je imela velik uspeh vse do oblikovanja moderne znanosti v 17. st.⁵ Abu Mashar je astrologijo razumel v okviru aristotelske filozofije narave. O tem sta pisala klasika zgodovine znanosti Pierre Duham in Lynn Thorndike.⁶ Ta spoj astrologije z aristotelskim naravoslovjem je bistvenega pomena za razumevanje tedanjega in prihodnjega razvoja. S prevodom tega dela je Herman močno vplival na zahodnoevropsko mišljenje, poleg tega, da je s tem zahodni Evropi ponudil Aristotelovo znanost.

Herman je raziskovanje astrologije nadaljeval s pisanjem dela *De revolutionibus nativitatum* in *De indagazione cordis* (*O raziskovanju srca*), ki je kompilacija več manjših razprav in povzetkov pretežno arabskih astroloških spisov. Knjiga se deli na tri dele. V prvem je govor o usodi, sledi pa VIII. poglavje Abu Masharove knjige *Uvod v astrologijo*. Drugi del predstavlja glavnino, v njej pa je govor o planetih in zodiakalnih znamenjih. Tudi v tretjem delu je govor o astrološki temi. Delo omenja avtorje, na katere se je Herman opiral, to pa so Abu Mashar, Sahl ibn Bishr, Aomar Tiberia, al-Kindi, Mashallah, Hermes in Dorotheos iz Sidona. Herman se je zanimal tudi za al-Khwarizmijeve tablice in pripravljaj njihov prevod. Zelo verjetno je tudi avtor dela *De usu astrolabii*, kjer je govor o uporabi astronomskega instrumenta, ki so ga v svojih delih pogosto opisovali arabski avtorji. Prepis tega dela hrani univerzitetna knjižnica v Louvainu.

Najpomembnejše matematično delo, Evklidovi *Elementi*, ki so nastali v antični Grčiji in vse do danes niso izgubili svojega pomena, je v 12. st. doživelo prvi latinski prevod. Herman je to delo prevedel l. 1140. Po selitvi v Francijo je prevedel tudi Ptolemajev *Planisphaerium*. S tem se je evropski svet seznanil s Ptolemajem. Gre za odlomke iz *Almagesta* (gre za temeljno antično astronomsko delo *Megale Syntaksis*) in za stereografske projekcije nebesne sfere na ravnino, kar je služilo kot teoretska podlaga za konstrukcijo astrolaba. Herman je uporabil arabski prevod iz grščine, ki ga je v 10. st. v Kordobi opravil Maslam ibn Ahmad al-Majriti.

V. Hermanov prispevek k matematiki

Po prihodu v Španijo je Herman moral spoznati arabske cifre in njihove osnovne operacije. Srednjeveški arabski učenjaki so uporabljali dve osnovni vrsti numeracije. Prva je povzeta iz Indije in jo poznamo kot indijske cifre (arkam al-Hind), od koder smo dobili naše "arabske cifre". Druga vrsta je bila črkovna numeracija z nazivom džumal ili abadžab. Konec 8. st. je Muhammad al-Fazari prevedel indijski traktat iz astronomije z imenom *Siddhant*, ki je v arabščini dobil ime *Sindhind*, s tem pa so prevzeli tudi redosled pozicijske numeracije z desetimi števili, vštveši ničlo. S tem je nova numeracija nadomestila starogrško, ki je bila dotlej razširjena na bližnjem Vzhodu. Široko podporo na srednjem in bližnjem Vzhodu pa je indijski sistem numeracije dobil po zaslugi aritmetičnega traktata Muhameda al-Khwarizmija.

Moderne numeracije s pozicijskim zapisom in ničlo so splošno znane kot arabske numeracije, ki se razlikujejo od rimske. Oznaki arabska in rimska enostavno kažeta na poreklo in izvor ter potrjujeta dejstvo, da je bila prva številčnica prevzeta od Arabcev, črkopis pa do Rimljanov oz. latincev. Vendar se arabska numeracija, kot smo rekli, deli na dve vrsti cifer, ki ju označujeta imeni *hindu* in *gubar*. *Hindu* cifre so bile razširjene med vzhodnimi Arabci in so še vedno prisotne v današnjem arabskem svetu. *Gubar* cifre pa so se pojavile v Španiji med zahodnimi Arabci. Beseda *gubar* pomeni pesek. Termin namiguje, da so števila uporabljena kot neke vrste peskovni abakus.⁷ Njihova oblika je varirala, vendar lahko rečemo, da *gubar* numeracija približno odgovarja naši moderni numeraciji, precej bolj kot *hindu* numeracija. Gre skoraj za identično formo, kot jo je v svoji geometriji za abakus numeracijo podal Boetij iz Dacije. Ime *hindu* pa jasno kaže na poreklo in izvor ter potrjuje, da so Arabci to numeracijo povzeli od hindujcev. Manj jasna sta poreklo pojma *gubar* in njegova numeracija.⁸ Obstaja domneva Vopkejeve teorije, ki jo je prevzel Gandz, da so *gubar* števila uporabljali pitagorejci in da so jih Arabci prevzeli neposredno od Rimljanov.⁹ Znački prvega tipa se še danes uporabljajo v arabskem svetu, medtem ko je naš sodobni sistem najverjetneje izšel iz sistema "gubar", katerega znački so se uporabljali v Španiji že pred prihodom Arabcev. Najverjetneje so jih tja prinesle novopitagorejske skupnosti iz Aleksandrije v dobi Helenizma.

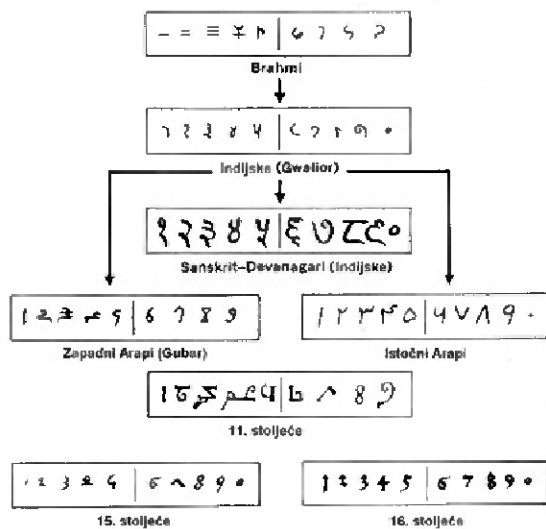
⁵ Gl. zbornik AA.VV., *Magia e scienza nella civiltà umanistica*, ur. C. Vasoli, Il Mulino, Bologna 1976.

⁶ Gl. Jim Tester, *A History of Western Astrology*, Woodbridge, Suffolk 1987.

⁷ O tem gl. G. Sarton, *Introduction to the History of Science*, The Williams and Wilkins Company, Baltimore 1931, str. 663.

⁸ S. Gandz, "The Origin of the Ghubar Numerals or The Arabian Abacus and the Articuli", *Isis*, XVI, 2, 49 (1931).

⁹ Gl. isto, str. 392–424.

Slika 1. Oblika desetih števil iz različnih obdobj.

Lahko sklenemo, da je po prihodu v Španijo Herman gotovo spoznal oba sistema, *hindu* in *gubar* in pozicijski način pisanja števil. Šele za tem se je lahko lotil raziskovanja arabskih matematičnih del. Iz dostopnih virov je jasno, da so Hermana bolj zanimala astronomske in astrološke teme, kot pa matematika. Vendar sta obe disciplini zahtevali dobro poznavanje matematike, saj je nekatere astronomske probleme mogoče rešiti le z matematično obravnavo naravnih pojavov. Obstaja podatek, ki govori o Hermanovem izvornem matematičnem delu, in sicer v *Bibliotheca* avtorja Richarda iz Fournivala, med navedbo matematičnih del različnih avtorjev. Gre za delo *Liber de inventenda radice Hermanni Secundi* (*Knj. o iznajdbi korena*). Žal se ni našel noben primerek tega omenjenega dela. Naslov govori o aritmetični vsebini in operaciji korena. Arabska srednjeveška matematika je vključevala naslednje discipline: aritmetiko, algebro, geometrijo. Matematični rokopisi so med drugim vključevali tudi poznavanje pozicijskega pisanja števil, številčne operacije in računanje korena na različno eksponento. Vodenje korena sledi različnim postopkom, a najpogostejše metode so bile tiste, ki so se opirale na binomni postopek in metodo, ki je podobna današnji Hornejevi metodi. To so prevzeli pozneje. Arabci so poznali iracionalna števila, ki so jih imenovali *asamm* (gluha) števila. Takšna števila so izražali v približno ulomljeni obliki. Torej, za računanje celotnega dela korena so koristili binomni obrazec in ulomljeni del, skupaj s celim, ki ga lahko zapišemo:

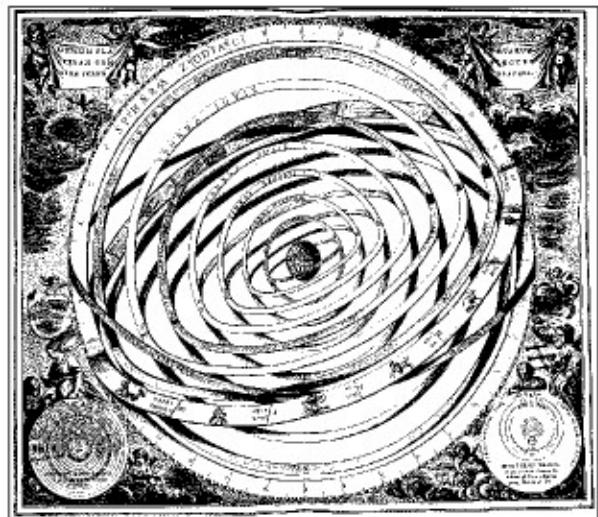
$$\sqrt{a^2 + r} \approx a + \frac{r}{2a + 1}$$

Obče, koren $\sqrt[n]{a^n + r}$ kjer je a celo število in $r < (a+1)^n - a^n$, in se izraža v obliki:

$$\sqrt[n]{a^n + r} \approx a + \frac{r}{(a+1)^n - a^n}$$

Torej, Hermanovo izvorno matematično delo o korenih je moralo nastati na osnovi njegovega poznavanja arabske matematike, verjetno po prihodu v Španijo. Njegov poseben interes za astronomijo in astrologijo ga je vzpodbudil, da se je podrobno seznanil s tablicami, to pa je predpostavljalo znanje matematičnega računanja. Eno namreč zahteva drugo. Obstaja domneva, da je Herman prevedel al-Khwarizmijeve Astronomske tablice, l. 1140/43. Kot smo rekli je prevedel delo o uporabi astrolaba (*De compositione astrolabii*). Astrolab so iznašli Arabci na temelju Ptolemajevih teoretičnih del, služil pa je predvsem izračunu astronomskih gibanj, meritvi časa, določitvi zvezdnih ekvatorialnih koordinat in položaj Sonca na ekliptiki. Herman je prevedel odlomke dveh Ptolemajevih temeljnih del *Almagest* in *Tetrabiblos*, iz arabščini in iz grščine.

Dovolj razvidno pa se Hermanova matematika pokaže tudi v njegovem izvornem delu *De essentiis* (*O bistvih*). Tu uporabi matematično metodo za dokazovanje in izračunavanje nekaterih naravnih pojavov. Opira se na Evklidove *Elemente*, od koder tudi navaja. Vzemimo primer, kjer Herman zagovarja, da se planeti gibljejo z isto hitrostjo in to poskuša dokazati na podlagi 2. poglavja XII. knjige Evklidovih *Elementov*, kjer je govor, da proporciji med krogi ustrezajo kvadratom premera

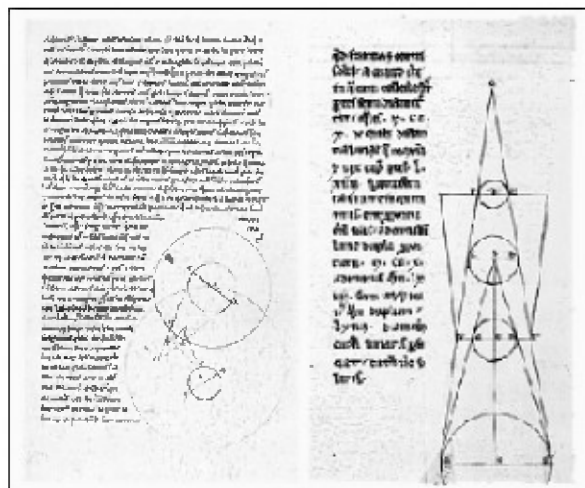

Ptolemajski geocentrični model, ki je svojo veljavnost ohranil 1800 let, od Aristotela do Kopernika in Keplerja. (A. Cellarius *Macrocosmica*, Amsterdam, 1660)

teh istih krogov. Pri obravnavi oddaljenosti Meseca in Sonca od Zemlje navaja postopek tega izračuna, ki ga dobimo tako, da upoštevamo položaj Sonca in Meseca v stanju popolne omračitve, kar navaja Ptolemaj, vendar brez dokaza. Herman to poskuša dokazati.

Evklidovi *Elementi* so bili relativno zgodaj prevedeni v arabščino. Prvi prevod je opravil al-Hajjaj ibn Jusuf ibn Matar konec 8. in na začetku 9. st. Osnova za razvoj arabske matematike je bilo prav to delo. Pri raziskovanju arabske astronomije in astroloških del je Herman naletel na Evklida, ki ga je moral spoznati in ga uporabljati. Hermanu pripisujejo, da je celo napisal delo z naslovom *Euclidis geometria, aritmetica et stereometria ex commentario Hermanni Secundi*. Ta podatek zasledimo v omenjenem katalogu Biblionomia Richarda iz Fournivala. Obstajajo podatki, da je Herman pripravljal prevod Evklidovih *Elementa*, rokopis, ki mu ga pripisujejo, pa hrani nacionalna knjižnica v Parizu.

VI. Izvirno delo *De essentiis*

De essentiis, l. 1143, Risba iz prepisa, opravljenega v 14. stoletju.

Leta 1143 je dokončal izvirno delo *O bistvih (De essentiis)*, ki vključuje tudi astrološke pojme, kot jih je obdeloval pred tem, med leti 1138–40. Tu lahko prepoznamo vpliv Abu Mashara in Ibn Bisha. Hermanovo delo izhaja iz obeh tradicij, zahodno evropske in arabske, vendar je Herman izdelal svoj naravoslovni sistem v skladu z Abu Masharovo navezavo astoloških pojmov na aristotelско filozofijo narave. Pri Hermanu gre za čudno mešanico platonizma, ki ga je izpovedovala katedralna šola v Chartresu, aristotelov-

ske fizike, pa tudi novoplatonizma Hermesa Trismegista in naukov iz helenistične dobe. Gre torej bolj za konglomerat heterogenih pogledov kot za sklenjeno enovito delo. To po drugi strani ustreza enciklopedični formi, ki pomeni predhodnico razvite, logično dialektične sholastike (13. st.). Delo je sestavljeno iz poglavij, ki obsegajo filozofijo narave in razlago pojavov v zemeljski sferi. Obravnava pa tudi nebesno sfero in astronomske pojave. Pojem *essentia* se nanaša na nespremenljivo naravo neba (iz etra), medtem ko pojem *substantia* označuje spremenljive lastnosti sublunarnega sveta. V svojem celovitem opisu vesolja spregovori o njegovem nastanku, razvoju in bivanju ter o pojavih v njem. Delo je najbrž napisal med leti 1138 in 1143. Po tem letu se njegovo delo iz nepojasnenega razloga ustavi, kakor tudi sleharna informacija o njem. Morda zaradi smrti.

Iz povedanega je najbrž razvidno, da je Herman iz Koroške imel izjemno vlogo pri odkrivanju in prevzemanju arabske znanosti na Zahodu. V času, ko v Evropi še ni bilo oblikovanega univerzitetnega študija, ko prav tako še niso bila dostopna temeljna antična naravoslovna dela, je s prevzemanjem in prevajanjem arabskih prevodnih in primarnih besedil odigral odločilno posredniško vlogo, na podlagi katere se je v naslednjih stoletjih lahko razvila zahodna sholastika in pozneje na tej isti sledi novoveška, na matematiki, eksperimentu in kvantifikaciji slo- neča znanost.

Literatura

Ch. H. Haskins, *Studies in the History of Medieval Science*, Cambridge 1924.

Kajetan Gantar, "Herman de Carinthia", Jezik in slovstvo, Let. X, št. 8, Ljubljana 1965.

Žarko Dadić, *Herman Dalmatin*, Školska knjiga, Zagreb 1996.

Žarko Dadić, *Egzaktne znanosti hrvatskog srednjovekovlja*, Globus, Zagreb 1991.

Franjo Šanjek, "Herman Dalmatinac, Pisac i prevodilac znanstvenih ideja iz prve polovice 12. st.", Croatica christiana periodica, god. III, br. 3, Zagreb 1979.

Franjo Šanjek, "Europski dometi znanstvenog djela Hermana Dalmatina", Filozofska istraživanja, god. 13, sv. 1, Zagreb 1992.

Fuat Sezgin, "Geschichte des arabischen Schrifttums", Band V, Matematik BIS ca. 430 H., E. J. Brill, Leiden 1974.

E. Garin, *Lo zodiaco della vita*, Laterza, Roma-Bari 1976.

Delavka restavratorske delavnice v delovni obleki pri dezinfekciji arhivskega gradiva, ki je okuženo s plesnijo. Iz razstave "Ali jih lahko še rešimo". (foto: Štajerski deželni arhiv Gradec)

UDK 929CauchyA.L.(4)"17/18"

Prejeto: 30. 5. 2005

Cauchyjeva in Močnikova Gorica kot središče evropske matematike (ob 190. obletnici Močnikovega rojstva)

STANISLAV JUŽNIČ

dr., Inštitut za matematiko, fiziko in mehaniko, Jadranska 19, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

S pomočjo francoskih in italijanskih arhivskih virov prvič v zgodovino pisju podrobneje opisujemo delovanje Cauchyja v Gorici. Cauchy je bil eden največjih matematikov in fizikov vseh časov. Dokazujemo, da Cauchyjeva tesna povezanost z jezuiti ni opredeljevala le njegovih političnih stališč, temveč v veliki meri celo njegove znanstvene usmeritve. Ohranjeni rokopisi nam pomagajo osvetliti Cauchyjevo vlogo in položaj na izgnanem burbonskem dvoru v Gorici. Deli Cauchyjeve korespondence osvetljujejo njegova znanstvena odkritja v goriškem obdobju. Ugotavljamo, kateri so bili Cauchyjevi poglavitni sodelavci v Pragi, na Dunaju, v Gradcu, Ljubljani in Gorici. Omenjamo Cauchyjevo pomoč pri Močnikovem doktoratu; z njo je Cauchy odločilno posegel v razvoj slovenske matematike.

KLJUČNE BESEDE: Cauchy, Močnik, jezuiti, Burboni, Gorica, zgodovina matematičnih ved

ABSTRACT

CAUCHY AND MOČNIK'S GORIZIA AS A CENTER OF THE EUROPEAN MATHEMATICS

By using French and Italian archive sources we describe Cauchy's life and work in Gorizia for the first time in historiography. We claimed that Cauchy's close connections with Jesuits did not affect just his political activities, but also a great deal of his scientific work. The scarce preserved Cauchy's manuscripts help us to throw some light on the Cauchy's role at the exiled Bourbon court in Gorizia. We find the main Cauchy's scientific collaborators in Prague, Vienna, Graz, Ljubljana, and Gorica. In that way we present the most probable scenario of Cauchy-Močnik collaboration on Močnik's popularization of Cauchy's theory of equitation and on Močnik's Ph.D. dissertation in Graz. With that work Cauchy considerably influenced the development of Slovene mathematics.

KEY WORDS: Cauchy, Močnik, Jesuits, Bourbons, Gorizia, History of Mathematical Sciences

Uvod¹

V deželah, poseljenih s Slovenci, ni nikoli živel znanstvenik, ki bi se po svojem pomenu lahko primerjal s Cauchyjem.² Dve leti Cauchyje-

vega dela v Gorici je pomembno vplivalo na razvoj številnih matematičnih ved, Cauchy pa je bil tudi izjemno prodoren politik katoliške smeri. Cauchy svojih del bržkone ni objavljajal v habsburških ali celo slovenskih revijah, je pa v dveh goriških letih seveda odločilno vplival na razvoj italijanske, pa tudi slovenske matematike. V oči najbolj bode Cauchyjeva pomoč mlademu Močniku, ki je omogočila Močnikov bliskovit vzpon od učitelja goriške normalke do nesporne matematične avtoritete na habsburških šolah.

¹ Za pomoč se zahvaljujem dr. Branku Marušiču, dr. Marku Razpetu, dr. Milanu Hladniku, mag. Gašperju Jakliču in dr. Janezu Šumradi.

² Augustin Louis baron Cauchy (* 21. 8. 1789 Pariz; † 23. 5. 1857 Sceaux pri Parizu).

Cauchy

Matematik, fizik in politik Cauchy je bil največji med znanstveniki, kar so jih kdaj gostili Slovenci. Delal je v Gorici od 21. 10. 1836 do srede oktobra 1838,³ torej domala polni dve leti. Ker je Cauchy objavljala svoja dela skoraj pol stoletja, pripada pomemben delež dobrih 4% njegovih odkritij njegovemu goriškemu obdobju, to pa nikakor ni malo; Cauchyjeva zbrana dela štejejo kar nekaj tekočih metrov knjig. Med petnajst tisoč tedanjimi Goričani v Cauchyjevem času je resda le četrtnina omenjala slovenščino kot svoj občevalni jezik.

Cauchy se je rodil uspešnemu pariškemu meščanu tik pred začetkom francoske revolucije, ki je Cauchyjevega očeta Louisa-Françoisa⁴ nena doma spravila ob službo in kruh. Strahotna izkušnja je mladega Augustina zaznamovala veliko bolj kot njegovega očeta ali brate; do konca dni se je z gnusom otepal vseh revolucij in revolucionarjev; postal je daleč najbolj konservativen med vsemi pariškimi matematiki.

Rojstvo ob zori francoske revolucije je v Cauchyju razvilo izrazitega protirevolucionarja. Njegov oče je družino v hudih časih terorja preselil v varnejše pariško predmestje Arcueil, kjer je srečaval Bertholeta, Laplacea in še posebno Lagrangea. Cauchy je bil bolehen deček in je raje sedel za knjigo kot tekal za vrstniki – Lagrange je v njem takoj spoznal prihodnjo veličino in zabičal očetu Cauchyju, naj najprej poskrbi za solidno osnovno izobrazbo sina; šele potem naj mu dovoli brati matematične knjige. Je pač vedel, o čem govori; naporno raziskovanje raste iz trdne podlage.

Leta 1804 je Cauchy začel študirati matematiko po Lagrangeovem nasvetu; naslednje leto se je vpisal na Politehniko in pri Biotovih izpitih prišel na drugo mesto. Z Biotom sta ostala prijatelja še pozneje, čeravno je bil Biot ob Brewsterju zadnji zagovornik Newtonove teorije svetlobnih delcev, ki Cauchyjevih vrstnikov ni več privlačila.

Cauchy je poslušal predavanja Lacroixa, de Pronyja, Hachettea in analizo Ampèra, ki je s svojo optiko pozneje močno vplival na Cauchyjevo raziskovanje v Gorici. Po diplomu na Politehniko je Cauchy študiral še na inženirski šoli *École des Ponts et Chaussés*. Kot številni pomembni francoski znanstveniki te nenavadne dobe nepotrpežljivih revolucionarjev se je Cauchy prav tako najprej izobrazil za inženirja. Ob koncu študijev je leta 1808 vstopil v 2. 2. 1801 ustanovljeno Kongregacijo Svete Device (*Sainte-Vierge*). Le-ta je pod vplivom pariškega kanonika

patra jezuita Bourdier-Delpuitsa⁵ združevala kraljeve privrženke skrajne desnice; vsak drugi teden so se sestajali v ulici Saint-Guillaume v Parizu. Sprva so bili člani le štirje, leta 1804 pa se jih je zbralo že 198. Politehniko so v Kongregacijo vstopali predvsem pod vplivom pomožnega učitelja za analizo in mehaniko Paula-Emila Teyssyrra; le-ta je sicer ostal na Politehniko le eno leto, vendar je znal okoli sebe zbrati mladino. Teyssyrrre je sodeloval s Cauchyjem še pozneje in je bil med svati na njegovi poroki. Po Cauchyju so v Kongregacijo vstopili še njegova brata Alexander in Eugène ter zadnji zunanji minister Karla X.⁶ grof Polignac, ki je pozneje postal pravi Goričan. Seveda je Kongregacija začela javno delovati šele po Napoleonovem padcu leta 1814 pod vodstvom patra jezuita Renéja Legris-Duvala⁷ iz Bretanje, ki je 20. 1. 1793 pomagal kralju Ludviku XVI. v njegovih zadnjih urah pred giljotino. Leta 1820 je Legris-Duval deloval v mestecu Montmirail na pol poti med Parizom in Reimsom, pozneje pa se je vrnil v prestolnico.

Leta 1816 je postal Cauchy član komisije za ustanovitev prve dobrodelne podružnice Kongregacije, imenovane *Société des bonnes oeuvres*; v njej je pozneje deloval z izredno vnemo. Med člani Kongregacije je bil tudi Cauchyjev prijatelj, matematik Binet,⁸ čeprav je bil popoln ateist ob vpisu na pariško Politehniko (22. 11. 1804). Teyssyrrrov vpliv je imel velikansko moč. Po diplomu leta 1806 je Binet delal na oddelku za mostove in ceste (*Ponts et Chaussées*), kamor si je dolgo zaman želel celo Cauchy. Leta 1807 je Binet postal učitelj na Politehniko, leta 1815 pa je nadomestil Poissona kot profesor mehanike. Po Lagrangeovi smrti je do leta 1816 urejal njegovo Analitično mehaniko in predelal večino drugega dela. Leta 1826 je Binet prevzel katedro za astronomijo na *Collège de France* in jo obdržal več kot tri desetletja. Po odstopu Karla X. (2. 8. 1830) je kot njegov zelo izpostavljeni privrženec izgubil službo inšpektorja študijev na Politehniko (13. 11. 1830). Matematiki so si ga zapomnili predvsem po utemeljitvi teorije matrik iz leta 1812, saj so prav matrike več kot stoletje pozneje postale temeljno orodje novih fizikalnih teorij. Leta 1843 je postal član pariške Akademije, malo pred smrtjo pa njen predsednik. Ob pogrebu mu je Cauchy posvetil lep govor.⁹

³ Belhoste, 1991, 178.

⁴ Louis-François Cauchy (* 1760; † 28. 12. 1848).

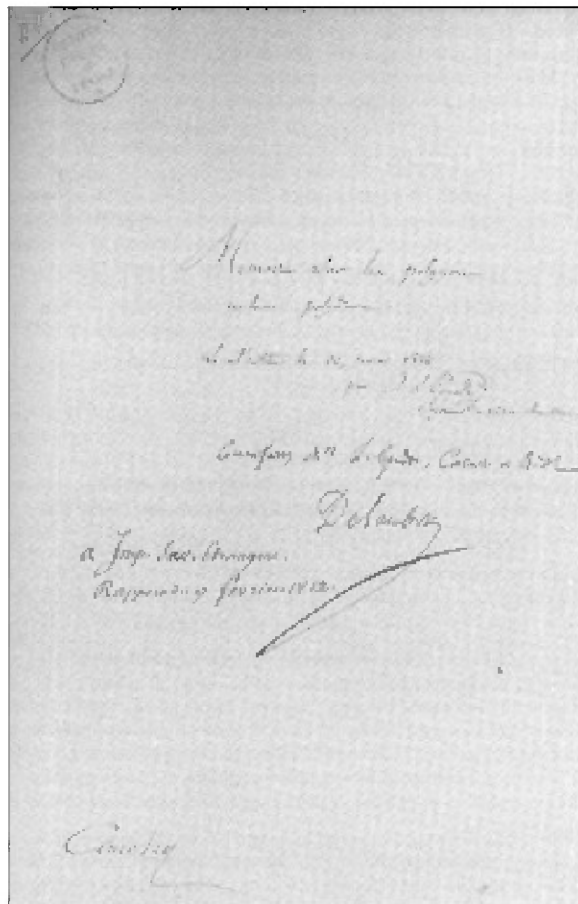
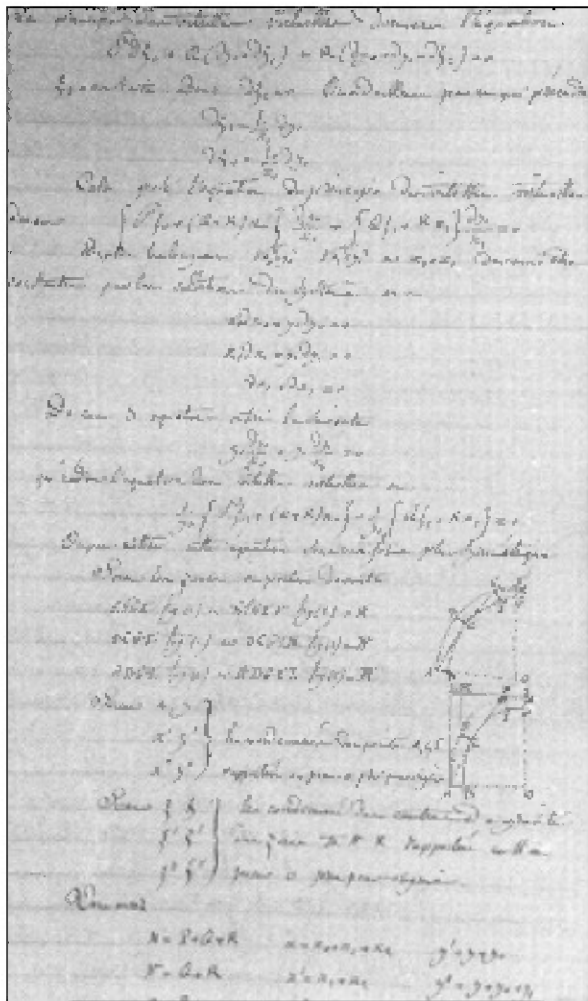
⁵ Jean-Baptiste Bourdier-Delpuits (* 1734; SJ; † 1811).

⁶ Karl X. (* 1757; † 6. 11. 1836 Gorica).

⁷ Belhoste, 1991, 135.

⁸ Belhoste, 1991, 14, 16, 135, 182–183, 196, 239. Jacques Philippe Marie Binet (* 2. 2. 1786 Rennes v Bretanji; † 12. 5. 1856 Pariz).

⁹ Cauchy, 1814, 460–461.

Naslovna stran Cauchyjeve razprave o pravilnih mnogokotnikih. (Archives de l'École Polytechnique)

Cauchy se je v zgodnjih raziskovanjih ukvarjal z nizkimi gradnjami in mostovi. (Bibliothèque de l'École Nationale des Ponts et Chaussées, Ms 1982)

Lagrangeova blagohotna podpora je Cauchyju kar po vrsti odpirala vrata pariških znanstvenikov. Leta 1810 je Cauchy začel v luki Cherbourg razvijati Napoleonove ladje, namenjene izkrcaju v Angliji; seveda je šlo za eno redkih neuresničljivih Napoleonovih idej, ki so pripomogle k njegovemu Waterlooju pet let pozneje. Cauchy se je za ladje zanimal še tri desetletja pozneje med ocenjevanjem Jouffroyevih izumov.

Septembra 1812 se je Cauchy vrnil v Pariz, Napoleon pa je odšel zapravit svojo vojsko v mrzlo rusko zimo. Legendre in Malus sta podpirala Cauchyjeva dokazovanja, da število ploskev konveksnih poliedrov določa število njihovih oglišč. Malus je bil seveda Napoleonov mož, udeleženec znamenitega egipčanskega pohoda in tako povsem drugačnega svetovnega nazora od Cauchyja; na srečo znanost pač ni vedno služila le politiki.

Leta 1814 je Cauchy z razpravo o določenih integralih utemeljil teorijo kompleksnih funkcij. Do leta 1831 je praktično sam razvil to novo vejo matematike; resda je Gauss je o njej že leta 1811 poročal Besselu, vendar je po svoji slabi navadi odlašal z objavo svojih idej.¹⁰

Funkcije kompleksnih spremenljivk imajo grafe, ki si jih ne moremo nazorno predstavljati. Zato je namesto nazornosti zahteval večjo matematično strogost; enako je na drugem polu evropskega matematičnega sveta vzporedno počel Nемеc Gauss. Kljub številnim prošnjam pa je Cauchy šele po Napoleonovem padcu leta 1815 postal izredni profesor analize na Politehniki. V tem boju za vsakdanji kruh se je še posebno po letu 1818 ob zahtevni ženi in obeh hčerkah razvila Cauchyjeva zagledanost vase, ki se je še stopnjevala pozneje v letih uspehov; samovšečnost so mu seveda prav radi očitali številni nevoščljivi tekmeci. Cauchyjeva poroka je bila seveda zadetek v polno, saj je bila brhka nevesta hči uspešne pariške družine knjigarjev, ki so

¹⁰ Smithies, 2001, 1; Stäckel, 1900, 71.

Cauchy na francoski znamki ob stoti obletnici rojstva leta 1789 in njegov nemški tekmeec in sodelavec Johann Carl Friedrich Gauss (* 30. 4. 1777 Braunschweig; † 23. 2. 1855) na nemški znamki. Ob njiju še drugi znanstveniki in tehniko njunega časa na naših ali tujih znamkah: Benjamin Franklin (* 1706; † 1790), Karl Linné (* 1707; † 1778), Ruđer Bošković (* 1711; † 1787), Žiga Zois (* 1747; † 1819), Jurij Vega (* 1754; † 1802), Charles Babbage (* 1792; † 1871), Janez Puhar (* 1814; † 1864), Werner von Siemens (* 1816; † 1892), Sebastian Kneip (* 1821; † 1897), Louis Pasteur (* 1822; † 1895), Ferdinand von Mueller (* 1825; † 1896), Marcelin Berthelot (* 1827; † 1907), Heinrich von Stephan (* 1831; † 1897), Alfred Nobel (* 1833; † 1896), Jožef Stefan (* 1835; † 1893), Robert Koch (* 1843; † 1910), zoolog Spiridon Brusina (* 1845; † 1908), geolog Gjuro Pilar (* 1846; † 1893), Janez Puch (* 1862; † 1914), Nikola Tesla (* 1856; † 1943), Rudolf Diesel (* 1858; † 1913).

pozneje s pridom tiskali Cauchyjeve matematične vaje kar v obliki posebnega časopisa enega samega pisca.

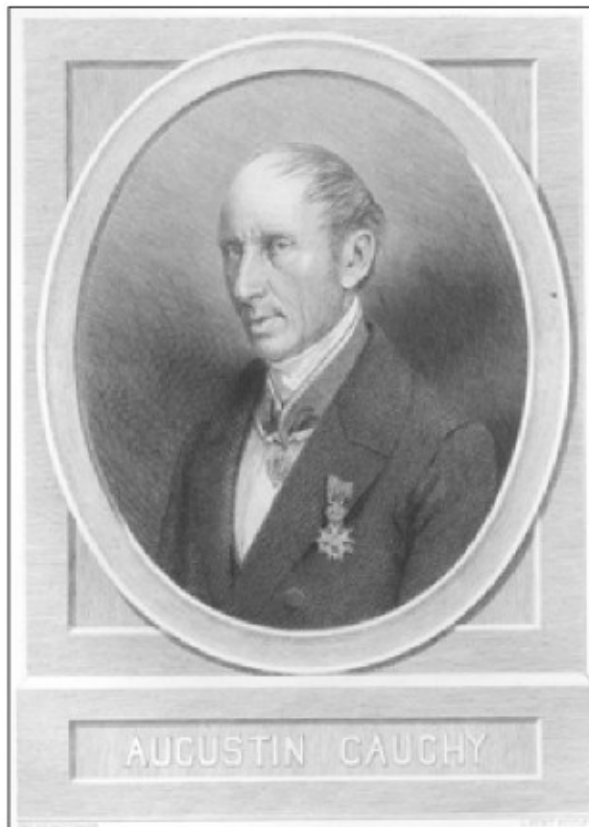
Cauchy je leta 1815 na očetovo pobudo zmagoslavno rešil problem mnogokotnikov, ki ga je Fermat dobro poldrugo stoletje prej opisal v pismu Mersennu. Obenem je Cauchy z raziskovanjem valov dobil nagrado Akademije, nekdanjega Instituta; s tem si je zagotovil mesto med nesmrtnimi akademiki, treba je bilo le še počakati na pravo priložnost. Po Napoleonovem drugem in dokončnem padcu je Cauchy uresničil svoje sanje: leta 1816 je postal član kraljeve Akademije v Parizu. Resda je moral burbonski kralj Ludvik XVIII.,¹¹ starejši brat Karla V., zato odstaviti slovitega geometra in Napoleonovega privrženca Mongeja; toda podarjenemu konju pač ne gre gledati v zobe. Cauchy je položaj

sprejel, čeravno so mu številni študentje zamerili, saj so občudovali Mongeja kot ustanovitelja Politehnike. Ob sedemdesetletnem revolucionarju Mongeju so izključili še tri leta mlajšega Lazarja Carnota, botra revolucionarnih zmag.

Leta 1817 se je Biot odpravil na Škotsko; Cauchy je prevzel njegov položaj na *Collège de France* in predaval o svojih še neobjavljenih postopkih integriranja. Cauchy je prvi natančno študiral pogoje za konvergenco neskončnih vrst kot dodatek k svoji strogi definiciji integrala. Ni bil v dobrih odnosih s Ponceletom in drugimi raziskovalci, saj je podpiral jezuite proti pariškim akademikom. Pariški jezuiti so imeli ta čas nekaj prvovrzdne matematikov, med njimi predvsem Cauchyjevega prijatelja Moignoja.¹²

¹¹ Ludvik XVIII. (* 1755; kralj 1814; † 16. 9. 1824).

¹² François-Napoléon-Marie Moigno (* 15. 4. 1804 Guéméné (Morbihan) v Bretanji; SJ 2. 9. 1822 – oktober 1843; † 14. 7. 1884 Saint-Denis (Seine)).

Cauchy v goriških letih.

V debato o Newtonovi teoriji svetlobe je Cauchy leta 1824 vpletel celo bogoslovna vprašanja, kar Biotu gotovo ni bilo prav. V 1820ih letih je Cauchy prvi raziskal, ali ima vsaka navadna diferencialna enačba res rešitev; seveda je odgovoril pritrdilno, predvsem pa je odgovor prvi strogo dokal z eksistenčnim izrekom.¹³ Žal se je kmalu izkazalo, da obstajajo izjeme. Poznamo celo nerešljive diferencialne enačbe.

Leta 1826 je brez posebnega uspeha obiskal Cauchyja Norvežan Abel;¹⁴ Cauchy je Abelovo razpravo ocenil šele 29. 6. 1829, medtem pa je ubogi Norvežan od vsega hudega umrl že poltretji mesec prej. Abel je že kot mlad študent sanjal v Christianiji, današnjem Oslu, da se mu je posrečilo najti splošen postopek za reševanje vseh enačb z algebraskimi operacijami. Podobno je kmalu za njim upal Galois.¹⁵ Res so Cauchyja nekoč zanimali prav podobni problemi, vendar se je tisti čas ukvarjal z matematično fiziko; zato ni pokazal prevelikega zanimanja za odkritja, ki jih je Abel leta 1826 predal pariški Akademiji. Ko je Abel glavni del svojih odkritij objavil v Crellovi reviji (leta 1829), se je Cauchy takoj lotil Abelovega rokopisa in hotel napisati oceno za pa-

riško Akademijo. Žal so akademiki odlašali z natisom zaradi predhodne objave pri Crellu; medtem pa je Cauchy odšel iz Francije in pravzaprav ni bil več odgovoren za usodo Abelovega rokopisa.¹⁶

Galois¹⁷ v stiku s Cauchyjem ni bil deležen nič večje sreče. Morda je Cauchy zagrešil nekaj nečednosti, saj je založil Galoisove in Abelove spise in tako zavlekel spoznanje njunih revolucionarnih idej med matematiki. Maja 1829 je Galois predložil svojo teorijo enačb pariški Akademiji; Cauchy je bil prijetno presenečen, vendar so pri Akademiji odlašali z objavo. Galois se je pridružil anarhistoma Raspailu¹⁸ in Blanquiju;¹⁹ Blanqui je več časa preživel po zaporih kot zunaj njih, kljub temu ali pa prav zato ga je imel Karl Marx zelo v čislih. Decembra 1830 je bil Galois izključen iz *École Normale Supérieure*, prav tedaj pa je Cauchy zapustil domovino. Seveda ni prav verjetno, da bi bil Galois posebno prirasel Cauchyjevemu sicer kralju vdanemu srcu. Teorijo Galoisovih grup je objavil šele Jordan²⁰ leta 1870.

Dne 2. 8. 1830, po odstopu Karla X. in razglasitvi njegovega vnuka, mladega dofena Henrika V. v gradu Rambouillet, je francoski dvor v pristanišču Cherbourg zapustil Francijo. Henrika so seveda vzeli s seboj in usoda je hotela, da ni mladenič nikoli zavladal v Franciji. Najprej so se nastanili v starem dvorcu Lulworth v Angliji, nato pa so za dve leti odšli v Holyroos pri Edinburghu. Oktobra 1832 je avstrijski cesar Franc II.²¹ omogočil izgnanemu kralju Karlu X. bivanje v praškem gradu Hradčani. Francoski dvorjani so prepotovali številne evropske dežele; pred Gorico so se najdlje zadrževali v zlati Pragi, kjer so Habsburžani priznavali Karla X. za zakonitega francoskega kralja, saj je bila njegova žena Marija Terezija Charlotte²² vnukinja Marije Terezije ter hči Marije Antoinette²³ in Ludvika XVI.²⁴

Po julijski revoluciji in po odstopu kralja Karla Cauchy ni hotel priseči zvestobe novemu kralju Ludviku Filipu,²⁵ čeprav je to postalo obvezno po 30. 8. 1830. Zvest svojim načelom je kmalu zapustil družino in službe ter se odpravil za kraljem Karlom X. v izgnanstvo. Prisego drugemu vladarju v Parizu je imel za neke vrste iz-

¹⁶ Šikić, 1989, 88.

¹⁷ Evariste Galois (* 26. 10. 1811 Bourg-le-Reine pri Parizu; † 31. 5. 1832 Bourg-le-Reine).

¹⁸ François Vensan Raspail (* 1794; † 1878).

¹⁹ Louis August Blanqui (* 1805; † 1881).

²⁰ Marie Edmond Camille Jordan (* 5. 1. 1838 Lyon; † 21. 1. 1922).

²¹ Franc II. (* 1768; cesar Svetega rimskega cesarstva Franc II. 1792–1806; cesar Avstrije Franc I. 1804; † 1835).

²² Maria Terese Charlotte (* 1778; † 1851).

²³ Marie Antoinette (* 1755; † 1793).

²⁴ Ludvik XVI. (* 1754; † 1793).

²⁵ Ludvik Filip Orleanski (* 1773; † 1850).

¹³ Cooke, 1997, 375; Belhoste, 1991, 177.

¹⁴ Niels Henrik Abel (* 5. 8. 1802; † 6. 4. 1829).

¹⁵ Cooke, 1997, 386; Stillwell, 2000, 378–379.

raz fevdalne nezvestobe; njegov oče in oba brata se nikakor niso do te mere izpostavljali in so kljub negotovanju prisegli vsakokratni oblasti.

Od 26. 11. 1830 do marca 1831 je bil Cauchy zaporedoma ob vse tri svoje s težavo pridobljene profesorske službe; ostal mu je le status pariškega akademika. Sprva je hotel le malo potovati po tujini za utrditev zdravja; upal je, da bo kmalu konec revolucije in z njo julijske monarhije. Septembra 1830 je bil kratek čas v Švici. Naslednji mesec je ob pomoči jezuitov, a brez uspeha, skušal ustanoviti švicarsko akademijo. Jezuiti so vodili kolegij v Freiburgu že od leta 1827. Ko so 2. 12. 1830 oblast v Freiburgu prevzeli liberalci, je bilo sanj o akademiji konec in Cauchy je moral drugam. Pred revolucijo in modernimi liberalnimi idejami je bežal z dvora do dvora, od univerze do univerze, podobno kot desetletja pred njim Cauchyjev idejni vzornik de Maistre.²⁶ Vendar se je Cauchy rad občasno vrnil na to ali ono sejo pariške Akademije v začetku marca 1831, 5. 3. 1832, 12. 3. 1832, 15. 3. 1832 in 19. 10. 1932, ko je akademikom kot izkušen popotnik predaval o izboljšavah javnih prevoznih sredstev z naslovom *Sur le versement des voitures publiques*.²⁷ To je bil le uvod v desetletje poznejšo Cauchyjevo podporo Jouffroyjevim izboljšavam železnic. Kljub nagovarjanju prijateljev in sorodnikov pa je Cauchy vedno znova ugotavljal, da revolucije še ni konec in je zato dokončno vrnitev v Pariz zavlačeval.

Avgusta 1831 je Cauchy odšel v Torino in naslednje leto tam sprejel katedro za teoretično fiziko na prošnjo samega kralja Sardinije Karla Alberta.²⁸ Podedoval je obnovljeno katedro slovitega Amedea Avogadra, začetnika sodobne molekulske teorije plinov. Cauchy se je naučil italijanščine, da bi v svojo učilnico privabil čim več študentov; a kaj, ko je govoril tako zapleteno, da so mu med tridesetimi slušatelji lahko sledili le redki navdušenci. V torinski italijanščini Cauchyjeve zapletene ideje pač niso zvenele nič preprosteje kot v pariški francoščini. Med uspešnimi Cauchyjevimi torinskimi študenti je bil predvsem matematik in politik Menabrea,²⁹ ki je pozneje zaslovel z opombami k Babbagejevemu računalniku, končno pa postal celo italijanski premier in zunanji minister (od oktobra 1867 do oktobra 1869). Kot predstavnik desnosredinske politike je le deloma sledil Cauchyjevim idejam.

V Torinu je bil Cauchy v tesnih stikih z jezuitskim patrom La Chézejem (La Chaise), pro-

fesorjem matematike in fizike na kolegiju Svetih mučencev. Cauchyjev nasprotnik je bil astronom Jean Plana, ki ga je skušal Cauchy s pomočjo jezuitov zaman izriniti iz ene njegovih služb na univerzi ali vojaški akademiji. Plana je bil strokovnjak starega kova in ni maral Cauchyjevih enačb, ker v njih pač ni bilo števil;³⁰ matematiki so pač le počasi opuščali suženjsko navezanost na števila.

Leta 1833 je Cauchy v Torinu predaval o fiziki molekul, kar je pozneje objavil njegov torinski sodelavec in naslednik jezuit Moigno.³¹ 22. 6. 1833 je glavni učitelj Karla V., baron Maxence de Damas iz Toepliza, povabil Cauchyja na izgnani francoski dvor. Matematične in biološke probleme je prestolonasledniku do septembra 1833 razlagal razmeroma liberalni paleontolog Barrande,³² ki je končal Politehniko in je bil pred julijsko revolucijo inženir na šoli *Ponts et Chaussées*. Ker so se zdela njegova stališča preveč moderna, sta ga pri poučevanju Henrika V. nadomestila jezuita Étienne Deplace in Julien Druilhet; to pa je izzvalo pravo burjo v domovini, kjer jezuitska vzgoja tisti čas ni bila nič kaj priljubljena. Za jezuitoma sta pouk prevzela profesor prava baron Billot in Cauchy, ki se je zaradi odpustitve svojih prijateljev jezuitov seveda zelo jezil. Posebno Druilhet je bil izjemno pomemben, saj je bil že leta 1831 provincial francoskih jezuitov in je vplival na razvoj jezuitskih postojank v Kentuckyju in v Lousiani v ZDA.

Povabilo Cauchyju je bilo posledica političnih sprememb po skrivnem izkrcanju matere prestolonaslednika Henrika V. Marije Karoline, vdove Berry³³ na francoskih tleh 29. 4. 1832. Njen prihod je seveda sprožil vstajo privrženecv Burbonov, ki pa so jo urno zatrli. Vojvodinjo so 7. 11. 1832 zaprli kot nekakšno novo "devico" Ivano Orleansko; ugotovili so, da se je kot vdova v atentatu pokončanega vojvode Berryja³⁴ na skrivaj morganatsko poročila z grofom Lucchese-Pallijem in je bila v zaporu celo noseča, kar sicer ni bilo povsem v skladu z legendo o Ivani Orleanski. Karel X. svoje snahu že tako ni maral, novice pa so še povečale njegovo nezaupljivost; zato je sklenil s Cauchyjevo pomočjo spremeniti način vzgoje njenega sina, svojega vnuka. Vojvodinja Berry je pozneje obiskala Gorico le v nekaj januarskih dneh leta 1839, sicer pa ni imela več pravih stikov z izgnanimi Burboni.³⁵

²⁶ Grof Joseph Marie de Maistre (* 1. 4. 1753 Chambéry; † 26. 2. 1821 Torino).

²⁷ *Archives de l'Académie des Sciences*, seja 19. 10. 1932; Belhoste, 1991, 156.

²⁸ Carlo Albert odi Savoia (* 1798; † 1849).

²⁹ Luigi Federico Menabrea (Federigo, * 4. 9. 1809 Chambéry (Chambry); † 24. 5. 1896 Saint Capin (St. Cassin)), grof 1860, markiz Valdorski 1875.

³⁰ Belhoste, 1991, 144, 146, 148, 150–151, 154, 157, 276.

³¹ Belhoste, 1991, 156; Cauchy, 1975, 2/15: 412–447.

³² Joachim Barrande (Gioacchino Barande, * 1. 8. 1799 Saugues; † 1883).

³³ Maria-Caroline, Burbonka s Sicilije, vdova Berry, vojvodinja Bordojska (* 5. 4. 1798 Palermo; † 16. 4. 1870).

³⁴ Karl Ferdinand, vojvoda Berry (* 24. 1. 1778; † 13. 2. 1820).

³⁵ Bader, 1994, 55; *Archivio Storico Provinciale, Miscelanea* (Gorizia), 224, rokopis F. L. Savija, "Dnevnik", 6: 242.

Septembra 1833 je Cauchy odšel v Prago h kralju Karlu X. in do oktobra 1836 tam predaval matematične in naravoslovne vede dofenu Henriku V.³⁶ Takoj ob prihodu je Cauchy svoje pedagoške namene pojasnil v posebni knjižici, objavljeni v Pragi. Seveda se je zameril svojemu nadrejenemu, novemu glavnemu učitelju dofena, generalu Alphonseu d'Hauptpoulu; le-ta kot vojak vendarle ni odobral tako zelo katoliško usmerjenega Cauchyjevega pouka. Hauptpoul se je kot mlad topniški oficir bojeval pri Slavkovu (Austerlitz), vendar mu to ni pomagalo v boju s Cauchyjem. Cauchy je bil bolj zvit in Hauptpoul je 20. 2. 1834 zapustil Prago in službo pri Burbonih.

16. 11. in 23. 11. 1840 je Cauchy pri pariški Akademiji objavil svoje izboljšane postopke računanja na pamet, preverjene na dofenu; podobne prijeme sta pozneje objavila tudi Močnik in Robida. Kljub temu pa Henrik V. ni vzljubil matematike. General Clouet ga je učil vojaških ved, Luigi, grof Montbel politike in ekonomije, abbé Stanislao Trébuquet filozofije in antične zgodovine, Guignard pa mu je opisoval vsakovrstna orožja. Tako je mladi Henrik taval od enega učitelja k drugemu; v resnici ga nobena od predavanj ved ni prav zanimala.

Poleg Cauchyja je bil v kraljevem spremstvu še etnograf Chauron de St. Eustache, ki je po slovenskih deželah nabiral zanimive šege in običaje in jih objavil tako v francoščini kot pozneje v italijanskem prevodu. Zadnji zunanji minister Karla X., grof, poznejši knez Auguste Jules Armand Marie Polignac, je kupil posestvo in se celo naselil med Slovenci. Njegov potomec Karl Julij, knez Polignac, je 29. 1. 1885 kupil grad Podvin za 28.000 gld, 22. 2. 1886 pa še Prapreče pri Grosupljem za 26.000 gld. Žal je Prapreče že čez dobro leto prodal (27. 3. 1889) za domala trikrat nižjo ceno (9000 gld).³⁷ Knezi Polignaci so bili pregnani z gradu Podvin šele po revoluciji leta 1945. Francoskega kralja je spremljal celo sloviti lingvist Baudoin de Courtenay, eden zadnjih predstavnikov francoske aristokratske družine, iz katere so v trinajstem stoletju izhajali bizantinski cesarji v Carigradu. Njegov potomec Jan de Courtenay³⁸ se je naselil na Poljskem in je med drugim sestavil rezijanski slovar in raziskoval cerkljansko narečje.

Bernard Bolzano
(* 5. 9. 1781 Praga; † 18. 12. 1848)

V Pragi je Bolzano³⁹ leta 1834 povabil Cauchyja na pogovor o definiciji zveznosti; daroval mu je svojo razpravo o kvadriranju funkcijskih vrednosti, ki jo je posebej zanj sestavil v francoskem jeziku. Bolzano je bil pred srečanjem s Cauchyjem in znova nekaj let po njem predsednik Češke znanstvene družbe v Pragi, ki jo je pred njim vodil naš Tobija Gruber. Bolzano je leta 1816 in 1817 omogočil neodvisen razvoj analize s sodobno definicijo zveznosti v teoremu vmesnih vrednosti, ki ga je sestavil pod posrednim Boškovičevim vplivom. Povsem analitično je dokazal, da med dvema točkama s funkcijskima vrednostma nasprotnih predznakov obstaja vsaj en koren enačbe. Cauchy je leta 1821 dokazoval, da je vsaka zvezna funkcija odvedljiva; žal je tri leta pred Cauchyjevo smrtjo Lieman leta 1854 sestavil odsekoma neodvedljivo zvezno funkcijo. Cauchy je leta 1825 pomembno razvil kompleksno analizo,⁴⁰ zato je Bolzano še kako želel govoriti s slavnejšim kolegom.

³⁶ Dofen Henrik V., grof Chamborski, vojvoda Bordeaux (* 29. 9. 1820; † 24. 8. 1883 Dunajsko Novo mesto).

³⁷ Bader, 1994, 25, 68, 130; Belhoste, 1991, 143, 159–162, 278; Smole, 1982, 367, 381.

³⁸ Jan Nicislaw Baudouin de Courtenay (* 13. 3. 1845 Radzymin pri Varšavi; † 3. 11. 1929 Varšava (Razpet, 2004)).

³⁹ Bernard Bolzano (* 5. 9. 1781 Praga; † 18. 12. 1848).

⁴⁰ Cooke, 1997, 379; Znam in drugi, 1989, 137; Belhoste, 1991, 172.

Palača Mihaela Coronini-Cronberga na Grafenbergu z veličastnim vrtom; tu je Cauchy preživel svoje prve goriške mesece.

Salon v palači grofov Strassoldo v Gorici, kjer je Cauchy leta 1837 učil mladega Henrika V.

Novi cesar Ferdinand je medtem načrtoval svoje kronanje v Pragi; zato je za Burbone nenadoma v Hradčanih zmanjkalo prostora. Marca 1836 in dokončno 8. 10. 1836 se je francoski dvor odselil iz Prage; po krajšem postanku v Linzu in na gradu Kirchberg se je kralj z dvorjani naselil v Gorici. Goriško podnebje se mu je zdelo ugodnejše kot v Ljubljani. Žal je Karl X. v Gorici že čez nekaj tednov postal žrtev zahrbtnih kolere; v celotnem spremstvu je umorila le njega, sicer pa je močno razsajala tudi med Ljubljanci. Tako je predzadnji francoski kralj kmalu po prihodu k nam žalostno končal; bližal se je že osmemu križu, to pa je bilo že njegovo tretje izgnanstvo.⁴¹

Burbonski dvor je po pogodbi bival najprej v palači Mihaela Coronini-Cronberga na Grafenbergu z veličastnim vrtom. Po kraljevi smrti so se raje preselili v palačo grofov Strassoldo; tam je bil Cauchy brez baronskega naslova, žene in otrok v popisu sto osmih oseb v burbonski službi novembra 1837. Po drugih virih naj bi Cauchyju baronsko čast podaril že Karl X. Občasno so dvorjani stanovali celo v goriškem hotelu Pri Treh kronah (*Tre Corone*).⁴²

⁴¹ Bader, 1994, 65, 77; *Archivi di Stato* (Trieste), 1836, listi 201, 205 in 231.

⁴² Bader, 1994, 59, 61–62, 106, 290, 358; Belhoste, 1991, 173, 280; *Archivi di Stato* (Gorizia), *Etat di personnel des maisons et de la suite de la famille royale à Goeritz en Novembre 1837*.

Družini Coronini in Strassoldo sta bili tesno povezani, saj je predsednik goriške kmetijske družbe Ivan Krstnik Coronini⁴³ iz šempeterske veje poročil Eleonoro, grofico Strassoldo. Njun sin, stotnik Ivan Krstnik Coronini,⁴⁴ je prav ob prihodu Burbonov leta 1836 odšel na Dunaj za vojaškega vzgojitelja šestletnega Franca Jožefa.⁴⁵ Kromberško vejo je ob priselitvi Burbonov vodil petdesetletni član gospodarske zbornice državnega zbora Mihael grof Coronini, ki je bil poročen z Zofijo, grofico Fangan. Bil je pravnuk Kasandre grofice Kobencel,⁴⁶ ko je po smrti zadnjega Kasandrinega nečaka (30. 8. 1810) rod Kobenclov po moški veji izumrl, so kromberški Coroniniji podedovali njihovo obširno posest na Notranjskem. Mihaelov ded je bil Rudolf Antonio Maria Coronini,⁴⁷ ki je do leta 1752 študiral v deset let prej ustanovljenem Terezijanišču pri matematiku in zgodovinarju Erasmusu Frölichu.⁴⁸ Frölicha je na položaju prefekta knjižnice po smrti nasledil Joseph (Jacobus) Khell von Khellburg.⁴⁹ Leta 1756 je Rudolf sodeloval pri geometrijskih meritvah za določitev meje med habsburško monarhijo in Benetkami po Boškovičevih metodah; sestavili so zemljevid z mestoma Gorico in Trstom, ki je bil ponatisnjen leta 1759. Leta 1772 je študent iz Gradišča Girolamo Pisanelli privezal *Fasti Goritiensis* Rudolfa Coroninija k svojim izpitnim tezam na višjih jezuitskih študijih v Gorici. Latinsko poezijo je za dunajsko izdajo predelal Frölichov učenec, nekdanji jezuit Johann Michael Denis ob pomoči izkušenega Andreasa Friza.⁵⁰ Rudolf Coronini je ob ustanovitvi *Arcadia romano-sonziata* dne 8. 9. 1780 postal njen član z vzdevkom Libanio Crissanteo skupaj z Petrom Antoniem Codellijem, nekdanjim jezuitskim študentom in članom rimske *Arcadie* Giuseppom Colettijem ter svojim stricem Gvidom Kobenclov.

Rudolfova sestra Ludovica se je poročila z Rudolfom Strassoldom de Villanova, Rudolfov brat Ernesto Felice pa je predaval filozofijo na jezuitskem kolegiju v Gorici. Po legendi naj bi njihov prednik Cipriano Coronini v Rimu spoznal samega Ignacija de Loyola in je že leta 1615 pomagal pri naselitvi jezuitov v Gorici in drugih

krajev.⁵¹ Tako so Coroniniji že od samih začetkov podpirali jezuite in z njimi njihovega prijatelja Cauchyja.

Ludvik XIX., sin Karla X. in stric Henrika V.

Močnik

Kaj pa je medtem počel drugi junak naše zgodbe, vitez Močnik? Ob srečanju s Cauchyjem je bil za pol mlajši od njega, star komaj četrto stoletja. Komaj dobro leto je dopolnil v znameniti očetovi gostilni v Cerknem, ko je Cauchy že postal nesmrtni akademik v Parizu. Moža sta družili zanimanje za matematiko in pa še izrazito desno politično prepričanje. Močnik je študiral v Ljubljani, takrat ko je Janez Kersnik, ded slovitenga liberalnega pisatelja Janka Kersnika, izdal prvo ljubljansko geometrijo. Profesor Kersnik je na konec svoje knjige postavil prelepe geometrijske slike in prav na koncu pravilne like, s katerimi se je nekaj let prej ubadal Cauchy. Prav v času izida Kersnikove knjige se je Cauchyju zgodila julijska pariška revolucija, ki ga je poglala od doma in ga po dobrih šestih letih popotovanj po evropskih prestolnicah pripeljala v našo Gorico.

⁴³ Ivan Krstnik Coronini (* 1761; † 1847).

⁴⁴ Ivan Krstnik Coronini (* 16. 11. 1794 Gorica; † 26. 7. 1880 Šempeter).

⁴⁵ Podbersič, 1999, 43–44; Belhoste, 1991, 172.

⁴⁶ Kasandra grofica Kobencel (Cobenzl, * 1703).

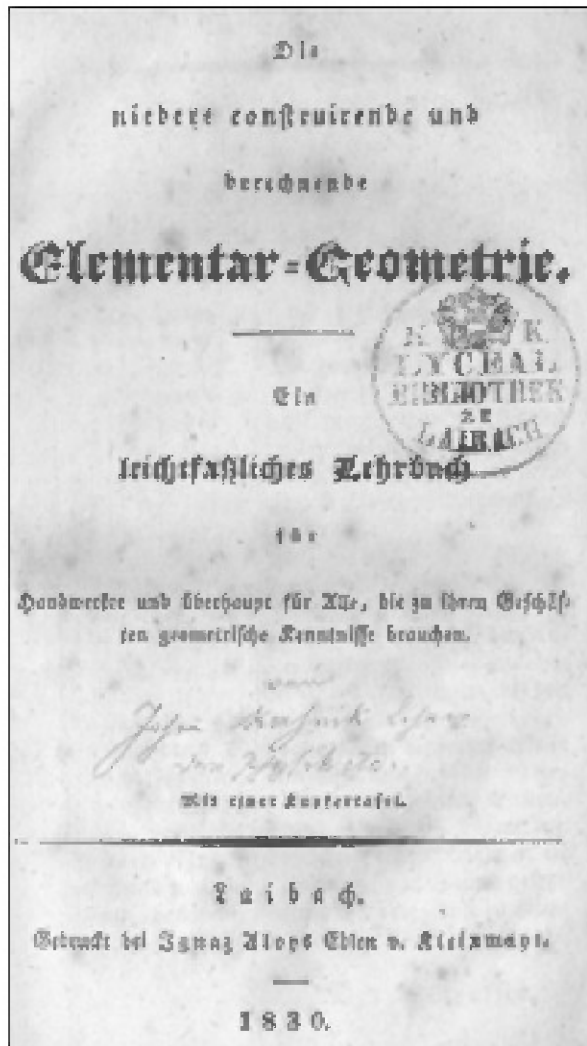
⁴⁷ Rudolf Antonio Maria Coronini (* 10. 1. 1731 Gorica; † 4. 5. 1791 Gorica).

⁴⁸ Erasmus Frölich (* 2. 10. 1700 Gradec; SJ 10. 10. 1716 Gradec; † 7. 7. 1758 Dunaj).

⁴⁹ Joseph (Jacobus) Khell von Khellburg (* 13. 8. 1714 Linz; SJ; † 4. 11. 1772 Dunaj).

⁵⁰ Andreas Friz (* 28. 7. 1711 Barcelona; SJ 14. 10. 1726 Dunaj; † November 1790 Gorica).

⁵¹ Coronini, 2001, 5–6, 9–10, 13, 20, 21, 34, 43, 44, 48, 63; Stipišič, 1972, 7.

Naslovna stran Kersnikove ljubljanske geometrije iz leta 1830.

Kersnik ni bil posebno učen mož v primerjavi z ljubljanskim licejskim profesorjem matematike Schulzem pl. Strassnitzkim; le-ta je objavil več odmevnih razprav in knjig, ki so pritegnile celo pozornost velikega Cauchyja. Predvsem je zaslovel nekaj let pozneje, ko je ob pomoči "živega računalnika" Daseja⁵² podrl pol stoletja stari Vegov rekord v številu točnih decimalnih števil π . Seveda nam je po svoje žal, da je nekdanji ljubljanski profesor Schulz pl. Strassnitzki tako premagal nekdanjega ljubljanskega študenta Vego; vendar pa je rekord nekako ostal povezan s Kranjsko; to pa je naredilo vtis celo na samega Cauchyja. Tudi Cauchy je občudoval hitre računarje, med katerimi je bil Dase najboljši, čeprav se Dase v dunajski predavalnici Schulza pl. Strassnitzkega nikakor ni znašel v matematičnih teorijah. Leta 1840 je računski mojster Mondeux

IV Inhaltsverzeichnis des sieben und zwanzigsten Bandes.

No. der Abhandlung.	Titel.	Seiten.
31.	Beweis des Reciprocitätssatzes für die kubischen Reste in der Theorie der höchsten Wurzeln der Einheit zusammengesetzter complexer Zahlen. Von Herrn Stud. G. Eisenstein zu Berlin.	IV. 290
32.	Über die Anzahl der quadratischen Formen in den verschiedenen complexen Theorien. Von Herrn Stud. G. Eisenstein zu Berlin.	IV. 311
33.	Einfacher Algorithmus zur Bestimmung des Wertes von $(\frac{2}{p})$. Von Herrn Stud. G. Eisenstein.	IV. 317
34.	Eigenschaften und Beziehungen der Ausdrücke, welche bei der Auflösung der allgemeinen kubischen Gleichungen erscheinen. Von Herrn Stud. G. Eisenstein zu Berlin.	IV. 319
35.	Neuer und elementarer Beweis des Legendreschen Reciprocitätssatzes. Von Herrn Stud. G. Eisenstein zu Berlin.	IV. 327
37.	Erwidern auf den Artikel 23. im 26ten Bande dieses Journals. Von Herrn Prof. Minding in Dorpat.	IV. 329
V. Geometrie.		
6.	Resultate der Auflösung von drei geometrischen Aufgaben für Liebhaber des algebraischen Calculs. Von Herrn Prof. Dr. Lohmus zu Berlin.	I. 84
15.	Der Kreis-Umfang für den Durchmesser 1 auf 800 Decimalstellen berechnet von Herrn Z. Dahse in Wien.	III. 108
17.	Beiträge zur Kreuströbung. Von Herrn Stud. G. Eisenstein zu Berlin.	III. 169
Aufgaben und Lehrsätze.		
7.	Von Herrn Stud. G. Eisenstein zu Berlin.	I. 86
19.	Von Verschiedenen.	III. 181
Druckfehler. II. 109. III. 166		
Fac-simile einer Handschrift von Kepler. I.		
- - - - - Letztl. II.		
- - - - - Fourier. III.		
- - - - - Carnot. IV.		
Druckfehler im 26ten Bande.		
340r 100	Zelle 6 v. n. st. $\frac{1}{2}$ statt $\frac{1}{3}$.	
-	3 v. n. st. $\frac{1}{2}$ statt $\frac{1}{3}$.	
- 109	7 v. n. nach „ergo sequatur cum“ hr. eingeschaltet „quod hinc, hinc oppositum patet“	
- 173	15 v. n. st. $\frac{1}{2}$ statt $\frac{1}{3}$ für $\frac{1}{2}$ st. $\frac{1}{3}$	
- 175	12 v. n. wird die Worte hinc „folgende Construction“ bis Z. 14 „angewandt werden kann“, weggelassen.	
Druckfehler im 27ten Bande.		
340r 100	Zelle 17 v. n. st. $\frac{1}{2}$ statt $\frac{1}{3}$ für $\frac{1}{2}$ st. $\frac{1}{3}$	
- 185	3 v. n. st. nachhören l. nachhören	

Kazalo s pismom Schulza, pl. Strassnitzkega uredniku Crelleju, v katerem je poročal o znamenitem dosežku Zaharije Daseja (Dahse, *1824; † 1861) pri računanju decimalnih števil π .

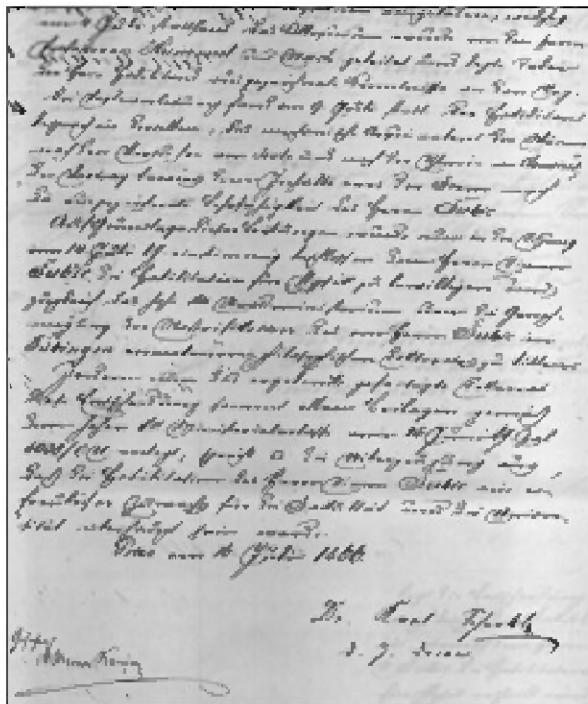
blestel s svojim hitrim računanjem pri pariški Politehniku. Na tekmovalni preizkus mladih računarjev je povabil še Cauchyja in Coriolisa, tako da jim je Cauchy lahko osebno zastavil nalogo z računanjem vsote četrth potenc prvih dvajsetih števil. Seveda je sam do rezultata prišel s preprosto enačbo.⁵³

Od leta 1831 je bil Hummel⁵⁴ namestnik Schulza pl. Strassnitzkega na ljubljanski katedri za matematiko. Med letoma 1835 in 1850 je Hummel kot suplent in od leta 1837 profesor elementarne matematike predaval v prvem letniku liceja v Ljubljani, pozneje pa je prevzel katedro za fiziko na univerzi v Gradcu (med letom 1850 in 31. 5. 1867). Med poučevanjem v Ljubljani je sicer leta 1842 objavil zanimiv matematični učbenik z dvaintridesetimi stranmi, posvečenimi Cauchyjevim in drugim teorijam enačb. Kljub temu pa v nasprotju s Schulzem pl. Strassnitzkim ni objavljial razprav na ravni, ki bi utegnila Cauchyja posebej zanimati.

⁵³ Ahrens, 1920, 2–3.

⁵⁴ Karl Hummel (* 1801 Moravska; † 1879 Gradec).

⁵² Zaharia Dase (Dahse, * 1824; † 1861).

Hummel omenjen kot član komisije v dekanovem dokumentu o habilitaciji Simona Šubica. (* 1830; † 27. 7. 1903) na univerzi v Gradcu dne 16. 7. 1866 (AVA Min CU 6510 ex 1866)

Cauchyjev idejni vzornik, Gruberjev prijatelj grof Joseph Marie de Maistre (* 1. 4. 1753 Chambéry; † 26. 2. 1821 Torino).

Poljak Schulz pl. Strassnitzki je bil liberalni delegat frankfurtskega parlamenta po marčni revoluciji in tako daleč od okopov glavnega podpornika francoskih jezuitov Cauchyja, ki je prisegal na pedagoške ideje našega jezuitskega generala Gabrijela Gruberja in de Maistra. Mladi Močnik je bil Cauchyjevim pogledom na tesno sodelovanje cerkve v šolstvu veliko bliže: študiral je bogoslovje in ni pripadal narodnostno obarvanemu Slovanskemu društvu. Zato je bil pri cesarju Francu Jožefu⁵⁵ dobro zapisan.

Ob uvedbi Bachovega absolutizma je minister za uk in bogočastje, grof Thun,⁵⁶ prav profesorja nekdanje jezuitske univerze v Olomucu Močnika po cesarskem ukazu z dne 13. 12. 1850 prisegel dne 21. 11. 1851 kot šolskega svetnika in nadzornika za ljudske šole na Kranjskem. Cesarski ukaz o ustanavljanju in sestavi deželnih šolskih oblasti (24. 10. 1849) je bil namreč zelo občutljiv za narodnostne spore, ki so med marčno revolucijo ogrozili monarhijo.⁵⁷ Po novem šolskem zakonu, objavljenem 25. 5. 1868, je Močnik leta 1869 postal deželni šolski nadzornik prve stopnje za Štajersko; vendar je že po dveh letih zaradi domnevnih zdravstvenih težav zaprosil za upokojitev.

Seveda je bila to le pretveza; ostarelemu šolskemu nadzorniku Močniku, njegovemu varovancu in rojaku Peternelu ter Bleiweisovemu krogu novi "brezverski" liberalni šolski zakon nikakor ni šel v račun, saj je namesto cerkvenih nadzornikov postavil posvetne.⁵⁸ Konec cerkvenega šolskega nadzorstva v habsburški monarhiji je bil natančno tisto, proti čemer se je Cauchy prav tako brez uspeha bojeval četrto stoletje prej v Franciji. Ob upokojitvi je cesar Močnika odlikoval z redom železne krone tretjega reda s pravico do viteškega naslova.

Močnik je po študiju pri Schulzu pl. Strassnitzkem v Ljubljani študiral na goriškem bogoslovju od leta 1832/33 do leta 1836. To seveda ni bilo nič nenavadnega, saj po koncu filozofskih študijev ni bilo mogoče nadaljevati študija matematike na habsburških univerzah, kjer je študent lahko izbiral le med bogoslovjem, pravom in medicino. Podobno se je za bogoslovje odločil Ježičan Karel Robida,⁵⁹ ki je bil skoraj natančno desetletje starejši od Močnika. Leta 1845 je Robida začel predavati matematiko na celovškem

⁵⁵ Franc Jožef (* 1830; cesar 1848; † 1916).

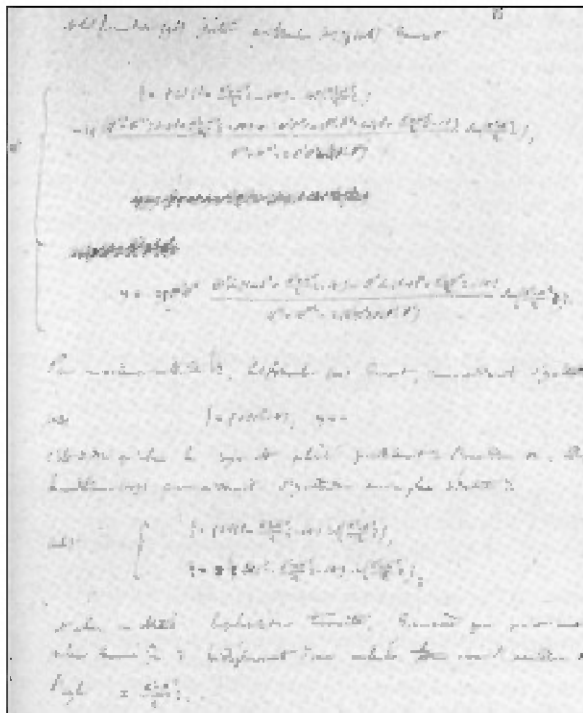
⁵⁶ Grof Leopold Thun (* 1811; † 1888).

⁵⁷ Schmidt, 1988, 3: 22–23; Winter, 1969, 167.

⁵⁸ Schmidt, 1988, 3: 250, 256.

⁵⁹ Karel Robida (* 1804; † 1877).

liceju. Med poletnimi počitnicami leta 1847 se je odpravil na Dunajsko Politehniko k profesorju dr. Hesslerju.⁶⁰ Tam je postavljaj zapletene poskuse; Hessler ga je prijazno poučil o njihovi razlagi.⁶¹ To izkušnjo je Robida nujno potreboval, saj je že jeseni prevzel po umrlem Ahaclu predavanja fizike na celovškem liceju. Desetletje prej je Hessler tesno sodeloval s Cauchyjem tik pred Cauchyjevo preselitvijo v Gorico, ko sta bila nekaj mesecev skupaj v Pragi. Hessler je študiral v Pragi in na Dunaju. Med letoma 1830 in 1835 je poučeval matematiko in fiziko na leta 1827 ustanovljeni Karl-Franzevi univerzi v Gradcu, na kateri se je v naslednjih letih pri njegovem nasledniku izpopolnjeval Močnik. Od leta 1836 do leta 1838, v času Cauchyjevega službovanja v Gorici, je bil Hessler profesor fizike in uporabne matematike na univerzi v Pragi. Leta 1843 je dosegel vrh poklicne poti ob imenovanju za profesorja fizike na dunajski Politehniko. Tako je Cauchy posredno vplival tudi na Robidovo poklicno pot.

Cauchyjev rokopis o optiki iz januarja 1836. (Bibliothèque de la Sorbonne (Paris), Ms 1762)

V Gorici je Cauchy zasnoval nova razmišljanja o optiki na osnovi Jaminovih⁶² raziskovanj odboja in Fraunhoferjevih raziskovanj disperzije. Dne 15. 12. 1837 je Cauchy iz Gorice poslal je-

zuitu Moignoju v Pariz razpravo *Lois de propagation de la lumière dans le vide et dans les milieux qui ne dispersent pas les couleurs*. Cauchy je v razpravi obravnaval širjenje svetlobe v vakuumu; to je eden redkih Cauchyjevih rokopisov ohranjenih v rezidenci Cauchyjeve pranečakinje, madame Pomyers v kraju Ivoy-le-pré.⁶³ To darilo sorodnici je bil drag spomin, ki se je izognil usodi večine drugih Cauchyjevih rokopisov.

Po končanih študijih Močnik v nasprotju z benediktincem Robido ni postal duhovnik, temveč učitelj 4. razreda goriške normalke; to so bili novi časi in posvetnim učiteljem so se vrata v avstrijskih šolah na široko odpirala. Seveda so imeli Goričani tisti čas še gimnazijo in višje filozofske študije; vendar so šolo vodili piaristi iz semenišča Verdenberg⁶⁴ in v svoje vrste gotovo niso radi sprejeli mladega Močnika, čeprav je bil nadarjen za matematiko. Mesec ali dva po Močnikovem prevzemu nove službe so v Gorico pripeljali pregnani burbonski dvor in v njem slovitega Cauchyja kot vzgojitelja tedaj še mladoletnega šestnajstletnega prestolonaslednika Henrika V. V Gorici se je Močnik seznanil s Cauchyjem; seveda je bil Cauchyju mladi bogoslovec všeč, saj ju je poleg matematične nadarjenosti družil še podoben katoliški pogled na svet. Slovitemu Parižanu ga je morda priporočil Poljak Schulz pl. Strassnitzki, ki je imel med matematiki na Slovenskem tedaj edini dovolj ugleda pri znanstveniku Cauchyjevega kova. Vezi med Poljaki in Francozi so bile močne; nekateri spremljevalci izgnanega kralja Karla X. so obiskovali poljske kraje. Vendar pa so bili liberalni politični pogledi Schulza pl. Strassnitzkega Cauchyju gotovo tuji. Močnik je spremljal Cauchyjeva raziskovanja v Gorici. Takoj po kraljevi smrti je Cauchy (29. 1. 1837) pisal Coriolisu na *École polytechnique* o razvoju poljubne funkcije kompleksne spremenljivke v potenčno vrsto. Coriolis je bil nekdanji Cauchyjev repetitor na *École polytechnique*, po njegovem odhodu v tujino pa je podedoval Cauchyjevo katedro.⁶⁵ Cauchy je 22. 4. in 5. 5. 1837 v Gorici datiral dve pismi o matematični analizi. Obe je poslal neposredno pariški Akademiji, ki ju je objavila 8. 5. oziroma 22. 5. 1837, torej že po 16 oziroma 17 dneh. Tako nikakor ne moremo trditi, da je bil Cauchy v Gorici izoliran od pariških znanstvenikov, saj je komunikacija z gledno potekala. Njegova dela so pri pariški Akademiji objavljali tako rekoč nemudoma po prejemu. Cauchy je v Gorici zunaj svetovnih znanstvenih središč ustvaril podlago za svojo poznejšo slavo. Ob postopni vrnitvi na nekdanje položaje v pariški prestolnici znanosti se je zagrizel v delo še z večjo vnemo in iz več sto popisanih

⁶⁰ Dr. Ferdinand Hessler (* 23. 2. 1803 Regensburg; † 13. 10. 1865 Dunaj).

⁶¹ Scheitz, 1878, 54.

⁶² Gilles Celestine Jamin (J. Gamin, * 30. 5. 1818; † 12. 2. 1886).

⁶³ Belhoste, 1991, 171–172, 280.

⁶⁴ Coronini, 2001, 37.

⁶⁵ Stillwell, 2000, 483; Belhoste, 1991, 158.

strani v svojih potovalnih zvezkih utemeljil novo obdobje natančnih matematičnih dokazov in teorij etra.

Franc Močnik

V avgustovski goriški vročini je med poučevanjem ne prav posebno matematično nadarjenega prestolonaslednika Cauchy zasnoval Splošno metodo za določanje realnih korenov algebrskih in transcendentnih enačb. Iz Gorice je poslal 29. 1. 1837 razpravo o splošnih rešitvah enačb; v Parizu so jo objavili 13. 2. 1837. Zlahka je geometrijsko dokazal teorem za določitev vseh realnih korenov enačb vsake stopnje.⁶⁶ Avgusta 1837 je iz Gorice pariški Akademiji poslal novo razpravo o aproksimativnem reševanju algebrskih enačb.⁶⁷ Delo so objavili pri pariški Akademiji 4. 9. 1837 in z njim dosegel vrh leto trajajočih raziskovanj v analizi. Cauchy je še posebej obravnaval Lagrangeovo

enačbo, ki jo je na povsem drugačen način pozneje reševal Močnik.

Močnik je Cauchyjevo deset strani dolgo razpravo razširil na skoraj sto strani s številnimi primeri. Predgovor je datiral decembra 1838, komaj dobro leto po Cauchyjevi objavi. S tem se je uvrstil med prve podpornike sicer dokaj osamljenega Cauchyja. Knjigo je posvetil Andreju Mešutarju,⁶⁸ proštu, dvornemu svetniku, referentu študijske dvorne komisije, upokojenemu učitelju katedralne šole v Trstu, članu kmetijskih družb Kranjske in Goriške.

Mešutar je končal gimnazijo v Ljubljani in leta 1807 obiskoval četrti gramatični razred. Po filozofiji je v Ljubljani študiral še bogoslovje. Ordiniran je bil leta 1814. Že v času Ilirskih provinc je (leta 1812 in 1813) je kot študent škofijski pisarni prevajal uradne dopise francoskih oblasti. Takoj po ordinaciji in Napoleonovem padcu je postal (leta 1814) katehet ljubljanske normalke, naslednje leto pa učitelj katehetike in pedagogike za slušatelje četrtega letnika teologije. Leta 1816 je postal nadomestni in leta 1818 pravi ravnatelj ljubljanske normalke. Okoli leta 1819 je potoval po severni Italiji v družbi duhovnika Dagarina,⁶⁹ Ravnikarja in Kalistra. Leta 1824 je Mešutar odšel v Trst kot stolni in generalni šolski nadzornik za Primorsko. Leta 1831 je postal gubernijski svetnik in študijski referent. Leta 1835 je bil poklican na Dunaj kot dvorni svetnik, prisednik (asesor) študijske dvorne komisije, od leta 1837 posebej zadolžen za pravne zadeve. Leta 1835 je postal častni kanonik v Trstu, leta 1837 pa prošt v Ardaggerju ob Donavi v Spodnji Avstriji. Leta 1839 je postal častni član Akademije znanosti in umetnosti v Padovi, dve leti pozneje pa ga je za častnega člana razglasila še padovska filozofska fakulteta. Leta 1853 je postal škof v Sofiji (Sardiki), leta 1860 pa se je dal upokojiti. Mešutar resda ni objavljial, pokazal pa je izredne jezikovne in državniške zmožnosti;⁷⁰ tako je bil ena glavnih opor Cauchyjevega in Močnikovega katoliškega kroga v Gorici in Trstu.

Močnik je v svojem posvetilu pozorno naštel prav vse tedanje Mešutarjeve službe pred njegovimi počastitvami na padovski univerzi. Mešutar je gotovo pomagal pri izdaji Močnikove knjige celo z denarjem; njegova premožna sorodnika Katarina in Franc Mešutar sta leta 1841 postala lastnika graščine Moste v Ljubljani, ki sta jo iztožila od dedičev kostelskega graščaka grofa Franca Spanića in Marije Ane Mikely.⁷¹ Kot referent študijske dvorne komisije je Mešutar pomagal kranjskemu rojaku Močniku pri napredovanju v pedagoških službah.

⁶⁸ Andrej Mešutar (Andreas Meschutar, * 17. 11. 1791 Selo pri Ljubljani; † 15. 12. 1865 Baden pri Dunaju).

⁶⁹ Jožef Dagarin (* 5. 3. 1785 Železniki; † 22. 4. 1850 Kranj).

⁷⁰ SBL, 2: 76, 106, 1: 110, 3: 652.

⁷¹ Smole, 1982, 305.

⁶⁶ Cauchy, 1884, 1/4: 44.

⁶⁷ Razpet, Razpet, 1996, 17; Hvala, 1996, 66, 69; Močnik, 2002, 6; Cauchy, 1884, 1/4: 97.

V Gorici je Močnik konec leta 1838 napisal sto strani dolgo knjigo o Cauchyjevem postopku za numerično reševanje enačb z eno neznaniko. Delo je objavil naslednje leto na Dunaju kot svojo prvo in edino znanstvenoraziskovalno razpravo. Natančno je opisal razvoj podobnih metod Newtona, Lagrangea in Fourierja; Fourierja je bral v francoskem izvirniku. Posebej je izpostavil "zmožne Cauchyjeve roke, v katerih ta raziskovanja vsakodnevno kažejo nove dosežke".⁷²

Enačbe sta reševala že Diophant in Evklid, za njima pa v šestnajstem stoletju Scipion Ferrei, Tartaglia in Cardan.⁷³ Teorija numeričnega reševanja enačb s Sturmovo⁷⁴ raziskavo iz leta 1829, Fourierjevo teorijo toplote in Cauchyjevim teoremom pa je bila v Močnikovem času še novost. Lagrange jo je začel razvijati v delu *Résolutions des équations numériques*; o tem je pisal (12. 9. 1769) iz Berlina enciklopedistu d'Alembertu v Pariz. Pismo so prebrali pred pariško Akademijo in je takoj spodbudilo posnemovalce.

Kljub skupnim dosežkom pri numeričnem reševanju enačb sta si bila Cauchy in Sturm pravi nasprotji. Sturm je bil rojen v Švici v družini protestantskega učitelja matematike. Na akademiji v Ženevi ga je matematiko učil Vegov nasprotnik Simon A. J. l'Huilier. Od leta 1824 do leta 1826 je Sturm skupaj s sošolcem Colladonom⁷⁵ za nagrado pariške Akademije meril stisljivost vode v Ženevskem jezeru. Problem je vabil raziskovalce že po prvih uporabnih meritvah celovškega profesorja Herberta in ljubljanskega profesorja Antona Ambschlla. Sturm je bil tisti čas domači učitelj najmlajšega sina slovite pisateljice madame de Staël,⁷⁶ Colladon pa profesor mehanike na Akademiji. Nagrado sta osvojila šele po ponovnem razpisu. Nista si mogla kaj, da se ne bi preselila v vabljivi Pariz. Sturm je tam nekaj časa poučeval Aragojevega sina, uporabljal pa je Ampèrov laboratorij. Za protestanta v vrtincih pariškega vele mesta ni bilo lahko in Sturm je sonce vzšlo prav tam, kjer je Cauchyju zašlo po znanem srbskem reku "dok jednome ne smrkne, drugome ne svane". Julijska revolucija je leta 1830 karte povsem na novo premešala. Šele tedaj je Arago Sturm lahko zagotovil položaj profesorja matematike na kolegiju Rollin. Leta 1833 je Sturm postal francoski državljani, leta 1836 so ga sprejeli v pariško Akademijo, leta 1840 pa je postal profesor analize in mehanike na Politehniku in obenem prevzel Poissonova predavanja na fakulteti znanosti. Leta 1836 in 1837 sta Sturm in Liouville⁷⁷

skupaj raziskovala diferencialne enačbe. Seveda Sturm s prisegami ni imel Cauchyjevih problemov, žal pa mu je kmalu opešalo zdravje.

Novo področje numeričnega reševanja enačb so nato razvijali Gauss, E. J. Mouray, Warren, göttingenski profesor Stern, Cauchy leta 1837, Fourier in Drobisch; Drobischa je Močnik posebej omenil v uvodu.⁷⁸ Cauchy je leta 1813 na Politehniku v Parizu objavil postopek za splošno določanje števila pozitivnih in negativnih realnih korenov polinomske enačbe poljubne stopnje. Leta 1817 je postopek razširil še na imaginarne korene. Objavil je splošni pristop, v katerem sta se Newtonova metoda in Fourierjeva izboljšava izkazali kot posebna primera. Močnik je Cauchyjev postopek iz leta 1837 med prvimi predstavil v nemškem jeziku v dostopnejši obliki, bržkone kar po naročilu samega Močnikovega goriškega soseda Cauchyja. Cauchy je imel namreč v Predmarcu velike težave s prepričevanjem sodobnikov o uporabnosti svojih postopkov, saj so se večini zdeli prezapleteni. Razen Cauchyjevega ruskega študenta Ostrogradskega⁷⁹ se pred Močnikom do leta 1840 skoraj nihče ni zanimal za Cauchyjevo teorijo reševanja enačb, čeravno se je Cauchy trudil z objavami in predavanji na Politehniku in v *Collège de France*.⁸⁰ Ostrogradski je poslušal Cauchyjeva predavanja na *Collège de France* od leta 1822 do 1827, nato pa je odšel v Peterburg na pomorski kadetski korpus; obenem je postal adjunkt in leta 1830 član peterburške Akademije. Nadaljeval je Vegovo raziskovanje zunanje balistike in teorije trka ter pisal o širjenju toplote v trdnih snoveh in kapljevinah. Po vzoru svojega učitelja Cauchyja je prepletal teoretično in uporabno matematiko. Žal ni razumel neevklidske geometrije Lobačevskega in je svojega ruskega rojaka nadvse ostro kritiziral. Podobno kot Močnika se je Ostrogradski pod Cauchyjevim vplivom prav tako veliko ukvarjal z metodiko poučevanja na višjih in srednjih šolah. Cauchy je Ostrogradskega večkrat celo izvlekel iz zapora, v katerega so mladega lahkomišelnega Rusa pogosto spravili, ker ni plačeval stanarine.⁸¹ Brez politike seveda ni šlo, saj je Ostrogradski začel svoj vzpon v Parizu s kritiko Poissonovih raziskovanj določenih integralov. Ostrogradski je večino svojega dela že vnaprej pokazal Cauchyju⁸² in s tem utemeljil njuno dolgoletno sodelovanje.

Cauchyjev pouk so po drugi strani ostro kritizirali Poncelet, Abel in Galois, z Laméjem in Librijem⁸³ pa je dobro sodeloval celo v pro-

⁷² Močnik, 1839, 37–40.

⁷³ Valson, 1868, 2: 79.

⁷⁴ Charles-François Sturm (Jacob Karl Franz, * 29. 9. 1803 Ženeva; † 18. 12. 1855 Pariz).

⁷⁵ Jean Daniel Colladon (* 1802; † 1893).

⁷⁶ Anna Louisa Germinne de Staël (* 1766; † 1817).

⁷⁷ Joseph Liouville (* 1809; † 1882).

⁷⁸ Močnik, 1839, V.

⁷⁹ Mihail Vasiljevič Ostrogradski (* 24. 11. 1801 Pašenaja v okraju Poltava; † 1. 1. 1862).

⁸⁰ Belhoste, 1991, 131.

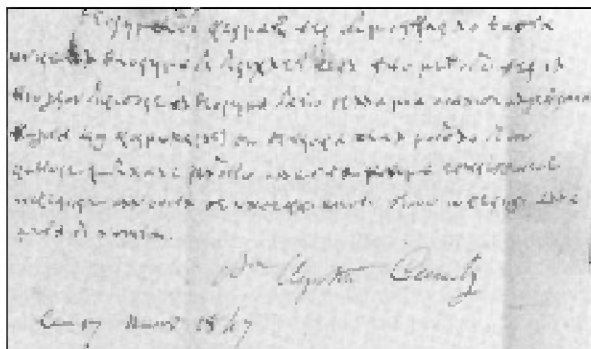
⁸¹ Belhoste, 1991, 55, 60; Smithies, 1997, 204.

⁸² Stäckel, 1900, 4.

⁸³ Guillaume Libri-Carruci (* 1803; † 1869).

stovoljnem izgnanstvu, dokler ga ni Libri dne 11. 6. 1843 kot jezuitskega kandidata premagal pri potegovanju za katedro na *Collège de France*. Libri je spretno izkoristil Cauchyjevo podporo jezuitom in cerkvenemu vodstvu šolskega sistema in spodnesel Cauchyja kot domnevno jezuitskega kandidata, premagal pa je celo Liouvillea. Jezuiti so takrat že organizirali štiriinšedeset več ali manj nelegalnih akademskih šol v Franciji, marca 1844 pa je Cauchy hvalil njihove dosežke in še posebej nekdanjo slavo jezuitske države v Paragvaju. Kljub temu so jezuiti bitko za francoski izobraževalni sistem izgubili, še posebno po revoluciji leta 1848.⁸⁴ Dvajset let pozneje je posvetna šola zmagala po podobnih bojih v habsburški monarhiji in s tem prisilila Močnika v predčasno upokožitev.

Glavni inšpektor francoskih knjižnic Libri je pozneje pobegnil iz domovine v strahu, da ga bodo preganjali zaradi dolgih prstov, saj si je prilaščal dragocene knjige iz javnih knjižnic. Novelist Mérimée⁸⁵ je sicer vrstniku Libriju skušal pomagati. Kritiziral je sodnike, ki so izdali zaporni nalog za Librija, a zaman. Tako Mériméeju ni uspelo, čeprav je bil sošolec in prijatelj vplivnega fizika Armanda-Hippolyta-Louisa Fizeauja.

Cauchyjeva napačna rešitev zadnjega Fermatovega problema. Tudi geniji se motijo, mar ne? (Archives de l'Académie des Sciences, rokopis s seje dne 17. 3. 1847)

Lamé in Cauchy sta 16. 9. 1839 in marca 1847⁸⁶ celo tekmovala z žal napačnim reševanjem zadnjega Fermatovega problema. Cauchy je v nasprotju z Eulerjem deloval že v obdobju specializacije matematikov; sam se je usmeril predvsem v analizo in matematično fiziko. V teorijo zaverovanemu Cauchyju bi se morda uporaba njegovih idej ob poljudnih primerih zdela nekoliko pod častjo. Slabo znanje nemščine je bilo prav tako lahko povod, da je naročil ali celo narekoval Močnikovo razpravo. Po drugi strani pa ni verjetno, da bi Cauchy, ki so ga tekmeči

matematiki zaradi domnevne nagnjenosti h kram tujih idej radi imenovali "svinja", prepustil tako dragoceno idejo drugemu, pa čeprav le četrto stoletja mlajšemu, še neuveljavljenemu petindvajsetletnemu Močniku. Prav tako Cauchy ni nujno potreboval prevodov svojih spisov v nemščino, saj je bila francoščina že nekaj časa uveljavljeni jezik matematičnih objav tako pri berlinski kot pri peterburški Akademiji.

Cauchy se je iskreno čudil, da tako preproste metode za reševanje enačb niso odkrili že pred njim. Cauchyjeve enačbe za določitev realnih korenov je Ampère leta 1826 imenoval "interpolacijske"; z večkratnim ponavljanjem je Cauchy 18. 9. 1837 v Gorici lahko dobil tako dober približek, kakršnega si je želel. Močnik je uvod v svojo razpravo zaključil decembra 1838; založnik pa je na zadnji uvodni strani dodal pripombo o Močnikovem raziskovanju v neposredni bližini velikega Cauchyja. Močnik je na enostaven in zlahka razumljiv način izpeljal splošne enačbe in ponazoril temelje diferencialnega računa za razvoj v Taylorjevo vrsto. Svoja izvajanja je podprl s primeri, v dodatku pa je kot pedagog pokazal uporabo Cauchyjevega postopka pri poku.⁸⁷ Cauchyjeva metoda kombinira sekantno metodo z bisekcijo, vendar je danes kot premalo hitro ne uporabljamo več. Močnik je v svoji prireditvi zelo poudaril tangentno metodo; imenoval jo je po Newtonu. Cauchyjev pristop je delil na linearnega in kvadratičnega glede na hitrost konvergence.⁸⁸

Prav žal nam je lahko, da je Cauchy po vrnitvi iz Gorice v Pariz prenehal neposredno vplivati na mladega matematika Močnika; le-ta pozneje ni več nadaljeval raziskovanja v smeri, ki jo je začel Cauchy. Znanstveno raziskovanje je raje nadomestil s pisanjem učbenikov. V goriškem obdobju je Cauchy objavil svoje edine raziskave o verjetnostnem računu, ki so bile blizu poznejšim Močnikovim prizadevanjem za boljše matematične knjige s številnimi primeri iz trgoveškega računstva.

Cauchy je raziskoval integracijo diferencialnih enačb gibanja planetov že v Torinu in Pragi leta 1831, 1832, 1833 in 1835. Dve leti bivanja v sončni Gorici je še posebno spodbudilo Cauchyjevo zanimanje za optiko in astronomijo. Že pred prihodom v Gorico je v Pragi veliko pisal o etru v vesolju; izhajal je predvsem iz idej svojega učitelja Ampèra. Razmišljanja je nadaljeval pod jasnim goriškim nebom in jih nato pridno objavljaj po vrnitvi iz Gorice v Pariz leta 1838 in 5. 8. 1839, predvsem z raziskovanjem Saturna in Jupitra.⁸⁹ Cauchy je utemeljil svojo matematično astronomijo v spisu za pariško Akademijo ob kandidaturi za položaj v *Bureau des Longitudes*,

⁸⁴ Belhoste, 1991, 187.

⁸⁵ Prosper Mérimée (* 1803; † 1870).

⁸⁶ Cauchy, 1884, 1/4: 499–505; Belhoste, 1991, 210–211.

⁸⁷ Povšič, 1966, 6, 23; Goldstine, 1977, 277.

⁸⁸ Močnik, 1839, 88; Belhoste, 1991, 172.

⁸⁹ Cauchy, 1884, 1/4: 483–484.

ki sta jo podprla Arago in Biot. Seveda je bil izbran, vendar ga vladar ni potrdil brez prisege. Z astronomskimi raziskavami se je Cauchy še posebej izkazal v prispevkih *Exercices d'analyse et de physique mathématique*, ki jih je izdajal v Parizu kot neke vrste svoj časopis med letoma 1840 in 1847; podobne revije je z mesečnimi presledki do leta 1830 objavljajl v Parizu, leta 1835 in 1836 pa v Pragi.⁹⁰ Ocenil je Le Verrierjevo razpravo o asteroidu Pallasu in izumil postopek, s katerim je lahko veliko hitreje opravil Le Verrierjeve račune. O svojem uspehu je Le Verrierju poročal v pismu dne 23. 11. 1846, le nekaj tednov po Le Verrierjevem odkritju novega planeta Urana.

Leta 1848 je Cauchy priporočil kraljevemu astronomu Herschlu jezuita, patra de Vica⁹¹ iz vatikanskega observatorija. Vico je odkril številne periodične komete, raziskoval Saturnov prstan in poskusil določiti rotacijski čas Venere. Njegov projekt zvezdnega atlasa je prekinila pomlad narodov leta 1848, saj ga je prisilila oditi v Pariz, London in ZDA, v ZDA ga je sprejel celo predsednik. Bil je izbran za direktorja jezuitskega observatorija v Georgetownu v ZDA, zato se je odpravil v Evropo po sodelavce; vendar ga je prehitela smrt. Vicove zasluge so kmalu ovekovečili s po njem imenovanim kraterjem na Luni. Cauchy je spoznal Herschela med njegovim obiskom v Parizu leta 1839, zato mu je v pismu poslal še svojo razpravo o optiki iz leta 1836 in teorijo določanja števila korenov polonomske enačbe poljubne stopnje, ki jo je razvil v Gorici.⁹²

Cauchy je po odhodu iz Gorice še naprej podpiral jezuite in odklanjal prisego vsakokratni francoski oblasti, zato ni mogel dobiti prave službe in je predaval kar na jezuitskem kolegiju⁹³ oziroma je tam pomagal Moignoju. Pred prisego novi vladi Napoleona III. pa ga je rešila prav pomlad narodov leta 1848, ki je v duhu revolucije odpravila tovrstne prisege. Tako je imel končno celo sam Cauchy nekaj dobička od revolucij, čeprav tega gotovo ne bi hotel priznati. V zadnjih letih se je zapletel v spor z Duhamelom zaradi svoje trditve, da je že leta 1832 prvi pravilno opisal neelastični trk. Duhamel⁹⁴ je bil od leta 1830 profesor na Sorbonni, na Politehniku in *Ecole Normale Supérieure*; vsekakor neroden nasprotnik celo za samega Cauchyja.

Žal se je Cauchy po sporu o prioriteti pri odkritju dvojnih periodičnih funkcij leta 1851 razšel celo z Liouvilleom, ki ga je dotlej podpiral.⁹⁵

Cauchy je objavil 789 matematičnih razprav, njegova zbrana dela pa so bila ponatisnjena v sedemindvajsetih knjigah; tako je njegove številne dosežke mogoče primerjati le še z Eulerjevimi.

Po vrnitvi v Pariz je Cauchy seveda nadaljeval svoje delo v Kongregaciji in *Société des bonnes oeuvres*. Aprila 1839 je nadškof Edinburgha James Gillis ustanovil organizacijo *Catholicisme en Europe*, ki jo je ob Cauchyjevi pomoči in propagandi vodil grof Ferdinand Bertier de Sauvigny. Izdajali so *Annales du Catholicisme en Europe* in skrbeli za dobro katolikov v protestantskih deželah. Vendar je *Propaganda Fide* iz Lyona, katere član je bil sicer Cauchy bil, v novi organizaciji videla tekmo. Marca 1841 je lyonski nadškof Louis-Jacques-Maurice de Bonald obiskal Cauchyja; ker se nista znala uskladiti, se je nadškof pritožil v Rim in si zagotovil podporo samega papeža. Maja 1841 je Cauchy pisal jezuitskemu generalu Roothaanu,⁹⁶ nekdanjemu Gruberjevemu beloruskemu varovancu in pozneje rektorju jezuitskega kolegija v Torinu. Čeprav je Roothaan v Torinu zagovarjal Cauchyja, mu je to pot podporo odtegnil.⁹⁷

Več uspeha je imel Cauchy leta 1839, ko je ustanovil *Institut Catholique*; ustanovitev je spodbujal novembra 1841 ustanovljeni *Cercle Catholique*. Krožek je vodil njegov utemeljitelj, liberalni generalni inšpektor univerze Ambroise Rendu skupaj s francoskim komparativistom Frédéricom Ozanamom⁹⁸ in Cauchyjem kot tajnikom. Tedenska srečanja so imeli na cesti Verneuil, kjer so imeli knjižnico in čitalnico. Cauchy je bil predsednik komiteja za znanosti in član komisije za poslovanje *Instituta*. Okoli sebe je zbral akademike Coriolisa, Bineta, Charlesa de Freycineta,⁹⁹ Françoisa Beudanta,¹⁰⁰ ob njih so bili tam še Charles-François Leroy, Jean-Bruno Cayol,¹⁰¹ fizik Henri-François Gaultier de Clabry, botanik Auguste de Saint-Hilaire¹⁰² ter zdravniki Jean Cruveilhér, Joseph Récamier in Alexandre-Henri Tessier.¹⁰³ Vsak mesec so imeli glavno srečanje s predavanji, ta pa so potem

⁹⁰ Smithies, 1997, 113.

⁹¹ Francesco de Vico (1805 Macerata; SJ; † 15. 11. 1848 Lodon).

⁹² Belhoste, 1991, 334–336.

⁹³ Klein, 1989, 87, 103; Belhoste, 1991, 177.

⁹⁴ Jean Marie Constant Duhamel (* 5. 2. 1897 Saint-Mallo; † 29. 4. 1872).

⁹⁵ Belhoste, 1991, 227.

⁹⁶ Jean Filip Roothaan (* 23. 11. 1785 Amsterdam; SJ 18. 6. 1804 Dyneburg (Dyneberg, Daugavpils); † 8. 5. 1853 Rim).

⁹⁷ Belhoste, 1991, 182–183.

⁹⁸ Antoine-Frédéric Ozanam (* 23. 4. 1813 Milano; † 8. 9. 1853 Marseilles; beatificiran 22. 8. 1997 v cerkvi Notre Dame v Parizu), pranečak matematika in matematika Jacquesa Ozanama (* 1640 Bouligneux, Bresse; † 3. 4. 1717 Pariz) iz družine katolikov židovskega rodu.

⁹⁹ Charles Louis de Saulces de Frezcinet (14. 11. 1828 Foix; † 14. 5. 1923), inženir, pozneje štirikrat francoski premier, prvič 18. 12. 1879.

¹⁰⁰ François Sulpice Budant (* 1787 Pariz; † 1850), Haüyjev učenec in naslednik leta 1822 na katedri za mineralogijo pariške fakultete.

¹⁰¹ Kirurg Jean-Bruno Cayol (* 1787; † 1856).

¹⁰² Auguste de Saint-Hilaire (* 1779; † 1853).

¹⁰³ Alexandre-Henri Tessier (* 1741; † 1837).

objavljali v listu *Bulletin de l'Institut Catholique*; tako so bili kar pravi tekmeec pariški Akademiji.¹⁰⁴ Po krimski vojni je Cauchy leta 1856 vodil pobudo za ustanovitev šole *Écoles d'Orient* skupaj z ruskim jezuitom Gagarinom,¹⁰⁵ zgodovinarjem ruskih jezuitov in preučevalcem dela našega Gabrijela Gruberja.

Žal so po Cauchyjevi smrti zaradi neverjetnega spleta okoliščin večino njegovih pisem in zapiskov v dveh zajetnih škatlah uničili. Cauchyjeva starejša hči Alicia je čuvala očetovo zapuščino skupaj z možem Félixom de l'Escalopierjem. Po de l'Escalopierjevi smrti leta 1909 je spise podedovala njegova najstarejša hči, poročena de Laudeville, pregledal pa jih je pariški prodajalec knjig Honoré Champion. Ko so jih hoteli oddati Akademiji, jih je ta pomotoma vrnila in so bili nato zvečine uničeni. Šele leta 1989 so v družinskem arhivu de Laudevillovih našli Cauchyjevo korespondenco z družino iz let 1811–1812 in 1831–1837 z nekaterimi goriškimi pismi.¹⁰⁶

Kostanjevica, kraj poslednjega počitka nekoč mogočnih, a hudo preskušanih francoskih Burbonov.

S Cauchyjevo vrnitvijo v Pariz burbonske odisejade v Gorici seveda še ni bilo konec. Henrik V. je še poskušal zasesti prestol, vmes pa je prijateljeval z goriškimi bogataši, kot je bil baron Ritter pl. Zahony. Burboni so obiskovali še Lantierjevo in Boeckmanovo vilo. Leta 1840 je Henrik obiskal palačo markiza Maffeija, Postojnsko jamo in belo Ljubljano; kranjsko prestolnico je pozneje obiskal še 19. 5. 1847 in marca

1848.¹⁰⁷ Seveda je svetna slava minila in danes Burboni počivajo pod budnimi očmi menihov na Kostanjevici.

Močnik po Cauchyju

V desetih letih poučevanja v Gorici (1836–1846) se je Močnik izpopolnjeval na univerzi v Gradcu, morda po nasvetu in priporočilu samega Cauchyja. Leta 1839 in 1840 je Močnik opravil izpite iz osnov matematike, fizike, uporabne matematike, teoretične in uporabne filozofije ter zgodovine. Dne 14. 4. 1840 je bil promoviran za doktorja filozofije v Gradcu. Istega leta je v Ljubljani objavil svojo prvo pedagoško knjigo, metodiko številskih sistemov kot pomožno knjigo za šole. Knjigo je dopolnil leta 1843 v Ljubljani z novimi navodili za računanje. Zavračal je pretirano učenje računskih pravil in se zavzemal za samostojno pot v praktično računstvo. Sledil je cel plaz učbenikov. Z njimi je Močnik kmalu postal najpomembnejši pisec matematičnih učbenikov iz slovenskih dežel in bržkone kar v celotni habsburški monarhiji. Močnik in Johann Strehl¹⁰⁸ sta v tem času hitro preseгла dotedanje računske vadnice v avstrijskih nižjih šolah, ki so bile v resnici prav skromne. Močnik je svoje delo leta 1854 kronal z metodikama računanja na pamet, namenjenima nižjim razredom osnovnih šol. Seveda je upošteval Cauchyjeve postopke, razvite ob pouku Henrika V. v Pragi in v Gorici. Pri tem je uporabljal Grubejevo¹⁰⁹ nomografsko metodo, ki je vsako število obravnavala kot individuum prikazan kot vsota ali kot produkt. Proti koncu 19. stoletja so Grubejevo metodo sicer že močno kritizirali zaradi precenjevanja sposobnosti otrok,¹¹⁰ kljub temu pa jo je s pridom uporabljal še sodobni slovenski matematik Ivo Lah. Grube pa ni bil le izvrsten matematični pedagog, temveč obenem še priljubljen potopisec.

Močnik je sledil svojemu učitelju Schulzu pl. Strassnitzkemu, še posebno pri pouku geometrije. Močnikovi učbeniki so preživel tudi v 20. stoletju, tako da se je njihovo število šele leta 1910 izenačilo s številom Hočevarjevih učbenikov.¹¹¹

Zaključek

Na ozemlju, poseljenem s Slovenci, so delovali številni znanstveniki, vendar nobeden izmed njih ni dosegal Cauchyjeve veličine na svetovni ravni. Ob matematični nadarjenosti je bil

¹⁰⁴ Belhoste, 1991, 179–180.

¹⁰⁵ Belhoste, 1991, 237–238. Ivan Gagarin (Jean-Xavier, * 1814; SJ; † 1882).

¹⁰⁶ Smithies, 1997, 1; Belhoste, 1991, 172, 363; *Archives de l'Académie des Sciences* (Paris), Cauchyjev fascikl; *Archives Nationales* (Paris), AQ22; *Bibliothèque de la Sorbonne* (Paris), Ms 1759 (v drugem delu hranijo Moignojeva pisma in zapiske iz Cauchyjevga goriškega leta 1837).

¹⁰⁷ Bader, 1994, 118, 130, 360.

¹⁰⁸ Johann Strehl (* 1801; † 1837).

¹⁰⁹ August Wilhelm Grube (* 1816 Wernigerode; † 1884 Bregenz).

¹¹⁰ Povšič, 1966, 6–8, 23.

¹¹¹ Povšič, 1966, 9, 10.

Cauchy še zelo prodoren politik desnice in je tudi po tej plati zaznamoval svojo za dve leti izposojeno goriško domovino.

Literatura

Ahrens, W. 1920. *Mathematiker-Anekdoten*. Leipzig/Berlin: B. G. Teubner.

Bader, Luigi. 1977. *Les Bourbons de France en exil à Gorizia*. Paris: Perrin. Prevod: 1994. *I Borboni di Francia in esilio a Gorizia*. Gorizia: Cassa di Risparmio.

Belhoste, Bruno. 1991. *Augustin-Louis Cauchy. A Biography*. New York: Springer-Verlag. Prevod iz: 1989. *Cauchy, 1789–1857*. Pariz.

Cauchy, Augustin. 1814. Govor ob Binetovem pogrebu. *L'Ami de la religion et du Roi (Paris)*. 460–461.

Cauchy, Augustin. 2. 11. 1840. Rapport sur le nouveau système de navigation à vapeur de M. le marquis Achille de Jouffroy. *C. R.* 11: 678. Ponatis. 1885. *Oeuvres*. 1/5: 424–431.

Cauchy, Augustin. 12. 6. 1843. Sur un nouveau système de chemin de fer. *C. R.* Tom 7–8.

Cauchy, Augustin. 13. 7. 1846. Note. *C. R.* 23: 80. Ponatis. 1897. *Oeuvres*. 1/10: 66.

Cauchy, Augustin. 16. 11. 1846. Rapport sur le système proposé par M. de Jouffroy pour les chemins de fer. *C. R.* 23: 911. Ponatis. 1897. *Oeuvres*. 1/10: 202–205.

Cauchy, Augustin. 1882–1975. *Oeuvres complètes d'Augustin Cauchy. Publiées sous la direction scientifique de l'Académie des sciences et sous les auspices de M. le Ministre de l'instruction publique*. 1: 1–12; 2: 1–15. Paris: Gauthier-Villars.

Cooke, Roger. 1997. *The History of Mathematics. A Brief Course*. New York: John Willey & Sons, Inc.

Coronini, Rodolfo. 2001. *Fasti Goriziani con un saggio in appendice di Alessio Stasi*. Gorizia: Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei Edizioni della Laguna.

Goldstine, Herman H. 1977. *A History of Numerical Analysis From the 16th Through the 19th Century*. New York: Springer.

Hessler, J. Ferdinand. 1852. *Lehrbuch der Physik. Nach den Bedürfnissen der Technik, der Künste und Gewerbe, zum Gebrauche beim Unterrichte in technischen Schulen, so wie beim Selbstunterrichte*. 672 lesorezov. Wien: Wilhelm Braumüller (NUK–21911).

Hummel, Karl. 1842. *System der Mathematik Bearbeitet von Karl Hummel. Dr. der Philosophie, Professor der Mathematik in Laibach, Mitglieder der k. k. Land=Wirtschafts=Gesellschaft in Krain. Erster Theil. Die Arithmetik*. 112 strani 8°. Wien: J. P. Sollinger. (NUK–7798).

Hvala, Bojan. 1996. Močnikova razprava o Cauchyjevi metodi. *Vitez Franc Močnik* (ur. Marko Razpet). Cerklje: Založba Bogataj. 65–72.

Krones, Franz. 1886. *Die Geschichte der Karl Franzes Universität in Graz 1585–1885*. Graz.

Maite, Bernard. 1981. *La Lumière*. Paris: Seuil.

Mladženović, Milorad. 1985. *Razvoj fizike, Optika*. Beograd: Građevinska knjiga.

Močnik (Mozhnik), Franz Seraphin. 1839. *Theorie der numerischen Gleichungen mit einer Unbekannten. Mit besonderer Rücksicht auf die neueste von Cauchy erfundene allgemeine Auflösungs-methode*. Wien: Wien: J. G. Heubner.

Podbersič, Renato. 1999. Ivan Krstnik Coronini, goriški vojskovodja in cesarjev vzgojitelj. *Kronika*. 47/1–2: 43–48.

Povšič, Jože. 1966. *Bibliografija Franca Močnika*. Ljubljana: SAZU.

Razpet, Marko, Razpet, Nada. 1996. *Vitez Močnik. Vitez Franc Močnik* (ur. Marko Razpet). Cerklje: Založba Bogataj. 17–36.

Razpet, Marko. 2004. J. B. de Courtenau – Cerklje. www.Pef.uni-lj.si/markor/jbcsplet.htm.

Schmidt, Vlado. 1963, 1964, 1966. *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, I–III*. Ljubljana: DZS.

Smithies, Frank. 1997. *Cauchy and the Creation of Complex Function Theory*. Cambridge: University Press.

Stäckel, Paul. 1900. *Anmerkungen. Abhandlungen über bestimmte Integrale zwischen imaginären Grenzen. Von Augustin-Louis Cauchy*. Leipzig: Engelmann. 66–80.

Stillwell, John. 2000. *Mathematics and Its History*. New York: Springer.

Stipišić, Jakov. 1972. *Pomožne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Zagreb: Školska knjiga.

Strehl, Johann. 1868. *Methodik der Rechenkunst. Neu bearbeitet von Karl Schubert*. Četrta izboljšana izdaja. Wien: Sallmayer.

Sturm, Jacob Karl Franz, Colladon, Jean Daniel. 1834. Mémoire sur la compression des liquids et la vitesse du son dans l'eau. *Mem. Sav. Étranger*. 5. Ponatis. 1837. *Ann. Chim. Phys.* XXII, XXXVI.

Šikič, Zvonimir. 1989. *Kako je stvarana novovjekovna matematika: matematički ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.

Sorn, Jože. 1984. *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja.

Valson, C.-A. 1868, 1882–1884. *La vie et les travaux du baron Cauchy, membre de l'Académie des sciences*. I–II. Paris: Gauthier-Villars, Imprimeur-Libraire.

Znam, Štefan, Bukovski, Lev, Hejni, Milan, Hvorečki, Jozef, Thečan, Beloslav. *Pogled u povijest matematike*. Zagreb: Tehnička knjiga.

Iz arhivskih fondov in zbirk

UDK 736.3:271.9(497.4)"13/1782"271.9:736.3

Prejeto: 12. 7. 2005

Pečati samostanov klaris na Kranjskem

DAMJAN HANČIČ

dr., arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

Članek prinaša pregled vseh znanih pečatov samostanov klaris, ki so v preteklosti delovali na Kranjskem: Mekinje pri Kamniku, Škofja Loka in Ljubljana. Tudi samostani klaris so namreč tako kot drugi pravni subjekti v preteklosti za pečenje listin v pravno-poslovnem življenju uporabljali različne pečate ter z njimi zagotavljali večjo verodostojnost in pravno veljavnost zapisanega teksta. Mekinjski in škofjeloški samostan imata najstarejša ohranjena pečata iz 14. stoletja, torej že iz najzgodnejšega obdobja njunega obstoja. V 60. letih 17. stoletja, torej že kmalu po ustanovitvi, pa je imel pečat tudi ljubljanski samostan. Doslej so bili v strokovni literaturi obdelani le trije pečati mekinjskega in dva škofjeloškega samostana – vsi iz srednjega veka; manjkala pa sta pregled pečatov za novoveško obdobje do razpustitve leta 1782 in primerjava le-teh. V tem pregledu so predstavljeni najprej posamezni ohranjeni pečati obravnavanih samostanov, na koncu pa nekaj ugotovitev po primerjavi vseh pečatov.¹

KLJUČNE BESEDE: pečati, samostani, klarise, Mekinje, Škofja Loka, Ljubljana

ABSTRACT

THE SIGNETS OF THE CONVENTS OF THE NUNS OF THE ORDER OF ST. CLARE IN CARNIOLA

The article brings a survey of all the known signets of the convents of the nuns of the order of St. Clare, which had been operating in Carniola: Mekinje near Kamnik, Škofja Loka and Ljubljana. The convents of the nuns of the order of St. Clare had namely, as well as other legal subjects in the past, used different signets for sealing of the documents in legal and business life, which guaranteed greater authenticity and legal validity of the written texts. The convents of Mekinje and Škofja Loka have the oldest preserved signets from the 14th century, thus from the earliest period of their existence. In the 60's of the 17th century, thus already soon after its establishment, the convent of Ljubljana had its signet as well. Up till now only three signets of Mekinje convent and two of Škofja Loka convent have been dealt with in the professional literature – all three from the Middle Ages; a survey of the signets of the New Age period until the dissolution of the order of the Clares in the year 1782 as well as the comparison of the latter are missing. In this survey in the first place the individual preserved signets from the convents that were dealt with are introduced, and in the end a few findings following the comparison of all the signets.²

KEY WORDS: Signets, Convents, Nuns of the order of St. Clare, Mekinje, Škofja Loka, Ljubljana

¹ Članek je nekoliko predelan sestavek z istim naslovom iz knjige, Damjan Hančič, *Klarise na Kranjskem*, Ljubljana 2005, str. 451–457. Avtorja fotografij pečatov: Tatjana Rodošek in Damjan Hančič.

² The article is the somewhat rewritten essay with the same title from the book, Damjan Hančič, *The Nuns of the Order of St. Clare in Carniola*, Ljubljana 2005, p. 451–457. The authors of the photographs of the signets: Tatjana Rodošek and Damjan Hančič.

Pečati samostana v Mekinjah

Najstarejši pečat tega samostana je ohranjen na listini iz leta 1339.³ Danes močno poškodovan pečat je koničasto ovalne oblike, velik je 36 x 65 mm, odtisnjen pa je v temno zeleno obarvan vosek v skodelico iz naravnega voska. Od napisa je mogoče prebrati le: ... *ORD. S. CLARE IN MINCHENDORF*. Podoba kaže na prestolu sedečo osebo (najverjetneje Marijo) in pod njo klečečo redovnico.⁴

Leta 1381 pa je opatinja Ana s Pšate (!) na neko listino obesila novi pečat konventa.⁵ Tudi ta je koničasto-ovalne oblike, velik 28 x 54 mm; zgornja in spodnja konica sta odbiti, rob pa je okrušen.⁶ Odtisnjen je v rumenorjav (najverjetneje naravni) vosek. Od napisa v gotski minuskuli je danes mogoče prebrati le: ... *CONVENTUS ... MINCHENDORF ...*, podoba je slabo ohranjena, prikazuje pa oznanjenje Mariji. Na pečatni upodobitvi vidimo angela (Gabrijela) in Marijo, nad njima je oblak, v katerem je Bog Oče, v spodnji konici pečata pa je (nerazločno vidno) polnilo.

Deset let kasneje je opatinja Elizabeta Paradeiser na neko listino obesila pečat konventa,⁷ ki ima tudi koničasto-ovalno obliko; velik je 38 x 64 mm. Odtisnjen je v naravni vosek. Napis v latinski pisavi se v glasi: + *S. CONVENTVS. DOMVS. SORORVM. IN. MINCHENDORF*. Podoba kaže Marijo z Jezuškom v levici, sedečo na bogato okrašenem prestolu. Oba imata svetniški sij okrog glave. Prestol je spredaj sestavljen iz dveh nizov palic, obod pa iz enega niza palic, pa tudi sam sedež je iz njih. Tla pod prestolom so sestavljena iz kvadratnih plošč. Na dnu pečata kleči redovnica, ki dviga roke v molitvi.⁸ Motiv upodobitve na pečatu je torej identičen tistemu iz leta 1339, le da je podoba na prestolu sedeče Marije ohranjena v celoti.

V 15. stoletju pa je samostan začel uporabljati tip pečata, ki se v svoji upodobitvi navezuje na pečat iz leta 1381. Njegov medeninasti pečatnik se je – kot edini od vseh naših samostanskih pečatnikov – ohranil do danes v zbirki pečatnikov Narodnega muzeja v Ljubljani. Tudi ta je koničasto-ovalne oblike, velik 30 x 50 mm, napis na zunanjem robu pečata pa se v gotskih minus-

Trije pečati mekinjskega samostana iz obdobja srednjega veka: prvi (z leve) je iz leta 1339, drugi iz 1381, tretji pa iz leta 1391 (ARS).

³ ARS, AS 1063, Zbirka listin, Listine samostana Mekinje: 1339 oktober 27.

⁴ Božo Otorepec, *Srednjeveški samostanski pečati na Slovenskem*, v: *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem*, ARS, Ljubljana 1993, str. 51, 52.

⁵ ARS, AS 1063, Listine samostana Mekinje: 1381 marec 21.

⁶ Božo Otorepec, *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem*, str. 51–52.

⁷ ARS, AS 1063, Listine samostana Mekinje: 1391 december 19.

⁸ Otorepec, n. d., str. 51–52.

kulnih črkah glasi: *Singulum monasteri sororum ordinis sce Clare Minchendorf*. Podoba na pečatu kaže prizor oznanjenja Mariji: na levi strani je skoraj klečeči angel z lilijo v roki, na desni strani pa Marija. Med obema likoma je okrogla vaza z lilijami, nad njima je v oblaku Bog Oče z nimbom, pod njima pa bisernato polnilo v obliki črke Y.⁹

Odtis tega pečatnika je danes ohranjen kot viseči voščeni pečat (konventni) na dveh izstavljenih listinah mekinjskega; prva izhaja iz leta 1533,¹⁰ druga pa iz leta 1611.¹¹

Kot vtisnjen na papir, pa se obravnavani odtis pečatnika pojavlja na dokumentih iz druge polovice 17. stoletja: prva dva sta iz let 1667 in 1668,¹² naslednja dva iz let 1684¹³ in 1685,¹⁴ zadnji doslej znani pa je iz leta 1689.¹⁵ Pri vseh gre za konventne pečate. Ob tem je treba omeniti, da so te pečate pečatili s tehniko, ki se je razvila, ko so za zapisovanje listin začeli uporabljati papir: pečat so namreč vtisnili v papir, ki je prekril

"Papirnat" vtisnjen pečat mekinjskega samostana iz leta 1685 (NSAL).

⁹ Ibidem.

¹⁰ ARS, AS 1063, Listine samostana Mekinje: 1533 februar 2.

¹¹ ARS, AS 1063, Listine samostana Mekinje: 1611 februar 17.

¹² ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 148, drugi snopič, str. 224, 226.

¹³ Ibidem, str. 387.

¹⁴ NŠAL, KAL, fasc. 105, št. 8: listina 1685 januar 15.

¹⁵ ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 148, drugi snopič, str. 343.

voščeno plast. Najprej so na list pečatenega dokumenta nanegli rdeč vosek in ga pokrili z izstriženim kvadratnim papirjem, vse skupaj pa stisnili z medeninastim pečatnikom. Tako je nastal pečat, katerega površina je bela oz. iz papirja, na drugi strani pečatenega lista pa je opaziti sploščen rdeč vosek.

V letu 1680 se je pri pečatenju mekinjskih listin pokazala posebnost. Opatinja Klara Golijanič je namreč na neko listino¹⁶ obesila kar dva konventna pečata; pri tem je bil eden mišljen kot pečat k podpisu opatinje, drugi pa kot pečat k podpisu celotnega konventa.¹⁷ To nedvomno nakazuje na uporabo konventnega pečata kot nadomestila za pečat opatinje, ker ta v Mekinjah takrat še ni obstajal. Oba pečata sta okrogle oblike in vtisnjena v rdečeoranžni vosek, shranjena pa sta v leseni škatlici s pokrovom. Pri obeh gre za viseča pečata; visita namreč na rdeči (svileni?) vrvice, ki povezuje več strani obsegajočo listino; na spodnjem delu se razdeli na tri manjše vrvice, za vsak obešen pečat po ena.¹⁸ Upodobitev na enem pečatu je identična z upodobitvijo na samostanskih pečatih iz let 1339 in 1391, le da je izredno lepo ohranjena: gre za upodobitev Božje Matere, ki v rokah drži dete Jezusa in sedi na razkošnem prestolu, sestavljenem iz dveh nizov palic. Pod njo (v spodnjem delu pečata) kleči ženska oseba, najverjetneje redovnica – morda celo opatinja, ki sklepa roke v molitvi. Dimenzija pečatnega ulitka koničasto-ovalne oblike je 30 x 50 mm. Najverjetneje je bil prav ta pečat mišljen kot "nadomestilo" za pečat opatinje.¹⁹

Drugi pečat, pa je v pečatni upodobitvi identičen pečatom iz let 1381, 1533 ter 1611; prikazuje oznanjenje Mariji (angel z lilijo, Marija, Bog Oče v oblaku). Dimenzija koničasto-ovalnega pečatnega ulitka je 37 x 60 mm.

¹⁶ ARS, AS 1063, Listine samostana Mekinje: 1680 januar 24. Vsebina: Opatinja Klara Golijanič (Gallianizin) priznava Galenbergom s podpisom gorenjskega arhidiakona Mihaela Ferrija dedno odvetništvo nad mekinjskim samostanom.

¹⁷ Iz napisa na robu obeh pečatov je vidno, da gre pri obeh nedvomno za konventna pečata (S. Conventus...); da je eden opatinjin, drugi pa konventni, razberemo iz same listine; na koncu med drugim piše: "... versigelt mit mein(em) Schwester Clara Gallianizin Abbtissin und auch mit des Convents anhangenden Insigl..."

¹⁸ Kot tretji pečat se na omenjeni listini namreč pojavlja še pečat gorenjskega arhidiakona Mihaela Ferrija.

¹⁹ Sklepam predvsem na podlagi dejstva, da se na upodobitvah na srednjeveških pečatih velesovske priorinje v spodnjem delu pečata pod osrednjim motivom, ki predstavlja bodisi Marijo na prestolu bodisi oznanjenje Mariji vedno pojavlja klečeča redovnica – priorinja.

Prvi od dveh visečih pečatov mekinjskega samostana iz leta 1680; upodobljena je Marija z Detetom, ki sedi na prestolu (ARS).

Drugi od dveh visečih pečatov mekinjskega samostana iz leta 1680; na njem je upodobljeno oznanjenje Mariji (ARS).

Prav v tem času pa so pri mekinjskem samostanu uvedli novost v pečatenju, ki kaže na poudarjanje službe samostanske opatinje. Opatinja Klara Golijanič je namreč v 80. letih 17. stoletja za pečatenje samostanskih dokumentov začela uporabljati poleg konventnega pečata še pečat s svojim rodbinskim grbom²⁰ (okrogel in v rdečem vosku, premera pribl. 20 mm) ali celo zgolj slednjega.²¹

Dokument s pečatom rodbinskega grba opatinje Klare Golijanič iz leta 1684 (ARS).

To tradicijo je prevzela ter jo do konca izpopolnila oz. nadgradila njena naslednica Katarina Attems.²² Ta je namreč v začetku 90. let 17. stoletja²³ začela uporabljati povsem nov tip pečata, ki ga doslej pri mekinjskem samostanu še ni bilo opaziti, je pa kasneje v 18. stoletju pri pečatenju samostanskih listin in drugih dokumentov popolnoma nadomestil konventni pečat. Gre za pečat samostanskega predstojnika oz. v mekinjskem primeru pečat opatinje, kakršnega so kranjski moški samostani začeli uporabljati že v 13. stoletju (opatov pečat), velesovske dominikanke pa okrog leta 1330 (pečat priorinje).²⁴ Pri sami upodobitvi na opatinjinem pečatu pa takoj ugotovimo, da ima le malo skupnega z upodobitvami na omenjenih srednjeveških pečatih samostanskih predstojnikov, saj je pri njem večinoma mogoče zaslediti značilnosti ženskih plemiških pečatov.²⁵ Pri tem mislimo na dejstvo, da se na pečatni upodobitvi pojavlja heraldični portret opatinje; in sicer gre za tisto vrsto heraldičnega portreta, pri katerem se izstaviteljica predstavlja s kombinacijo dveh grbov: rodbinskega (očetovega) in grba samostanskih dednih odvetnikov Gallenbergov (nadomestilo za možev pečat svetnih plemkinj). Te značilnosti pa srednjeveški pečati predstojnikov nimajo, saj so na njih večinoma upodobljeni bodisi svetnik bodisi redovnik – opat z opatsko palico: da je šlo za predstojnikov pečat, lahko razberemo zgolj z napisa na robu pečata. Konkretni (mekinjski) pečat je okrogle oblike in odtisnjen v rdečem vosku. Na njem sta upodobljeni krona in opatska palica. Pod krono sta dva grba, na vsaki strani opatske palice po

²² Neposredno je Golijaničevi sicer sledila Terezija Haller (1685–1689), vendar doslej nimamo ohranjenih nobenih pečatenj iz njenega obdobja. Zanimivo pa je, da je Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske nad upodobitvijo mekinjskega samostana narisal poleg gallenberškega grba še rodbinski grb tedanje opatinje Hallerjeve in ne konventnega pečata.

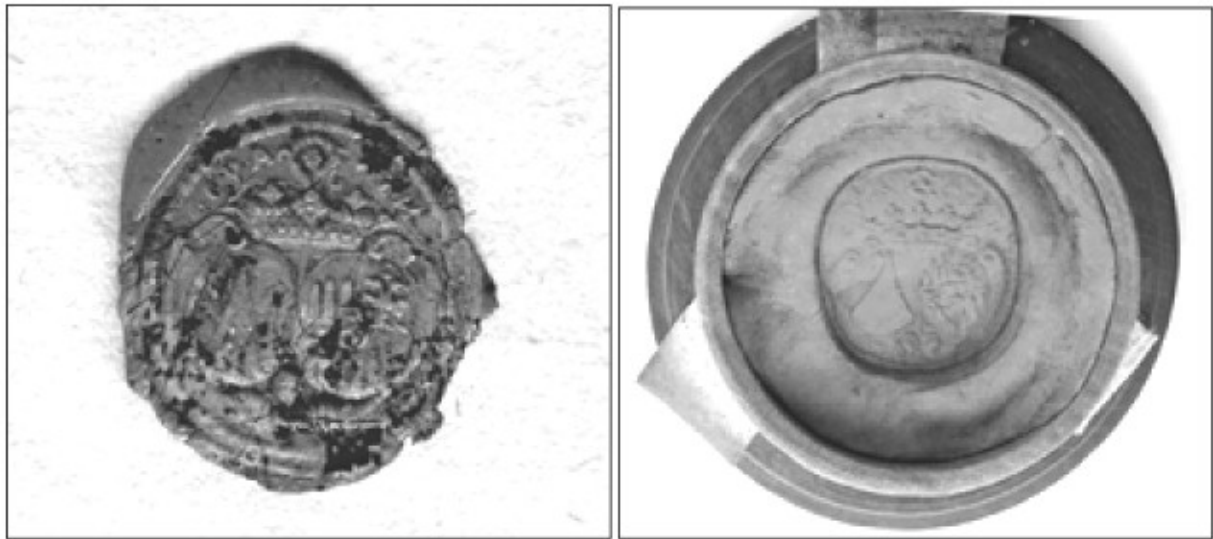
²³ V prvem letu svojega opatovanja, leta 1689, je uporabljala še t. i. "papirnat" konventni pečat (oznanjenje Mariji), v: ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 148, str. 243.

²⁴ Otorepec, n. d., str. 37.

²⁵ Več glej: Katja Žvanut Mahnič, Srednjeveški ženski pečati, v: *Ženske skozi zgodovino – Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, Celje 2004, str. 31–36.

²⁰ NŠAL, KAL, fasc. 105, št. 8: listina 1685 januar 15.

²¹ ARS, AS 730, fasc. 148, str. 387.

Vtisnjeni pečat opatinje Katarine Attems iz leta 1692 (levo) in viseči pečat (desno) iste opatinje iz leta 1696 (ARS).

Vtisnjeni pečat opatinje Maksimilijane Leopoldine Gallenberg (levo) in opatinje Ane Bernardine Batthyani (desno) (ZAL).

eden: na levi (heraldično desni) grb Gallenbergov in na desni (heraldično levi) opatinjin rodbinski (Attemsov) grb. Napis v inicialkah se glasi: na levi strani CVA (*Catarina von Attems*), na desni pa AZM (*Abbatissa zu Münkendorf*). Eden od obeh ohranjenih pečatov je vtisnjen na papir (premer pribl. 20 mm)²⁶ – na tem pečatu je v nasprotju z visečim pečatom pod obema grboma oz. v delu spodnjega dela opatske palice upodobljena tudi (Kristusova ali morda angelova) glava, drugi pa visi na vrvi in je shranjen v okrogli leseni škatlici s pokrovom (premer pribl. 60 mm).²⁷ Oba pečata izhajata iz 90. let 17.

²⁶ ARS, AS 1063, Listine kronološke serije: 1692 februar 8. Vsebina: ženitno pismo za nekega mekinjskega podložnika.

²⁷ ARS, AS 1063, Listine samostana Mekinje: 1696 marec 12.

stoletja.²⁸ Posebno vprašanje, na katero ne moremo natančno odgovoriti, pa je, ali je bil ta tip pečata mišljen izključno kot pečat opatinje ali kot pečat opatinje in konventa hkrati. Po napisu na pečatu bi bolj sklepali na prvo možnost, glede na praktično uporabo pa na drugo.

V 18. stoletju so mekinjske opatinje ob povečanju obsega pisarniškega poslovanja v primerjavi s prejšnjimi stoletji verjetno zaradi praktič-

Vsebina: poravnava med klarisami Mekinje in plemičem dr. Ferdinandom Bremenfeldom.

²⁸ Okrog leta 1700 je dala opatinja Katarina Attems poslikati na novo zgrajeno kapelo sv. Kolomana s freskami grbov mekinjskih opatinj, pri upodabljanju katerih so uporabili isti koncept (heraldični portret s kombinacijo dveh grbov), kot ga srečamo na obravnavani pečatni upodobitvi.

nosti uporabljale za pečatenje na papir vtisnjeni manjši (premera pribl. 20 mm) okrogel rdeč voščen pečat, ki ima vse značilnosti pečata opatinje Katarine Attems, le da so grb na desni strani vsakič nadomestili z rodbinskim grbom vsakokratne opatinje. Na pečatu Maksimilijane Leopoldine Gallenberg sta tako dva gallenberška grba, v manjšem prostoru med obema grboma in krono, kjer je srednji del opatske palice, pa je upodobljena (Kristusova, morda tudi angelova) glava; nad grbovno upodobitvijo je polkrožni napis s kraticama: na levi strani LVG (*Leopoldina von Gallenberg*), na desni pa AZM (*Abbatissa zu Münkendorf*). Pri grbu Ane Bernardine Batthyani, pa na istem mestu najdemo napis: na levi BVB (*Bernardina von Batthyani*), na desni pa AZM (*Abbatissa zu Münkendorf*).

Pečati samostana v Škofji Loki

Pečat škofjeloškega samostana klaris se je pojavil že nekaj mesecev po ustanovitvi samostana, saj ga najdemo na neki listini iz novembra 1358, ki jo je izdala opatinja Gizela Blagoviška.²⁹ Gre za viseč samostanski pečat koničasto-ovalne oblike, velikosti 34 x 62 mm, odtisnjen v modrovijoličast vosek; ima latinski napis:

+S.SORORVM.CONNVENTVS.SANCTE.CLA
RE. IN.LOK.

Razgibana pečatna podoba kaže čisto na vrhu podobo Križanega na oblaku, pod njim dva bogata gotska koničasta oboka s filialama na vrhu. V njiju je prizor oznanjenja Mariji, levo je angel, desno Marija, med njima pa je cerkvena stavba z zvonikom. Pod tem je v niši klečeča redovnica. Rob napisa na zunanji in notranji strani je iz niza drobnih biserov, ki krasijo tudi oba gotska oboka, pa tudi svetniška sijaja sta izdelana iz njih.³⁰ Enak pečat je ohranjen tudi na neki listini iz leta 1474, odtisnjen v rdeč vosek in prelomljen po višini.³¹

V novem veku, zlasti v 18. stoletju najdemo v dokumentih nov tip samostanskega pečata. Bil je manjši (premer 15–20 mm) in okrogle oblike ter vtisnjen v rdeč vosek.³² Uporabljali so vtisnjen pečat. Na njem je upodobljena Marija, ki ima roke sklenjene v molitvi. Okrog njene podobe je pokončen ovalen krog, iz katerega izhajajo žarki. Okoli svetniškega sija na glavi vidimo v polkrogu nanizanih 8 (od skupaj 12) zvezd. Ob robu pečata je latinski napis: + MON.+ S.+CLARAE +LOCOPOLI+.

Pečat (konventni) škofjeloškega samostana iz leta 1358 (ARS).

Vtisnjeni pečat škofjeloškega samostana iz 18. stoletja (ZAL).

Pečati samostana v Ljubljani

Iz doslej pregledanih virov ugotovimo, da je ljubljanski samostan klaris začel uporabljati svoj (konventni) pečat že kmalu po svoji ustanovitvi. Po doslej pregledanih virih je vseskozi uporabljal le en tip pečata: šlo je za majhen (premer pribl. 15–20 mm) okrogel v rdeč vosek vtisnjen pečat.

²⁹ ARS, AS 1063, Listine samostana Bistra: 1358 november 8.

³⁰ Otorepec, n. d., str. 52.

³¹ ARS, AS 1063, Listine kronološke serije: 1474 september 27.

³² ZAL, Cod. XIII., Računske priloge ljubljanskega magistrata.

Na njem je zapisan Kristusov monogram IHS, ki ima na sredini manjši križec. Napis oz. monogram obkroža krog, iz katerega izhajajo črte oz. žarki. Med črtami, ki ustvarjajo nekakšna polja, je moč razbrati latinski napis: + *MON. CLARA. LABACI.*³³

Vtisnjeni pečat ljubljanskega samostana iz 17. in 18. stoletja (ZAL).

Skupne značilnosti pečatov kranjskih samostanov klaris

V srednjeveškem obdobju sta tako mekinjski kot loški samostan uporabljala za pečatenje listin le konventni pečat, ki je bil viseč in ne vtisnjen. O pečatu opatinje, ki so ga uporabljali kranjski moški, pa tudi ženski samostani, ni nikjer sledu. Kasneje, verjetno šele ob koncu 17. stoletja, pa je mekinjski samostan začel uporabljati opatinjin pečat, ki je bil v začetku bodisi viseč bodisi vtisnjen, kasneje pa je bil zgolj vtisnjen. Upodobitev na njem je izhajala predvsem iz tradicije ženskih plemiških pečatov. Škofjeloški samostan pa je ves čas uporabljal zgolj konventni pečat, sprva viseč, kasneje vtisnjenega. Zgolj konventni vtisnjen pečat je ves čas uporabljal tudi ljubljanski samostan.

Kot osrednji lik se na upodobitvah konventnih pečatov v Mekinjah in Škofji Loki pojavlja Mati božja, upodobljena bodisi z Detetom Jezusom v naročju (v Mekinjah) bodisi z angelom Gabrijealom v prizoru oznanjenja Mariji (v Mekinjah in Škofji Loki). Ljubljanski samostan je v tem pogledu izjema, saj je uporabljal kot upodobitveni element konventnega pečata Kristusov monogram, ki izhaja iz jezuitske tradicije pečatnih upodobitev.

Dimenzije pečatov so bile v srednjem veku sorazmerno velike; obešene so bile na izstavljenih listine. Kljub temu pa so največji pečati iz začetka 80. let 17. stoletja, nato pa se njihova velikost začne zelo zmanjševati. V drugi polovici 60. let, sredi 80. in v 90. letih 17. stoletja so bili že tudi manjši (ovalni) pečati, ki so bili vtisnjeni na papir. Večinoma gre za pečatenje v rdečem vosku. Iz 18. stoletja pa imamo ohranjene le manjše okrogle vtisnjene pečate v rdečem vosku s premerom pribl. 15–20 mm, saj so jih zaradi precejšnjega povečanja pisarniškega poslovanja tudi lažje uporabljali.

³³ ZAL, ibidem.

*Iz latrine gradu Stahl na Raubi rešene pergamentne listine, ki so bile deloma popolno sprijete.
Iz razstave "Ali jih lahko še rešimo". (foto: Štajerski deželni arhiv Gradec)*

UDK 37.014.3(497.4Maribor)"1953/1962"

Prejeto: 10. 6. 2005

Šolska reforma med letoma 1953 in 1962 v Mariboru

JURE MAČEK

arhivist, Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor

IZVLEČEK

Petdeseta leta 20. stoletja so zaznamovala vsestranska prizadevanja za pripravo in uvedbo novosti na vseh stopnjah šolanja. Reformna prizadevanja so trajala kar celo desetletje. Da bi poenotili sistem osnovnega izobraževanja, so začele prosvetne oblasti uveljavljati spremembe v predmetnikih za osnovne šole in nižje gimnazije že na začetku petdesetih let. Resničen začetek uvajanja reforme na vseh ravneh, tako na organizacijski kot tudi vsebinski ravni, je pomenilo šolsko leto 1957/58, z združitvijo osnovnih šol z nižjimi gimnazijami ter uvedbo novih predmetnikov in učnih načrtov v nižje razrede osnovne šole. Šolska reforma je gradila na treh temeljnih načelih, in sicer na načelih enotnosti, življenjskosti in splošne izobrazbe. Bodoča osnovna šola naj bi odpravila dotedanji dualizem v sistemu vzgoje in izobraževanja, pa tudi prehitro diferenciacijo otrok. Vzgajala in izobraževala naj bi tako, da bi se po končani šoli vsak lahko odločil za nadaljnje šolanje ali poklic. V novih učnih vsebinah so pomembnejše mesto dobili praktično delo in tehnični predmeti, okrepljena pa se je tudi vzgojna plat šolskega dela, seveda v duhu vladajoče ideologije. Kljub napakam in ne v celoti odpravljenim pomanjkljivostim je šolska reforma pomenila korak naprej. Prosvetna oblast se je zavedela, da lahko pozitivne rezultate prinese le celovita in domišljena preobrazba na vseh ravneh in da je treba upoštevati tudi mnenja strokovnjakov.

KLJUČNE BESEDE: šolska reforma, osnovno izobraževanje, osnovna šola, nižja gimnazija, predmetnik, Maribor

ABSTRACT

THE EDUCATIONAL REFORM BETWEEN THE YEARS 1953 AND 1962 IN MARIBOR

The fifties of the 20th century were marked by a versatile endeavour for an introduction of novelties at all the stages of education. The reform efforts lasted for the whole decade. In order to make the system of the elementary education uniform, the education authorities started to put forward the changes in curricula for elementary schools and junior grammar schools as early as the beginning of the fifties. The real beginning of the introduction of the reform at all the levels, the organisational as well as contents levels, was the school year 1957/58 which had seen the merging of elementary schools with junior grammar schools and the introduction of the new subject programmes and curricula to the lower grades of elementary schools. The educational reform relied on three basic principles, namely the principles of unity, vitality and general education. The future elementary school was meant to do away with the previous dualism in the system of education and instruction as well as with the differentiation of children which went too fast. The school was expected to carry out education and training in such a way that after having successfully finished school each of the pupils would be given a possibility to decide whether to continue his education or to start professional work.

In the new teaching contents the practical work and technical subjects were given a considerably more important role, at the same time the educational dimension of the school work was enhanced, of course in line with the spirit of the ruling ideology.

Despite the mistakes and not yet entirely suppressed imperfection, the educational reform was a step forward. The educational system authority became aware of the fact that only a thorough and very well thought out transformation at all levels could bring positive results and moreover that the opinions of the experts should be considered.

KEY WORDS: Educational reform, Elementary education, Elementary school, Junior grammar school, Subject programme

1. Uvod

V prispevku želim prikazati razvoj in značilnosti obveznega šolstva na širšem območju Maribora v obdobju izvajanja obsežne prenove šolskega sistema, in sicer tako v organiziranosti kot tudi v temeljnih učnih vsebinah in vzgojnih ukrepih v petdesetih letih prejšnjega stoletja.

Od prevzema oblasti po koncu druge svetovne vojne je poskušala nova oblast podrediti šolstvo v prvi vrsti lastnim ideološkim in političnim potrebam. V prvih letih po vojni je bistveno več pozornosti sicer namenjala političnim in gospodarskim vprašanjem, manj pa kulturni in šolski problematiki. Zapostavljanje šolskih problemov se je kazalo predvsem v nenehnih, pogosto premalo premišljenih in izdelanih poskusih ureditve razmer v šolstvu. Ti so po praktični plati pomenili le sprotno krpanje lukenj in popraviljanje najhujših nedorečenosti, ki so nastale po ukinitvi in podružbljenju šolskega sistema, ki je bil v veljavi pred drugo svetovno vojno. Značilno je bilo sprotno ukrepanje, brez natančnejših analiz in jasno zastavljenih ciljev.

Na začetku petdesetih let je partijski vrh zaradi pogosto nevzdržnih ali celo kaotičnih razmer na vseh stopnjah izobraževanja vendarle začel spoznavati, da je bilo pri oblikovanju šolskega sistema po meri novih oblasti narejenih preveč napak ter da so se šolske oblasti vse premalo ukvarjale z resničnimi, to je strokovnimi težavami, organizacijo izobraževalnega sistema ter vlogo in pomenom učiteljstva.

Petdeseta leta so tako zaznamovala vsestranska prizadevanja za pripravo in uvedbo novosti na vseh stopnjah šolanja. Za šolsko reformo lahko rečemo, da je bila ena najživalnejših in tudi vsestransko odmevnih akcij v vsej povojni jugoslovanski zgodovini. V razprave in razmišljanja o vpeljavi drugega, to je uspešnejšega, otrokom bolj prilagojenega in bližjega načina dela ter seveda socialistični družbeni praksi ustrejnerega šolskega sistema, so bili vključeni številni posamezniki s prosvetnega, kakor tudi z drugih področij. Reformna prizadevanja so trajala kar celo desetletje. Vključevanje in prenašanje predlogov v prakso sta bila dolgotrajna in postopna procesa, ki sta se začela z uvajanjem novosti v osnovnih šolah v šolskem letu 1957/58 in končala z vpekljavo sprememb na srednji in visokošolski stopnji izobraževalnega sistema v šestdesetih letih. Sprotna prilagajanja, predvsem učnih načrtov in predmetnikov, pa so se postopoma uveljavljala že vse od začetka petdesetih let in tako olajšala prehod na novi sistem izobraževanja.

2. Šolski sistem pred reformo

Na začetku petdesetih let je prosvetna oblast ponovno vpeljala osemletno šolsko obveznost. Ta je bila, da bi poenotila šolski sistem, ukinjena

leta 1947 z organiziranjem sedemletk.¹ Med prebivalstvom niso bile sprejete in tudi prosvetni delavci so jih pogosto kritizirali, tako da so se tedaj sedemletne šole večinoma preoblikovale v štiriletne nižje gimnazije. Osemletna šolska obveznost je bila sicer formalno uzakonjena šele leta 1953 z odlokom o obveznem osemletnem šolanju. Ta je določil, da zajema osemletna šola štiri nižje in štiri višje razrede. Učenci, ki so končali štiri nižje razrede, so lahko osemletno šolsko obveznost končali v nižjih razredih gimnazije. Podobno je veljalo tudi za tiste otroke, ki so se prepisali na vajsenske in sorodne šole. Tem učencem je bila osemletna šolska obveznost priznana le, če so ob izpolnitvi svojega petnajstega leta šolo še vedno obiskovali.²

Organizacijska struktura šolstva na začetku petdesetih let je bila odraz prosvetne politike ter ideoloških izhodišč nove oblasti. Ta je želela čim večjemu številu otrok zagotoviti vsaj nižjo stopnjo srednješolske izobrazbe in jih tako usposobiti za nadaljnje šolanje na strokovni ali višji srednji šoli. V šolskem letu 1950/51 se je zelo povečalo število nižjih gimnazij. Od takrat naprej so morali vsi učenci, ki so uspešno končali štiri razrede osnovne šole in če niso bili oddaljeni od najbližje nižje gimnazije več kot pet kilometrov, na tej šoli nadaljevati šolanje do izpolnitve šolske obveznosti. Takšen ukrep je vplival na organizacijsko strukturo osnovnih šol. Delile so se na tiste z nižjimi razredi in one z vsemi osmimi razredi. Na območju Okrajnega ljudskega odbora Maribor je imelo na primer kar triinštrideset odstotkov šol samo nižjo stopnjo, to je prve štiri razrede. Te šole so bile večinoma v večjih krajih oziroma v bližini nižjih gimnazij. Druge šole, predvsem na podeželju, so bile osemrazredne.³

Druga stopnja osemletne šolske obveznosti je bila tako v resnici organizirana na dveh le šibko povezanih nivojih: v obliki štiriletne nižje gimnazije, tam kjer ni bilo kadrovskih in materialnih pogojev zanjo, to je na odročnejših, podeželskih območjih, pa v obliki štirih višjih razredov osemletke. "Podeželske" osemletke zaradi svoje sestave niso bile enakovredne nižjim gimnazijam. Večinoma so bile nižje organizirane. To je pomenilo, da je pouk potekal večinoma kombinirano z več razredi in v isti učilnici hkrati.

¹ Več o šolstvu v prvih letih po drugi svetovni vojni v Sloveniji in Mariboru glej: Gabrič Aleš, Šolstvo na slovenskem v letih 1945–1951. V: *Zbornik za zgodovino šolstva*, št. 24, 1991 in Maček Jure, *Splošnoizobraževalno šolstvo v Mariboru po drugi svetovni vojni*, 2004, katalog ob razstavi Splošnoizobraževalno šolstvo v Mariboru po drugi svetovni vojni v Pokrajinskem arhivu Maribor.

² Objave sveta za prosveto in kulturo, 28. 10. 1953, št. 6.

³ PAM, fond Zavod za šolstvo – Območna enota Maribor, AŠ 1/1, Poročilo sveta za prosveto in kulturo, Sveta za šolstvo in Sveta za telesno vzgojo Okrajnega ljudskega odbora Maribor (dalje OLO) v šolskem letu 1955/56.

Po tako opravljeni osemletni šolski obveznosti so se smeli učenci ne glede na to ali so končali osemletko ali štiri razrede nižje gimnazije prijaviti za nižji tečajni izpit – malo maturo. Ta ni bila obvezna, ampak je veljala kot pogoj za nadaljevanje šolanja na gimnaziji ali kaki drugi srednji šoli. Tiste šole, na katerih je bilo prijavljenih preveč kandidatov, so lahko imele še posebne postopke izbire. Učenci, ki so hoteli nadaljevati študij, so se predvsem v mestih, torej tam, kjer so bile popolne gimnazije, vpisovali že na začetku v le-te, čeprav je bilo seveda mogoče preiti v višje razrede gimnazije po katerikoli končani nižji gimnaziji.

Po končanem osmem razredu gimnazije je sledilo opravljanje višjega tečajnega izpita – zrelostnega izpita ali velike mature. Ta je veljala kot pogoj za vpis na univerzo. Med obveznim šolanjem je bilo učencem omogočeno prestopanje iz osnovne šole v ustrezni razred osemletke, iz višjih razredov osemletke pa v ustrezni razred nižje gimnazije in narobe.⁴ Ker pa so se učni programi osemletk – na njih so večinoma izvajali program v skrčeni obliki – in nižjih gimnazij le redko povsem ujemali in dopolnjevali, so morali učenci ob prestopu opraviti določene dopolnilne izpite.

Napredovanje učencev v višje razrede so prosvetne oblasti poskušale kar najbolj olajšati in poenostaviti. Ne v osnovni šoli in ne v nižjih razredih osemletke niso predvidevale ponavljalnih izpitov. To je pomenilo, da učenci nižje stopnje niso ponavljali razredov in so napredovali ne glede na učni uspeh. Pogoji so se nekoliko zaostri šele v višjih razredih osemletke ali nižje gimnazije. Neuspešni učenci so lahko na teh šolah opravljali ponavljalni izpit iz največ dveh predmetov. Tisti, ki pa so imeli slabe ocene iz najmanj treh predmetov, so morali razred ponavljati.⁵

Skorajda identične predpise je prineslo še splošno navodilo o šolanju v splošnoizobraževalnih šolah iz leta 1955. Le določbe glede možnosti za opravljanje ponavljalnih izpitov so se nekoliko razlikovale, saj so predpisale opravljanje ponavljalnih izpitov le na nižjih gimnazijah, ne pa več na osemletkah.⁶ Tako omiljeni kriteriji za napredovanje v višje razrede jasno kažejo namero oblasti omogočiti čim večjemu številu učencev dokončanje vsaj osemletne šolske obveznosti, pa čeprav na račun skromnejšega znanja.

Med obveznim šolanjem učencev praviloma ni bilo možno izključiti iz šole zaradi slabega vedenja ali slabega uspeha. Navodilo je kljub vsemu določilo nekaj izjem, kdaj je bilo to mo-

goče. Iz višjih razredov obveznih šol so učiteljski zbori po posebnem postopku lahko odstranili vse tiste učence, starejše od petnajstih let, ki so s svojim vedenjem slabo vplivali na svoje sošolce.⁷

Začetek petdesetih let je pomenil pričetek prvih resnejših razmišljanj in konkretnih razprav o ustreznosti učnih načrtov in predmetnikov tako za nižje gimnazije kot tudi za osemletke. Prva leta po vojni je prosvetna oblast iz učnih vsebin seveda izločila ideološko sporne teme, struktura načrtov, predvsem za višje razrede osnovne šole in nižje gimnazije, pa je ostala bolj ali manj nespremenjena. Komisija sveta za prosveto in kulturo LRS je preučila pripombe in posredovana mnenja učiteljstva zlasti o preobsežni učni snovi, še posebej v tretjem in četrtem razredu nižje stopnje osnovne šole. Novi začasni učni načrt se je od takrat veljavnega razlikoval predvsem pri zgodovini, zemljepisu in prirodoslovju. V tretjem razredu sta bila zemljepis in zgodovina združena v novem predmetu, to je domoznanstvu, preostali predmeti pa so bili le malo spremenjeni ali dopolnjeni. V novem učnem načrtu so pomembnejše mesto dobili telesna vzgoja, ročne spretnosti in petje. Navodilo ob začasnem učnem načrtu je še posebej poudarilo pomen teh predmetov. S svojo vsebino naj bi pripomogli k uresničevanju vzgojnega cilja, ki si je prizadeval za vsestransko razvitega človeka. Opozorilo je še na nevarnost njihovega zanemarjanja in zapostavljanja.⁸

Tabela 1: Predmetnik za osnovne šole, uveden leta 1953.⁹

Predmet	Nižja stopnja				Višja stopnja			
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
1. Slovenski jezik	10	10	6	6	5	5	5	5
2. Družbena in moralna vzgoja	–	–	1	1	1	1	1	1
3. Srbski ali hrvatski jezik	–	–	–	–	2	2	2	2
4. Domoznanstvo	–	–	3	–	–	–	–	–
5. Zgodovina	–	–	–	2	2	2	3	3
6. Zemljepis	–	–	–	2	2	2	2	2
7. Prirodoslovje	–	–	2	2	4	4	4	4
8. Računstvo z geometrijo	6	6	5	5	4	4	4	4
9. Ročne spretnosti	1	2	3	3	3	3	3	3
10. Petje	2/2	2/2	1	1	2	2	1	1
11. Telesna vzgoja	4/2	4/2	3	3	3	3	3	3
Skupaj	20	21	24	25	28	28	28	28

⁴ Opozoril bi rad na uporabljeno terminologijo. Ta v virih ni dosledno uporabljena. Z osnovno šolo je mišljena predvsem šola s štirimi nižjimi razredi, osemletka pa šteje vseh osem razredov.

⁵ Ur. l. FLRJ, 21. 5. 1952, št. 28.

⁶ Objave sveta za prosveto in kulturo LRS, 20. 5. 1955, št. 3.

⁷ Prav tam.

⁸ Objave sveta za prosveto in kulturo LRS, 28. 10. 1953, št. 6.

⁹ Prav tam.

Prosvetna oblast si je prizadevala, da bi tudi višji razredi osemletke stremeli k približevanju ravni znanja ravni nižje srednje šole, to je nižje gimnazije, s katero naj bi se v prihodnosti počasi poenotile in zlile. Na novo izdelani učni načrt za višjo stopnjo osemletke je sicer večinoma res temeljil na učnem načrtu za nižje gimnazije, v resnici pa je bil glede izvajanja učne snovi skrčen in omejen. Pouk za več razredov v isti učilnici seveda ni omogočal popolne izvedbe učnega načrta. Za nižje organizirane osemletke¹⁰ je zato predvideval, da bi učitelji učno snov obravnavali bolj pregledno s poudarkom na glavnih značilnostih, pri tem pa kljub vsemu ne bi izpustili bistvenih značilnosti. Za prehod v ustrezne razrede nižje gimnazije so tako morali učenci kljub poskusom izenačevanja in sorodnosti predmetnikov opraviti dopolnilne izpite iz slovenščine, matematike in tujega jezika. Učni načrt je predvideval še postopno uvajanje predmetnega pouka v tretjem in četrtem razredu ter možnost uvedbe tujega jezika kot neobveznega predmeta v višje razrede osnovne šole. Zaradi večje enotnosti bi morala šola upoštevati in uvesti tuji jezik, ki so ga poučevali na najbližji nižji gimnaziji.¹¹

Sprememba predmetnika za višje razrede osnovne šole je bila prvi poskus postopnega približanja ravni poučevanja na osemletkah ravni poučevanja na nižjih gimnazijah. Vsi navedeni ukrepi kažejo težnjo oblasti po poenotenju različnih ravni izobraževanja in željo, da bi oblikovali čim bolj enoten in prehodni izobraževalni sistem.

Za šolsko leto 1954/55 je svet za prosveto in kulturo LRS predpisal nov predmetnik za višje razrede osnovnih šol, vendar le za tiste, ki so imele vse štiri razrede samostojne, ter za nižje gimnazije. Z novim predmetnikom se je obseg gradiva in učne snovi še bolj približal predmetniku nižje gimnazije. Namesto prirodoslovja, ki so ga prej poučevali v vseh štirih razredih višje stopnje osnovne šole, so bili uvedeni trije novi predmeti. To so bili fizika, kemija in biologija, pa tudi tuji jezik je dobil v predmetniku mesto neobveznega predmeta.¹²

Predmetnika sta se tako po obravnavanih učnih vsebinah kot tudi številu ur za posamezne predmete skoraj popolnoma izenačila, le v primeru poučevanja tujega jezika je ostal še naprej velik razkorak, saj tega na osnovnih šolah kljub predvidenim možnostim večinoma niso poučevali. V skladu s priporočilom šolskih oblasti so začeli na vseh nižjih gimnazijah namesto ruščine, ki je prevladovala v prvih letih po drugi svetovni

vojni, postopoma – glede na učni kader, ki je bil na voljo – uvajati angleščino.¹³

Tabela 2: Predmetnik za višje razrede osnovnih šol v šolskem letu 1954/55.¹⁴

Predmet	Višja stopnja			
	V.	VI.	VII.	VIII.
Slovenski jezik	5	5	5	5
Srbski ali hrvatski jezik	2	2	2	1
Tuji jeziki	Neobvezno			
Zgodovina	2	3	2	3
Zemljepis	2	2	2	3
Moralna vzgoja	1	1	1	1
Matematika	4	5	3	4
Biologija	3	5	2	–
Fizika	–	–	3	3
Kemija	–	–	2	2
Risanje	2	2	2	2
Petje	2	2	1	1
Telesna vzgoja	2	2	2	2
Ročne spretnosti	2	2	–	–
Gospodinjstvo	Neobvezno			
Skupaj	27	29	27	27

Tabela 3: Predmetnik za nižje gimnazije v šolskem letu 1954/55.¹⁵

Predmet	Razredi			
	I.	II.	III.	IV.
Slovenski jezik	5	5	5	5
Srbski ali hrvatski jezik	2	2	2	1
Tuji jeziki	3	3	3	3
Zgodovina	2	3	2	3
Zemljepis	2	2	2	3
Moralna vzgoja	1	1	1	1
Matematika	4	5	3	4
Biologija	3	3	2	–
Fizika	–	–	3	3
Kemija	–	–	2	2
Risanje	2	2	2	2
Petje	2	2	1	1
Telesna vzgoja	2	2	2	2
Ročne spretnosti	Neobvezno			
Gospodinjstvo	Neobvezno			
Skupno	28	30	30	30

¹⁰ Tukaj so mišljene predvsem osnovne šole, na katerih je pouk večinoma potekal kombinirano, za več razredov v isti učilnici. Takih je bila večina.

¹¹ Objave sveta za prosveto in kulturo LRS, 28. 10. 1953, št. 6.

¹² Objave sveta za šolstvo LRS, 25. 8. 1954, št. 6.

¹³ Objave sveta za prosveto in kulturo LRS, 20. 5. 1955, št. 3.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam.

3. Mariborsko šolstvo pred reformo¹⁶

Kakšne so bile razmere v mariborskem šolstvu pred začetkom izvajanja obsežne šolske reforme? Katere težave in nedorečenosti so pestile mariborske šolnike in lokalno prosvetno oblast?

Na območju občine Maribor Center je delovalo enajst osnovnih šol, in sicer v samem mestu I., II., III., IV., V. in VI. osnovna šola ter šole v Kamnici, Bresternici, Malečniku, Ruperčah in na Gaju. II. osnovna šola – nekdanja vadbica – je upravno spadala k učiteljišču. Vse osnovne šole so bile večoddelčne, malečniška šola in šola na Gaju pa sta imeli poleg nižje stopnje tudi višjo. Najmanj oddelkov je imela šola v Bresternici, in sicer le tri, druge šole pa so imele najmanj po štiri oddelke. Največje število otrok so imele šole v središču mesta. V 90 oddelkih vseh osnovnih šol je bilo 3099 otrok. V mestu je delovalo pet nižjih gimnazij, in sicer III., IV., V. in VIII. nižja gimnazija ter nižja gimnazija v Kamnici. Popolni gimnaziji z vsemi osmimi razredi sta bili le Prva in Klasična gimnazija. Nižje oddelke popolnih gimnazij so ponekod obravnavali v sklopu nižjih gimnazij, v nekaterih poročilih pa kot sestavni del popolne gimnazije. Nižji oddelki Prve gimnazije so se celo preoblikovali v samostojno, V. nižjo gimnazijo. Nižje gimnazije je obiskovalo 2312 učencev.¹⁷

V občini Maribor Tezno je delovalo dvanajst osnovnih šol, in sicer mestni šoli Pobrežje in Tezno ter šole na mestnem obrobju, to je v Hočah, na Reki, Ledini ter šole v Slivnici, Miklavžu, Dobrovcah, Dvorjanah, Koreni in Žitečki vasi. Enooddelčna je bila le šola Ledina na Pohorju, največ otrok pa je obiskovalo šoli Tezno in Pobrežje. V 76 oddelkih je bilo 2686 učencev. Nižje gimnazije so bile na Pobrežju, Teznu ter v Hočah in Slivnici.¹⁸

Na območju občine Maribor Tabor je delovalo sedem osnovnih šol. To so bile osnovne šole na Studencih, VII. osnovna šola, VIII. osnovna šola ter primestne šole v Radvanju, Razvanju, Pekrah in Limbušu. Vse šole so imele 72 oddelkov, tudi tukaj pa so največ otrok imele šole v samem mestu. Vse osnovne šole je obiskovalo 2441 učencev. Nižje gimnazije so delovale v Limbušu in na Studencih, obstajali pa sta tudi VII. in VI. nižja gimnazija na Taboru. Tukaj je bila še tretja mariborska popolna osemletna gim-

nazija, to je bila II. gimnazija. Njeni nižji oddelki so bili podobno kot oddelki I. gimnazije obravnavani v okviru samostojne VII. nižje gimnazije. Na nižje gimnazije je bilo vpisanih 1430 učencev.¹⁹

Tabela 4: Število osnovnih šol in nižjih gimnazij na območju občin Center, Tezno in Tabor.

Občina	Osnovne šole	Nižje gimnazije
Center	11	5
Tezno	12	4
Tabor	7	4

Materialno stanje mariborskega šolstva je bilo kljub povojnim prizadevanjem v petdesetih letih še vedno dokaj skromno. Posledice vojnega uničenja še niso bile v celoti odpravljene. Mnoge šole zato še niso imele možnosti za uspešno in učinkovito izvajanje učnega procesa. Pri tem moramo spomniti, da je bilo mariborsko šolstvo med drugo svetovno vojno izredno prizadeto. Večina šolskih poslopij je bila bolj ali manj poškodovanih; manjkale so šipe, ponekod ni bilo niti mizic niti stolov. Nekaj šol je bilo povsem porušenih v bombnih napadih, npr. šoli v Krčevini in na Ruški cesti, šola na Križu pa je bila požgana. Kljub težavam so prosvetne oblasti organizirale pouk že v prvih dneh po končani vojni, seveda v improviziranih razmerah. Razmere so se le počasi izboljševale; zaradi pomanjkanja denarnih sredstev je zaostajala predvsem obnova večinoma starih, že pred prvo svetovno vojno zgrajenih šolskih stavb.

V občini Maribor Center je imelo le sedem osnovnih šol lastno šolsko poslopje, druge štiri šole so gostovale ali sobivale v istem posloplju z drugimi šolami. I. osnovna šola je delila poslopje z dvema vajenskima šolama, mojstrsko ter gospodinjsko šolo. Poleg tega sta bila v istem posloplju še banka in Klub prosvetnih delavcev. III. in IV. osnovna šola sta delovali v stavbi skupaj s III. nižjo gimnazijo oziroma pomožno šolo, VI. osnovna šola pa je bila v istem posloplju kot ekonomska srednja šola ter administrativna šola. Niti ena stavba ni bila v povsem brezhibnem stanju. Prav vse so bile zgrajene še pred prvo svetovno vojno in po arhitekturi niso več ustrezale zahtevam sodobne šolske prakse. V vseh stavbah je bilo le 70 učilnic; po ocenah prosvetnih oblasti jih je za normalen potek pouka manjkalo vsaj 24.²⁰

¹⁶ V prispevku sem upošteval šolstvo na območju občin Maribor Center, Maribor Tezno in Maribor Tabor. Zlasti zadnji dve sta obsegali širše mariborsko zaledje in nekatera danes že primestna naselja.

¹⁷ PAM, fond OLO Maribor 1955–1965, AŠ 2736, Poročilo o stanju šolstva na področju občine Maribor Center.

¹⁸ PAM, fond OLO Maribor 1955–1965, AŠ 2756, VII. redna seja Občinskega ljudskega odbora (dalje OBLO) Maribor Tezno, 20. 1. 1956.

¹⁹ PAM, fond OLO Maribor 1955–1965, AŠ 2746, XVIII. redna seja OBLO Maribor Tabor, 31. 1. 1957 in PAM, fond OBLO Maribor Tabor 1955–1963, AŠ 481, VII. redna seja OBLO Maribor Tabor, 30. 1. 1956.

²⁰ PAM, fond OBLO Maribor Center 1955–1961, AŠ 737, III. redna seja sveta za šolstvo občine Maribor Center, 6. 12. 1955.

Materialne razmere na nižjih gimnazijah niso bile nič boljše. Niti ena nižja gimnazija ni imela povsem primerno urejenega poslopja. Večinoma so dobile prostore v stavbah, ki so bile prej namenjene drugim dejavnostim.

Čeprav so imele vse osnovne šole v občini Maribor Tezno lastno poslopje, je po ugotovitvah primanjkovalo približno osemnajst učilnic. Od vseh šolskih zgradb je popolnoma ustrezala le osnovna šola Tezno, ki se je leta 1955 preselila v novo zgradbo. Razmere v nižjih gimnazijah so bile še bolj skrb zbujačoče. Nižja gimnazija Pobrežje je gostovala v prostorih osnovne šole Pobrežje. Nižji gimnaziji Hoče in Slivnica prav tako nista imeli svojih zgradb in sta bili raztreseni na več lokacijah, nižja gimnazija Tezno pa je imela le začasno leseno barako ter prostore na industrijski kovinarski šoli pri tovarni avtomobilov. Za normalen potek pouka je manjkalo kar 32 učilnic.²¹

Podobne so bile razmere tudi v občini Maribor Tabor. Pomanjkanje učilnic je bilo že celo tako žgoče, da bi se lahko zgodilo, da bi moral pouk potekati ne samo v dveh, pač pa celo v treh izmenah. Nujno je bilo treba zgraditi vsaj novi šoli v Pekrah in na Ruški cesti ter dozidati dve učilnici v Limbušu.²²

Prostorska stiska je bila predvsem posledica vse večjega števila šoloobveznih otrok. Vsako leto se je vpisovalo več dijakov. Še posebej so bile hude razmere na Teznu. Tukaj je bilo po mnenju šolskih inšpektorjev že skoraj nemogoče organizirati redni pouk. Podobno je bilo še na Pobrežju ter v meljskem bazenu. Otroci s tega območja so obiskovali kar pet različnih šol. Omenjeni industrijski deli so bili posebej izpostavljeni zaradi priseljevanja ljudi z mestnega obrobja ali podeželja. Nikjer več se ni bilo mogoče izogniti pouku v popoldanskih urah. Večizmenski pouk se je negativno kazal v znanju, vzgoji in tudi fizičnem razvoju otrok.

Opremljenost šol z učili je bila na različnih šolah različna, vendar je bila povsod kljub prizadevanjem vseh treh občinskih svetov za prosveto in kulturo še vedno pomanjkljiva in neprimerna. Prosvetna oblast je priznavala, da je opremljenost odvisna predvsem od tega, koliko učil je ostalo iz obdobja pred drugo svetovno vojno, saj je za nakup novih, sodobnejših učil primanjkovalo sredstev. Brez njih pouk seveda ni mogel biti dovolj nazoren in zanimiv za učence, učitelji pa so bili prisiljeni uporabljati frontalno obliko dela. Diaskopov, projektorjev ali magnetofonov šole skorajda niso poznale. Le na šoli v Kamnici se je ohranil projektor iz obdobja okupacije. Šole

so se morale soočiti ne samo s pomanjkanjem učil, ampak tudi s skromno opremo razredov. Ker vsi oddelki niso imeli svojih lastnih učilnic, so bili klopi ali stoli za različne oddelke previsoki ali prenizki in so bili zaradi neprimernosti škodljivi za držo telesa ter tudi zdravje otrok. Na vseh šolah so bile že takoj po vojni ponovno organizirane skromne strokovne in mladinske knjižnice. Mnoge knjige, ki so ostale iz predvojnih časov, so postale neprimerne, saj po svoji vsebini niso ustrezale ideološkim potrebam novih oblasti. Kljub trudu tako prosvetnih oblasti kot tudi vodstev šol, da bi pridobili čim več uporabnega čtiva so se učitelji pritoževali, da še vedno primanjkuje več izvodov istega dela in da zato ni mogoče uporabljati knjig za razredno branje. V učiteljskih knjižnicah je bilo na razpolago premalo strokovne literature. Prevladovala je literatura, namenjena pravilni politični in ideološki "izgradnji" učiteljstva.

Posebno vprašanje je bil pouk telesne vzgoje. Le redke šole so imele lastne telovadnice. Kritičen je bil položaj predvsem v mestih, kjer ni bilo možnosti za razgibavanje. Na podeželju so imele šole večinoma še vedno šolske vrtove. Ti po ugotovitvah prosvetnih oblasti večinoma niso rabili pedagoškim namenom, *"ampak so v glavnem le nekako pridobitno področje za šolskega upravitelja, ne pa učilo, kakor bi to naj bilo."*²³

Pomanjkanje učil in primernih prostorov se je seveda negativno kazalo pri kakovosti izvajanja učno-vzgojnega dela in doseženih rezultatih. Kljub temu so bile prosvetne oblasti mnenja, da je uspešno delo v šoli v največji meri odvisno od učiteljstva. *"Z ljubeznijo do svojega vzgojiteljskega poklica, do otrok in do socialistične domovine te težave premaguje in tudi pod bolj ali manj težkimi pogoji izvršuje naloge, ki mu jih na tem področju postavlja družba."*²⁴

Glede na poročila občinskih ljudskih odborov o stanju učnega kadra lahko sklepamo, da je bilo le-to na osnovnih šolah kar zadovoljivo. V občini Maribor Center je bilo zaposlenih 85 stalnih učnih moči in pet honorarnih – upokojenec. Po en učitelj je manjkal na štirih osnovnih šolah, dva pa na V. osnovni šoli. Tukaj so zaradi kadrovske stiske združili več razredov, to pa po mnenju šolske inšpekcije ni bilo v skladu z osnovnimi principi pedagoškega dela, še posebej, če je potem razred štel že 40 učencev ali več.²⁵

V občini Maribor Tezno je na osnovnih šolah poučevalo 74 učiteljev, v občini Maribor Tabor pa 72. V poročilih o problematiki šolstva v obeh

²¹ PAM, fond OLO Maribor 1955–1965, AŠ 2756, VII. redna seja OBLO Maribor Tezno, 20. 1. 1956.

²² PAM, fond OBLO Maribor Tabor 1955–1963, AŠ 481, VII. redna seja OBLO Maribor Tabor, 30. 1. 1956.

²³ PAM, fond OBLO Maribor Center 1955–1961, AŠ 737, III. redna seja sveta za šolstvo občine Maribor Center, 6. 12. 1955, str. 3.

²⁴ Prav tam, str. 3.

²⁵ PAM, fond OLO Maribor 1955–1965, AŠ 2736, Poročilo o stanju šolstva na področju občine Maribor Center v letu 1956.

občinah ni podatkov, da bi učnega kadra posebej primanjkovalo.²⁶

V primerjavi s prvimi povojnimi leti je večina učiteljev pridobila ustrezno kvalifikacijo in opravila strokovni izpit. Po mnenju šolskih nadzornikov je bil učni kader enakomerno in pravilno razporejen po območju posameznih občin, le v občini Maribor Center je bil starejši kader skoncentriran predvsem v mestu, na podeželju pa je bilo sorazmerno več mlajših učnih moči.²⁷

Več težav je predstavljalo neugodno razmerje med moškimi in ženskimi. Na vseh osnovnih šolah so močno prevladovale učiteljice; v občini Maribor Center je bilo razmerje celo ena proti devet v korist ženskega osebja. Oblast si je določila nalogo počasi povečati število moških učnih moči. Čeprav so strokovnjaki priznavali, da ženska učna moč ni nič slabša, so bili mnenja, *"da je vsled objektivnih pogojev žena učiteljica obremenjena še z vsemi družinskimi deli, ki jo zelo ovirajo pri osebnem izpopolnjevanju svoje- ga, za družbo tako važnega dela."*²⁸

Neprimerljivo slabša je bila ustreznost učiteljskega kadra na vseh nižjih gimnazijah obravnavanih občin. Izmed 90 učiteljev v občini Maribor Center je bilo kar 30 honorarnih predavateljev.²⁹ Zaradi pomanjkanja stalnega kadra je bilo podobno tudi razmerje na preostalih nižjih gimnazijah. Upoštevaajoč povečanje števila otrok v naslednjih letih so bile razmere še bolj skrb zbu- jajoče. Če primerjamo ustreznost kvalifikacije gimnazijskih učiteljev in učiteljev osnovnih šol, vidimo, da je bila ta na nižjih gimnazijah pogosto manj primerna. Na nižjih gimnazijah so poučevali tako profesorji, predmetni učitelji kot tudi strokovni učitelji, zaradi pomanjkanja učnega kadra in specifičnega razvoja nižjih gimnazij po drugi svetovni vojni pa seveda tudi učitelji s srednješolsko izobrazbo, to je končanim učitelji- ščem. Še posebej v občini Maribor Tabor so ugo- tavljali, da ima povsem primerno izobrazbo le 45 odstotkov učiteljev nižjih gimnazij. Vrzal v kva- lifikaciji naj bi postopoma zmanjšali z omogo- čanjem študija mlajšim, sposobnim učiteljem na višji pedagoški šoli in s štipendiranjem absol- ventov gimnazij za nadaljevanje šolanja na tej šo- li. Manjkali so predvsem predmetni učitelji za matematiko, fiziko, slovenski jezik in angleščini.³⁰

Kljub ponekod neustrezni kvalifikaciji je bil napredek pri dodatnem strokovnem izpopolnje- vanju učnega osebja velik. V prejšnjih letih pre- cej nesistematično in naključno izobraževanje je ob pomoči nastalega pedagoškega centra postalo veliko bolj načrtno. Šole so pripravljale redne seminarje in tečaje, za praktično izobraževanje pa so bili organizirani hospitacijski oddelki; v teh so bili učitelji navzoči pri vzornih urah, kritičnih debatah in analizah.³¹

V celoti so na žalost ohranjeni le podatki o učnem uspehu v občini Maribor Center. Ti zaradi večjega števila mestnih šol v primerjavi s šte- vilom v preostalih dveh občinah niso povsem reprezentativni.³² Po doseženem uspehu so mest- ne šole praviloma prekašale podeželske. Kljub temu pa lahko iz podatkov razberemo osnovne značilnosti in tendence, ki veljajo tudi za vse druge šole.

Na vseh osnovnih šolah občine Maribor Cen- ter je v šolskem letu 1955/56 izdelalo 91,28 od- stotka otrok. Za primerjavo naj navedem podatek, da je bil uspeh v šolskem letu 1955/56 na območju celotnega OLO Maribor le 80,3-od- stoten. Razpon med doseženim najvišjim in naj- nižjim uspehom na posameznih šolah je znašal 16 odstotkov. Po uspehu je bila v ospredju V. osnovna šola v Cankarjevi ulici. Kateri so naj- pomembnejši vzroki, ki so pripomogli k temu? Na doseženi rezultat so vplivale ugodne prostors- ke razmere. Šola je namreč imela za petnajst oddelkov na razpolago trinajst učilnic. Tako sta imela le dva oddelka pouk v izmenah. Po svoje zanimivo – če vemo, da je oblast dajala prednost predvsem mlajšim, politično pravilno zgrajenim kadrom – pa je priznanje prosvetnih oblasti, da so k uspehu pripomogle zlasti starejše učne moči, ki so na tej šoli prevladovale. Izkušeni učitelji naj bi namreč bolje obvladali metodo in tehniko podajanja in utrjevanja učne snovi, še posebej na elementarnih stopnjah. Na uspeha sta seveda vplivala tudi šolski okoliš, v katerem ni bilo zaznati žgočih stanovanjskih problemov, in de- laven ter zavzet šolski odbor.³³

Kot že rečeno, je bila posebej skrb zbu- jajoča razlika med mestnimi in podeželskimi šolami. Ta ugotovitev velja za vse tri mariborske občine. Najnižji odstotek uspeha sta v občini Maribor Center prikazali šoli na Gaju in v Bresternici, še posebej v drugem, tretjem in četrtem razredu. Vzroki slabih uspehov so bili predvsem v objek- tivnih okoliščinah. Prosvetne oblasti so poudar- jale predvsem "polproletarski" okoliš in dejstvo,

²⁶ PAM, fond OLO Maribor 1955–1965, AŠ 2756, VII. redna seja OBLO Maribor Tezno, 20. 1. 1956 in PAM, fond OBLO Ma- ribor – Tabor 1955–1963, AŠ 481, VII. redna seja OBLO Ma- ribor Tabor, 30. 1. 1956.

²⁷ PAM, fond OLO Maribor 1955–1965, AŠ 2736, Poročilo o stanju šolstva na področju občine Maribor Center v letu 1956.

²⁸ Prav tam, str. 10.

²⁹ Prav tam.

³⁰ PAM, fond OBLO Maribor Tabor 1955–1963 AŠ 481, VII. redna seja OBLO Maribor Tabor, 30. 1. 1956.

³¹ PAM, fond OBLO Maribor Center 1955–1961, AŠ 737, III. redna seja sveta za šolstvo občine Maribor Center.

³² Dosežen uspeh v občini Maribor Center je bil visoko nad slo- venskim povprečjem.

³³ PAM, fond OLO Maribor 1955–1965, AŠ 2736, Poročilo o stanju šolstva na področju občine Maribor Center v letu 1956.

da je bil otrok doma po večini že delovna moč. Poleg tega je bilo v tem okolju opaziti tudi alkoholizem. Po mnenju oblasti je bilo takšno stanje posledica prejšnjih družbenih odnosov, "ko so ljudje služili mestnim veleposestnikom in danes še niso našli pravega mesta v socializmu..."³⁴

Če primerjamo dosežene rezultate med posameznimi razredi, je vidno, da je bil uspeh najboljši v prvem razredu, potem se je slabšal do petega razreda in se ponovno dvigoval do osmega. Daleč najslabši je bil v petem razredu, torej v prvem razredu višje stopnje. Zanimiva je še ugotovitev, da na mestnih šolah skorajda ni bilo razlike med prvim in drugim razredom, na podeželskih šolah pa se je uspeh znatno poslabšal že v drugem razredu. Še posebej je bil v ospredju problem petega razreda in na sploh višje stopnje osnovne šole. Tukaj se je občutno zmanjševalo število učencev iz razreda v razred. V osmi razred je prišlo le štirinajst odstotkov vseh učencev.³⁵

Za drugi dve občini lahko sklepamo, da je bil zaradi večjega števila podeželskih šol učni uspeh še slabši. Na to kaže tudi podatek, da je ob koncu prvega poletja v občini Maribor Tabor 89 odstotkov učencev končalo razred s pozitivnim uspehom. Doseženi rezultat je bil tako nekoliko slabši kot v občini Maribor Center.³⁶

Uspeh na nižjih gimnazijah je, razumljivo, zaostajal za uspehom v osnovnih šolah. V občini Maribor Center je po popravnih izpitih izdelalo 87 odstotkov dijakov. Najboljši uspeh je dosegla VI. nižja gimnazija, in sicer je izdelalo kar 94 odstotkov učencev. Najslabši je bil rezultat v Kamnici, to je 82 odstotkov. Kljub vsemu sta bila oba dosežena odstotka visoko nad povprečjem drugih občin.³⁷ Mnogo slabši so bili rezultati v občinah Maribor Tabor in Maribor Tezno. Tako je bilo na nižjih gimnazijah občine Maribor Tabor pozitivno ocenjenih le 56 odstotkov učencev.³⁸

Razliko v uspehu med nižjimi gimnazijami v središču mesta in na mestnem obrobju lahko pojasnimo z nastankom. Na obrobju mesta so

nižje gimnazije nastale večinoma s preoblikovanjem sedemletk, v središču mesta pa so imele daljšo tradicijo. Nastale so takoj po vojni iz ukinjenih meščanskih šol.

Primerjava rezultatov, doseženih v četrtem razredu osnovne šole in prvem razredu nižje gimnazije, dokazuje, da je bil prehod iz osnovne šole v razrede nižje gimnazije za večino učencev prezahteven. V prvih razredih nižje gimnazije se je dramatično zmanjšalo število uspešnih učencev. V primerjavi s četrtem razredom – v občini Maribor Tabor je bil uspeh več kot 80-odstoten – se je uspeh v prvem razredu nižje gimnazije znižal na samo 50 odstotkov. Po številu negativnih ocen so bili še posebej v ospredju tuji jeziki.³⁹ Problem prehoda na višjo stopnjo izobraževanja je dobival vedno večje, splošne razsežnosti. Do izraza je prihajal tako v mestih kot tudi na podeželju na ravni vse države. Po opravljenih številnih analizah in posvetovanjih so se slovenski prosvetni strokovnjaki v veliki meri strinjali, da je prehod iz razrednega pouka v četrtem razredu na predmetni pouk na nižjih gimnazijah preozgodnji in preoster.

Analize ravnateljice III. nižje gimnazije v Mariboru, gimnazije v središču mesta, ki natančno razčlenjuje vzroke slabega upeha v nižjih gimnazijah, so konkretne in zgovorne. Lahko jih posplošimo, saj vsebujejo ugotovitve in razlage, ki so veljale tudi za druge tovrstne šole; toliko bolj, če se spomnimo, da so bili rezultati v središču vendarle boljši kot drugod.

III. nižjo gimnazijo je dokončalo brez ponavljanja in prekinitev 40 odstotkov učencev. Kar 60 odstotkov jih ni nikoli dokončalo štirih razredov; prej so izstopili iz šole. Največji je bil osip v prvem in drugem razredu. Po mnenju ravnateljice so bili za zmanjšanje števila uspešnih krivi predvsem učenci, ki so že v osnovni šoli ponavljali kakšen razred. Ti so navadno sedeli v nižji gimnaziji, dokler niso dosegli petnajstega leta starosti in zakonito končali šolanja. Prvi in drugi razred sta predstavljala kritično obdobje tudi za vse tiste otroke, ki so bili intelektualno sicer sposobni, a so živeli v neurejenih in zapletenih domačih ter socialnih razmerah. Veliko zmanjševanje je povzročilo tudi samo učno-vzgojno delo. Pouk na višji stopnji je bil prevečkrat le teoretičen. Primanjkovalo je sodobnih učil in delavnic, v katerih bi bilo mogoče ustvariti in prikazati povezavo med teoretičnim in praktičnim delom. Učna snov je bila vezana predvsem na šolske knjige. Teh pa učenci niso znali samostojno uporabljati. Slabo znanje materinščine je povzročalo težave pri razumevanju prebrane snovi. Ravnateljica je bila kritična predvsem do učnega načrta za prvi in drugi razred. Po njenem mnenju je predstavljal deset do dvanajstletnim

³⁴ Prav tam, str. 12.

³⁵ Prav tam. Upoštevati moramo, da osemletna šolska obveznost ni pomenila, da morajo učenci končati vseh osem razredov, ampak da osem let obiskujejo šolo, ne glede na to koliko razredov dejansko končajo.

³⁶ PAM, fond OBLO Maribor Tabor, 1955–1963, AŠ 481, VII. redna seja OBLO Maribor Tabor, 30. 1. 1956.

³⁷ PAM, fond OLO Maribor 1955–1965, AŠ 2736, Poročilo o stanju šolstva na področju občine Maribor Center v letu 1956.

³⁸ PAM, fond OBLO Maribor Tabor 1955–1963, AŠ 481, VII. redna seja OBLO Maribor Tabor, 30. 1. 1956. Povsem natančna primerjava s podatki nižjih gimnazij v občini Maribor Center ni možna. Tukaj so prikazani uspehi po opravljenih popravnih izpitih, v občini Maribor Tabor pa so zajeti podatki negativno ocenjenih. Na območju OLO Maribor je imelo ob koncu prvega poletja 1955/56 le 56 odstotkov učencev pozitiven uspeh.

³⁹ Prav tam.

učencem "preveliko in nezanimivo intelektualno obremenitev". Veliko učnih knjig je bilo suhoparnih, brez slik in ilustracij. Učencem je povzročal preglavice posebej tuji jezik, predvsem zaradi slabih osnov materinščine in zastarelih metod poučevanja. V prvem razredu nižje gimnazije so začeli poučevati kar dva tuja jezika, in sicer srbohrvaščino ter angleščino. Vzroki za težave v nižji gimnaziji pa niso ležali le v programu in načinu dela nižjih gimnazij, ampak tudi v osnovni šoli. Preobsežen učni načrt naj bi onemogočal pridobivanje globlje in trajnejše podlage za osvojitve pomembnejših predmetov. Skrb zbujajoče so bile pritožbe učiteljev, da mnogi učenci ob prihodu na nižjo gimnazijo ne obvladajo ne branja, ne govora niti pisanja in poševanke.⁴⁰

Splošnejše razloge za upad uspeha v nižjih gimnazijah je podal svet za šolstvo občine Maribor Tabor. Strnemo jih lahko v nekaj točk:

- prestrogi in togi kriterij ocenjevanja,
- predavateljski – frontalni pouk, premalo psihološko in metodično izdelan,
- negativna zapuščina nekdanje šole – predvsem birokratizem in pomanjkanje sodobnih socialističnih odnosov med učitelji in učenci,
- ozko, predmetno gledanje na posameznega učenca,
- premajhna povezanost učnega gradiva z življenjem in prakso,
- neenotnost ocenjevalnih kriterijev,
- skromna vloga razrednika, brez prizadevanja za celovit razvoj učenca,
- premalo pozornosti učencev pri razlagi učne snovi,
- premalo domačega dela ter površnost v izdelovanju nalog,
- nezanimanje staršev za uspeh otrok.⁴¹

K slabšemu uspehu so poleg subjektivnih vzrokov pripomogli še objektivni, kot so pomanjkanje prostorov, popoldanski pouk, prenapolnjeni razredi, prenatrpanost učnih načrtov, neustrezne knjige, težavne domače in socialne razmere ter drugi.

Čeprav so bili rezultati v vseh treh mariborskih občinah boljši od slovenskega povprečja, prosvetna oblast z doseženim ni bila zadovoljna. Od otrok, ki so se vpisali v prvi razred gimnazije, je uspešno končalo šolsko obveznost le 60 odstotkov učencev. Na podeželskih šolah je bila takšna slika še mnogo slabša, v vsej Sloveniji pa je bilo takih le ena četrtina.⁴² V resnici je torej uspela končati vseh osem razredov obvezne šole do petnajstega leta le četrtina otrok.

Prosvetna oblast je ugotavljala, da je glavni vzrok za tako velik osip v nižjih gimnazijah predvsem dejstvo, da sta osnovna šola in nižja gimnazija le "mehanični spoj obvezne šole". Najpomembnejša naloga nižje gimnazije naj bi bila še vedno pripravljati učence za prestop na višjo gimnazijo, namesto da bi posredovala vsem dostopno znanje. Tudi učitelji naj bi se osredotočali zgolj na teoretično izobrazbo in premalo povezovali teorijo s prakso. V središču pozornosti sta bila večinoma le učni načrt in učna snov, otrokove sposobnosti, potrebe, želje in interesi pa so bili premalo upoštevani. Pri takšnem načinu dela se ni mogel uveljaviti vzgojni poudarek pouka, čeprav bi ta moral biti sestavni del učno-vzgojnega procesa. Oblast je bila mnenja, da obstoječi sistem šolanja zapostavlja otroke, ki se po osemletni šoli vključijo v uk, in zanemarja predvsem praktično nadarjene učence.

Nastete pomanjkljivosti in nedorečenosti na prehodu iz osnovne šole na višjo stopnjo izobraževanja, predvsem pa v praksi potrjena neenotnost izobraževalnega sistema, so bile po mnenju večine mariborskih šolnikov najpomembnejše slabosti dotedanje šolske ureditve.⁴³

Učno-vzgojno delo na mariborskih šolah je sicer potekalo večinoma kar normalno in primerno razmeram. Večina učiteljstva se je redno pripravljala na pouk s pisnimi pripravami. Posebno vestnost je bilo opaziti pri mlajših učnih močeh. Ti so s svojim vestnim delom celo vzpodbujali starejše. Učitelji so na podlagi navodil šolskih ravnateljev sestavljali podrobne učne načrte na podlagi začasnega načrta za osnovne šole.

Po mnenju šolskih inšpekcij pa eno od glavnih načel pri učno-vzgojnem delu, to je vzgojnost, kljub trudu ni bilo dovolj upoštevano in uveljavljeno. Tukaj je bila seveda mišljena predvsem ideološka in politična razsežnost pouka. Mariborske šolske oblasti so ugotavljale, "da se je po vojni sicer pretiravalo z oblačenjem pouka v rdečo obleko in s silovitimi lepljenjem socialističnih parol, zdaj pa naj bi nasprotno začelo prevladovati strokovnjakarstvo, ki pri današnji stopnji demokracije omogoča uspešno vtihotapljanje tujih idealističnih idej."⁴⁴ V poučevanju prav tako naj še ne ni bilo dovolj prepoznati dialektično-materialistične metode in tudi vloga naprednega učiteljstva naj ne bi bila dovolj opazna.

Naslednja resna pomanjkljivost je bilo vprašanje nezadostnega sodelovanja učencev pri pouku. Ne samo, da bi večja dejavnost pripomogla k temeljitejšemu znanju, oblast se je tudi dobro zavedala, da je vsestranska dejavnost učencev

⁴⁰ Poročilo Zavoda za preučevanje šolstva LRS, december 1957, št. 2.

⁴¹ Prav tam.

⁴² PAM, fond OBLO Maribor Center 1955–1961, AŠ 722, XXIV. seja Občinskega ljudskega odbora Maribor Center, 30. 7. 1957, Poročilo sveta za šolstvo občine Center.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ PAM, fond Občinski ljudski odbor Maribor Center 1955–1961, AŠ 737, III. redna seja sveta za šolstvo občine Maribor Center, 6. 12. 1955, str. 4.

ključnega pomena pri razvijanju socialistične demokracije, v okviru katere naj bi čim več državljanov sodelovalo pri upravljanju različnih področij družbenega življenja. Zato bi bilo treba uvajati takšne učne oblike, ki bi omogočale sodelovanje, preprečevale pasivnost otrok že v šolskih letih. Nasploh so inšpekcije vedno pogostejše, pa čeprav na zelo splošni ravni, ugotavljale, da na šolah ni pravih socialističnih odnosov in da so na tem področju manjši, pa tudi večji prekrški.⁴⁵

Obnavljanje problematike na sejah občinskih zborov je pokazalo, da je v ospredje vse bolj prihajal tudi problem težko vzgojljivih otrok. Problematični otroci so izhajali predvsem iz neurejenih, moralno ogroženih družin, v katerih so bili pogosti nesoglasja med starši, alkoholizem in telesna kazen. Na podeželju je bilo po drugi strani zaradi večje obremenjenosti otrok z domačimi opravili še vedno žgoče pomanjkanje rednega domačega šolskega dela. Čeprav se je obisk šol v primerjavi z obiskom po vojni precej izboljšal, so nekateri starši svojim otrokom še vedno preprečevali obiskovanje šole in izražali željo, da bi otroci, ker bi bili nujno potrebni kot pomoč doma, prenehali obiskovati šolo še pred iztekom šolske obveznosti. Tudi disciplina se je iz leta v leto slabšala. Vse več učencev je motilo normalen potek učnega dela. Šolski inšpektorji so iskali vzroke v psihični preobremenjenosti otrok (posledice vojne, okupacije, strahu, pomanjkanja), pa tudi v togih in pogosto dolgotrajnih oblikah pouka. Prav zaradi pomanjkanja reda in discipline je med nekaterimi pedagogi še vedno prevladovalo mnenje, da se v šoli ni mogoče izogniti telesni kazni. Prosветna oblast je odločno nasprotovala tovrstnemu razmišljanju z argumentom, da socialistična družba ne more dovoliti uporabe nasilja kot vzgojnega sredstva. Poskušali so uvesti takšne vzgojne ukrepe, ki bi bili učinkoviti, obenem pa ne bi žalili otrokovega dostojanstva. Vzgojne probleme je učiteljstvo poskušalo reševati s pogostejšim sodelovanjem s starši, kar v preteklosti ni bilo v navadi. Vse bolj je prihajalo v navado organiziranje roditeljskih sestankov. Na njih so še vedno prevladovali pogovori o ocenah, manj pa o skupnem reševanju in aktualnih učnih in vzgojnih vprašanj. Sestanki so bili na območju mesta solidno obiskovani, slabše pa je bilo na podeželju. Tam je bilo glede na izkušnje učiteljev še vedno težko pritegniti starše k problematiki učno-vzgojnega dela.⁴⁶

Splošno stanje šolstva v Mariboru in tudi širše najboljše povzema ugotovitev sveta za šolstvo občine Maribor Center. V poročilu na seji Občinskega ljudskega odbora Maribor Center so poudarili spoznanje, da se nad šolo pritožujejo

skorajda vsi: "Z njo niso zadovoljni ne prosvetni delavci, ne učenci, pa tudi javnost toži nad njenim delo."⁴⁷ Učitelji na nižjih gimnazijah so vse pogostejše očitali osnovni šoli, da ne daje učencem dovolj znanja in da jih preslabo pripravi na delo v višjih razredih, profesorji na višjih gimnazijah pa po drugi strani niso bili zadovoljni z znanjem, ki so ga otroci prinašali iz nižjih gimnazij. Obrtniki in učni mojstri na vajenskih in industrijskih šolah prav tako s kritiko niso priznavašali splošni šoli. Bili so mnenja, da daje otrokom premalo praktičnega in predvsem tehničnega znanja.⁴⁸

4. Priprave na izvedbo šolske reforme

Za formalni začetek priprav na šolsko reformo bi lahko šteli ustanovitev komisije za reformo šolstva zvezne jugoslovanske skupščine maja 1953. Z njeno pomočjo je oblastni vrh šele začel spoznavati, kaj vse bi bilo treba storiti za izvedbo reforme. K delu komisije so poleg predstavnikov iz političnih krogov pritegnili tudi številne strokovnjake. Da bi se lahko partija tudi v šolstvu uveljavila kot vodilna idejna sila, je morala tako preoblikovati družbeni sistem, da bi le-ta omogočil uveljavljanje njenih idej. Oblasti so tako tudi na kulturno in prosvetno področje uvedle navidezno demokratični sistem družbenega upravljanja v podobi različnih odborov; v šolah so jih predstavljali šolski sveti. Sestava odborov – dve tretjini članov so imenovali ustanovitelji, le tretjina pa je bila izbrana izmed notranjih predstavnikov – je partiji omogočala uveljaviti večino njenih pogledov.⁴⁹

S sklepom Mestnega ljudskega odbora Maribor so tudi na mariborskih splošnoizobraževalnih in strokovnih šolah ter tudi v vrtcih začeli uvajati družbeno upravljanje. Mestni ljudski odbor je izbral šolski odbor izmed oseb, ki so jih predlagali zbori volivcev izmed staršev ali državljanov, učiteljski zbor šole pa izmed svojih članov. Člane so imenovali še različne družbene organizacije, kot so Društvo prijateljev mladine, Telesnovzgojno društvo Partizan, Ljudska mladina Slovenije, Rdeči križ in druge; vse so morale imeti sedež na območju šolskega okoliša. Kot že rečeno, je lahko bila v šolskem odboru tretjina zastopnikov, izbranih izmed staršev in učiteljskega zbora. Poglavitna naloga šolskih odborov naj bi bila skrbeti, da šola dosega vzgojne in izobraževalne namene, pri tem na niso smeli

⁴⁷ PAM, fond Občinski ljudski odbor Maribor Center 1955–1961, AŠ 722, XXIV. seja Občinskega ljudskega odbora Maribor Center, 30. 7. 1957, Poročilo sveta za šolstvo občine Maribor Center, str. 1.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Gabrič Aleš, *Temeljne značilnosti šolske reforme 1953–1962*. V: *Zbornik za zgodovino šolstva*, št. 27, Ljubljana 1994.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Prav tam.

neposredno posegati v pouk in praktično delo.⁵⁰ Šolski odbori naj bi se po mnenju oblasti razvili v "osnovne celice družbenega upravljanja v prosveti". Prek njih naj bi se šole še bolj povezale z življenjem v komuni – občini in iz tovrstne povezave "*črpale tiste življenjske sile, ki jih v sedanjih šolah najbolj pogrešamo*."⁵¹

Prizadevanja za izvedbo reforme so pri prosvetnih delavcih našli na ugoden odziv, saj so že nekaj let opozarjali na pomanjkljivosti v šolskem sistemu ter na slabšanje razmer. S terena so začele prihajati številne pobude in mnenja. Ta vedno niso bila enotna. Še posebej so bila nasprotovanja med slovenskimi pedagogi in pedagogi iz drugih republik. Del je podpiral s pomočjo politikov sprejete cilje šolske reforme, drugi del jim je nasprotoval. Večinoma pa so se vendarle strinjali, da morajo pri reformi prevladati strokovnost in pedagoška načela.

Kakšna so bila stališča nekaterih vidnejših slovenskih pedagogov, predvsem tistih, ki so podpirali načela šolske reforme? Tako kot večina šolskih praktikov so tudi ti priznavali, da kljub velikemu napredku v letih po drugi svetovni vojni ni vse tako, kot bi si želeli.

Poglavitne kritike šolskega sistema in predloge bi lahko zapisali v nekaj točkah. Najsplošnejša je bila ugotovitev, da daje šola otrokom premalo življenjskega in uporabnega znanja. Očitno so ji, da je preveč "verbalistična", brezbarvna, odmaknjena od vsakdanjega dogajanja ter polna tuje "knjižne in teoretične učenosti". Zaradi preobilice učne snovi in neprimernih, pogosto zastarelih metod poučevanja naj bi zamenjala vsestranski razvoj otroka in njegove osebnosti. Prav tako naj ne bi dovolj veliki meri vzpostavila za otroke ustreznega "socialističnega" odnosa in načina dela. Stari, preživeti odnosi in način miselnosti po mnenju prosvetnih oblasti še vedno niso povsem izginili iz šolske prakse. Šolski strokovnjaki so se vedno bolj strinjali v ugotovitvi, da tudi dotedanje pojmovanje splošne izobrazbe več ne ustreza zahtevam moderne, industrijske družbe.⁵²

V organiziranosti izobraževanja se je kot najbolj vprašljiva pokazala zahteva oblasti, da mora biti nova šola enotna, torej za vse otroke enaka. Po osvoboditvi je razvoj, kot smo prikazali že v prvem delu, večinoma šel v to smer. Nastale so nižje gimnazije kot enotni tip višje osnovne šole, osemletke pa naj bi v odročnejših delih posredovale minimalni program osnovne šole in nižje gimnazije, vendar tako, da ne bi pomenile ovire za prehod v višjo srednjo šolo. Že

na primeru mariborskih šol smo videli, da se takšna rešitev v praksi ni izkazala za najboljšo. Kriv je bil namreč program nižjih gimnazij oziroma višjih osnovnih šol, ki je bil prilagojen predvsem višji srednji šoli, manj pa naslonjen na nižjo osnovno šolo. Nižja gimnazija se je po mnenju oblasti v resnici sprevrgla v izbirno šolo, to je v pripravljavnico za višjo gimnazijo, namesto da bi bila obvezna stopnja izobraževanja za ljudstvo, torej šola za množice. Takšna diferenciranost šolstva je oblast skrbela, saj naj bi povzročala izrazito družbeno nevarnost privilegiranega odnosa mesta glede na vas, gospodarsko dejavnih in naprednejših krajev glede na pasivne in zaostale. "Dvojna" šola je v resnici ločevala mesto in podeželje ter tako uvajala dvojnost državljanov, nesprejemljivo za socialistično ideološko prakso deklarirane enakosti. Čeprav so imele osnovne šole večinoma zelo podoben ali celo enak program kot nižje gimnazije, je bilo jasno, da obe vrsti šol med prebivalstvom nista enako cenjeni in da spričevalo, pridobljeno na osnovni šoli, ni imelo enakega pomena kot tisto nižje gimnazije. Tako je bila prizadeta v prvi vrsti podeželska šola. Reformi naklonjeni strokovnjaki so bili mnenja, da je z obvezno nižjo gimnazijo nastala šola "*problematičnega značaja*". Njen osnovni namen bi moral biti zagotoviti široko splošno izobrazbo vsej mladini, obenem pa jo pripravljati za višjo gimnazijo, v resnici pa ni mogla uresničiti ne enega ne drugega cilja.⁵³

V številnih razpravah so se izluščili osnovni predlogi in razmišljanja, na katerih bi morala zaživeti reformirana šola. Bodoča osemletna obvezna šola bi morala biti zunanje, to je organizacijsko in notranje oblikovana na način, da ne bi dopuščala diskriminacije nekaterih delov v primerjavi z drugimi in ne bi zapostavljala ročnega dela na račun umskega. Nova šola bi tako odpravila dualizem v sistemu vzgoje in izobraževanja ter odpravila privilegirani položaj katere od šol. To bi lahko dosegla le resnično enotna šola, ki bi izobraževala in vzgajala tako, da bi se po končani osnovni šoli vsak lahko odločil za nadaljnje šolanje ali poklic. Vsem otrokom bi morala omogočiti prehod na vsako šolo druge stopnje. Selekcija in izbira za poklic bi bili opravljeni postopoma med šolanjem, do same odločitve pa bi prišlo šele po končani šoli. Do tedaj prezgodnjo diferenciacijo otrok bi v novem sistemu izvajali šele po petnajstem letu starosti na srednješolski stopnji.

Za dosego tako načrtanih ciljev bi bilo seveda treba najprej spremeniti učne načrte in delovne metode tako, da bi lahko v obvezni šoli uspevala

⁵⁰ PAM, fond MLO Maribor 1945–1955, AŠ 1151, IX. redna seja Mestnega zbora Mestnega ljudskega odbora Maribor, 1954.

⁵¹ Humek Draga, Reforma obveznega šolstva. V: *Sodobna pedagogika*, št. 1–2, 1955, str. 2.

⁵² Prav tam.

⁵³ Dekleva Marica, Pojem enotnosti in enotne šole. V: *Sodobna pedagogika*, št. 7–8, 1955, str. 204, in Mencin Rudolf, O nalogi obvezne šole. V: *Sodobna pedagogika*, št. 7–8, 1955, str. 213.

večina otrok in jo tudi dokončala. S končano šolo bi si otroci pridobili vso potrebno splošno izobrazbo in pri tem razvili vse svoje sposobnosti in nagnjenja. Šola bi morala biti urejena tako, da bi po eni strani lahko vsak otrok, ki bi jo uspešno končal, nadaljeval izobraževanje na vsaki višji šoli ali pa se odločil za poklicno izobrazbo. To je pomenilo, da je treba uveljaviti resnično enotno šolo tudi v praksi, ne pa samo na idejni ravni. Upoštevanje načela enotnosti pa naj po drugi strani ne bi pomenilo popolne enakosti predmetnikov in programov, ampak bi dopuščalo notranjo diferenciacijo. Ta bi upoštevala različne interese, nagnjenja in nadarjenosti otrok, pa tudi raznolikost okolij, iz katerih bi prihajali. Nova šola bi morala v primerjavi s staro dajati veliko več praktičnega in življenjskega znanja.⁵⁴

Šolska reforma je gradila predvsem na treh temeljnih načelih, in sicer na načelu enotnosti, splošneizobraževalnosti in življenjskosti. V diskusijah je prišla do izraza zahteva, da mora osemletna šola oblikovati organsko celoto. Glede konkretnega sistema bodoče obvezne šole so bila mnenja kar nekaj časa različna. V razpravah so bili v ospredju predvsem štirje predlogi organiziranja šolske obveznosti:

- enotna osemletna šola brez delitve na štiri-letno osnovno in štiriletno srednjo šolo,
- osemletna šola z zunanjo diferenciacijo – delitvijo na šestletno osnovno in dveletno realno šolo,
- enotna šola s teoretično in praktično usmeritvijo z delitvijo na petrazredno osnovno in trirazredno srednjo šolo,
- enotna šola z bogato notranjo diferenciacijo in ustrezno razčlenbo.⁵⁵

V drugi polovici petdesetih let je komisija za šolsko reformo začela objavljati prve rezultate svojega dela. Predlagani šolski sistem naj bi bil zaokrožena, prilagodljiva in dopolnjena celota. Predvidela je tri stopnje izobraževanja, ki se med seboj dopolnjujejo in povezujejo. Na ta način bi vsakemu državljanu omogočili pridobiti z enakimi pogoji splošno in strokovno izobrazbo. Šolski sistem bi se na eni strani povezoval s predšolskimi vzgojnimi ustanovami, po drugi strani pa z organiziranim sistemom izobraževanja odraslih. Osnovo vsega šolanja naj bi pomenila obvezna osemletna šola. Po svoji organizaciji in vsebini izobraževanja naj bi bila vzgojno-izobraževalna celota, ki bi dajala sodobno splošno izobrazbo in bi bila izhodišče za uspešno poklicno usmeritev ali nadaljnje šolanje. Predvidena osnovna šola naj bi bila po predlogu enotna in se ne bi delila na različne smeri. Prav tako naj ne bi dajala ožjega strokovnega znanja. Kljub

enotnosti bi lahko z ustrežno izbiro učne snovi in metod razvijala individualne sposobnosti. Druga stopnja šolanja naj bi gradila na osnovi, ki bi jo dala osemletna osnovna šola.⁵⁶

Načelu popolne enotnosti na osnovni stopnji šolanja so nasprotovali številni osnovnošolski praktiki ter srednješolski profesorji, predvsem gimnazijski. Nekateri so menili, da vsi otroci le niso enako nadarjeni in da bodo sposobnejši v enotni šoli prikrajšani, drugi pa so bili prepričani, da se bo z enotno šolo poslabšala tudi kakovost pouka.

Obravnavi organizacijskih vprašanj so sledila razmišljanja o učnih vsebinah. Predmetniki in učni načrti za osemletno obvezno šolo – ta je imela prednost v šolski reformi – so bili eno ključnih področij šolske reforme. Po svoji vsebini in obliki so morali ustrezati potrebam socialistične družbene ureditve. Tu se je najbolj jasno izrazila ideologija vodilne politične sile v državi. Partijski ideologi so zagovarjali stališče, da je treba v vseh šolah povečati število ur, namenjenih tehnični vzgoji in praktičnemu delu. Nasprotno naj bi zmanjšali število ur za tiste predmete, ki naj bi po mnenju partije odvrčali učence od realnih problemov sedanjosti in jih vodili k "idealističnemu gledanju" na življenje. Takšni naj bi bili predvsem nekateri humanistični predmeti. Največ nesoglasij je zato nastajalo pri učnih načrtih za slovenščino in zgodovino. Tako so recimo slavisti zagovarjali mnenje, da je treba v šolah obravnavati slovenske književnike zgolj glede na njihovo literarno vrednost, oblast pa je kot kriterij zahtevala še njihovo politično in ideološko primernost. Najbolj je reforma posegla v poučevanje zgodovine. Partijski ideologi so poudarjali bolj splošno in sociološko gledanje na preteklost, zato so začeli v predmetnike uvajati sociologijo, na nekaterih šolah pa so celo povsem črtali zgodovino z utemeljitvijo, da predstavlja nepotreben balast. V učnem načrtu za zgodovino so želeli okrniti število ur, namenjenih obravnavi starejših obdobij, na račun sodobne zgodovine, to je predvsem zgodovine delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja.⁵⁷

Nova šola naj bi vzgajala predvsem v duhu "politehnizacije". Pod tem terminom so teoretiki razumeli razvijanje tehničnega smisla v zvezi z vsemi predmeti ter ročnim delom. V smeri "politehnizacije" bi po mnenju pripravljavcev reforme lahko poučevali vsak predmet, celo jezik ali slovnico.⁵⁸ Vprašanje uvedbe tujega jezika v osemletno obvezno šolo ni bilo sporno. Zaradi

⁵⁴ Humek Draga, *Reforma obveznega šolstva*. V: *Sodobna pedagogika*, št. 1–2, 1955, str. 2.

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Poročilo Zavoda za preučevanje šolstva LRS, oktober 1956, št. 1.

⁵⁷ Gabrič Aleš, *Temeljne značilnosti šolske reforme 1953–1962*. V: *Zbornik za zgodovino šolstva*, št. 27, Ljubljana 1994.

⁵⁸ PAM, fond Osnovna šola Bojana Iliča 1931–1980, AŠ 55, Katerim zahtevam naj ugotodi osemletna šola?

pomanjkanja kvalificiranega učnega osebja se je zastavljala le dilema ali začeti učenje tujega jezika v četrtem ali petem razredu. Nejasnosti so bile še glede uvedbe družbenomoralne vzgoje kot predmeta. Prevladalo je mnenje, naj ostane v nižjih razredih kot učni princip, kot učni predmet bi jo uvedli le v višjih razredih. Pedagogi so bili enotnega mnenja, da v učno-vzgojnem delu ne sme prevladovati količina znanja, ampak kakovost in poglobljenost naučenega. Glavni cilj šole bi moral biti voditi učence k razumevanju odnosov v življenju, ne pa suhoparno posredovanje znanja. *"Jasno je, da naša šola ne more natrpati v otroške glave vsega, kar je odkrila znanost in tehnika ter kar je zabeležila zgodovina."*⁵⁹

Kljub takšnemu prepričanju se je že zgodaj kazala nevarnost, da bi bili učni načrti ponovno preobširni in prenatrpani. Iz predloga predmetnika za višje razrede osnovne šole je vidno, da je bil le-ta celo obširnejši od dotedanjega za nižjo gimnazijo. V osmem razredu naj bi bilo kar štirinajst različnih predmetov. Svet za šolstvo LRS se je zavzemal, da bi bila predmetnik in učni načrt za vso državo sicer enotna, toda ne podrobno, temveč le okvirno izdelana. Republike naj bi potem samostojno izdelale svoje republiške učne načrte in predmetnike. Ti bi bili le trdna osnova za šolsko delo in bi določali, kaj je treba v šoli doseči; konkretno izdelavo in izvedbo pa naj bi po mnenju šolskih oblasti morali prepustiti učiteljem in učnim kolektivom.⁶⁰

Osnovni jugoslovanski zakonski akt o šolski reformi je bil splošni zakon o šolstvu, sprejet junija 1958. V njem ter v zakonskih in podzakonskih aktih, ki so mu sledili, so bili po večini zapisani predlogi komisije za reformo šolstva. Kar zadeva začetno stopnjo šolanja, je reforma izničila prejšnje razlike med nižjimi gimnazijami, višjimi osnovnimi šolami in osemletkami ter uzakonila enotno osemletno šolo, obvezno za vse otroke od sedmega do petnajstega leta starosti. Oktobra 1958 je bil sprejet še slovenski Zakon o osnovni šoli.⁶¹

Kako so reformna prizadevanja sprejeli na konkretni ravni? Po sprejetju zakona o osnovni šoli so na vseh šolah organizirali razprave in pojasnjevanja o namenu novega zakona. Na učno-vzgojni konferenci III. osemletne osnovne šole v Mariboru je ravnateljica jasno poudarila pogloblitve idejne značilnosti nove šole v primerjavi s staro ter poudarila nekaj ključnih konkretnih sprememb. Podčrtala je predvsem, da je nova šola družbena ustanova in da dela v skladu s socialistično usmeritvijo. *"Med najvažnejšimi nalogami, ki jih postavlja zakon je osnovna vzgoja in izobrazba, ki pa mora biti v službi socia-*

listične skupnosti ..." Osvetlila je še ključno novost reformirane obvezne šole, in sicer enotnost. Ta se ne bi izražala samo v organizacijski obliki, temveč tudi v vsebini. Zakon je uvajal dva programa. S prvim so bili razumljeni standardni predmeti, z drugim pa svobodne dejavnosti učencev. Novost so bila tudi dopolnilna predmetna področja od četrtega razreda naprej, ki jih je glede na krajevne potrebe predpisal pristojni občinski ljudski odbor. Zakon je po zgledu družbenega upravljanja v razrede vpeljal organizacijo šolske skupnosti. Ta naj bi po načelih samoupravljanja skrbela za celoto ter posameznika. Posebno poglavje so zavzemale novosti pri napredovanju in ocenjevanju. Po novih določilih učenci več ne bi ponavljali razredov, ampak bi praviloma izdelovali, in sicer tudi z dvema negativnima ocenama v višjih razredih. Učitelji bi morali ocenjevati učenca v celoti, ne pa le reproduciranje naučenega gradiva. Razpravo je ravnateljica sklenila z mislijo, *"da ni važno, da otrok vsako lekcijo zna, važno pa je, da otrok razume procese in zna uporabiti to znanje."*⁶²

5. Začetek izvajanja reformnega procesa

V šolskem letu 1957/58 je svet za šolstvo LRS objavil priporočilo za postopen prehod na enotno obvezno osemletno šolanje. V krajih, v katerih so bile samostojne osnovne šole ali samostojne nižje gimnazije kot višja stopnja obveznega šolanja, bi se morali obe šoli združiti v osemletko z enotnim vodstvom. V naslednjem šolskem letu naj bi se združili z osnovnimi šolami tudi nižji razredi popolnih gimnazij. Tako bi dobili nove samostojne štiriletne gimnazije. Okrajnim ljudskim odborom je bila naložena naloga, da uredijo šolsko mrežo za obvezne šole in višje gimnazije. Priporočilo je predvidelo tudi uvedbo novih učnih načrtov v prve tri razrede osnovne šole, v četrte razrede pa le na nekaterih poskusnih šolah.⁶³

Oblasti so se zavedale, da bo veliko težav povzročalo vzpostavljanje same šolske mreže. V praksi niso pričakovali večjih težav v krajih, v katerih so že bile samostojne osnovne šole in nižje gimnazije. Ti dve vrsti šol bi se le združili v osemletne šole. Več preglavic naj bi bilo z nerazvitimi – nižje organiziranimi šolami z le nekaj oddelki, ki so bile predvsem v manjših krajih in za katere je bilo jasno, da se nikoli ne bodo mogle razviti v popolne osemletke. Te šole naj bi učence od določenega razreda naprej pošiljale na polno razvite osemletke. Na ta način bi dobile naravo podružnične šole. Prosvetna

⁵⁹ Prav tam, str. 3.

⁶⁰ Poročilo Zavoda za preučevanja šolstva LRS, julij 1958, št. 1.

⁶¹ Ur. l. LRS, 8. 10. 1959, št. 32.

⁶² PAM, fond Osnovna šola Bojana Iliča 1931–1980, AŠ 55, Zapisnik učno-vzgojne konference, 8. 12. 1959.

⁶³ Objave sveta za šolstvo LRS, sveta za kulturo in prosveto LRS in Zavoda za preučevanje šolstva, 25. 8. 1957, št. 5.

oblast se je zavedala, da mnogo manj razvitih šol ne bo mogoče nikakor navezati na osemletke in da bo na takih šolah še naprej nujen kombinirani pouk. V takih primerih naj bi ustrezno kakovost pouka dosegli z boljšimi učitelji in z manjšim številom učencev v razredu.⁶⁴

Najpomembnejša naloga, ki so jo morali izpeljati občinski ljudski odbori, je bila uvedba enotne oblike obveznega šolanja. S šolskim letom 1957/58 je začel OLO Maribor na svojem območju združevati osnovne šole z nižjimi gimnazijami. Predvsem po pedagoški plati je razdeljevanje in ponovno združevanje šol potekalo tako, da so prehajali iz ene šole na drugo celotni razredni kolektivi. To učencem v mestu ni povzročalo posebnih težav, saj so bile razdalje med šolami majhne. Prvo leto so bile združene vse šole, razen dveh v občini Maribor Tabor in sedmih šol v občini Maribor Center. Reorganizacija je bila v celoti opravljena leto kasneje, ko so bili v osnovne šole vključeni tudi štirje nižji razredi dveh popolnih gimnazij, za nižje razrede Klasične gimnazije pa je bilo predvideno, da bodo postopoma odmrli. Obstoječi nižji oddelki Klasične gimnazije so bili priključeni kot posebni oddelki nekaterim osemletkam, višji oddelki pa splošnim gimnazijam. Glede učnega kadra kljub združevanju šol ni bilo večjih sprememb. Od prvega do četrtega razreda so še naprej poučevali učitelji s strokovno srednješolsko izobrazbo, od petega do osmega razreda pa učitelji z višjo izobrazbo, to je predmetni učitelji in profesorji.⁶⁵

Mariborske osemletke so bile oblikovane na tak način. I. osemletka je nastala z združitvijo razredov Vadnice in III. gimnazije, II. in III. osemletka pa iz razredov III. osnovne šole in III. gimnazije. V Osemletko Kamnica so se združili oddelki Osnovne šole Kamnica ter Nižje gimnazije Kamnica. IV. osemletna osnovna šola je bila oblikovana iz razredov I. osnovne šole in V. nižje gimnazije (nižji oddelki I. popolne gimnazije), VI. osemletna šola iz I. osnovne šole, IV. osnovne šole in iz razredov V. Gimnazije, V. osemletna šola pa iz razredov V. osnovne šole, V. nižje gimnazije in VI. nižje gimnazije. VII. osemletno osnovno šolo so formirali iz razredov IV. nižje gimnazije, V. osnovne šole, Osnovne šole Košaki in iz IV. osnovne šole. V VIII. osemletni osnovni šoli so se združili razredi IV. nižje gimnazije, VI. osnovne šole in IV. osnovne šole, IX. osemletna osnovna šola pa je nastala iz VI. osnovne šole in oddelkov IV. nižje gimnazije. V podeželskem delu občine je nastala le osemletna osnovna šola v Kamnici. Nepopolne osnovne šole v Malečniku,

Ruperčah, Gaju in Brestrnici se zaradi premajhne zmogljivosti in premajhnega števila otrok niso mogle razviti v popolne osemletke. Navezane so bile na bližnje popolne osemletke.⁶⁶

V občini Maribor Tabor je I. osemletna osnovna šola nastala z združitvijo razredov VII. osnovne šole in VII. nižje gimnazije. Šola je imela podružnično šolo v Radvanju. II. osemletna osnovna šola s podružnično šolo v Radvanju je bila oblikovana iz razredov VII. osnovne šole, VIII. osnovne šole in VII. nižje gimnazije. V Osemletni osnovni šoli Tabor III so se združili oddelki VII. osnovne šole in VI. nižje gimnazije, v Osemletni osnovni šoli Tabor IV pa razredi VII. osnovne šole in VI. nižje gimnazije. Iz Nižje gimnazije Studenci in Osnovne šole Studenci sta bili organizirani V. in VI. osemletna šola na Studencih. V Limbušu je nastala osemletka iz osnovne šole in nižje gimnazije, Osnovna šola Pekre pa je ostala nepopolna.⁶⁷

Na območju občine Maribor Tezno sta iz Osnovne šole Tezno in Nižje gimnazije Tezno nastali Osemletna šola Zgornje Tezno in Osemletna šola Spodnje Tezno, iz Osnovne šole Pobrežje in Nižje gimnazije Pobrežje pa osemletni šoli Zgornje in Spodnje Pobrežje. Osnovna šola Hoče in nižja gimnazija v Hočah sta se spojili v Osemletno šolo Hoče, Osnovna šola Slivnica in Nižja gimnazija Slivnica pa v Osemletno šolo Slivnica pri Mariboru. Vse preostale šole so bile nižje. Šole v Miklavžu, Brezjah, Dobrovcah in Reki so imele le po štiri prve razrede, šole na Ledini, v Žitečki vasi, Dvorjanah, Staršah, Koreni in Vurberku pa vseh osem razredov, vendar je pouk potekal kombinirano.⁶⁸

Glede na poročila sveta za šolstvo OBLO Maribor Center bi lahko sklepali, da je reorganizacija nekdanjih osnovnih šol in nižjih gimnazij potekala pravočasno in da je bila brez večjih težav izpeljana. Poročila posameznih šol pa kažejo nekoliko drugačno podobo. Mnogi učitelji so bili mnenja, da organizacija osemletk ni bila pripravljena pravočasno in da je uvedba zbudila kar nekaj hude krvi, še posebej pri starših. Predvsem je bila sporna zamuda pri preoblikovanju nižjih oddelkov popolnih gimnazij. Mnogi starši so se bali nepremišljenega eksperimentiranja, ki bi po njihovem prepričanju lahko prineslo tudi nižjo raven znanja in nekaterim

⁶⁴ Objave sveta za šolstvo LRS, sveta za kulturo in prosveto LRS in Zavoda za preučevanje šolstva, 31. 3. 1957, št. 2.

⁶⁵ PAM, fond OBLO Maribor Center 1955–1961, AŠ 723, VIII. redna seja OBLO Maribor Center, 18. 6. 1958.

⁶⁶ PAM, fond OBLO Maribor Center 1955–1961, AŠ 723, VIII. redna seja OBLO Maribor Center, 18. 6. 1958, Poročilo sveta za šolstvo pri OBLO Maribor Center in fond OLO Maribor 1955–1965, AŠ 2737, VIII. skupna seja občinskega zbora in zbora proizvajalcev, 18. 6. 1958.

⁶⁷ PAM, fond OBLO Maribor Tabor 1955–1963, AŠ 2747, VII. redna seja zbora proizvajalcev OBLO Maribor Tabor, 26. 5. 1958.

⁶⁸ PAM, fond OBLO Maribor Tezno 1955–1961, AŠ 2757, III. seja OBLO Maribor Tezno.

učencem onemogočilo nadaljevanje šolanja na srednjih šolah. Nezadovoljni so bili tudi učenci, ki so do reforme obiskovali gimnazije. Ukrep, s katerim so postali učenci osnovne šole, so razumeli kot degradacijo. Učitelji so ugotavljali, da učenci preostalih gimnazij večkrat zmerjajo učence osemletnih šol, da hodijo v "trotelšule". Nekaj težav so povzročile tudi delitve učiteljskih zborov, vendar pa so se učitelji različnih izobrazbenih stopenj kar hitro vživeli in poiskali stik. Mnenje je bilo, da bi bilo profesorje bolje premestiti na srednje šole. S takšnim ukrepom bi dosegli večjo enotnost in homogenost učiteljskih zborov osnovnih šol. Med nekaterimi učitelji so se pojavljala nasprotovanja novemu imenu šole. Naziv osemletna šola naj bi bil primeren šele tedaj, ko bi izvedli tudi vsebinski del reforme. Zanimiva je ugotovitev prosvetnih oblasti, da se starši niso najprej preveč ogrevali za reformo v obliki osemletnih osnovnih šol. Razumeli naj bi jo kot korak nazaj, "češ da je bilo tako že v starih časih na deželi po vsej Sloveniji."⁶⁹

Dejansko reformo šole je pomenila šele uvedba novega predmetnika in učnega načrta v vse razrede. V prvih treh razredih osnovne šole je bil uveden že v šolskem letu 1957/58, v naslednje razrede pa so ga uvajali počasneje. Organizacijska reforma je bila izvedena le v dveh letih, vsebinska pa je bila daljši in težavnejši proces, odvisen predvsem od usposobljenosti učiteljev, ustreznosti učnih načrtov ter objektivnih razmer.

Za uspešno izvedbo šolske reforme bi bilo treba po mnenju prosvetnih oblasti najprej spremeniti odnose v šoli in preoblikovati šolsko učilnico v vzgojno ustanovo. Odločilen dejavnik, na katerem bi slonelo uvajanje nove šole, bi morali brez izjeme postati prosvetni delavci. Tega so se vsaj na načelni ravni zavedale tudi mariborske prosvetne oblasti. Po mnenju znane mariborske pedagoginje Drage Humek učitelji ne bi smeli nikdar pozabiti, "da je uresničitev šolske reforme odvisna predvsem od učiteljev, od njihovega dela, navdušenosti, prizadevnosti, uporne vztrajnosti in pogumne pripravljenosti spoprijeti se s težavami."⁷⁰

Katera so bila temeljna načela, na podlagi katerih so bili sestavljeni novi učni načrti in predmetniki, katere so bile novosti, ki jih dotedanja šola ni poznala?

Bistvena novost novega predmetnika je bila dvodelna sestava. Prvi del je vključeval ure, ki so bile obvezne za vse osnovne šole in jih je predpisal svet za šolstvo LRS, drugi del pa je vseboval dopolnilne ure. Te so glede na krajevne razmere dodali občinski sveti za šolstvo. Pri določitvi njihove vsebine bi se morali navezovati

na lokalne razmere in upoštevati krajevne potrebe in posebnosti. Kot obogatitev in razširitev vzgojno-izobraževalne dejavnosti učencev so bile uvedene "svobodne aktivnosti". Ponekod si jih imenovali tudi program B, v primerjavi s programom A, to je obveznim šolskim programom. Z njimi bi lahko uspešneje zadovoljili specifična nagnjenja učencev in spodbujali potrebo po ustvarjalnem delu. Svobodne dejavnosti naj bi po drugi strani bolj povezale šolo z življenjem, družbenimi organizacijami in tudi starši. Vsaka šola naj bi razvijala tiste dejavnosti, ki bi ustrezale njenim objektivnim in subjektivnim možnostim. Te so lahko bile: telesnovzgojne, kulturne, umetniške, tehniške in druge. Da bi bilo uresničevanje ideje o vsestransko razviti osebnosti, sodelovanju mladine pri delu in udeležbi v proizvodnji družbenih dobrin uspešnejše, so prosvetne oblasti uvedle v šole tudi proizvodjalno in drugo družbeno koristno delo. Delovna vzgoja naj bi zmanjševala razliko med fizičnim in umskim delom ter hkrati učencem približala sodobno industrijsko družbo. Vsaka šola naj bi proizvodjalno delo izvedla v sodelovanju s komuno v skladu s svojimi možnostmi. To bi se tako v vaških šolah bolj navezovalo na poljedelska opravila, v mestih in industrijskih naseljih pa predvsem na industrijo. Prizadevanje za vsestranski fizični razvoj otrok so v novih načrtih poskušali uresničiti z uvedbo pouka fizkulture, higijene ter številnih športnih dejavnosti, z organiziranjem taborov, izletov, pa tudi z rednimi zdravstvenimi pregledi in uvedbo šolskih mlečnih kuhinj.⁷¹

Sam učni načrt se je po pojasnjevanjih prosvetnih predstavnikov od starega bistveno razlikoval po tem, da je bil bližji sodobnemu življenju, potrebam družbe in napredku civilizacije. Dosledneje naj bi poudarjal primarne vzgojne naloge šole. Šol ni utesnjeval toliko s tega določenim gradivom, ampak bi z usmerjenostjo dopuščal upoštevanje krajevnih razmer in posebnosti. V večji meri je vključeval zmogljivost in psihološke posebnosti otrok. Načrt je bil v primerjavi s starim nekoliko razbremenjen, gradivo je bilo strnjeno oziroma povezano v osrednjem učnem predmetu: v prvih treh razredih na primer ob osrednjem predmetu spoznavanje prirode in družbe. S svojimi učnimi vsebinami naj bi spodbujal ne le intelektualno vzgojo, ampak bi poudaril tudi delovno in tehnično vzgojo.

Najbolj opazne razlike so bile v učnem načrtu za četrty in peti razred. Po starem načrtu so imeli učenci v četrtem razredu razredni pouk z enim učiteljem, čeprav je bila snov v veliki meri že razdeljena na predmete, v petem razredu pa je v osemletki, sploh pa v prvem razredu nižje gimnazije, povsod prevladoval predmetni pouk s

⁶⁹ PAM, fond Osnovna šola Bojana Iliča 1931–1980, AŠ 55, polletno poročilo, 16. 1. 1958.

⁷⁰ Humek Draga, Kaj in koliko moremo že zdaj storiti. V: *Prosvetni delavec*, 11. 1. 1958, št. 1–2.

⁷¹ Objave sveta za šolstvo LRS, sveta za kulturo in prosveto LRS in Zavoda za preučevanje šolstva, avgust 1959.

predmetnimi učitelji. Novi učni načrt je tako v četrti kot tudi v peti razred uvedel razredni pouk z enim učiteljem. Vsebinsko je prehajal v predmetni način poučevanja postopoma in previdno. S tem ni bilo rečeno, da v petem, deloma pa tudi v četrtem razredu, ne bi mogli uvesti predmetnega pouka za nekatere predmete, ki bi jih poučevali strokovni oziroma predmetni učitelji. To je veljalo predvsem za pouk tujega jezika ter likovni, glasbeni in gospodarsko-tehnični pouk. Takšen ukrep so narekovali sodobnejši pedagoški pogledi na problem prehoda z razrednega na predmetni pouk ter ugotovitve dotedanje pedagoške prakse, da je imelo veliko učencev težave pri prehodu na višjo stopnjo šolanja. S postopnim prehodom naj bi te težave odpadle, pa tudi uspeh na začetni stopnji bi se po prepričanju pedagoških strokovnjakov precej popravil. V četrtem in petem razredu bi se učenci v primerjavi s prejšnjo ureditvijo, ko je bil učni načrt za prvi razred nižje gimnazije skoraj v celoti odtrgan od učnega načrta za nižje razrede, postopoma navajali na prehod v višje razrede osemletke. Predmetni pouk je bil v celoti predviden šele od šestega do osmega razreda.⁷²

Novi učni načrt je uvedel nekatere nove metode dela. Med njimi so bili najpomembnejši skupinski pouk, laboratorijsko delo, vaje, ekskurzije ter uporaba flanelografov, gramofonov pri tujem jeziku, lingvafonov, filmov in drugih učnih pripomočkov.

Za uresničitev novih programov in organizacijo vzgojno-izobraževalnega dela po novih učnih načrtih so prosvetne oblasti predvidevale, da bi morale imeti vse šole poleg učilnic tudi druge šolske prostore, kot so kabineti za naravoslovne predmete, telovadnice, športni prostori, šolske kuhinje in celo ambulante. Prav tako je pouk po novih metodah zahteval sodobna učna sredstva tako tista za učitelje kot tista za učence. Šole bi se morale oskrbeti z inštrumenti za pouk fizike, kemije, biologije in tehnične vzgoje. Med učnimi pripomočki bi morali posebno mesto zavzeti avdiovizualna sredstva, radio, televizija in film. Novi učni načrt je zahteval tudi izdelavo primernih učbenikov, priručnikov, ilustracij in drugega gradiva.⁷³

Čeprav skromne materialne razmere niso dopuščale hitrega uvajanja novih načinov poučevanja in čeprav se je oblast dobro zavedala, da je ureditev teh razmer pomembna za izvajanje reforme, je prevladalo prepričanje, da bi bilo napačno čakati na ureditev materialnih vprašanj in da je treba začeti reformo takoj.

V šolskem letu 1957/58 sta bila uvedena nov

učni načrt in predmetnik za prve tri razrede ter za četrti razred. Tega so sprejele le nekatere eksperimentalne šole, preostali razredi so še naprej nadaljevali delo po starem učnem načrtu za nižje gimnazije. Nove učne načrte naj bi po določenem preizkusnem obdobju uvajali postopoma. Na ta način bi lahko dosledno in premišljeno uvedli tudi vsebinsko prenovu šolstva. Svet za šolstvo je junija 1959 sprejel začasni predmetnik za celotno osnovno šolo. Potrdil je dopolnjeni učni načrt za peti razred in učni načrt za šesti razred ter orientacijski načrt za sedmega in osmega. Načrt je bil dopolnjen že aprila 1960, in sicer so število ur matematike v višjih razredih povečali s treh na štiri, zmanjšali pa število dopolnilnih ur s tri na dve. V šolskem letu 1959/60 so že vse šole delale tudi v petih razredih po novem učnem načrtu, naslednje leto pa je bil novi učni načrt uveden še v šeste razrede. V sedmih in osmih razredih so morali učitelji stari načrt čim bolj prilagoditi novemu. V resnici se je zgodilo, da so že to leto novi načrt uvedle vse razvite osnovne šole, torej tiste, ki so za to imele vse pedagoške, materialne in druge možnosti. Preostale so prešle na novi načrt v šolskem letu 1961/62.⁷⁴

Tabela 5: Predmetnik za osemletke.

Predmet	Razredi							
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Slovenski jezik	6	6	6	5	5	5	4	4
Spoznavanje prirode in družbe	4	5	6	–	–	–	–	–
Spoznavanje prirode	–	–	–	3	3	3	–	–
Fizika	–	–	–	–	–	–	2	2
Kemija	–	–	–	–	–	–	2	2
Biologija	–	–	–	–	–	–	2	2
Matematika	6	5	5	5	4	4	4	4
Spoznavanje družbe	–	–	–	4	3	–	–	–
Zemljepis	–	–	–	–	–	2	2	2
Zgodovina	–	–	–	–	–	2	2	2
Srbohrvatski jezik	–	–	–	–	–	2	1	1
Tuji jezik	–	–	–	–	3	3	2	2
Temelji socialistične morale	–	–	–	–	–	–	1	1
Telesna vzgoja	2	2	2	3	3	3	2	2
Likovni pouk	2	2	2	2	2	1	1	1
Glasbeni pouk	1	1	1	2	2	2	1	1
Tehnični pouk	–	–	–	–	–	2	2	2
Gospodinjstvo	–	–	–	–	–	2	2	2
Drugi predmeti	–	–	–	–	–	–	2	2
Skupaj	22	22	23	26	27	31	32	32

⁷² Ferlinc Tone, Eno leto dela po novih učnih načrtih v osnovnih šolah in Cvetko Vladimir, Nov učni načrt za četrti in peti razred osnovne šole. V: *Sodobna pedagogika*, št. 5–7, 1958.

⁷³ Objave sveta za šolstvo LRS, sveta za kulturo in prosveto LRS in Zavoda za preučevanje šolstva, avgust 1959.

⁷⁴ Objave sveta za šolstvo LRS, sveta za kulturo in prosveto LRS in Zavoda za preučevanje šolstva LRS, 30. 4. 1960, št. 3 in avgust 1960, št. 4.

Ure, namenjene tehničnemu pouku, gospodinjstvu in drugim predmetom, so spadale v fond dopolnilnih ur. Te so lahko predpisali pristojni sveti občinskih ljudskih odborov, vsak za ustrezno področje. Uri za gospodinjski in tehnični pouk sta bili obvezni. Vendar so bili za ta dva predmeta izdelani le okvirni načrti, saj so občinski ljudski odbori lahko po posvetovanju s šolskimi odbori, učiteljskimi zbori, gospodarskimi ter družbenimi organizacijami sami izdelali učni načrt. Po dve uri v sedmem in osmem razredu naj bi občinski ljudski odbori namenili po lastni presoji učno-vzgojnim področjem, značilnim za posamezne občine glede na njihov gospodarski in družbeni razvoj.⁷⁵

Najpogosteje so predstavniki lokalnih šolskih oblasti v osmih razredih organizirali ure proizvodnega dela učencev v različnih gospodarskih organizacijah.

Kakšna je bila struktura šol v treh mariborskih občinah v šolskem letu 1960/61, torej v letu, ko je šolska reforma zajela tudi višje razrede šole?⁷⁶

Prosvetna poročila delijo šole na štiri vrste, in sicer šole A z razredi od I. do IV., nerazvite šole B z vsemi osmimi razredi (mednje so sodile tudi šole le z enim oddelkom), šole C z razredi od I. do VI. in razvite šole D z vsemi osmimi razredi. Na območju občine Maribor Center je delovalo 30 osnovnih šol, na območju občine Maribor Tabor štirinajst šol, v občini Maribor Tezno pa 21 osnovnih šol.⁷⁷

Tabela 6: Vrsta šol v občini Maribor – Center v letu 1960.

Vrsta osnovne šole	Število osnovnih šol
šole A (I.–IV. razred)	4
šole B (I.–VIII. razred) – nerazvite	9
šole C (I.–VI. razred)	1
šole D (I.–VIII. razred) – razvite	16
Skupaj	30

Tabela 7: Vrsta šol v občini Maribor – Tabor v letu 1960.

Vrsta osnovne šole	Število osnovnih šol
šole A (I.–IV. razred)	3
šole B (I.–VIII. razred) – nerazvite	1
šole C (I.–VI. razred)	1
šole D (I.–VIII. razred) – razvite	9
Skupaj	14

Tabela 8: Vrsta šol v občini Maribor – Tezno v letu 1960.

Vrsta osnovne šole	Število osnovnih šol
šole A (I.–IV. razred)	5
šole B (I.–VIII. razred) – nerazvite	7
šole C (I.–VI. razred)	2
šole D (I.–VIII. razred) – razvite	7
Skupaj	21

Čeprav je bila reforma organizacijsko večinoma izpeljana, se je ponovno zastavljalo vprašanje nepopolnih šol v vaških delih. Te naj bi počasi preraščale v popolne šole, saj bi le tako izboljšali položaj vaškega otroka. Omogočile bi mu enako izobrazbo kot mestnemu in da bi brez težav nadaljeval šolanje. Zaradi pomanjkanja prostora in števila šoloobveznih otrok pa je postalo kmalu jasno, da vse šole vendarle ne bodo mogle postati popolne. Občinski ljudski odbori so problem poskušali reševati z združevanjem šol ter z osrednjimi in podružničnimi šolami. Na teh bi se šolali na višji stopnji tudi učenci iz drugih šolskih okolišev. Takšna naloga bi seveda zahtevala dodatno uvedbo prevoznih sredstev za učence iz bolj oddaljenih krajev, boljše cestne povezave, predvsem pa bi bilo treba prilagoditi pouk na osrednjih šolah tako, da bi časovno ustrezal bolj oddaljenim šolarjem.

Hitrejše izvajanje reforme je zaviralo še vedno pomanjkanje prostora. Kljub prizadevanju šolskih oblasti in zgraditvi nekaterih novih šolskih stavb je pouk večinoma še naprej potekal v dveh izmenah in le redke so bile šole z dopoldanskim poukom. Večina šol ni imela svoje lastne telovadnice niti učilnic za tehnični pouk in gospodinjstvo. Izmed šestnajstih šol občine Maribor Tabor je na primer le ena imela svojo telovadnico, druge so gostovale. Nič drugačen ni bil položaj drugod.⁷⁸

⁷⁵ Objave Sveta za šolstvo LRS, Sveta za kulturo in prosveto LRS in Zavoda za preučevanje šolstva LRS, avgust 1960, št. 4.

⁷⁶ Primerjavo s prejšnjimi leti je težavna, saj so bile občinam Maribor Center, Maribor Tabor in Maribor Tezno priključene nove občine. Tako se je število šol v pristojnosti posameznih občinskih ljudskih odborov povečalo.

⁷⁷ PAM, fond Zavod za šolstvo – Območna enota Maribor, AŠ 95, Pregled osnovnih šol po označbah (15. 10. 1960).

⁷⁸ PAM, fond OLO Maribor 1955–1965, AŠ 2750, Poročilo sveta za šolstvo OBLO Maribor Tabor, 5. 10. 1960.

Pouk na novo uvedenih predmetov tehnična vzgoja, gospodinjstvo in telovadba je povsod potekal okrnjeno. Kljub predpisanim trem uram telovadbe na teden so imeli na večini šol telovadbo le po dvakrat ali celo samo enkrat na teden. Takšno stanje je po mnenju oblasti škodljivo vplivalo predvsem na otroke v mestu. Več kot polovica učilnic je po ocenah bilo zastarelih, zdravstveno in pedagoško pa neustreznih. Kljub temu, da so realna sredstva namenjena šolstvu iz leta v leto naraščala, pa v resnici niso naraščali operativni in funkcionalni izdatki, pač pa je porast šel izključno na račun osebnih izdatkov. Po mnenju predstavnikov sveta za šolstvo OBLO Maribor Tabor bi morali bistveno povečati investicije za šolstvo, "saj socialistična šola postavlja visoke zahteve in objektivne pogoje za delo, brez katerih pa se ne more uspešno uveljaviti reformirana šola."⁷⁹

Strokovna zasedba osnovnih šol prav tako ni ustrezala. Še posebej slabe so bile razmere na podeželju. Tukaj je manjkalo strokovnih moči za matematiko, tuje jezike, tehnično vzgojo, telovadbo in slovenski jezik. Veliko predmetov je poučevalo učno osebje, ki za to ni bilo primerno usposobljeno.⁸⁰

Kako je potekalo prenašanje vsebinskih novosti v prakso na mariborskih šolah? S katerimi težavami so se spopadali učitelji, kakšna so bila opažanja ob delu z novimi učnimi načrti in kakšni problemi so nastajali pri poučevanju posameznih predmetov?

Po organizacijski spremembi se je precej povečalo zanimanje za notranje, vsebinsko delo na šolah. Prvi pozitivni rezultati reforme so se pokazali na nižji stopnji. Po opažanjih učiteljev praktikov je bil vzrok temu novi učni načrt. Ravnatelj mariborskih osnovnih šol so bili prepričani, da novi učni načrt za vso nižjo stopnjo popolnoma ustreza družbenim, didaktičnim in psihološkim zahtevam. Posebej so poudarili pomen novega predmeta spoznavanje narave in družbe. Ta naj bi kot izhodišče za celotno delo omogočil učencem pridobivanje bolj celostnega pogleda na svet in vsakodnevnne spremembe. Prav tako naj bi učenci po novem načrtu lažje začutili odločilni vpliv človeka na dogajanje in preoblikovanje družbe. S tem naj bi pridobili osnovo za oblikovanje temeljev znanstvenega svetovnega nazora. Posebej je bil ta cilj poudarjen v načrtu za četrti razred. Pri slovenskem jeziku so učitelji ugotavljali, da še vedno obstaja problem tehnike branja. Razmišljali so celo o posebnem predmetu, ki bi bil namenjen samo poučevanju branja. Kritični so bili do pomanjkanja takšnih

beril, ki bi snov bolj povezovala s spoznavanjem narave in družbe, pa tudi v pisnem izražanju po mnenju večine še ni bilo dovolj koordinacije med posameznimi stopnjami šolanja. Pri poučevanju matematike ravnatelj niso opazili večjih težav. Učni načrti ni presegal zmogljivosti otrok, le analitični koncepti pri začetnem računanju so bili vprašljivi. Glede učnega načrta za četrti razred je prevladalo mnenje, da je premalo natančno določen obseg učne snovi in da vsebuje premalo ključnih pojmov. Tudi učni načrt za peti razred je po ugotovitvah učiteljev skoraj v celoti ustrezal in je pomenil velik napredek v primerjavi s starim. Osnovni problem, ki se je pokazal pri izvajanju pouka v petem razredu, je bilo pomanjkanje časa za utrjevanje, preverjanje in ponavljanje. Ker še vedno ni bilo primernih učbenikov, so si morali otroci vso snov sproti zapisovati. Po mnenju učiteljev je bil učni načrt vseeno nekoliko prezahteven. Izražali so skrb, ali bodo lahko vsa področja temeljito predelali.

Na splošno bi lahko rekli, da na nižji stopnji pri posameznih predmetih ni bilo večjih težav, pač pa je bila problematika na višji enaka kot prejšnja leta. Problemi v višjih razredih so bili bolj objektivni, in sicer pomanjkanje prostora, učil, priročnikov za učitelje ter učbenikov. Direktno metodo pri učenju tujega jezika bi lahko na primer učinkovito izvajali le pri majhnem številu učencev v razredu. Zaradi prevelikega števila otrok v razredih je bil takšen način poučevanja skorajda neizvedljiv. Kljub težavam je bilo opaziti napredek pri nekaterih predmetih. Šolski inšpektorji so posebej opozarjali na likovni in glasbeni pouk. Ugotavljali so, da so v vseh razredih učitelji začeli upoštevati metodična in didaktična načela dela. To se je posebej izkazalo pri nazornosti pouka. Precejšen napredek so opazili tudi pri sodelovanju učencev pri pouku. Poleg večjega izkoriščanja možnosti tega načela pri frontalnem pouku so se na šolah resno pripravljali na uvedbo drugih dejavnih oblik, kot so skupinsko delo in individualni pouk. Največja ovira pri tem so bili še vedno neustrezne materialne možnosti (neprimerno pohištvo, preštevilni razredi, pouk v izmenah), pa tudi dvom nekaterih učiteljev, saj so le težka sprejemali novosti. Tudi vzgojnemu delu so posvečali več pozornosti, vendar še vedno premalo.⁸¹

Zanimivo je pogledati, za katere nove metode dela so si prizadevali na Osnovni šoli Bojana Illica I v Mariboru. Učiteljski zbor je izdelal za vse predmete in razrede natančne primere, kako vnašati idejno in politično vzgojo v pouk. Tudi na roditeljskih sestankih so prepričevali starše,

⁷⁹ Prav tam, str. 4.

⁸⁰ PAM, fond OBLO Maribor Center 1955–1961, AŠ 2738, XXIX. skupna seja obeh zborov OBLO Maribor Center, 27. 11. 1961.

⁸¹ PAM, fond OBLO Maribor Center 1955–1961, AŠ 737, XXII. redna seja Sveta za šolstvo OBLO Maribor Center, 1959, Poročilo o uspehih učno-vzgojnega dela ob zaključku I. polletja šolskega leta 1958/59.

*"da je dvočlana vzgoja kvarna za otrokov značaj in da je navezanost na dva tisoč let stare etične norme ovira za otrokov razvoj, zlasti v današnjem silnem tempu razvoja."*⁸²

Pri vseh predmetih so učitelji poudarjali zahtevo po čim večji aktualizaciji, aktiviranju učencev s poglobljanjem metodičnega dela in uveljavljanju novih učnih sredstev in oblik. Tako so pri matematiki uvajali delovne skupine pri poštrevanki. Takšen način dela je učence veselil in dodatno motiviral. Potek dela je bil popolnoma samostojen. V prvem in drugem razredu so vpeljali fonemično metodo. Ta je zmanjševala in premagovala težave pri vezavi – branju. Vsi učitelji so v prvih štirih razredih pri likovnem pouku uvedli velike formate papirja in vodene barvice. Nasploh je tukaj začelo prevladovati sodobnejše delo. Uvajali so akvarel, trganke, lep-ljenke ter risanje z ogljem in lesom. Pri spoznavanju narave in družbe so učenci nabirali učni material iz časopisov in revij v obliki člankov ter slik. Uvedli so celo dopisovanje z učenci tistih šol, tako da so lahko prejeli zanimiva poročila za spoznavanje družbe. V nekaterih razredih so razredniki razdelili učencem razredne mape, v katerih so zbirali in urejali gradivo tako za naravo kot družbo. Na šoli so uvedli metode opazovanja in laboratorijske vaje pri predmetih, pri katerih je to bilo mogoče. Pri zemljepisu so v sedmem in osmem razredu učenci samostojno pripravljali referate. Pri takšnem načinu dela se je pogosto izkazalo, da so lahko tudi drugače "slabi" učenci zelo ustvarjalni in prizadevni. V razredu so ob referatu še poglobili snov in jo povezali s preostalim gradivom. Prav tako so uvajali skupinski pouk v vseh razredih. Nekateri učitelji so pri tehnični vzgoji navajali učence na izdelavo tehničnih predmetov v zvezi s poukom. Pri zgodovini so povezovali zgodovinsko gradivo s sodobnimi dogodki ter vnašali v pouk metodo pogovora o aktualnih političnih dogodkih. Posebnih težav pri posameznih predmetih niso zaznali. Le predmetni učitelji so se pritoževali nad učbeniki. Ti so bili suhoparni ali pa pretežki. Za pouk tehnične vzgoje in gospodinjstva ni bilo ne primerne prostora in ne učil. Zaradi enakega razloga so bile težave pri organiziranju prostih dejavnosti. Na šoli je kljub temu delovalo kar nekaj krožkov. To so bili likovni, šahovski, dramski in pravljlični krožek. Na šoli sta bila organizirana tudi krožka šivanja in krojenja, ob njiju pa še orkester in pevski zbor. Prostovoljne dejavnosti so se povezovale s poukom in dopolnjevale učno delo.⁸³

6. Posledice reformnih prizadevanj

Iz rednih poročil šolskih inšpektorjev lahko razberemo mnenje, da je šolska reforma sicer pomenila napredek, da pa še ni v celoti dosegla svojega namena in da bi bilo potrebnega še veliko truda in prizadevanj za uresničitev. To dokazujejo tudi opravljene analize in posredovani podatki.

Šolsko leto 1961/62 predstavlja leto, ko so na vseh mariborskih razvitih šolah večinoma v vseh razredih že delali po novem učnem načrtu. Doseženi učni uspehi ob koncu šolskega leta 1961/62 – glede na učence, ki so napredovali v višje razrede – so pokazali nekoliko presenetljivo težnjo slabšanja in približevanja odstotku uspešnih učencev pred uvedbo napredovanja z negativnimi ocenami. Ta je več let znašal okrog 85 odstotkov. Učinek reforme na učni uspeh je bil le kratkotrajen, saj je bilo boljši uspeh zaznati le v šolskem letu 1959/60, potem pa se je ponovno iz leta v leto slabšal. Slabši rezultati bi po mnenju prosvetnih oblasti lahko celo zanikali pomen uvedbe napredovanja z več negativnimi ocenami.⁸⁴

Vzrokov za padanje uspeha je bilo po mnenju šolskih predstavnikov več. Brez dvoma je negativno vplivala na kakovost dela učnega osebja angažiranost v zvezi z reorganizacijo in osamosvajanjem šol ter sestavo pravilnikov za delitev osebnih dohodkov. K slabšim uspehom so pripomogle tudi različne priložnostne akcije (dnevi, tedni), ki so vse prepogosto posegale v načrtno šolsko delo. Učitelji so predpisano učno snov še nekako predelali, zmanjkalo pa je časa za utrjevanje. Kljub prizadevanjem in nekaterim izjemam so bila frontalna predavanja še vedno najpogostejši način dela v višjih razredih osnovne šole, učenci pa še niso postali dejavni udeleženci učnega procesa. K temu so pripomogli še vedno preobsežni učni načrti, saj bi bilo mogoče po ugotovitvah prosvetnih inšpektorjev iz njih izločiti še precej nepomembnega in neustreznega gradiva. Druge vzroke poznamo že iz obdobja pred reformo. To so bili pomanjkanje učbenikov, funkcionalnih učilnic, dvoizmenski pouk in drugi ...

⁸² PAM, fond Osnovna šola Bojana Iliča 1931–1980, AŠ 55, Poročilo ob zaključku prvega polletja 1959/60, 21. 1. 1960, str. 2.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ PAM, fond Zavod za šolstvo – Območna enota Maribor, AŠ 79/203, Poročilo o delu, uspehih in stanju osnovnih šol ob zaključku šolskega leta 1961/62.

Tabela 9: Doseženi učni uspehi na območju Zavoda za prosvetno pedagoško službo Maribor v šolskem letu 1961/62 (občine Maribor Center, Maribor Tabor, Maribor Tezno, Lenart in Slovenska Bistrica).

Šolsko leto	% tistih, ki so napredovali brez negativnih ocen	% tistih, ki so napredovali z negativnimi ocenami	Skupni % vseh, ki so napredovali
1959/60	87,9	7,4	95,3
1960/61	84,9	6,7	91,7
1961/62	83,7	6,1	89,8

Tabela 10: Učni uspehi po posameznih občinah v šolskem letu 1961/62.

Občina	% tistih, ki so napredovali brez negativnih ocen	% tistih, ki so napredovali z negativnimi ocenami	Skupni % vseh, ki so napredovali
Maribor Center	83,5	5,8	89,3
Maribor Tabor	86	4,7	90,7
Maribor Tezno	84,1	7,1	91,2

Iz razpredelnice je vidno, da je imela največ učencev, ki so napredovali brez negativnih ocen občina Maribor Tabor, občina Maribor Tezno pa je dosegla najboljši uspeh pri skupnem številu vseh učencev, ki so napredovali.⁸⁵ Primerjava med razvitimi osnovnimi šolami – osemletkami – in manj razvitimi osnovnimi šolami po statističnih podatkih sicer ni kazala pomembnejše razlike in je znašala 1,4 odstotka v korist manj razvitih šol. Čeprav statistika kaže boljši uspeh na nerazvitih šolah – tukaj so še vedno poučevali po okrnjenem učnem načrtu – se je prosvetna oblast dobro zavedala, da je bilo znanje učencev na razvitih šolah neprimerljivo boljše. Po mnenju večine strokovnjakov so bili podeželski otroci še vedno prikrajšani pri znanju najpomembnejših predmetov, to je matematike in drugih naravoslovnih predmetov. Nižja raven se je kazala pri neuspešno opravljenih sprejemnih izpitih na šolah druge stopnje. Učni uspeh po posameznih razredih se ni bistveno razlikoval v primerjavi z leti pred izvedbo šolske reforme. Ponovno je bil uspeh najnižji v šestem in sedmem razredu, in sicer 7,4 oziroma 87,1 odstotka.⁸⁶

Podatki o uspešnosti učencev, ki so napredovali z eno ali več negativnimi ocenami v višji razred, so po mnenju šolskih oblasti dokazovali utemeljenost novega napredovanja učencev osnovnih šol. Skoraj polovica učencev z negativnimi ocenami, ki bi morala po starih predpisih razred ponavljati, je te ocene v naslednjem šolskem letu popravila. Še vedno so negativne ocene prevladoval pri tujih jezikih, matematiki in slovenščini. Prav tako ni povsem izginila dokajšnja prelomnica na prehodu v peti razred

osnovne šole. Tukaj se je namreč odstotek negativnih ocen pri matematiki in slovenščini v primerjavi z odstotkom v nižjih razredih precej povečal. Težavnost prehoda v višje razrede – eden ključnih argumentov za izvedbo reforme – kljub prizadevanjem prosvetnih oblasti, pa tudi učiteljev, ni bila popolnoma odpravljena; morda le omiljena.⁸⁷

Po zakonu o osnovni šoli so morale šole v okviru zahteve po vsestranski vzgoji in izobrazbi mladine povezati pouk s proizvodnim delom. Delo v proizvodnji je navadno potekalo od februarja do konca aprila. To je bil najprimernejši čas, saj so do takrat učenci nekaj snovi že predelali, ostalo pa je še dovolj časa za ovrednotenje opaznanj in dopolnitev s teoretičnim znanjem. Po opravljenih analizah dela v tovarnah so bili tako učiteljski zbori, podjetja, starši, pa tudi oblastni in politični organi mnenja, da je delo odlično uspevalo. Učenci so v proizvodnem delu spoznavali proces dela, organizacijo proizvodnje ter opazovali delovne procese s tehnične kakor tudi z družbene strani – samoupravljanja. S proizvodnim delom naj bi učenci osvojili občutek za odgovornost, disciplino in vztrajnost. Zgovorna je izjava šolske upraviteljice, ki sicer dolgo dvomila o proizvodnem delu: "Nič ni naše šole in naših učiteljev bolj približalo življenju in okolju kakor to proizvodno delo."⁸⁸

Ali je bila nova šola uspešna na enem izmed bistvenih področij dela, to je pri vzgoji otrok? Glede na poročila svetovalcev lahko rečemo, da so šole le deloma uresničile vzgojne cilje. Najbolj pozitivno se je razvijalo delo v razrednih in šolskih skupnosti. Šole so poročale o opaznem izboljšanju dela razrednih kolektivov, ki se je kazalo "v večjem razumevanju kritike in samokritike, zdravega tovarištva, odkritosrčnosti in

⁸⁵ Razlog nižjega uspeha v občini Maribor Center lahko razložimo s podatkom, da je bilo po razširitvi občine k njej priključenih več podeželskih predelov v primerjavi z občinama Maribor Tabor in Maribor Tezno.

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Prav tam, str. 29.

tudi v boljših odnosih med učitelji in učenci.⁸⁹ Poleg vzgojnega dela so pozitivno vplivale tudi pionirske igre. Pri samem pouku je bilo z idejnostjo več težav. Učitelji so preredko poudarjali vzgojne vrednote iz same snovi. Idejnost je redko izhajala iz obravnavane snovi. Največkrat jo je bilo čutiti kot "vsiljiv in neprepričljiv privesek". Zlasti pionirska in mladinska organizacija sta si na vseh šolah zelo prizadevali za vzgojo "bodočih za socializem zavzetih državljanov". Šolski inšpektorji so ugotavljali, da je na šolah sicer vedno manj dvolične vzgoje, da pa še vedno obstaja velika razlika med šolo in zaostalim domačim okoljem.⁹⁰ Po mnenju nekaterih pedagoških teoretikov je bilo med nekaterimi učitelji opaziti odpor proti pedagoškemu in vsebinskemu bistvu demokratizacije vzgoje. Mnogi prosvetni delavci naj ne bi bili preveč navdušeni nad bolj humanimi odnosi v razredu. Bali so se preveč sproščenega ozračja v razredu, pravic mladine, ter njihovega sodelovanja in soodločanja pri vzgajanju in izobraževanju. Prepričani so bili, da so k nedisciplini, neubogljivosti in nespoštovanju pripomogli prav novi pedagoški odnosi.⁹¹

Pripombe o novih učnih načrtih lahko strnemo v ugotovitev, da so bili mnogo boljši od starih in da jih je bilo večinoma mogoče uresničiti, vendar ne v vseh razredih in v vseh poglavjih enako dobro in ustrezno. Zaradi prenatrpanosti se je delo, potrebno pri osvajanju nove snovi, prenašalo na učenje doma. Znanje učencev je bilo še vedno preslabo in predvsem kratkotrajno. Učitelji višjih stopenj so pogosto krivili za slabo delo učitelje nižje stopnje. Po ugotovitvah prosvetnih nadzornikov so bili po obsežnosti v ospredju zlasti učni načrti za slovenščino v šestem razredu, za biologijo in fiziko v osmem razredu ter za glasbeni pouk. Pri zgodovini so nekatera poglavja zahtevala tako obširno snov kot prej v gimnaziji. Tudi sama snov ni bila vedno najpravičnejše razvrščena. Splošna ugotovitev učiteljev je bila, da gradivo v učnih načrtih

ni razvrščeno tako, da bi omogočalo naravno korelacijo med posameznimi predmeti. Povezovanje je bilo še najlažje v petem razredu, saj je več predmetov poučevala ista oseba. Tako natrpani načrti so onemogočali globlji vzgojni stik med učitelji in učenci, čeprav naj bi bila prav vzgoja v novi šoli na prvem mestu. Sodelovanje učencev, dejavnost in samostojno delo so učitelji po prepričanju šolskih inšpektorjev prevečkrat zavračali kot igračkanje ali zapravljanje časa.⁹² Smisel in uspeh šolske reforme je temeljil prav na uporabi takšnih in drugih aktivnih metod dela. Šolska oblast se je ponovno znašla pred dilemo, ali skrčiti učne načrte ali pa iz šolskega dela izločiti vse metode in načela, ki naj bi novo šolo razlikovala od prejšnje nižje gimnazije.

7. Zaključek

Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da so bili pozitivni rezultati predvsem organizacijske narave, saj je bil izdelan šolski sistem, ki je olajšal stare težave pri prehodu na višje ravni izobraževanja in vsaj deloma izenačil možnosti podeželskih mestnih otrok. Negativne posledice so se najbolj kazale pri oblikovanju učnih vsebin, saj je šolstvo dobilo izrazito enostransko ideološko usmeritev, ki je bila do izvedbe šolske reforme še najmanj zaznavna na splošnoizobraževalnih šolah ter gimnazijah. Poenotenje šolstva je po drugi strani škodovalo prej zahtevnejšim šolam, torej nižjim gimnazijam. Učni načrt v enotni šoli je bil manj zahteven kot v nižji gimnaziji. Tako so bili kljub notranji diferenciaciji zapostavljeni uspešnejši učenci.

Kljub storjenim napakam in ne v celoti odpravljenim pomanjkljivostim je šolska reforma nedvomno pomenila pomemben napredek. Prosvetna oblast se je zavedela, da lahko pozitivne rezultate prinese le celovita in domišljena preobrazba na vseh ravneh in da je treba v večji meri upoštevati mnenja strokovnjakov.

Seveda pa ostaja odprto vprašanje, koliko so strokovna mnenja uresničevali in upoštevali v praksi.

⁸⁹ Prav tam, str. 36.

⁹⁰ Prav tam.

⁹¹ Strmčnik Franc, Nekateri aktualni problemi naše pedagoške prakse. V: *Sodobna pedagogika*, št. 1–2, 1963.

⁹² PAM, fond Zavod za šolstvo – Območna enota Maribor, AŠ 79/203, Poročilo o delu, uspehih in stanju osnovnih šol ob zaključku šolskega leta 1961/62.

Arhivska ekskurzija na Notranjsko v začetku 60-ih let. Pod lipo na cerkniškem Taboru. Sedijo: dr. Jože Šorn, administratorica v Mestnem arhivu Ljubljana, Milan Milač; v prvi vrsti stojijo: Ivan Brčar, dr. Maks Miklavčič, Ema Umek, za njo dr. Vlado Valenčič in dr. Vasilij Melik, Traute Sežun, Ljuba Gabruč, Tamara Šengelaja, Jože Jenko, Jože Maček, Ana Novotny, Angela Ganoni; zadnja vrsta: Ančka Maček, Lučka Maček Bernik, Juša Vavken, Lojze Tratnik, Tatjana Bergant Pirkmajer, Božo Otorepec, Peter Ribnikar, Jože Žontar. (AS 135, Zbirka fotografij o Arhivu Republike Slovenije in Arhivskega društva Slovenije, a. e. 14)

UDK 930.253:929KartinH.
Prejeto: 16. 5. 2005

Zbirka dr. Herberta Kartina (1804–1960)

IVANKA ZAJC-CIZELJ

dr., arhivska svetovalka, Zgodovinski arhiv Celje, Teharska 1, SI-3000 Celje

IZVLEČEK

Dr. Herbert (Heribert, Hugo, Bertl) Kartin je izhajal iz premožnejše trške družine. Končal je pravo in bil zaposlen kot državni uradnik. Bil je ljubitelj in zbiralec umetnin in starin.

Kot ustvarjalec in imetnik arhivskega gradiva je pomemben predvsem zaradi svoje natančnosti in doslednosti, saj je shranil vsak dokument, pa naj je bil še tako banalen, kot je "obdohon".

Žal je v Zgodovinskem arhivu Celje našlo svoje mesto le del (po moji presoji) njegove bogate pisne zapuščine in še ta je bila prevzeta v popolnoma razsutem stanju.

KLJUČNE BESEDE: dr. Herbert Kartin, Šentjur, zbirka, korespondenca, dokument, oporoka, obdohon

ABSTRACT

THE COLLECTION OF LL.D. HERBERT KARTIN

LL.D. Herbert (Heribert, Hugo, Bert) Kartin came from a wealthy market town family. He had finished Law and was employed as a civil servant. He was the lover and collector of works of art and antiques.

As the creator and the owner of the archival material he is above all important because of his accurateness and consistency, for he had preserved each and every document, no matter whether it was considered banal, like the "obdohon".

Unfortunately, only part (in my opinion) of his abundant written legacy found its place in the Historical Archives of Celje and even that was taken over in absolutely scattered state.

KEY WORDS: LL.D. Herbert Kartin, Šentjur, Collection, Correspondence, Document, Last will, Obdohon

"Ljubi Bertl pridi, pridi, da Te srce naše vidi!"¹

Vpogled v zbirko dokumentov dr. Herberta Kartina, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Celje, s poudarkom na dokumentih, ki prikazujejo Kartina s čisto človeške – nekoliko humornejše – strani.

O gradivu

Zbirko (prvotni del le-te) so najprej vodili kot osebni fond Pepce Kartin – ime je dobila po nečakinji dr. Herberta Kartina, ki je gradivo (0,1 tm) prodala Trubarjevemu antikvariatu v Ljub-

ljani. Ta je na dokumente opozoril Zgodovinski arhiv v Celju in arhiv jih je 22. marca 1972 odkupil. Kupnino v znesku 100,00 dinarjev je poravnala občina Šentjur.

Osebni fond Pepce Kartin je uredil prof. Tone Kolšek. Obsega večinoma upravno-poslovne spise trga (nekaj je tudi osebnih spisov – predvsem korespondence). Ta "fond" je bil pri urejanju prevzetega (drugega dela) gradiva priključen zbirki in predstavlja tehnično enoto, ki je pri arhivistični obdelavi nisem razbijala.

Drugi del gradiva je bil na podstrešju stavbe skladateljev Ipavcev, ki sta jo kmalu po koncu prve svetovne vojne kupila brata Kartin. Gradivo je bilo prevzeto v popolnoma razsutem stanju v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Vidno je, da je bilo večkrat premetano in prebrskano: večinoma so bili dokumenti zmečkani, raztrgani ali

¹ Zgodovinski arhiv Celje (dalje ZAC), Zbirka dr. Herberta Kartina (dalje Zbirka H. Kartina), sig. I/58, izrezek.

kako drugače poškodovani; pri korespondenci, ki je bila vložena v pisemske ovojnice je videti, da so trgali znamke in ob tem odtrgali tudi del dokumenta.

Tako je bilo med drugim (tudi) zato, ker je bil Herbert Kartin *posebnež*, ki ga okolica ni ravno prijazno sprejemala. V sporu je bil tudi s sorodniki in vsa zadeva je šla tako daleč, da je v prvi oporoki razdedinil (z izjemo manjših volil) vse takratno in prihodnje potomstvo (nečake in njihove že rojene ter še nerojene otroke) svojih bratov. V dodatku k oporoki pa je dopustil možnost dedovanja nečakinje Pepce, če bi izpadel glavni dedič, a se to ni zgodilo, kajti premoženje je prevzel *univerzalni dedič, mlad premožen kmet*, ki ni bil v sorodstvenem razmerju.

Nepodpisani avtor tipkopisa o Ipavcih in pomenu Šentjurja za slovensko zgodovino piše: "*Mesto, da bi srečni stanovalec vedel ceniti to, kar je tisočem bilo uničeno in požgano, se tega ni zavedal. Pokazal je vsej preteklosti hrbet, prekinil zveze s skoraj vsem Šentjurjem in sorodniki: tam pod daljnim Kalobjem je utopil vse bivše ideale v ogabni Šmarnici... Dolgotrajna obravnavanja glede oporoke po smrti so sicer doprinesla, da je revna nečakinja, delavka, zaposlena v Slovenski Bistrici, smela odkupiti od dediča večji del imovine, vendar proti težki zadolžitvi.*"² Lastnica ni stanovala v hiši, dajala jo je v najem. Z najemniki pa ni imela srečne roke, kajti *stanovalec gornjega nadstropja in mansarde*, ki je bil duševni bolnik, se je odločil, da si bo zakuril kar v stanovanju na tleh in si je zato pripravil *kupčke vnetljivega materiala*. Le srečnemu naključju se lahko zahvalimo, da so mu še pravi čas preprečili nameravano dejanje in pred ognjenimi zublji rešili tako dokumente kot tudi hišo.

Vse to se je kazalo tudi v stanju prevzete dokumentacije.

Drugače kot pri kupljenem gradivu gre pri prevzetem večinoma za osebne oziroma družinske dokumente. Posamezni upravno-poslovni spisi in tudi korespondenca nakazujejo, da je bil prvotni del zbirke (*osebni fond Pepce Kartin*) skupaj s pozneje prevzetim gradivom in gre v bistvu za zbirko kot celoto, čeprav vsebuje le-ta kar nekaj dokumentov, ki bi bolj sodili v upravne fonde kot v zbirko, vendar gre za spise, ki so povezani z dejavnostjo Herberta Kartina kot pravnika in njegovih sorodnikov kot upravnih delavcev.

Iz oporoke, ki jo je dr. Herbert Kartin napisal 25. septembra 1953 in so jo overovile tri priče 7. oktobra istega leta, je vidno, da je imel dokumente urejene in tudi pravičen odnos do njih, kajti spise, pomembne za zgodovino trga, je na-

menil Zgodovinskemu društvu v Celju. Pri točki 2 v poglavju IX namreč pravi: "*Zgodovinsko društvo v Celju dobi ves material za šentjursko zgodovino, ki se nahaja v dveh škatljah v 2. predalu od zg. komode v veliki sobi v 1. nadstropju in deloma izven njih istotam.*" *Družinske dokumente, očetov dnevnik in dnevnik tete Mimi Ipavec* je namenil bratu Josipu Kartinu. Osebne dokumente navaja v X. poglavju: "*Spodaj navedeni fascikelni so več ali manj važni, ker se iz njih razvidi moj celoten položaj.*"

Iz oporoke ni vidno, kdo naj bi prevzel te dokumente, ker pa gre za osebne in posestne spise, jih je verjetno prevzel dedič. Kartin je oporoko dopolnil novembra 1956, vendar v delu, ki se nanaša na dokumentacijo, ni nobenih sprememb.³

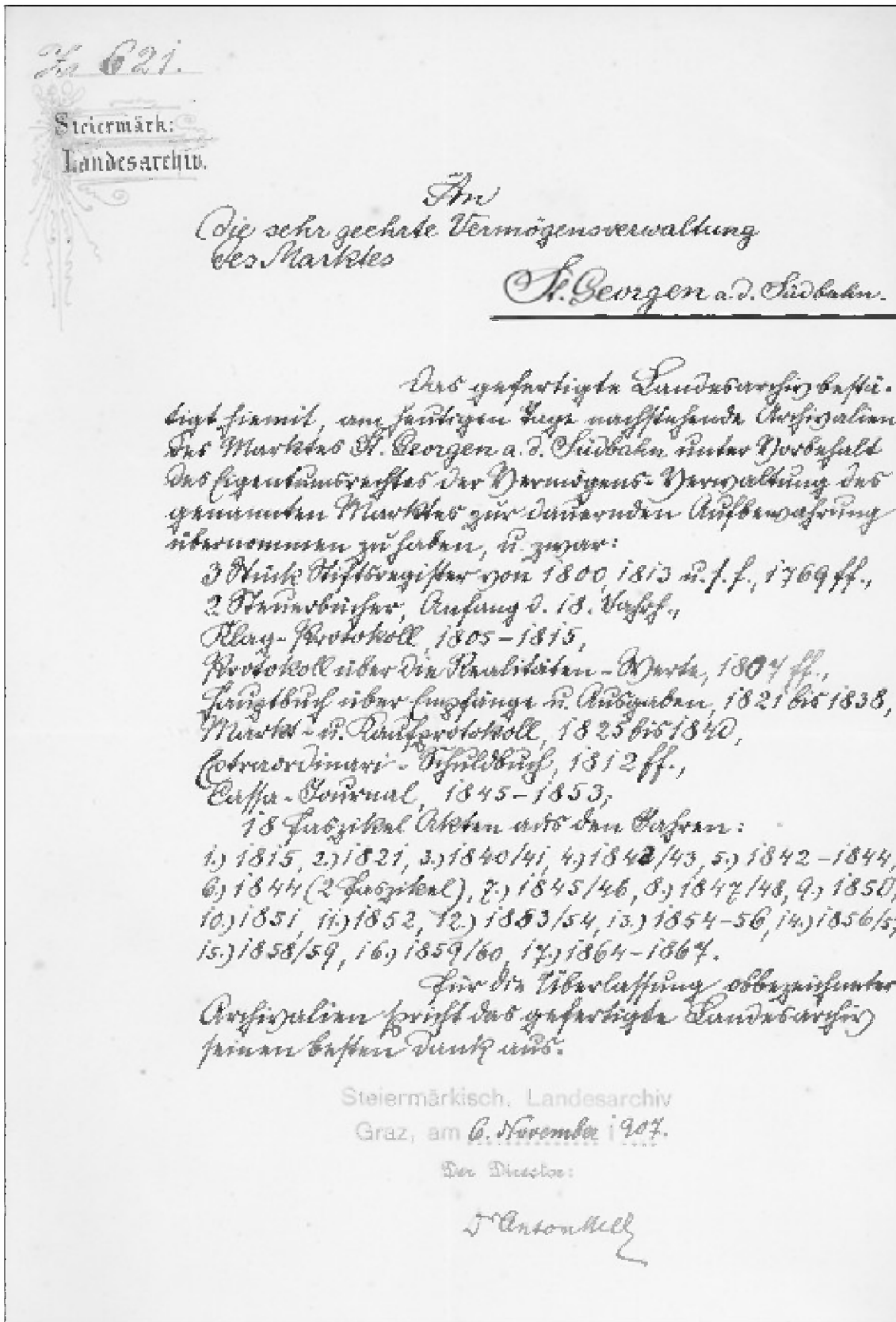
Glede na vsebino prevzetega gradiva in poizvedovanja mislim, da dedič *dokumentacije, pomembne za zgodovino Šentjurja*, ni predal Zgodovinskemu društvu ali kateri od sorodnih ustanov, ampak ga je skupaj s hišo prodal Pepci Kartin, ta pa je nekatere dokumente prodala Trubarjevemu antikvariatu v Ljubljani, del pa je končal na podstrešju in bil prepuščen na milost in nemilost *človeškemu dejavniku*, vse dokler se niso *Šentjurčani* odločili, da hišo skladatelj Ipvavec obnovijo in so glede na to, da so na podstrešju našli knjige in spisovno gradivo, poklicali zastopnika knjižnice in Zgodovinskega arhiva, da sta poskrbela, da se je ohranila kulturna dediščina.

Celotno dokumentacijo sem uredila po sklopih:

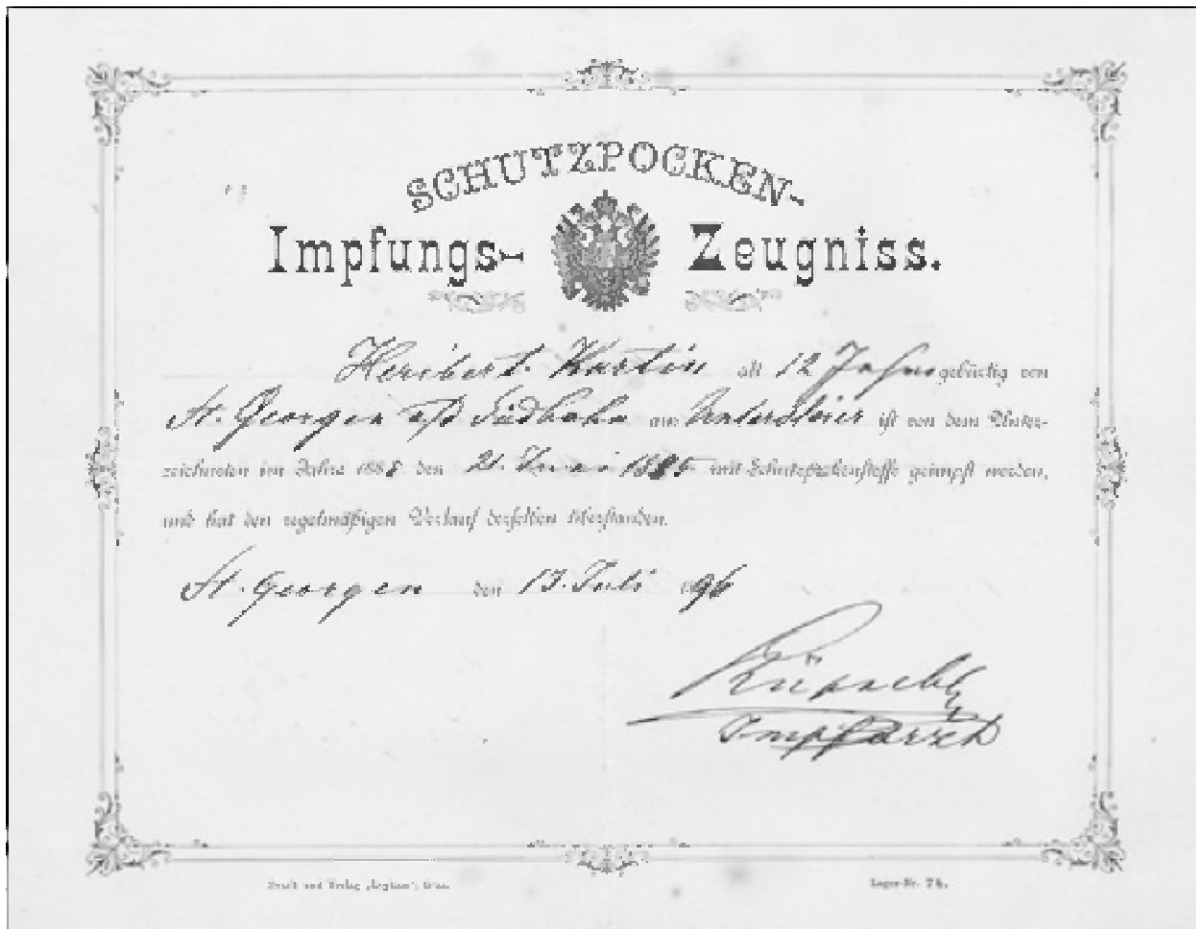
- I. osebni dokumenti, 1896–1957, 0,3 tm.** (rojstni in krstni listi Herberta in njegovih staršev; spričevala in potrdila; službeni spisi: dekreti, napredovanja, službena korespondenca, upokožitev; premoženjski spisi: dohodnina, vprašanje dediščine, oporoka, poslovilno pismo; osebna korespondenca: starši in sorodniki, znanci in znane osebnosti; pravna korespondenca),
- II. službeni spisi, 1928–1940, 0,05 tm.** (spisi, povezani z uradovanjem H. Kartina),
- III. *Drusus Germanicus*, 1921–1955, 0,1 tm.** (kupna pogodba za bronasto poprsje rimskega dečka, ki ga je našel posestnik Jakob Vovk na svojem posestvu, oda, posvečena najdbi, publiciranje najdbe, strokovna mnenja in cenitve, dokazovanje lastništva, razlastitev),
- VI. starine, 1923–1955; 0,02 tm.** (spisi, povezani s posedovanjem in pridobivanjem starin in umetnin – večinoma gre za ure, pohištvo in dragocenosti),
- V. trške zadeve, 1820–1912; 0,11 tm** (Josef Čampa, uslužbenec trške občine – spisi; Franc

² ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. VII/261, Pomen Ipavcev in Šentjurja za slovensko kulturno zgodovino, tipkopis brez podpisa avtorja (verjetno gre za Herbertovega brata, Jožefa Kartina), Ljubljana 1960.

³ ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/44, *Testament dr. Herberta Kartina, stanujočega v Šentjurju pri Celju*, 7. oktober 1953 in *Nadaljevanje testamenta*, 22. november 1957.

Prezemni zapisnik Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu, s katerim potrjuje le-ta prevzem
šentjurskega trškega arhiva, 6. november 1907. (ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. II/115)

Spričevalo o zaščitnem cepljenju 12 letnega Herberta Kartina proti črnim kozam, 13. julij 1896. (ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/1)

Kartin – župan, spisi; trška in okoliška občina – spisi; trške pravice in sejmi; trški arhiv⁴).

VI. komunalne zadeve, (1889–1956); 0,02 tm (ureditev vodnjaka, napeljava vodovoda, urejanje cest, elektrifikacija, urejanje okolja),

VII. gradivo odkupljeno od Trubarjevega antikvariata, 1804–1936, 1960; 0,1 tm. (protokoli magistrata, posestni spisi, sejmi in proščenja, korespondenca, tipkopis *Pomen Ipav-*

cev in Šentjurja za slovensko kulturno zgodovino, Spomenica izdana ob 200-letnici Ipavčevega doma v šentjurju pri Celju, poletje 1960. (Po kontekstu sodeč je avtor verjetno Herberov brat Jože, ki je živel v Ljubljani).

O ustvarjalcu in zbiratelju

Daljnega leta 1884, 2. novembra, se je materi Mariji⁵ in očetu Francu⁶ rodil sin, ki so ga krstili

⁴ ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. V/193, korespondenca s Štajerskim deželnim arhivom (dalje ŠDA) v Gradcu o prevzemu šentjurskih listin 1900–1912 (trško občino sta takrat zastopala dr. Gustav Ipavec in Franc Kartin). Iz dopisa ŠDA (8. februarja 1906) je vidno, da je informacija o ohranjenih trških listinah in dokumentih posredoval študent prava Kartin. Obrnili so se na trško občino, naj jim preda starejši trški arhiv, kajti ŠDA se od ustanovitve (1869) trudi, da bi zbral arhivalije štajerskih mest in trgov, jih uredil in ohranil, kar je v interesu tako inemikov kot tudi zgodovinarjev. ŠDA prosi občino, da mu izroči ohranjene listine in dokumente v trajno varstvo, on pa se obveže, da bo poskrbel za varstvo pred požarom, ureditev dokumentov in posredovanje posameznih dokumentov, če bi jih trg potreboval. Stroške prevoza prevzame ŠDA. Trške arhivalije je ŠDA prevzel 6. novembra 1907.

⁵ ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/58, pesem, posvečena Herbertovi materi Mariji (po domače Mici) in njenima dvema sestrama: "V Braslovčah pri Celju mi hiša tam stoji. Ima številko štiri, zalih deklet pa tri. Se reče tam pri PAUER, rodbino vsak pozna. Dekleta so pa: Mica, Magda in Hanika. Ta prva je živahna in dobro plesat zna. Ta druga je bolj mirna, pa dobrega srca. Ta tretja s'cer najmlajša, pa špegle že ima. Na pošto s tem naslovom oddam le-to pismo. Prepričan, da ga pošta čist' točno dostav' la bo !!!"

⁶ ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/2, Krstni list Franca Kartina, starša sta bila oče Franc Kartin in mati Anna Kartin, rojena Tschampa (tudi Čampa); krstna botra pa Alojz Čampa in Ivana Ipavic.

Potrdilo o vpisu na Pravno fakulteto Univerze v Gradcu, 4. november 1905.
(ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/5)

pod imenom Heribert Pavel. Oče je bil trgovec v Šentjurju. Mati je izhajala iz premožnejše trgovske družine Pauer v Braslovčah.

Osnovno šolo je obiskoval v Šentjurju od leta 1891 do 1896 in jo končal s prav dobrim uspehom. Šolanje je nadaljeval na gimnaziji v Mariboru in bil sošolec Franca Kidriča. Blestel je predvsem pri naravoslovnih predmetih. Maturiral je leta 1904 in se naslednje leto vpisal na pravno fakulteto Univerze v Gradcu, kjer je leta 1910 promoviral.

Zaposlil se je kot vojaški sodnik najprej v Trstu in nato v Ljubljani. Vsi poskusi, da bi dobil civilno službo so bili zaman in leta 1914 je opravil državni izpit za vojaškega sodnika na Dunaju ter dobil naziv *aktivni nadporočnik avditor*. Leta 1917 je bil povišan v *stotnika – avditorja*.

Za zasluge je prejel leta 1916 bronasto medaljo in naslednje leto še zlato vojaški križec.

Po vrnitvi iz Rusije po prevratu se je javil pri vojaškem sodišču v Ljubljani – tu je bil zaposlen do premestitve na vojaško sodišče za oficirje v Beogradu; tam je leta 1919 dobil naziv *sodni kapetan II. razreda*. Leta 1921 je bil na lastno željo razrešen vojaške službe.

Po odpustitvi iz vojske je dobil službo okrajnega komisarja v IX. položajnem razredu na okrajnem glavarstvu na Ptuju.⁷

Januarja leta 1924 je dobil službo na okrajnem glavarstvu v Šmarju pri Jelšah in postal naslednje leto okrajni glavar; tu je služboval do leta 1932, ko je dobil dekret o upokojitvi.⁸

Komaj sedeminštiridesetletni (samski) upokojenec, se ni mogel sprijazniti z nepričakovanim brezdeljem, zato je vložil na ministrstvo za notranje zadeve prošnjo za ponovno zaposlitev, kajti položaj se mu je zdel *kritičen in nevzdržen*, ker se je *umsko in fizično počutil še dovolj sposobnega za opravljanje državne službe*. Vlogi je priložil zdravniško spričevalo, iz katerega je vidno, da je bil telesno in duševno zdrav in sposoben za službovanje.⁹ Vloga je bila uspešna in Kartin je bil že 13. oktobra postavljen za banskega svetnika Moravske banovine v Nišu. Naslednje leto je bil premeščen v Split za banskega svetnika Primorske banovine, kjer tudi ni ostal dolgo.¹⁰

Leta 1934 je prišel ponovno v Slovenijo in prevzel delo sreskega načelnika v Dolnji Lendavi. Tega njegovega službovanja se je leta 1946 spomnil pisatelj Miško Kranjec v dveh podlistkih, objavljenih v Ljudski pravici z naslovom *Zgodba o sreskem načelniku*. Tudi Kartin ju je dobro sprejel – avtorju se je namreč osebno zahvalil, ker ga je ta *blagovolil še dokaj simpatično orisati*.¹¹

Kot banski svetnik pri kraljevi banski upravi v Ljubljani naj bi začel delovati novembra leta 1936, dokument o tem ni ohranjen – obstaja le obvestilo o dekretu; tudi če je opravljal to delo, ga je zelo kratek čas, kajti že naslednje leto je bil v Šmarju sreski načelnik.

20. avgusta 1939 se je huje poškodoval – imel je zlomljeni obe nogi pod kolenom. Nesreča naj bi se zgodila zaradi neprimerne vožnje šoferja. Zdravljenje in rehabilitacija sta trajala dobrih osem mesecev. Kmalu po vrnitvi na delovno mesto ga je čakalo neprijetno presenečenje – dekret o upokojitvi. Upokojil se je 1. junija 1940, vendar se z *brezdeljem* ni sprijaznil in se je v začetku leta 1941 ponovno poskušal zaposliti.¹² Njegova prizadevanja je prekinila mobilizacija 1. aprila 1941; 14. aprila je bil ujet in poslan v ujetništvo; vrnil se je 14. januarja 1942, vendar ne v Šentjur ampak si je pribežališče poiskal pri bratu Jožetu v Ljubljani.¹³

Svoje pravniško znanje je med okupacijo in neposredno po njej izkoristil tudi zato, da je pomagal posameznikom in družinam do raznih pomoči.

Po vojni se je vrnil v Šentjur in preko angleškega konzulata poskrbel za vrnitev umetnin, ki so bile odtujene iz njegove hiše med vojno. Zadnja leta življenja mu je zagrenil spor z bratom Jožetom.

Herbert Kartin je bil vsekakor zanimiva osebnost in za podeželske ljudi posebnež, ki ga niso razumeli, saj ni sodil v kalup povprečnega človeka, ki bi ustrezal takratnim splošno veljavnim družbenim normam, zato so med ljudmi krožile o njem različne govornice, h katerim so nemalo pripomogli tudi družinski spori.

Dokumenti ljudske folklore

Pri urejanju in prebiranju dokumentacije sem dobila vtis, da je bil izjemno natančen in skrben človek. Vse dokumente je skrbno hranil; nekatere

⁷ ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/17, obvestilo o sprejemu v službo, 30. maj 1921, službena prisega, 22. avgust 1921: "*Prisega. Jaz Herbert Kartin prisegam pri vsemogočnem Bogu, da hočem vladajočemu kralju Aleksandru I. zvest biti in da hočem svoje službene dolžnosti točno in vestno izvrševati po ustavi, zakonih in zakonitih naredbah predpostavljenih mi oblasti. Tako mi Bog pomagaj!*"

⁸ ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/23, dekret o upokojitvi, 29. marec 1932.

⁹ ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/25, vloga za reaktivacijo, 27. maj 1932, zdravniško spričevalo, 17. maj 1932.

¹⁰ ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/26, namestitveni dekret za banskega svetnika Moravske banovine v Nišu, 18. oktober

1932; namestitveni dekret za banskega svetnika Primorske banovine, 11. april 1933.

¹¹ ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/76, pismo Mišku Kranjcu, 22. februar 1954.

¹² ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/39, Prošnja za reaktivacijo, 17. februar 1941.

¹³ ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/40, Vloga RK za materialno pomoč, 19/1–1942.

Indeks študenta prava Herberta Kartina – prva stran, 29. september 1905.
(ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. 1/5)

tako v izvorniku kot tudi v prepisu – zlasti dekrete, ki so bili v cirilici. Hranil je ne samo prejeta pisma, ampak tudi dvojnike poslanih. Na žalost pa se je ohranil le del te dediščine.

V Kartinovi zbirki so se ohranili tudi dokumenti, ki slikajo takratno življenje in odnose med ljudmi. Del teh, ki se zdijo nekako bolj osebni in poudarjajo domiselnost in iskrivost človeškega duha, ki sicer umira z današnjim potrošništvom in nemogočimi reklamami, ki obljubljujejo *lahkovernežem* mladost, lepoto, idealno postavo, bogastvo in še kaj, navajam v nadaljevanju. Med njimi je tudi izvorna, vsestranska in predvsem domiselna naprava *Obdohon*, ki je *krona ljudske iskrivosti*.

Pri navedenih dokumentih gre za bolj ali manj pikra voščila in sporočila, ki so nepodpisana in večina tudi brez datuma, jih pa lahko uvrstimo v

obdobje (do leta 1932), ko je Kartin služboval na Ptuj in v Šmarju pri Jelšah. Vsebinsko se dokumenti dotikajo dveh Kartinovih slabosti – samega stanu in gurmanstva.

Za Miklavževo, decembra leta 1921, je dobil Kartin tole pesem; mislim, da jo je napisala ženska roka:

*"Miklavž živi visoko vrh neba,
napake čednosti On vse pozna;
če česa pa natančno še ne ve
mu zlata knjiga hitro vse pove.*

*Tam na glavarstvu imajo Kartina,
ki sama je dobrota in milina,
a vendar kakor že je vsak,
seveda Bertl ni brez vseh napak.*

*Od vseh pa ta najhujši je napaka,
ki dobro jo pozna že dama vsaka,
da on gospice vedno s tem pozdravi,
da "babnce" in "piške" redno pravi.*

*Da na slabost bi mislil vekomaj,
položil je pravični Nikolaj,
prav skrbno in previdno s kletko malo
za komisarja Kartina piško zalo."*

Za podobno priložnost je bila napisana tudi ta pesem, le da od "svetnika iz podzemlja":

*"O ljubi moj, gospod Kartin,
vi res ste kavalir prav fin.
Ker lep ste fant, močan in zdrav,
ožen'te se, pa vse bo prav!"*

*Berta, Poldka, Ida, Minka, Marica,
vsaka prav rada se z vami pobaha.
Pa dolgo vsa deklice ne bodo čakale še,
prav kmalu se bodo pomožile vse.*

*Izber'te hitro so devičičo,
podajte ji vašo orjaško desničico,
poved'te jo skoro pred oltar.
To vam svetuje Lucifer star."*

Pesmi lahko postavimo v obdobje ptujskega službovanja, naslednja pa je prav gotovo iz šmarskega obdobja, in sicer iz obdobja okrog leta 1930:

*"Hitro minil veseli je Pust.
Zdaj konec je gostij in mastnih ust.
Kdor zbral si ni družice do resne Pepelnice,
zdaj kisko se drži,
življenje mu smrdi.*

*Ker ženiti se niste hoteli,
zato ste zdaj popolnoma osameli.
Čaka vas le še samostan,
kjer večno devištvo obeta se vam.
Tam boste samotno vzdihovali,
"ledik" stan pomilovali,
stare svetnike študirali
in "strene" ure manikirali."*

Naslednja pesem je datirana 7. januarja leta 1932 in govori o gurmanskih užitkih:

*"Bertl, dragi, čuj – novica,
čaka tebe – klobasica.
Včeraj bi že moral priti
in pa dobre volje biti - .
No pa danes se požuri,
če bo sedem na šmarski uri,
da klobasa je ne odkuri!
Odpрте ti ostanejo duri,
čeprav se malo zamudiš,
vedno nas razveseliš!"*

Na omenjeno pesem se je Kartin odzval s temi verzji:

*"Jaz tudi uvrstim se med voščilce,
prinašam skromno, majčkeno darilce,
ker ste na mene vi se tud spomnili,
in mi nekoč klobaso podarili.
Teknila mi je prav zares!"*

*Še več – sem srečal vas nekoč na cesti,
in ker navada taka je že v mestih,
da kavalir ne sme pustiti same
po cesti se sprehajati znane dame,
sem spremil vas seveda tudi jaz!"*

*In vi ženica, mati, gospodinja,
napake vidi, se na vse spominja,
pogledali na mojo ste desnico
opazili na njej rokavico,
ki lukenj je imela menda pet!"*

*Da jo zašijete ste obljubili,
obljubo tudi brž ste izpolnili!
Življenje naj vam daje večno slavo,
z dolarji zlatimi naj vam ovenča glavo,
naj vliva vam šampanjca v bistro čašo
in z avtom vozi srečo v hišo vašo,
do smrtne ure vsaki čas!"*

Da so lahko posledice dobre hrane glasne in tako neprijetne, da imajo tudi gluhi nekaj od tega, priča to pismo:

"Častiti gospod glavar!"

Po svojem zaupniku v Jugoslaviji, sedanjem ministru notranjih zadev, sem prejel v zadnjem trenutku nad vse razveseljivo vest, da ste častiti gospod glavar pred kratkim časom v nekem svetovno znanem kopališču tako rekoč oficijelno obljubili pristop k nesporno izvrstnemu orkestru in se pri tej priliki odločili za pihalo.

Upoštevajoč današnji skrajno težak gmotni položaj državnih uradnikov, ki ne da priti največjemu talentu na tem polju do zaslužene veljave, si vam dovoljujem podariti pihalo, kojega nebeško nežni glas se naj ne razlega samo po šmarski dolini, temveč daleč preko meja šmarskega sreza do nebeških višav, kjer naj razveseljuje po nebeških pozavnah razvajena ušesa tistih, ki so deležni večnega zveličanja. Ker pa je zlasti pri začetniku pričakovati, da ne bo eden ali drugi ton popolnoma čist, se pa izvolite poslužiti priloženega sredstva; v začetku je pač treba do dosežene popolnosti večkrat piliti.

Da pa dam svoji stari želji viden izraz, Vam tudi podarim zastopnico nežnega spola, ki vam naj krepki Vaše živce in slajša vaše pri politični upravi že itak sladko, brezskrbno in krasno življenje.

Bog živi!

Vam naklonjeni Miklavž"

Listina o podelitvi vojaškega priznanja za hrabrost, 19. junij 1917. (ZAC, Zbirka H. Kartina, sig I/14)

НЬЕГОВО ВЕЛИЧАНСТВО

АЛЕКСАНДАР I.

ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ И ВОЉИ НАРОДНОЈ

КРАЉ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

На предлог Министра Унутрашњих Дела владовалео је

ПРЕВИСОКИМ УНАЗОМ СВОЈИМ ОД 31. децембра 1925 год. ПОСТАВИТИ

За политичко-управног руководства у

петтој групи прве категорије:

Др. Јаранина Крђерша

средств. оглашава - државног средном одељењу

у Министарству Финанса.

В.Тов.бр. 277

15. јануара 1926 год

у Београду.

По наредби
Министра Унутрашњих Дела
Начелник,

Kertin

Listina o napredovanju državnega uradnika v peti plačilni razred prve skupine, 15. januar 1926. (ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/19)

Verjetno je bila anonimnemu, z rdečo barvico napisanemu pismu priložena kopija reklamnega sporočila "d.d. Obdohon, Zagreb, poštni predal št. 13" z navedbo datiranja: "datum poštnega pečata".

"Prosimo prečitajte v odličnem interesu Vašega zdravja do konca in dajte naprej!!!"

Pred nekaj časom je celemu svetu takorekoč sapa zastala, ko se je bliskovito raznesla novica o epohalni iznajdbi, ki je v stanu preoblikovati vso družabno lice sveta.

Izredno nas veseli, da Vam zamoremo kot edini zastopniki razpečevanja te iznajdbe v naši državi postreči z njo in Vam v naslednjem predočiti njeno eminentno socialno važnost in vrednost, koje lastnosti so ji v popolnem obsegu priznane od zdravnikov in estetov.

Kot je znano povzročajo plini, ki se pri prebavi često v velikih množinah razvijajo, zdravju zelo škodljiva napetja, ki zagledajo beli dan pogosto v obliki eksplozij, ki so tako vsled svojega tona, kakor tudi vsled neprijetnega vonja od človeške družbe osovražene.

Vsem tem nadlogam pa smo prišli v okom z našim aparatom "Obdohon", ki smo ga dali patentirati v vseh civiliziranih državah.

Lični in smiselno konstruirani aparat se zamore vložiti brez bolečin v človeški izločevalni organ, kjer vlovi in potegne nase nastajajoče pline popolnoma brezslušno in skrbi celo zato, da se pretvori originalni vonj iz organa nastopajočega plina v poljubno dišavo kot n.pr. narcise, vijolice, šmarnice itd.

Vaš cenjeni naslov nam je dobrotno javil naš prijatelj in nam diskretno zaupal, da tudi vi bolujete na tej bolezni na posebno neprijeten in za družbo neznosen način, vsled česar si dovoljemo ponuditi Vam ta naš aparat, da vam s tem omogočimo občevanje tudi v boljših krogih.

Cena aparata znaša neobvezno Din 150.- za komad. Opremljenemu z izmenjevalno napravo se cena zviša za Din 90.- po komadu. Poleg tega smo v prijetnem položaju, da dobavimo aparat z godbeno opremo. Doslej imamo v zalogi melodije:

"Tihi veter z morja", "Oj le naprej, dokler je še vetra kej", "Ljubezen diha vsaka stvar", "Skala poka, hrib se lomi, naj se zemlja strese" in "Buči morje..." Vse postavljeno postaja Zagreb.

Ta aparat, ki ga vedno izpolnjujemo, smo po najnovejših iznajdbah še izpopolnili tako, da se z njim imitirajo posamezni pevski glasovi: I. in II. tenor, I. in II. bas, I. in II. sopran in alt, ter glasovi posameznih orkestralnih instrumentov. S tem je dana možnost ustanovitve celih kvartetov in orkestrov, pri čemur bo pripomogla, predvsem za daljše solo točke, zelo učinkovita izpopolnitev, da se gonilni material ekonomično razdeli na ves čas, ko traja proizvajanje kakega muzikalnega

komada. Mehanična regulacija od fortissima do pianissima pa nikakor ne ovira, da proizvajalec še sam ne bi mogel vložiti vsega svojega muzikalničnega znanja ter globokega razumevanja in čustvenosti v dotični muzikalčni komad.

Nabavna cena je v tej krizi samo navidezno visoka, ker se stroški kmalu izplačajo. Tako bo skrbni oče z več člansko rodbino gotovo raje riskiral ta izdatek, da priklene svoje rodbinske člane na dom, kjer se bodo lahko vsak večer vršile vaje v domači godbi, v obliki salonskega orkestra za generalno vajo in domači orkester v zadnjih dveh dnevih tedna, to je petek in soboto.

Zakonca brez otrok si bosta kratila čas doma s čustvenimi dueti, samci in samice pa s solo točkami na različno vrsto instrumentov, vsak po svojem okusu in trenutnem razpoloženju ter svoji konstituciji, za kar jim bo dala cela kolekcija glasov izbire dovolj. Tako si bodo debele osebe izbrale činele, bas ali bombardon, suhim pa bodo na razpolago še krilovke, klarineti, pikolo flavte in violine.

Vdovec ali vdova bosta lahko še naprej igrala skladbe v duetu in tako ne bosta tako hudo čutila izgube svojega druga. Stare device bodo lahko dosegle virtuoznost v bravuroznem komadu: "Molitev stare device".

Komponist lahko s tem aparatom študira posamezne glasove svoje kompozicije ali pa njen orkestralni učinek. Iz bolniških sob po bolnicah se bo umaknila mračnost vselemu razpoloženju bolnikov, če bo skrbna uprava skrbela za nakup aparatov "O b d o h o n" v zadostnem številu. - - - V šahovskih klubih in pri šahiranju v kavarnah, ne bo več slišati monotone in duhamorne godbe kibicev in igralcev, ampak se bo vsaka igra že lahko smiselno začela s: "U boj, u boj...! In se bo lahko ves čas spremljala z orkestralnimi in solo točkami.

Kombinacij za uporabo te idealne iznajdbe je nebroj, posebno če ne pozabimo na varijante, ki nam jih omogočuje pretvarjanje duha izločenega plina v poljubne dišave.

Si le morete misliti idealnejše iluzije kot, če n. pr. ženski zbor zapoje z "Obdohonom" narodno pesem "Rožmarin" in se pri besedah: "Rožmarin ima svoj duh" razširja duh po rožmarinu iz vložka "Obdohona" ali pa vonj: "Mille fleurs" pri pesmih "Rožic ne bom trgala, "Rože je na vrtu plela", "Dekle, dekle, delaj pušlec" itd. !!!

Našemu aparatu, ki omogoča, kakor je razvidno, nebroj kombinacij in neizčrpno vrsto razvedrila, se ima že marsikateri par zahvaliti za svojo življenjsko srečo, če je kongenialnost v njegovi uporabi pokazala sorodnost dveh duš.

Omeniti moramo še, da naš aparat "Obdohon" vsled preciznega vsesavanja vseh škodljivih plinov najuspešnejše preprečuje odebeljenje in je torej idealno sredstvo za obdržanje in zopetno pridobitev vitke linije.

G O S P O D M A R Š A L I

Današnji londonski radio je jutraj, rinosel žalostno vest, da ste gospod maršal zboleli na skličnih kamenih.

Poznam, kako huša je ta bolezen ter je namn tega mojega pisma, da Vas, dragi naš maršal, pripomorem do sigurnega ozdravljenja.

Moram širše opisati, kako pot Vas priporočam, da utemeljimo njeno priporočljivost.

Bil sem od ustanovitve šmarskega areza od l. 1924 pa do l. 1940, ko se je pokojni ban dr. Matlačen poleg tega, da me je doletela teška nesreča, da sem si slomil ob teški avtomobilski nesreči obe nogi in utrpel težek divčni pretres, še predčasno upokojil, z predledkom 5 let, ko sem radi slabega izida volitev za časa Živkovića moral v Kis najprej podučelnik in potem od l. 1926 načelnik areza, kamor sem se vrnil l. 1937 in se l. 1939 pohesredil.

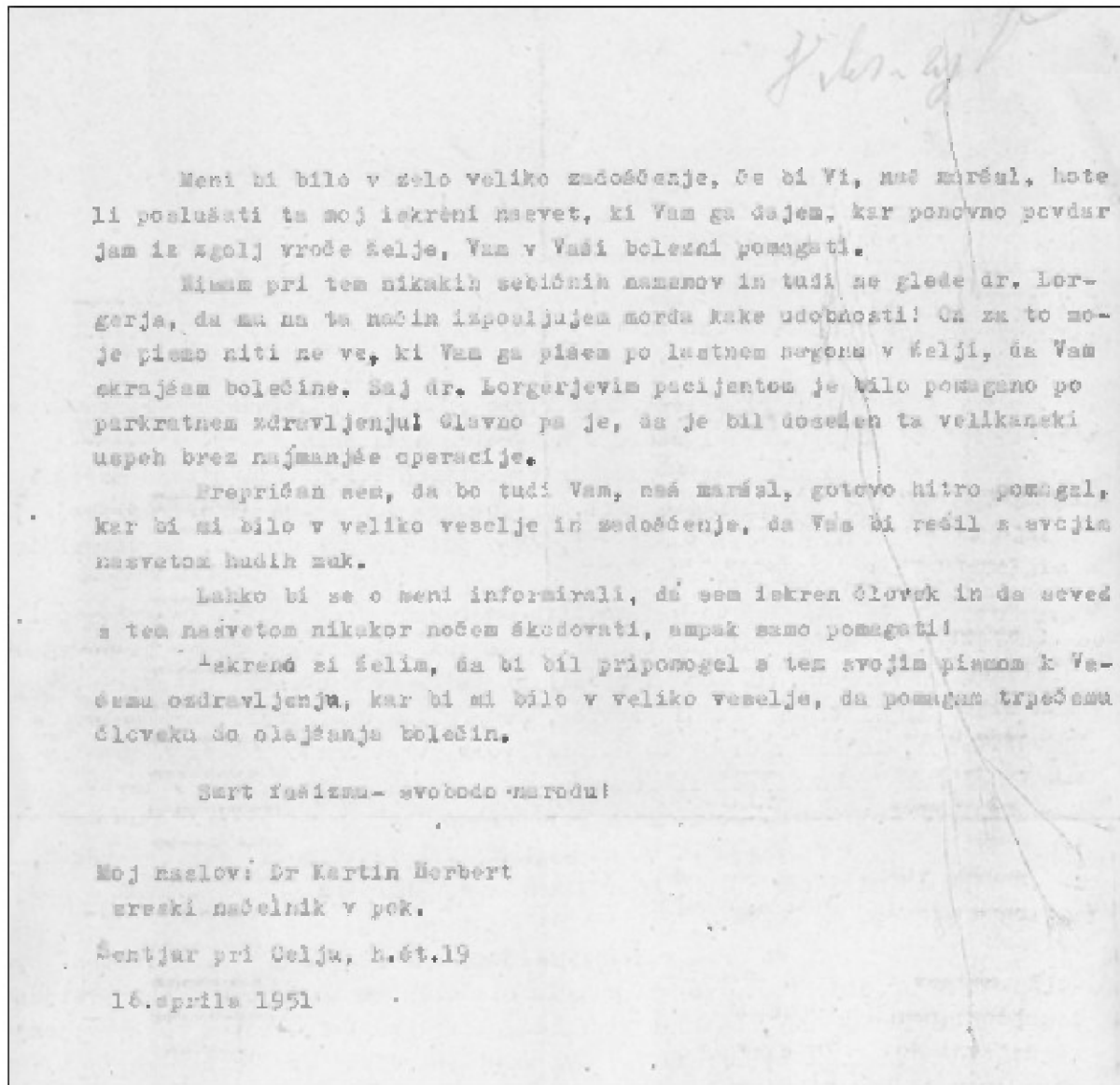
V Šmarju mi je bil najboljši prijatelj Dr. Viktor LORČEK, ki je še sedaj tam v svojem rojstnem kraju zdravnik in ga vlasti Zagorjani silno visoko cenijo.

Ta mož ima silno temeljito znanje ter je silno vesten. Njegova specialiteta so ravno bolezni kolča. Prihajajo k njemu pacijenti celo iz Zagreba, katerim so specialisti dali le kratek rok življenja, če se ne dajo operirati. On ima zahvalna pisma svojih bivših pacientov ki jim je oskravil brez vsake operacije.

Njegovizadevni sloves je prišel celo v Kis, od koder ga je dekan juridične fakultete prosil, da naj pošlje njegovemu zdravniku navodilo, kako on zdravi bolezni na kolču.

Prosim, ne podcenjujte njegovo znanje zato, ker je samo po deželski zdravnik! Gotovo Vas bodo na razpolago kapacitete! Vendar bodo silile v Vas, da se date operirati.

Pokličite ga iz Šmarja k sebi na preiskavo in posvet in vi deli boste, da Vas bo sigurno pomagal. Seveda bi morali to storiti brez vednosti svojih zdravnikov, ker bi bili oni morda ačaljeni in bi Vas to odsvetovali. iz vzroka, da bi jim ne blaziral nevadni podeželski zdravnik.

Pismo Josipu Brozu Titu, v katerem mu Kartin svetuje glede zdravljenja žolčnih kamnov, 16. april 1951. (ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/75)

Ker torej aparat "Obdohon" združuje tako odlično praktične in zdravstvene koristi z idealnimi in daje neizčrpne možnosti uporabe, je pač naš aparat "Obdohon" najidelnije darilo prijateljem in znancem, za Novo leto, Božič, Veliko noč ter za godove in rojstne dneve.

Vljudno Vas prosimo, da nas blagovolite priporočiti v krogu svojih interesentov, ki jih posedujete v ogromnem številu in si usojamo vas opozoriti tudi na to, da zamoremo gospodom oddati naše zastopstvo proti proviziji in bi bil postranski zaslužek v tej krizi, za Vas z ozirom na velikanski pomen te epohalne iznajdbe uspešen.

Gg. zdravnikom in društvom, zlasti šahov-

skim, kojih člani mnogo sedijo, dajemo znaten popust samo, da se ta epohalna iznajdba čim bolj popularizira.

Od državnega notarja overovljena zahvalna pisma so Vam vsak čas pri nas na vpogled.

Zavarujemo se pa vnaprej najenergičnejše proti domnevi odnosno proti očitku, da se gre tu za kako šalo, ker smo v pustnem času. Trošenje takih domnev in neresnic od strani naše konkurence bomo sodnijsko zasledovali.

Namen nujnega razpošiljanja teh ofert v pustnem času je edino ta, da opozorimo pravočasno p. t. občinstvo na naš aparat, da si ga zamore čim prej naročiti, ker bo kmalu napočil postni čas, ki

je vsled postnih jedi najprimernejši in najugodnejši za uporabo aparata "Obdohon" v najrazličnejših kombinacijah.

Pričakujemo cenj. naročila, priporočila in Vašo ponudbo glede razpečevanja teh naših aparatov ter beležimo z odličnim spoštovanjem."¹⁴

Koliko je Kartin omenjeno ponudbo vzel resno ne moremo vedeti, zglada pa, da je bil v dvomih ali naj zasluži kakšen dinar s posredništvom ali ne, saj si je letak natančno pretipkal in na koncu, pri navedbi številke poštnega predala v Zagrebu, navedel: "*ali Celje, poštni predal 10*".

¹⁴ ZAC, Zbirka H. Kartina, sig. I/58, Razni verzi in voščila.

UDK 929KraigherV.355.40(497.4)"19"

Prejeto: 25. 5. 2005

Podatki o dr. Vitu Kraigherju so bili državna tajnost

LJUBA DORNIK ŠUBELJ

mag., svetovalka direktorja, Arhiv Republike Slovenije, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

Podatki o življenju in usodi dr. Vita Kraigherja so bili označeni kot državna tajnost zaradi več razlogov. Iz njih je bilo mogoče spoznati zgradbo obveščevalne in varnostne službe, njene pristojnosti, njen nastanek in podrobnosti v zvezi s Kočevskim procesom leta 1943. Na partijski strani pa so bili nekateri do njega rezervirani zaradi njegove povezanosti z Lovrom Kuharjem in izkušnjami iz ilegalnega delovanja v tujini skupaj z Zdenko in Borisom Kidričem. Dr. Vito Kraigher je bil prav gotovo ena pomembnih osebnosti narodnoosvobodilnega gibanja in tudi eden tistih, ki so izgubili življenje na pragu svobode svojega slovenskega naroda, za katero se je bojeval.

KLJUČNE BESEDE: državna tajnost, obveščevalna služba, varnostna služba, kočevski proces, narodnoosvobodilno gibanje

ABSTRACT

THE DATA ON LL.D. VITO KRAIGHER WERE THE STATE SECRET

The data on the life and destiny of LL.D. Vito Kraigher were characterized as the state secret for a number of reasons. Those data made it possible to get to know the story of the intelligence and security services, their competence, beginnings and the details regarding the Kočevje process in the year 1943. On the partisans side some individuals were reticent because of Kraigher's close connection to Lovro Kuhar as well as his experience of illegal activity abroad carried out together with Zdenka and Boris Kidrič. LL.D. Vito Kraigher was certainly one of the outstanding personalities of the national liberation movement and one of those who lost their lives at the very threshold of the freedom of the people of Slovenia for which they had been fighting.

KEY WORDS: The state secret, Intelligence service, Security service, The Kočevje process, National Liberation Movement

Dr. Vito Kraigher je bil rojen 15. julija 1911 v Sv. Lenartu v Slovenskih Goricah.¹ Med drugo svetovno vojno je bil eden najpomembnejših voditeljev narodnoosvobodilnega gibanja, saj je posredoval zaveznikom pomembne vojaške informacije, ki so vplivale na potek vojaških operacij. Bil je član kolegija in kasneje centralne komisije Varnostno obveščevalne službe, zadolžen za vo-

jaško varnostno službo.² Kasneje je bil imenovan za glavnega javnega tožilca in v zadnji ofenzivi Nemcev na Primorskem 1. aprila 1945 ujet, izročen domobrancem in prepeljan v zapore ljubljanske politične policije; pri zaslišanju so ga mučili, potem pa je bil s skupino sojetnikov v noči s 3. na 4. maj 1945 v vasi Podsmrečje pri Turjaku likvidiran.

¹ Potrdilo 47/37 z dne 10. marca 1953. Za CK KPS ga je podpisala Vida Tomšič, AS 1546.

² Mag. Irena Mrvič, *Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije*, Ljubljana 1984, str. 16 in 17.

Ob izpolnjevanju vprašalne pole za člane Komunistične partije³ 10. marca 1945 je dal o sebi tele splošne podatke: "Dr. Kraigher Vito – Stanko, član KP,⁴ rojen 1911 v Sv. Lenartu v Slovenskih Goricah, po poklicu odvetniški pripravnik."⁵ Na vprašanje o poklicu staršev in o pripombah, ki so v zvezi z družino /je kateri izmed ožjih članov družine v službi sovražnika itd./, je povedal: "Oče Anton je notar, bil izgnan od fašistov iz Italije, nato v Jugoslaviji jugoslovansko orientiran, pred koncem Jugoslavije pa že pristaš KDG;⁶ mati Marija roj. Jaške, simpatizira s KP od leta 1934 dalje. Od l. 1942 je ilegalka v Ljubljani, ne aktivistka. Najstarejši brat Bojan je padel kot partizan o božiču leta 1943 pri Novem mestu. Prej je bil dolga leta komunist z izjemo zadnjih let od volitev 1938 dalje, ko je bil izključen iz partije; mlajši brat Sergij je sekretar

mariborskega okrožja, sestra Živa pa članica OK⁷ Severno primorskega okrožja. Oče je sedaj begunec v Beogradu, kjer živi tudi polbrat Mitja, za katerega mi ni znano, kaj je. V službi okupatorja ni nihče od članov družine."

Na šesto vprašanje: "Opis osebne in politične preteklosti pred vstopom v KPS /si pripadal kaki drugi politični grupi in kateri/ in razlog, zaradi katerega si se odločil za vstop v KP. Opiši točno osebno in družinsko življenje." Predstavil se je takole: "V srednji šoli sem bil jugoslovansko orientiran pod vplivom "Jutra". Ko sem se na univerzi začel globlje zanimati za politiko, sem se vpisal v "Triglav" in šel z njim razvojno pot preko slovenoborstva⁸ v marksizem – leninizem. Ta razvoj sem zaključil v jeseni 1933 in od takrat dalje intenzivno študiral Marxa – Engelsa. Manj Lenina in Stalina. V začetku l. 1934 sem kot član "Triglava" vstopil v študentovsko življenje na ljubljanski univerzi in bil izvoljen marca istega leta za predsednika "Triglava", ki pa je bil čez teden dni razpuščen. Iz "Triglava" sem prešel v partijsko organizacijo na univerzi in se aktivno udeleževal njenega življenja in akcij do jeseni, ko sem radi priprave za drugi izpit pasiviziral še do maja 1935, ko sem položil izpit iz prava. V tem času sem bil član "Mladega Triglava." Jeseni 1935 sem vstopil v službo kot odvetniški pripravnik pri dr. Vaupetiču Ladu in bil politično neaktiven. V januarju 1936 pa sem vstopil v brezplačno sodno prakso na sodišču v Ljubljani ter se zopet aktiviziral, bil vključen v pravniško celico skupno s tovarišem Krivicem Vladom in Klemenčič Jožetom. Takrat sem delal skupno s tovarišico Vido Tomšičevo pri akcijah za izboljšanje pogojev političnih jetnikov v Sremski Mitrovici. V tem času sem postal sotrudnik "Sodobnosti", v katero sem pisal članke o položaju slovenskega delavstva in o delovnem pravu. Januarja 1937 sem vstopil kot odvetniški koncipient dr. Reimana v Mariboru, kjer nisem našel stika s partijsko organizacijo, ker je takrat ravno zapustil Maribor Leon Novak in bilo razpuščeno veliko društvo "Mladih intelektualcev". V jeseni istega leta sem odšel kot štipendist francoske vlade v Pariz. Štipendijo sem dobil na podlagi svojega sodelovanja v "Sodobnosti" s posredovanjem dr. Vilfana Jožeta in dr. Vogelnika ter Petreta. V Parizu sem bil formalno vpisan na univerzo, dejansko pa sem se najbolj zanimal za politični razvoj Francije in Ljudske fronte. Bil sem v stalnih stikih s tamošnjimi slovenskimi komunisti, zlasti s Prežihovim Vorancem. Ustanovili smo slovensko društvo v Parizu, v katerem

³ Arhiv Republike Slovenije, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo I (prej arhiv CK ZKJ), fond AS 1546, mapa Vito Kraigher. Z rdečim žigom je označen ARHIV CK ZKS in DRŽAVNA TAJNOST. Spada v MŽ (mapo življenjepisov), št. 26. Zraven je pripis s črnilom "Izdajati samo z dovoljenjem predsednika ali sekretarja CK ZKS". V mapi sta dve vrsti gradiv: partijska biografija in sekundarno gradivo, ki je označeno z oznako 302–2/ZA, kakor je bilo označeno gradivo, ki je zdaj v fondu Arhiva Republike Slovenije v AS 1931 Republiškega sekretariata za notranje zadeve. V njem je več vrst gradiva. V zadnji podmapi, ki vsebuje zapisnike zaslišanj na ljubljanski politični policiji, ki je zasliševala dr. Vita Kraigherja potem, ko je bil ujet v zadnji ofenzivi na Primorskem, je tudi njegov dnevnik. V dnevniku od odhoda na Primorsko dalje (od 10. III. 1945) navaja: "10. III., sob. pop. odhod v Črnovelj. Konferenca onih, ki odhajamo. Referat Janeza o zun. pol. položaju in Jože o položaju na Primorskem. Slovo od Marjete. Domov. Z Doretom v Semič kamufilirat arhiv. Nato pri Mižeku slovo. Zvečer izpolnjevanje partijske pole z Nuško." Gradivo nosi tudi oznako 085168. Pod to oznako ga najdemo v mikrofilmih Sove, serija U. Dnevnik je ohranjen v rokopisu na treh na obeh straneh popisanih lističih in teče od 10. 3. 1945 do 31. 3. 1945. V pretipkanem izvodu na šestih straneh, ki pa je ohranjen le polovično – spodnja polovica je odtrgana – so ob strani razjasnjena imena: Janez – Boris Kraigher, KPS, Joža – Lidija Šentjunc, KPS Marjeta – Zdenka Kidričeva, Dore, ing. Edo Mihevc, Mižek, pravo ime Doretov pomočnik, Nuška Gerbec. Pojasnilo je napisano na enak način kot pri zaslišanju Leopoldine Mekina. To kaže na iste zasliševalce in je delo referentov ljubljanske politične policije. Podatki ustrezajo resnici, razen za Mižka, ki ni pravo ime, ampak je vzdevek ing. Cirila Mravlje. V tekstu je pripis s svinčnikom "ing. Mravlja".

⁴ Komunistične partije.

⁵ Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične partije je natipkan, na prvi strani je pripis z rdečim svinčnikom "Padel! Spomladi 1945 na Primorskem" in pripis z navadnim svinčnikom – beseda padel je prečrtana in pripisana "Ujet", spodaj pa s svinčnikom datum "5. 5. 1945 na Pavjaku". Na zadnji, tretji strani je lastnoročni podpis dr. Vita Kraigherja in dotipkan datum 10. 5. 1945, ki pa ne ustreza resnici, saj je bil Kraigher ubit v noči od 3. na 4. maj 1945 na Turjaku. Datum najbrž pomeni vložitev v partijsko evidenco neposredno po osvoboditvi.

⁶ Kmečko delavsko gibanje.

⁷ Okrajni komite.

⁸ Izraz "slovenoborstvo" izraža Kraigherjevo nacionalno zavednost, saj je bil sin družine, ki se je po priključitvi dela slovenskega nacionalnega ozemlja Italiji po prvi svetovni vojni preselila v Jugoslavijo v Maribor in vključila v narodno zavodne organizacije.

sem sprovajal linijo Partije, takrat linija Ljudske fronte. Bil sem izvoljen tudi v častno razsodišče jugoslovanskega akademskega društva v Parizu in kot tak sodeloval pri čiščenju ovaduhov poslaništva iz društva in ob okupaciji Avstrije prišel s celim društvom radi njegovega javnega nastopa proti Stojadinoviću na nekem zborovanju v Parizu, v konflikt z jugoslovanskim poslaništvom. V tem času sta dospela v Pariz Boris in Zdenka Kidrič, s katerima sem se tesno povezal in delal v navedenih društvih po direktivah Borisa Kidriča, ki je za ožji krog jugoslovanskih študentov vodil tudi kurz iz leninizma. Takrat sem začel tudi študirati Zbrana dela Lenina in Stalinova Vprašanja leninizma. Po povratku v Maribor v jeseni 1938 sem se takoj vključil v partijsko organizacijo mariborskih pravnikov, skupno s Štefanom Kovačem in Juletom Gabrškom (popravljen ob robu: Gabrovškom). Celica je delovala pod vodstvom Leona Novaka in kasneje Miloša Zidanška. Udeleževali smo se med mariborskimi intelektualci, predvsem na osnovi borbe proti nacistični nevarnosti ter politično v okviru KDJ. Za volitev 1. 1938 sem sodeloval tudi v volilni kampanji za naše kandidate na Mačkovi listi in bil zastopnik liste na enem mariborskih volišč. Takrat sem sodeloval tudi s članki napredne vsebine v mariborskem "Večerniku", poleg tega pa tudi v "Sodobnosti" in v "Ljubljanskem Zvonu". Poleti leta 1940 sem prišel v Kranj v pisarno dr. Vilfana Jožeta, postal član celice tovarne "Jugobruna". V Kranju sem se udeležil tudi prvega kurza VKP/b/⁹ pod vodstvom Borisa Žihlerla. V začetku leta 1941 sem šel radi polaganja advokatskega izpita v Ljubljano in bil član celice na sodišču, skupno s tovarišem Alešem Beblerjem, Žiberno Jožetom, Ravniharjen Jožetom in Šegedinom Jožetom. Konec februarja sem bil mobiliziran in sem zlom Jugoslavije doživel v Virovitici, se srečno vrnil v Ljubljano ter se takoj vključil v partijsko organizacijo na sodišču in v OF, ko sem bil pa zaposlen na anagrafu, pa v partijsko celico tam skupno z Žigo, sekretarjem Obkoma na Primorskem in tov. Majhnom, učiteljem. Jeseni 1941. sem bil nato po nalogu CK vključen v ljubljansko policijo VOS-a, ki se je po odhodu CK iz Ljubljane pretvorila v CK VOS in imel v nji ves čas vojaško obveščevalno.

Leta 1937. sem se oženil z Emico, roj. Kreps, tedaj medicinko in simpatizerko KP od leta 1933 dalje, ki se je udeleževala tudi v "Triglavu", bila prva predsednica "Mladega Triglava" in članica zagrebškega "Triglava", vendar se tam radi polaganja izpitov pasivizirala, pozneje pa radi otrok /1941/. Leta 1942 je šla v ilegalo obenem s prvim otrokom in rodila drugega. Poleti 1943 je prišla kot zdravnica v partizane ter bila v začetku 1944 sprejeta v Partijo. Najin zakon je srečen.

Vito Kraigher

Žena Emica, roj. Kreps, je član KP, zdravnica pri naših ranjencih v Bariju. V Ljubljani sta dva otroka štiriletni Matjaž in dveletna Alenka ilegalna.

Drugo poglavje vprašalne pole se nanaša na partijsko biografijo. V njem je zapisal, da je postal član KP v začetku leta 1934 v organizaciji na ljubljanski univerzi. V letih 1935 in 1936 se je pasiviziral, deloval s presledki v posameznih akcijah za politične jetnike, zato ker je bi brat Sergej zaprt. Ponovno se je organiziral jeseni 1938 v pravniško celico v Mariboru. V KP sta ga leta 1934 sprejela Bojan Kraigher in Vlado Škerlak, leta 1938 pa Leon Novak. Kandidat pred sprejemom ni bil, prav tako pred vstopom ni bil član SKOJ-a. Delal je v kulturnem društvu "Triglav", na Univerzi v Ljubljani v "Mladem Triglavu", v Slovenskem in Jugoslovanskem akademskem društvu v Parizu, nato pa v Mariboru s predavanji na ljudski univerzi v Studencih. V okviru KDG se je leta 1938 udeležil volilne kampanje. Leta 1943 je bil sekretar celice oddelkov glavnega štaba NOV in POS od decembra 1943 do februarja 1944.

V zvezi s funkcijami v OF, narodni oblasti in vojski pa je navedel, da je bil član VOS-a, odgovoren za vojaško obveščevalno službo. Tako je bil načelnik obveščevalnega oddelka glavnega štaba NOV in POS od julija 1943 do februarja

⁹ Vse ruske komunistične partije boljševikov.

1944, nato načelnik obveščevalnega oddelka odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS (do 12. 3. 1944), ko je postal glavni javni tožilec pri predsedstvu SNOS – to je ostal tudi v času izpolnjevanja vprašalnika. Bil je tudi član študijske komisije pri predsedstvu SNOS. Udeležil se je okrožne partijske konference v Kranju (jeseni leta 1940; vodila jo je tov. Vida Tomšičeva) ter partijskega posvetovanja nekdanje Ljubljanske pokrajine ob binškoških (leta 1944). Na vprašanje, kako so njegovo delo ocenili nadrejeni forumi je odgovoril, da je v stari Jugoslaviji veljal za oportunisto, ki se za marksizem leninizem zanima le teoretsko. Res se je popolnoma vključil v delo partije šele v obdobju OF. Jeseni leta 1942 je bil prav zaradi te oportunistične preteklosti odklonjen kot član poverjenišтва za Ljubljano, v katero bi moral priti en član CK VOS-a. Zaradi nerednega plačevanja članarine mu je dala leta 1939 partijska organizacija v Maribor partijski opomin. Kazen mu je sporočil Milan Židanšek. Ob razpustitvi "Triglava" leta 1934 je bil kot njegov predsednik aretiran, zaslišan in takoj nato spuščen na svobodo. Za zaključek tega poglavja se je moral sam oceniti. Vprašanje je bilo: "Kakšno mnenje imaš sam o svojih kvalitetah, slabostih, delu in značaju?" Nanj je odgovoril: "Partiji sem danes predan. Skušam vestno izpolnjevati naloge, ki mi jih nalaga, sem discipliniran. Masovik nisem bil nikoli, kar je slabost mojega dela, ki izvira iz intelektualne zaprtosti vase, ki je še do danes nisem premagal. To daje pečat vsemu mojemu delu v partiji. Samokritičen sem do gotove meje postal šele pri odgovornem delu CK VOS-u. Preje je bila ena glavnih mojih slabosti, da sem kritiko slabo prenašal."

Tretje poglavje vprašalnika se nanaša na sodelovanje v partizanskih bojih. V partizansko formacijo je vstopil v začetku julija 1943 kot načelnik obveščevalnega oddelka glavnega štaba NOV in POS po sklepu partije. Borec ni bil, ampak načelnik obveščevalnega oddelka glavnega štaba NOV in POS.

Četrto poglavje vprašalnika se nanaša na raven izgradnje in tako je na vprašanje št. 25: "Kako obvladaš marksistično-leninistično teorijo" odgovoril: "Preštudiral sem Marxov Kapital in večino njegovih drugih del. Ravno tako vsega Engelsa ter prebral vse zvezke kratke izdaje Leninovih zbranih del, Stalinova vprašanja leninizma, Nacionalno in kmetstvo vprašanje, zgodovino VKP/b/. Kot pravnik sem se podrobneje bavil tudi z marksističnim pravoznanstvom, predelal Pachuhaninovo Pravoznanstvo in marksizem, sovjetsko ustavo, razne sovjetske zakone /Obči državljanski zakonik, kazenski zakonik, zakonik o družini in druge/ ter vso partijsko literaturo, ki je izšla v teku osvobodilne borbe." Leta 1938 je v Parizu obiskoval tečaj o leninizmu, ki ga je imel Boris Kidrič, leta 1940 pa je tečaj iz VKP/b/ v Kranju, ki ga je imel Boris Žiherl.

Zadnje vprašanje, na katero je odgovarjal, se je nanašalo na strokovno znanje in predizobrazbo. "Sem pravnik, doktor prava z dovršeno srednjo šolo in pravno fakulteto ljubljanske univerze ter enim letom študija v Parizu. V Stari Jugoslaviji sem se specializiral za delovno pravo, o čemer sem pisal v "Sodobnosti" in "Ljubljanski zvon" ter mariborska Obzorja serijo člankov. V času osvobodilne borbe in izgradnje narodne oblasti sem se poglobil v naše novo nastajajoče pravo, pri katerega ustvarjanju tudi sodelujem kot član študijske komisije. Govorim slabo nemško in francosko, razumem toliko, da lahko berem angleščino, ruščino in italijanščino." Sledita še lastnoročni podpis in datum 10. 5. 1945.

V povojnih objavah popravljene biografije so izpuščali podatek, da je bil kot štipendist francoske vlade dve leti v Parizu.¹⁰ Prav tako so izpuščali podatke o prekinitvi članstva v partiji.

Drugi dokument, ki ga navajam v celoti, je Kraigherjevo zadnje pismo iz Primorske, ki ga je pisal Lidiji Šentjunc 26. 3. 1945.

"Draga Joža!

Stvari, za katere si me prosila (fotografije) Ti žal ne morem poslati, ker ves čas, kar smo tu, hajkamo in niso dostopne. Le en dan počitka smo imeli v Cerknem, ponoči pa je bil alarm in pokret. Sedaj smo spet nad Vipavsko dolino, v neposredni bližini so borbe, hudega nam pa ni, kljub vsemu. Delo je seveda hajkanju prilagojeno. Večina ljudi je prišla v posamezna okrožja, tako da smo odseke reducirali na 9 ljudi, ki jim načeljujem jaz. Vse ostalo odhaja v okrožje. To je bila zelo potrebna operacija, ker je bil tuk. aparat že silno zbirokratiziran in odtrgan od terena. Sedaj se bo imel spet priliko zblizati pomnožen z ljudmi, ki so prišli iz B. k.¹¹ in ki so tudi večinoma odšli na teren. Ker pošta že odhaja, zaključujem. Pozdravi vse tovariše!

Pozdrav Vito".¹²

O samem zajetju Vita Kraigherja je v gradivu priložen časopis Slovensko domobranstvo, v katerem je bila objavljena vest o tem, da so ga pripeljali v Ljubljano.¹³ "V zapore ljubljanske policije so pripeljali te dni iz Gorice voditelja zloglasne komunistične organizacije VOS Vita Kraigherja. Ujeli so ga Nemci v čistilnih akcijah na Goriškem. Najprej se je izdajal za angleškega častnika, pa so ga kmalu spoznali in razkrinkali. Bil je prepričan, da ga bodo nemške oblasti zamenjale s kakim nemškim ujetnikom in da se

¹⁰ Pripombe k popravljeni biografiji Vita Kraigherja.

¹¹ Bele Krajine.

¹² Pismo je ohranjeno v prvi podmapi v posebnem ovoju v fotokopiji, v spremnem dopisu na ovoju datirano s 23. marcem 1945 in s pripisom, da izvirnik hrani tov. Lidija Šentjunc – posredovan zgodovinskemu arhivu CK ZKS 7. 4. 1971.

¹³ Slovensko domobranstvo, leto II, številka 17.

bo zmazal. Bil pa je zelo presenečen. Nemška oblast ga je izročila ljubljanski policiji. Pri njem so našli važne dokumentarne listine.

Tako sedi zdaj v ljubljanskih zaporih eden največjih komunističnih zločincev in organizatorjev morij po vsem Slovenskem.

Viktor Kraigher je bil tudi organizator skoraj vseh morij po ljubljanskih ulicah v letih 1942–1943. Bil je na čelu partijske trojke, ki je s Kardeljem in Šentjurčevom določevala in izvajala umore. Sedaj kazni ne bo ušel!"

V prilogi gradiva je dopis Marjana Orožna, republiškega sekretarja za notranje zadeve, z dne 16. 12. 1975 predsedniku CK ZK Slovenije tovarišu Popitu:¹⁴ "V skladu z našim dogovorom pošiljam v prilogi mapo z arhivskim materialom o Vitu Kraigherju. Mapa je bila shranjena ločeno od ostalega arhiva v blagajni republiškega sekretarja. Prosim, da njen prejem v imenu CK nekdo potrdi. Potrdilo nam je potrebno za arhivsko dokumentacijo."

Na posebnem listu sledi popis gradiva v mapi V. Kraigher:

1. zaznamek brez podpisa in datuma, da je del gradiva iz mape pri tov. Borisu Kraigherju,
2. katerim tovarišu Maksu pošilja material o V. Kraigherju,
3. pismo tovariša Mitje Ribičiča, datirano 23. 3. 1955, s katerim tovarišu predsedniku pošilja material za V. Kraigherja,
4. zabeležka v rokopisu (foto št. 0002292) o stanovanju Vita K. in sorodstvu,
5. trije listi rokopisa z naslovom "Dnevnik do odhoda na Primorsko (od 10. 3. 1945) foto št. 085166, 085167, 085168, 085169, 085170, 085171,
6. prepis "Dnevnika" pod zap. št. 5 v 2 izvodih,
7. zapisnik o zaslišanju, sestavljen v političnih zaporih uprave policije v Ljubljani, dne 24. 4. 1945 – dr. Vito Kraigher – "Marjan" – "Bri-gita" – "Stanko", 8 strani – foto št. od 085152 do 085159,
8. dodatno zaslišanje o kočevskem procesu v političnem oddelku uprave policije v Ljubljani 22. 4. 1945 – Vito Kraigher, "major Stanko", 6 strani, foto št. od 085160 do 085165,
9. podatki ljubljanske policije o pripadnikih VOS oz. funkcionarjih v NOB od foto št. 085172 do 085177 (6 strani),
10. neizpolnjen formular o prijavi zasebnega orožja,
11. dodatno zaslišanje Vita Kraigherja "majorja Stanka", (2 strani) foto št. 085178 in 08517,
12. zabeležka s podatki v izvlečku o Vitu K.¹⁵

Popisu sledijo dokumenti z zaporednimi številkami 1, 2, 3, 4 in 5, dokument št. 6, ki naj bi

bil prepis dnevnika, pa je ohranjen le kot pretrgan ostanek polovice enega prepisa v polovici strani formata A4. Dokumenta št. 7 in 8 sta v celoti ohranjena, na zapisniku z dodatnega zaslišanja o kočevskem procesu je tudi podpis zasliševalca (nečitljiv) in Vita Kraigherja na straneh 5 in 6. Dokument št. 10 je v nemščini in je na koncu. Dokument št. 11 je v gradivu, a ni oštevilčen, zap. št. 11 pa ima oštevilčen dokument, ki je v popisu označen s številko 12.

V nadaljevanju navajam nekatere v popisu omenjene dokumente.

Dopis Mitje Ribičiča z dne 23. 3. 55: "Tovarišu predsedniku!¹⁶ V prilogi pošiljam material za Kraigherja Vita. V prvi mapi je zapisnik o njegovem zaslišanju in referat o mučenju v ljubljanskih zaporih, ki je bil napisan za Komisijo za ugotavljanje zločinov; v drugi mapi je material Šmajdovega arhiva¹⁷ iz katerega smo napravili izvleček tistih podatkov, ki se nanašajo na Vita Kraigherja.

Zapisnik zaslišanja se je nahajal v arhivu Uprave UDV in ga poznajo: tov. Šilih,¹⁸ Ribičič¹⁹ in Kulovčeva.²⁰ Splošno glede njegovega obnašanja pa je precej razširjeno. Mnogi naši operativci in referati to poznajo iz drugih materialov, zlasti pa to sklepajo iz dejstva, da se Vita K. po osvoboditvi ni populariziralo in ni bil imenovan za heroja, čeprav se je v tem smislu zbiralo podatke po liniji ZB. Tov. Švent,²¹ ki najbolje pozna materiale ljubljanske provale²² in zaslišanja politične policije je mišljenja, da je Vito K. priznaval tiste stvari, ki so bile jasne, da pa je v mnogih stvareh policijo dezinformiral (na primer ni povedal za Deda²³ – zveza z Rusijo), prav tako ni povedal za Vrečarja²⁴ in Gvardjančiča²⁵ in druge agente VOS-a v Ljubljani.

¹⁶ Boris Kraigher, od 1946 do 1953 minister za notranje zadeve LRS, nato predsednik IS LRS.

¹⁷ Dr. Albin Šmajd.

¹⁸ Niko Šilih, minister za notranje zadeve leta 1953.

¹⁹ Mitja Ribičič, minister za notranje zadeve 1954 do 1958.

²⁰ Vida Kulovec.

²¹ Bogdan Švent.

²² Vdor v ljubljansko organizacijo OF januarja 1945, pripisan izdaji Leopoldine Mekina; o tem so pisale zapornice v reviji *Borec*, št. 12, letnik XXXVIII, leta 1985; mag. Lojz Tršan, *OF v Ljubljani, Organiziranost v času italijanske okupacije 1941–1943*, str. 163 do 185 in v delu *Razbitje OF in partije v zadnjem obdobju nemške okupacije*, objavljeno v: *Viri*, št. 10, izdalo ADS leta 1996 ter Vera Hutar, *Žrtvovana; zamolčana resnica o Leopoldini Mekini, Dolenjska založba, Novo mesto 1998*. Prav tako je ljubljanska provala omenjena v moji knjigi *Ozna za Slovenijo*, str. 82 do 142, ki jo je izdal ARS 1999.

²³ Ded je bila oznaka za Kominternu, ki so ji pošiljali depeše v Moskvo; ohranjeni so v v ARS, Oddelek I.

²⁴ Anton Vrečar, zaposlen na ljubljanski politični policiji, informator VOS-a.

²⁵ Albin Gvardjančič, stražnik na ljubljanski policiji, vključen v OF.

¹⁴ France Popit.

¹⁵ Popis je datiran s 16. 12. 1975, vendar ni podpisan niti ožigosan. Pred zaključkom je pripis "Potrjujem prejem mape z gor-njo vsebino".

- 2 -

085179

za drugega ne vem.

9./ Ali je bil kočevski proces proti vaškim stražam in Mihajlovičevcem?

Odg. Proti obojim.

10./ Ali so bili med obsojenci streljani tudi zapeljanci, ki sino priznavali krivde?

Odg. Na kočevskem procesu ne, pač pa pozneje med nemško hajko.

11./ Ali veste, da so streljani umirali z vzkilom: Živela Jugoslavija?

Odg. Vem da so nekateri, zlasti oficirji umirali s tem vzklikom.

12./ Ali veste, katera je bila zadnja želja Marjana Strnišarja?

Odg. Njegova zadnja želja je bila, da bi bil streljan z jugoslovansko Mauserico. To mi je pravil komandant VOS bataljona "Albin", bivši varnostnik /likvidator/ v Ljubljani.

13./ Koliko je bilo streljanih ljudi izven kočevskega procesa?

Odg. Po moji sodbi 200, ne vštewši tiste, ki so bili ustreljeni dva dni po končani bitki na Turjaku v Vel. Laščah in tisti, ki so bili ustreljeni med nemško hajko pri Grčaricah.

14./ Zakaj javnosti še do danes ni bilo javljeno število teh justifikacij?

Odg. Objava teh podatkov se nikdar ni obravnavala v naših krogih.

15./ Zakaj so bili med nemško hajko ustreljeni ujetniki, kateri so bili že prej določeni za celo?

Odg. Ker/to zahtevajo pogoji partizanske borbe.

16./ Ali vam je znan odlok IČOF, naj se likvidirajo vsi ujetniki, ki so bili na prisilnem delu in ki ga je partizan Črtalič iz Zameškega pri Črnomlju sporočil tistim jetnikom, ki so na to pobegnili?

Odg. Ne, ker sem se takrat nahajal bolan v naši bolnici v Rogu.

17./ Zakaj ste s kamoflažo grobov v Jelendolu in Grčaricah hoteli prikriti justifikacije?

Odg. Da se prepreči event. manifestacije na grobovih žrtev.

18./ Kdo je streljal jetnike-in obsojence?

Odg. Člani VOS bataljona, ki so vsi partijci in jim je bila ta naloga poverjena, ker so politično najbolj zgrajeni in konspirativni.

Prebrano-prav:

Fred menoj: *V. Kraigher Vito*

Zapisnik zaslišanja dr. Vita Kraigherja na politični policiji v Ljubljani
pred izvršitvijo likvidacije na Turjaku.

Drege Jože!

26. III. 1945.

Strani, za katero se pravi (fotografije) Ti još
 me morda pošliti, ker ves čas, kar mis-
 ta, kajlamo in samo dostojno. Se tu dan
 počitke smo imeli v letovnici, pravi pa je
 že bil alarm in polno. Sedaj smo naš
 Vipava dolino, v neposredni bližini polke,
 kudega nam je mi, kjele vrnemo.
 Vlo je menda kajlamo fotografije. Večina
 ljudi je odšla v posamezne okrajje, tako
 da smo odšli vidnevali me g ljudi; ki
 jim pacilujim jez. Vse ostalo odlože v
 okrajje. To je bila zelo potrebna operacija,
 ker je bil tuk. aparat je silna zbirateljski-
 ziven in odložen vse terena. Sedaj se
 bo čimel spet prila pletati pomnožen
 z ljudmi, ki se pridi z B. H. in tu so
 tudi računane odšli na terena.

Ker prava je odlože, zolpučujim.

Pravni se tovanje!

Pravni Vito

Vito Kraigher

Po podatkih tov. Zdenke²⁶ in Ivota²⁷ se je najboljše obnašala Neda Gerziničeva²⁸ in Kante.²⁹ Tiste, ki so se slabo obnašali smo imeli v preiskavi (Erceg,³⁰ Škodlarjeva,³¹ Maro Kraljevo pa smo zaslišali)."

Z zaporedno številko 11 (v popisu pa 12!) je označen dokument: Zabeležka s podatki o Vitu K. Prva navedba je prepis rokopisnega dokumenta, navedenega z zap. št. 4: "Vito K. stanuje Žitkova 14, "Vila Vlasta" v Rožni dolini – vsaj stanoval je tam. Ima dva brata : Bojana in Sergeja. Uroš in Dušan pa sta Vitova bratranca. Milan".

Naslednja navedba: "Zdravnik Kraigher in sinovi (5 po številu), Trnovski pristan 14 (na dvorišču) so vsi hudi aktivisti. Glavno zvezo s Kidričem drži Vito Kraigher (partizanska legitimacija 501) – šef obaveštajne službe. Sentjura Lidija – omožena Kraigher, psevd Julka – nevarna aktivistka, vodi akcijo za odkritje Mihajlovičeve skupine."

Sledi že citirana navedba iz "Slovenskega domobranca" o zajetju Vita Kraigherja.

Naslednja navedba pa razkriva, kdo je Kraigherja zasliševal: "Mihelič dr. Jože, diplomirani pravnik, stanujoč v Ljubljani, rojen cca 17. leta. Na oddelek je prišel poleti 1944 in bil nameščen kot referent v rajonu Center I. Znano je, da je bil izmed glavnih zasliševalcev koncem leta 1944

odkritega okrožja OF za Ljubljano. On je tudi zasliševal dr. Vita Kraigherja ter skušal prijeti njegovo 4-letno hčerko, da bi potom nje izsilil kake izjave iz dr. Kraigherja. Napravil je vtis zagrizenega klerikalca.

Referat za rajon Center I. Tu je bil najprej referent komisar dr. Krivec Jože. Sem so bili dodeljeni še naslednji agenti: Petek Ljubo, Dolinar Jože, Pestotnik Slavko, Rigler Dušan. Dolinar je bil tu od maja 1944, ko je bil premeščen na ekspoziuro Velike Lašče. Kratek čas začetkom (1943) je bil tu tudi Pirnat Marjan, pa je kmalu pobegnil v Švico, pomladi leta 1944. Koncem poletja 1944 je bil tu tudi kratek čas Vuga Zvonimir, ki je bil prestavljen na ta oddelek od stražniškega zbora. Takrat je prišel sem tudi agent Zakrajšek, ki je bil spomladi 1945 prestavljen na neko ekspoziuro na Primorskem, baje v Cerknico. Dokler je bil referent dr. Krivec, je bilo odkrito nekaj kvartov. Večkrat se je videlo v tem referatu kake zaplenjene brošure, letake, slike in razno literaturo, ki so jo med drugim našli enkrat pomladi 1944 nekje v Kolodvorski ulici v Ljubljani. Ko je Krivec poleti 1944 postal Lohov namestnik, je postal referent Petek Ljubo. On je bil pred tem najbolj agilen agent v vsem referatu. Ko je postal referent, je kmalu odkril OF, rajonski odbor center I. Petek je tudi verjetno začetkom 1944 odkril organizacijo bančnih uslužbencev, ter zasliševal blagajnika za okrožje Kneza (tiskar narja iz Kamnika). Koncem jeseni je prišel za referenta komisar dr. Mihelič Jože (Franc). Slednji je sodeloval pri zasliševanjih koncem leta 1944 odkritega okrožnega odbora OF in rajonskega komiteja (ali okrožnega komiteja KP). Sodeloval je tudi pri zasliševanjih pokojnega Kraigher Vita. Petek je bil takrat, ko je prišel za referenta komisar dr. Mihelič premeščen za referenta v referat Center b.

Znani črnorek je bil tudi policijski poročnik Hlebec v Ljubljani, ki je s svojim likvidatorskim vodom dal odpeljati iz ljubljanskih zaporov tik pred osvoboditvijo 16 vidnih aktivistov OF iz Ljubljane, med njimi major Kraigher."

Nedatiran in nepodpisan list se končuje s podatkom "11. 4. Živ (4) in P: 1. Ovra: Oris plus Vito Kraigher (žena ing.).³²

V zvezi z zapisniki o zaslišanjih, sestavljenimi v političnih zaporih uprave policije v Ljubljani, sta obe dodatni zaslišanja v zvezi s ko-

²⁶ Zdenka Kidrič.

²⁷ Ivo Svetina.

²⁸ Nedi Gerzinič je posvečena že omenjena številka Borca. Naslov je *Prispevki k življenjepisu Nede Gerzinič. V spomin ljubljanskim aktivistom Osvobodilne fronte in komunistične partije, ubitim pred štiridesetimi leti na Turjaku.*

²⁹ Dr. Vladimir Kante, šef ljubljanske politične policije, informator VOS, obešen februarja 1945 v ljubljanskih zaporih. Svoje spomine nanj je napisala Danica Lovrečič v reviji *Borec*, št. 4, 5 in 6 leta 1991 ter "Iskanje resnice o dr. Kantetu", *Borec*, št. 11, letnik 1988, str. 1021 do 1096.

³⁰ Ivan Erceg, katerega zapisnik in zaslišanje je bilo po mnenju nekaterih podlaga za vdor v ljubljansko OF.

³¹ Nina Škodlar, obsojena po vojni skupaj z možem Cirilom Škodlarjem; proces je bil razveljavljen 1992.

³² Po Ribičičevi navedbi gre torej za izpise iz Šmajdovega dnevnika, ki so dovolj natančni, kar zadeva ljubljansko politično policijo in vlogo, ki sta jo imela dr. Jože Mihelič in poročnik Hlebec v usodi dr. Vita Kraigherja. Zadnja navedba pa je nepravilno transkribirana, saj gre za Onisa in ne Orisa, italijanskega generala, pri katerem je žena dr. Baltiča Meri, ki je bila njegova intimna prijateljica, iskala informacije o zaprtih in z njimi seznanjala VOS oz. Vita Kraigherja, ki je opravljal vojaške obveščevalne naloge v VOS-u.

čevskim procesom datirani z 22. 4. 1945. Obe sta tudi podpisani – prvo sta podpisala tudi zaslisevalec Mihelič in zaslišanec, obsežnejši zapisnik, z naslovom Kraigher dr. Vito "Marjan" – "Brigita" – "Stanko", datiran 24. 4. 1945, ni podpisan.

Posebno podmapo z oznako 302–2/ za predstavlja gradivo, ki je bilo sestavni del gradiva Zgodovinskega arhiva RSNZ, ki je s to oznako označeval zbrane življenjepise članov Narodne zaščite, VOS-a in OZNE, ki so padli pri opravljanju dolžnosti in so jih prvič zbirali po nalogu Zveznega sekretariata za notranje zadeve za objavo v zborniku "Padli – nepremagani", ki je izšel ob dvajseti obletnici ustanovitve OZNE maja 1964. Mnoge življenjepise so zbirali še kasneje, vsi pa tudi niso bili objavljeni. Na mapi je list s pripisom: "Lovro Kuhar in ostali – po nalogu L. Šentjura hranjeno v zgod. arhivu (izročila M. Ševerkar). V dopisu je Janez Zemljarič, namestnik republiškega sekretarja, pisal Francetu Popitu, predsedniku CK ZKS, 14. 1. 1976: "Naknadno smo dobili v arhivu VOS še novo dokumentacijo o Vitu Kraigherju, ki vam jo posredujemo. Našli smo tudi gradivo za Ivana Regenta, Prežihovega Voranca in Dušana Kermaunerja, ki ga bomo dostavili naknadno."

Popis gradiva iz mape Vita Kraigherja ne ustreza več vsebini mape, zato ga ne navajam. Vsebovala pa je poleg slik sekundarno gradivo o Vitu Kraigherju. Ohranjen je tudi del zaslišanja, ki je bil očitno podlaga za pisanje zaključnega poročila na upravi policije, v katerem navaja Kraigherjeve izjave v tretji osebi in je očitno bilo pridobljeno med mučenjem na zaslišanjih. Nanaša se na sestavo VOS in VDV, radijske zveze, telefonske zveze, zaledno vojsko, Kominterno, vojaške zamenjave in Kraigherjevo mnenje o

Srbih in domobrancih. Tako je o Kraigherjevem mnenju o Srbih in domobrancih zapisano: "Trdi, da so mu sicer obojni sovražniki, vendar ljubši domobranci, ki imajo za svoj protikomunistični boj vsaj neko podlago, ki je njihova katoliška miselnost, po kateri je komunizem zlo. Srbi pa niti tega nimajo, zato so čisto navadni okupatorjevi hlapci."

Za konec pa še njegove navedbe o Kominterni: "Po njegovem mnenju je bila Kominterneta dejansko razpuščena. Vzroki razpusta so:

1. Zunanjepolitična konstelacija je danes taka, da so Rusi in Angleži pač vojaški zavezniki. Do razpusta Kominterne je vse komunistične stranke po svetu vodila Kominterneta. To pa Angležem nikakor ni bilo všeč, kajti čutili so preveliko moč Kominterne na političnem polju. Bilo je radi tega tudi nekaj sporov. Stalin je uvidel, da bi to utegnilo pripeljati še do večjih sporov, kar pa zaradi začasnega zavezništva ne bi bilo oportuno. Zato je bila Kominterneta razpuščena.

2. Poleg tega so se posamezne, zlasti pa KPJ, pokazale dovolj močne, da same izvedejo socialno in politično revolucijo v svojih državah, brez posebnih direktiv Kominterne.

3. Borba KP je v posameznih državah dobila povsem nacionalen značaj, dočim je Kominterneta zasledovala nek internacionalizem in je bila zato ovira nacionalnim težnjam narodov. Tudi iz tega razloga je morala biti razpuščena.

Na vprašanje, ali kljub razpustu Kominterne še dobiva KP direktive iz Moskve, ne da odgovora. Trdi pa, da bo nujna ustanovitev nove Kominterne, in to po končani vojski; je skoraj neizbežna nova razredna borba, ki pa mora biti nujno vodena po enotnih direktivah."

*Semeniški portal. Foto Smerke Marjan, 1982.
(Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka, POZ II/G7)*

O delu arhivov in zborovanjih

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Radenci, 6.–8. april 2005

Posvetovanje je tudi v letu 2005 ostalo zvesto dolgoletni tradiciji, ki temelji na iskanju rešitev in spoznavanju novosti s področja klasičnega in vse bolj tudi elektronskega arhiviranja. Ohranili smo vsebinske sklope, ki obravnavajo bistvena vprašanja sodobne arhivske teorije in prakse:

1. vsebinski problemi klasičnega arhiviranja pri ustvarjalcih in v arhivih;
2. tehnični problemi klasičnega arhiviranja pri ustvarjalcih in v arhivih;
3. problemi arhiviranja novih nosilcev informacij s poudarkom na informatiki v arhivih in arhivskih službah;
4. aktualne novosti v arhivistiki in arhivski službi doma in v tujini;
5. povezovanje med arhivi, muzeji, knjižnicami.

Aktualne razmere in razvoj informacijskega sistema ter informacijske tehnologije zahtevajo sprejetje novega zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. Zaradi pomembnosti in zahtevnosti vsebine zakona za usodo celotne slovenske arhivske teorije in prakse smo se letos okrepili ne le organizacijsko, temveč tudi vsebinsko. Skupaj z Arhivom Republike Slovenije smo povabili v Radence tudi predstavnike Evropskega združenja arhivov (DLM forum), ustvarjalce arhivskega gradiva in izdelovalce tehnološke opreme, ki se ukvarjajo s hrambo oziroma življenjskim ciklom elektronskega gradiva. Strokovnjaki DLM foruma so nas seznanili o izkušnjah pri elektronskem arhiviranju, ki jih imajo in jih s pridom uporabljajo na Danskem, Norveškem, Švedskem, Nizozemskem, v Veliki Britaniji, Nemčiji in drugod. Posvetovanje je bilo usmerjeno na številna odprta vprašanja in dileme arhivske službe. Posamezni prispevki so se dotaknili določenih problemskih sklopov, zato je publikacija z enakim naslovom še posebej dobrodošla.

Posvetovanje je pokazalo, da se zavedamo pomembnosti nakazanih zakonskih rešitev za hrambo informacij, ki bodo podlaga za preučevanje sodobne zgodovine. Sprejetje novega zakona pomeni za arhive izvajanje novih nalog pri varstvu dokumentarnega gradiva, odpira pa probleme, ki terjajo ustrezne rešitve in natančne odgovore.

Informacijska in tehnološka usmeritev sodobne slovenske družbe zahteva ustrezne konkretne strokovne dejavnosti slovenske javne arhivske službe v seg-

mentu ohranjanja in varovanja arhivskega gradiva v digitalni obliki za daljše obdobje. Znano je, da doseданje razmeroma omejene konkretne arhivske strokovne izkušnje, predvsem pa obsežna strokovnoteoretična bibliografija s tega področja, kažejo, da slovenski arhivisti do sedaj nismo bili ravnodušni do tega problema. Vprašanje pa je, kaj je v tem razvijajočem se segmentu tako pomembnega, da je potrebno arhivirati. Zajeti in organizirani podatki, načini obdelave, uporabniško okolje, morda sistemsko okolje ali v določenih okoliščinah tudi elementi strojne opreme? Vprašanj je veliko, odgovorov pa vsaj toliko ali še več.

Po vsej verjetnosti je sedaj pravi čas, da na tem področju naredimo korak dalje. S pripravljeno sistemsko oblikovanostjo pravnih norm postavljamo ustrezne okvire, ki določajo postopke in načine arhivskega strokovnega dela na področju elektronskega arhiviranja. Te smo naslonili na priporočila Moreqa, kar daje temeljna zagotovila o pravilnosti naše strokovne usmeritve. Vendar je v tem kontekstu potrebno opozoriti na spoznanje, da opravljeno delo še ne predstavlja vseh strokovnih osnov, ki so lahko osnova za pripravo elektronskih arhivov. Mnogi arhivski strokovni delavci opozarjajo, da bo na tem področju potrebno še mnogo storiti, preden bomo lahko resnično dobili javni elektronski arhiv.

Prvi problem, ki se pojavlja in ga po dosedanjem razumevanju te problematike pogosto preveč poenostavljamo, je enačenje pojmov "varovanje in ohranjanje dokumentarnega gradiva" in "arhiviranje arhivskega gradiva". Res je, da poznamo različne modele življenjskega cikla dokumenta, vendar status "arhivsko" in status "dokumentarno" predstavlja veliko več kot določeno značilnost v okviru posameznega modela življenjskega cikla dokumentov. Menim, da je v tem pogledu potrebno jasno postaviti dokumentacijsko stroko ob bok arhivski, ne pa favorizirati ene na račun druge.

Drugi problem, ki je v vsebinskem smislu tesno povezan s prvim, pa izhaja iz že sprejetih smernic, da je potrebno z arhivskim gradivom v elektronskem okolju ravnati popolnoma enako kot z dokumentarnim pri opremljanju z elementi, ki zagotavljajo verodostojnost. Morda smo na tem področju rešitve problema nekoliko preveč poenostavili. Problem je veliko širši in zahteva potreben družbeni konsenz, ki bo temeljil na razlikovanju zahtev po opremljanju elektronskih dokumentov za potrebe poslovanja od zahtev po opremljanju za potrebe arhiviranja.

Znano je, da količina elektronskih dokumentov na eni strani in relativna dostopnost medijev spodbujata

mnoge arhivske strokovne delavce k razmišljanju o smotnosti vrednotenja in izločanja dokumentov v elektronski obliki sploh. Tisti del strokovne javnosti, ki tovrstno gledanje odklanja, pa se upravičeno sprašuje, ali je obstoječi negativni princip, ki ga imamo vpeljanega za klasično arhivsko gradivo s teoretičnega, predvsem pa s praktičnega stališča, ustrezen tudi za elektronska okolja. Obstajajo pa tudi mnenja, da bi bilo potrebno uveljaviti oba principa tako, da bi v ustreznih normativnih aktih določili pogoje in kriterije, na podlagi katerih bi upoštevali ta ali oni princip izločanja nepotrebne dokumentarne gradiva, elektronskih dodatkov ali celo delov podatkovnih struktur.

Po analogiji s klasičnim arhivskim gradivom se nam ob konkretnih strokovnih obdelavah elektronskega arhivskega gradiva pojavijo nova vprašanja, ki so lahko na videz zelo nepomembna, morda obrobna, a vplivajo na naše strokovno delo. Eno takih je na primer določanje razmerij med nivoji popisov klasičnih in elektronskih oblik arhivskega gradiva, predvsem tistih, ki so produkt elektronskih podatkovnih zbirk.

Drugo, strokovno veliko zahtevnejše vprašanje pa je povezano z oblikami tistih dokumentov, ki se pojavljajo v oblikah, ki so s stališča predstavitve neposredno odvisne od strojne oziroma programske opreme. Strokovne prakse ni, rešitev, ki se kažejo, pa je kar nekaj, toda vprašanje je, katera je dolgoročno ustrežnejša. Izguba tovrstnih informacij bo očitno predstavljal tudi popolno izgubo vsebin teh informacij.

V slovenski arhivski teoriji in praksi je že pred časom postalo popolnoma jasno, da za zapisovanje elektronskih dokumentov potrebujemo medije in okolja, ki so dolgoročno zelo dinamična. Njihova življenjska doba je v primerjavi z razmeroma stabilnimi klasičnimi mediji sila kratka. To pa zahteva od skrbnikov tovrstnih dokumentov uporabo popolnoma novih metod dela, ki se precej razlikujejo od tistih pri klasičnem arhivskem gradivu. Poenostavljeno bi lahko rekli, da je potrebno metode pasivnega arhiviranja zamenjati z metodami aktivnega arhiviranja. V obstoječe procese arhivskega strokovnega dela bo tako potrebno kmalu vpeljati nove, vse skupaj pa ustrezno ovrednotiti tako s stališča človeških virov kot tudi finančnega pokrivanja novih zahtev.

Omejevanje človeških virov bo zahtevalo iskanje racionalnih oblik zajemanja podatkov. Znano je, da tehnološke rešitve pri varovanju in ohranjanju dokumentov v elektronski obliki omogočajo uvedbo določenih informativnih pomagal, ki bi jih lahko poimenovali kot eklektrično. Mogoče se kakšna rešitev naših problemov kaže s tem? Še vedno ostajajo odprta vprašanja uvedbe kontekstualnega okolja za potrebe razumevanja arhiviranih vsebin dokumentov v elektronski obliki. Na tem področju bodo lahko napravili korak naprej samo ustrezno izobraženi in motivirani strokovnjaki. Že danes pa lahko ugotovljamo, da je sedanji sistem izobraževanja strokovnih arhivskih delavcev premalo usmerjen v specializacijo profilov, ki so potrebni za obvladovanje elektronskih oblik dokumentov v arhivskih okoljih. Tudi na teh področjih bo potrebno iskati rešitve z boljšimi rezultati.

Na posvetovanju se je pokazalo, da je strokovnih vprašanj in dilem, ki so povezane z elektronskim arhiviranjem, zelo veliko. Ob vsem tem pa ne smemo pozabiti še na spekter problemov, ki so povezani s klasičnim arhivskim gradivom, splošnim univerzalnim dostopom do podatkov v arhivih in še bi lahko naštevali.

Zato smo konec posvetovanja strnili v skupinske usmeritve, ki bodo dobrodošle za naše nadaljnje delo:

1. ob pripravah na sprejetje novega zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva si bodo slovenski arhivski delavci tudi v prihodnje prizadevali uresničevati potrebne pravno-organizacijske in tehnične rešitve na podlagi lastnih in tujih arhivskih strokovnih izkušenj. To je nujno za ustrezno arhiviranje oz. dolgotrajno hrambo gradiva, ki je nastalo v digitalnem okolju. S tem bomo izpolnili zahteve in pričakovanja, ki jih pred nas postavlja sodobna družba (*strateška usmeritev*);
2. ugotovljamo, da je treba zaradi dokumentov v elektronski obliki začeti preverjati osnovne strateške usmeritve v arhivskih strokovnih dejavnostih pri valoriziranih ustvarjalcih arhivskega gradiva. Tako menimo, da je potrebno v čim krajšem času začeti pripravljati izhodišča in osnutke oziroma predloge za oblikovanje potrebnih podzakonskih aktov, uredb, priporočil in standardov (*usmeritev na področju regulative*);
3. javna arhivska služba naj se v okviru arhivskih strokovnih nalog, ki so predvidene in v predlogu zakona niso sporne, še pred sprejetjem toliko strokovno organizira, da bo sposobna ustrezno strokovno reagirati na probleme, ki bodo nastajali na podlagi uresničevanja zakonskih določil (*usmeritev v stroki*);
4. glede na to, da prihajajoča arhivska zakonodaja predvideva močnejši vpliv javne arhivske službe, predlagamo neformalno uvedbo oddelka ali delovne skupine, ki bi začela operativne dejavnosti v elektronskem arhiviranju (*usmeritev v operativni*);
5. Zaradi potreb po vedno večjem operativnem strokovnem znanju tako delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom, kot tudi arhivskih strokovnih delavcev, si je potrebno prizadevati za prenose najnovejših tehnološko-tehničnih in organizacijsko-strokovnih znanj iz raziskovalno-razvojnih v arhivska strokovna okolja. Posebno pozornost bo potrebno posvečati upravljanju človeških virov pri obravnavanju arhivskega in dokumentarnega gradiva (*usmeritve na področju transfera znanj*);
6. pri reševanju v praksi nastalih strokovnih vprašanj je potrebno iskati strokovna zavezništva pri sorodnih ali z dokumentacijo povezanih področjih, kot so bibliotekarstvo, dokumentalistika, informatika, informacijska tehnologija, standardizacija itd. (*usmeritev v interdisciplinarnost*);
7. slovenski arhivi se bodo v prihodnje še dejavneje vključili v različne oblike mednarodnega sodelovanja. Na področju dolgotrajne hrambe e-gradiva bodo to uresničevali v okviru DLM-foruma za izmenjavo izkušenj ter sodelovali pri oblikovanju

mednarodnih priporočil, dogovorov in standardov (*usmeritve pri oblikovanju vzpostavljanja zavezništev*);

8. ob aktivnostih, ki so vezane na vzpostavitev javnega e-arhiva, je potrebno nadaljevati sistematično reševanje odprtih arhivskih strokovnih problemov "klasičnega" arhiviranja. Posebno pozornost je potrebno posvetiti problemom materialnega varstva, strokovne obdelave in dostopom do njihovih vsebin.

Slavica Tovšak

Arhiviranje e-zapisov v treh skandinavskih državah (Poročilo o obisku delegacije slovenskih javnih arhivov)

V dneh od 16. do 25. februarja 2005 je delegacija slovenskih javnih arhivov v sestavi dr. Miroslav Novak (Pokrajinski arhiv Maribor), Vesna Gotovina in Jože Škofljanec (oba Arhiv Republike Slovenije) na pobudo takratnega direktorja Arhiva Republike Slovenije dr. Dragana Matića obiskala državne arhive kraljevin Švedske, Danske in Norveške. Namen obiska je bil spoznati prakso arhiviranja e-zapisov v teh treh državah na kraju samem. Obisk je potekal v okviru priprav na letošnje mednarodno posvetovanje Radenci 2005 in ob razpravah povezanih z oblikovanjem dopolnil predloga zakona, ki bo urejal e-poslovanje in arhiviranje e-zapisov.

Delegacija si je v okviru priprav na obisk v Skandinaviji kot cilj določila spoznati:

- organizacijsko strukturo arhivske javne službe v posameznih državah in vpetost služb, povezanih z arhiviranjem e-zapisov v to strukturo;
- izobrazbeno strukturo ter izobraževanje zaposlenih v omenjenih službah;
- zakonske in druge pravne okvire delovanje služb, povezanih z arhiviranjem e-zapisov;
- načine sodelovanja arhivov z ustvarjalci arhivskega gradiva v obliki e-zapisov in njihov morebitni nadzor le-teh, vključno z morebitnim obiskom pri katerem od ustvarjalcev;
- postopke, metode in načine prevzemanja e-zapisov v arhiv ter njihove dolgodobne hrambe ob upoštevanju potreb po zagotavljanju istovetnosti, verodostojnosti in dostopnosti.

V skladu s temi cilji so odgovorni v vsakem državnem arhivu tudi pripravili program. Obisk v vsakem državnem arhivu je trajal dva delovna dneva.

Uvodoma velja opozoriti, da obstajajo med arhivskimi praksami v izbranih treh državah pomembne razlike, ki izhajajo predvsem iz razvoja pisarniškega poslovanja, zakonodajnopравnih ureditev ter načinov financiranja, imajo pa tudi veliko skupnih značilnosti. Nekatere med njimi so blizu tudi razmeram v Sloveniji.

V vseh treh skandinavskih državah imajo posebne

arhivske zakone, preostale predpise pa izdajajo vlade, pristojna ministrstva in direktor državnega arhiva. Ta ima pravico izdajati predpise, katerih izvajanje je obvezno za celotno javno upravo, vključno z drugimi javnimi arhivi. Za slednje velja to tudi, kadar mu ti niso neposredno podrejeni, kakor je to primer v Norveški. Tam so zaradi velikih geografskih razdalj regionalni arhivi v veliki meri avtonomni. Del javne arhivske službe opredeljujejo tudi drugi zakoni, kot npr. zakona o e-podpisu in dostopu do informacij na Švedskem.

Po velikosti oz. številu zaposlenih so vsi trije nacionalni arhivi primerljivi z Arhivom Republike Slovenije, saj štejejo brez zaposlenih v organizacijskih enotah, zadolženih za spremljanje, upravljanje in arhiviranje e-zapisov, od 85 do 100 uslužbencev. Skupen nam je tudi prevzem prvih strojno berljivih zapisov v sedemdesetih letih 20. stol. Vendar pa so v vseh treh skandinavskih državah pozorneje spremljali uvajanje sodobnih tehnologij v pisarniško poslovanje.

Ob koncu osemdesetih let, posebno pa v devetdesetih, so prilagajali svojo organizacijsko strukturo novim potrebam. Nastali so posebni pododdelki, oddelki in celo sektorji, namenjeni skrbi za nove vrste zapisov, v katerih so zaposlovali tako arhiviste, katerih osnovna strokovna izobrazba je bila zaključen študij zgodovine, kakor tudi strokovnjake z znanji s področja informacijskih tehnologij. Vsem trem državnim arhivom je skupna tudi organizacijska ločitev služb, ki so skrbele za lokalno informacijsko infrastrukturo (delovanje računalnikov in mreže v arhivu, instalacija programov ipd.), od služb, ki so bdele nad življenjskim ciklom gradiva v e-obliki. Povsod so zaposlili dva ali tri nove uslužbence. V tri do pet letnih ciklih pa sta se število in obseg nalog povečevala za toliko, da se je število zaposlenih povečevalo za dvakrat. V Danskem državnem arhivu, ki je po številu zaposlenih najbližje Arhivu Republike Slovenije, je tako v dveh pododdelkih oddelka za zunanjo službo in valorizacijo zaposlenih 19 uslužbencev. V pododdelku, ki se ukvarja z valorizacijo e-dokumentov, dela 12 zaposlenih (dva informatika in deset zgodovinarjev), v pododdelku za IT metode pa je sedem zaposlenih, v naslednjih mesecih pa bodo zaradi potreb konverzije zapisov iz enega medija na drugega zaposlili še tri nove uslužbence.

V državnih arhivih Švedske, Danske in Norveške je različna notranja organiziranost. V Švedskem državnem arhivu imajo tako zunanjo službo popolnoma ločeno od popisovanja. Sorodno organiziranost imajo tudi v Danskem državnem arhivu. V Norveškem državnem arhivu imajo oddelek, ki skrbi tako za zunanjo službo kakor tudi za popisovanje. Sprva so bili zaposleni strokovnjaki z znanjem informatike, katerih naloga je preverjanje zapisov pred in ob prevzemu v arhiv, v organizacijskih enotah zunanje službe, vendar so se ob povečanju števila prevzemov e-zapisov organizirali v svoje organizacijske enote. Opozoriti je potrebno, da v vseh treh deželah obiske pri ustvarjalcih, kadar gre za e-poslovanje, izvajata dva uslužbenca arhiva: specialist za pisarniško poslovanje, in specialist z znanji s področja informatike.

Kar zadeva zunanje službe ima švedska ureditev večjo posebnost. Arhivisti imajo vlogo inšpektorjev, ki nadzirajo poslovanje ustvarjalcev. Tako sta za posameznega ustvarjalca zadolžena dva arhivista, eden opravlja naloge svetovalca in drugi naloge inšpektorja. Da bi preprečili pomanjkljivosti, se menjajo inšpektorji pri posameznem ustvarjalcu vsaka tri leta. Vsi inšpekcijski zapisniki se objavijo na spletni strani arhiva, kar je po pomenu primerljivo z objavami revizijskih poročil računskega sodišča v Sloveniji.

Švedska posebnost je tudi zaračunavanje storitev arhiva ustvarjalcem. Tako morajo ustvarjalci stroške za prevzem, skladiščenje ipd. državnemu arhivu plačevati. V ta namen dobijo del sredstev v proračunu, ki pa so omejena in zadoščajo le za skrbno ravnanje z gradivom.

V vseh treh državah skrbijo za nenehno izobraževanje zaposlenih v arhivih. Večina zaposlenih, tudi med tistimi, ki se posvečajo e-zapisom, ima klasično arhivsko izobrazbo, tretjina je specialistov informatikov, v vseh arhivih pa skušajo povečati tudi odstotek zaposlenih pravnikov. Glede na strukturo so za vse zaposlene v oddelkih, povezanih s hrambo e-zapisov, potrebna dodatna znanja tako s področja informatike, kakor arhivistike. V Švedskem državnem arhivu tako denar od izobraževanj delavcev ustvarjalcev, ki jih prirejajo v arhivih, usmerjajo v sicer draga izobraževanja lastnih strokovnjakov. Pri tem tesno sodelujejo z univerzo. Posebno skrb izobraževanju uslužbencev ustvarjalcev posvečajo na Norveškem, tam prirejajo zanje poseben pettedenski tečaj. Tako imajo tak tečaj opravljeni vsi zaposleni v glavni pisarni tamkajšnjega ministrstva za zdravje, ki ga je obiskala slovenska delegacija. Posebno težavo predstavlja menjava kadrov, saj so v vseh državnih upravah arhivisti cenjeni kot poznavalci in jih pogosto vabijo na bolj plačana delovna mesta. Pri tem pa skandinavski kolegi opozarjajo, da se znanje, ki ga arhivisti odnesejo iz arhiva, ostane v stroki in pripomore h kakovostnejšem delovanju uprave.

Količina e-zapisov, ki jih hrani vsak skandinavski državni arhiv, ne presega nekaj TB. Pri tem pa je potrebno opozoriti, da je velikost odvisna od vrste zapisa. Slikovni zapisi skeniranih dokumentov zasedajo precej več pomnilniških zmogljivosti kot zapisi, ki opisujejo vsebinske in kontekstualne povezave skeniranih dokumentov in omogočajo njihovo uporabo. Kakovostni presežek, ki ga v primerjavi z razmerami v slovenskih in številnih drugih evropskih arhivih, predstavlja stanje e-zapisov v Skandinaviji, pa je razlika v berljivosti in dostopnosti teh zapisov. V vseh treh državah, še posebno pa na Švedskem, kjer ima javnost zagotovljen dostop do vseh informacij že od 18. stol., je osnovna zahteva, da arhivska javna služba omogoči dostopnost gradiva ne glede na vrsto zapisa.

Velika vloga in hkrati moč arhivov v družbi temelji na izpolnjevanju zahteve po zagotavljanju dostopnosti do informacij tudi po prevzemu gradiva v arhive. V vseh treh državah je arhivom zaupan nadzor nad poslovanjem javne uprave oz. nosilcev javnih pooblastil. Ta je posebno pozoren na izločanje in uničenje

gradiva. Pomembno pa je opozoriti, da v nasprotju s Slovenijo, uporabljajo negativno vrednotenje, zato ima vse dokumentarno gradivo status arhivskega, dokler pristojni arhiv ne dovoli izločitve dela gradiva.

Po urejenosti in stopnji informacijske podpore pisarniško poslovanje v slovenski javni upravi v primerjavi s tistim v treh skandinavskih državah ne zaostaja veliko oziroma sploh ne zaostaja. To velja še posebno za razmere na Švedskem. V večini primerov uporablja uprava v komunikaciji z državljani še vedno klasične nosilce in oblike zapisov (dokumenti na papirju), v notranjem poslovanju pa vse bolj prevladujejo e-zapisi. Vhodne dokumente v klasični obliki skenirajo, nato pa jih v nadaljnjih postopkih uporabljajo v digitalni obliki. Večina sistemov je tako do neke mere hibridnih. Pomembno pa je, da so skoraj vse evidence v e-obliki.

V vseh treh državah izdajajo dovoljenja za vse spremembe v načinu pisarniškega poslovanja pristojni arhivi. Organi javne uprave oz. njihovi ponudniki informacijskih storitev ali opreme so tako dolžni pristojnemu arhivu pred uvedbo sprememb izročiti natančno dokumentacijo, v kateri so pojasnjena vsa dejstva, ki bi lahko vplivala na dolgodobno hrambo, dostopnost, uporabo ali verodostojnost e-zapisov.

Arhivi v obiskanih državah različno izvajajo nadzor nad e-poslovanjem. Na Švedskem so ključni inšpekcijski pregledi in pogoste ankete. Slednje so izjemno pomembne tudi na Danskem. Temelj pisarniškega poslovanja na Norveškem pa je tamkajšnji nacionalni standard za pisarniško poslovanje Noark. Za razliko od priporočil MoReq, ki predstavljajo neke vrste nadnacionalni skupni imenovalec, pa Noark (bil je ena od podlag pri oblikovanju MoReq) z natančnejšimi zahtevami omogoča preverjanje skladnosti delovanja sistemov za elektronsko pisarniško poslovanje (elektronski sistemi za upravljanje z dokumenti – ESUD) z Noark. Ob obisku na Norveškem je imela tamkajšnja javna uprava na voljo kar 12 različnih programskih rešitev sedmih ponudnikov, ki so bile skladne z zadnjo veljavno različico standarda Noark. Prevzemanje arhivskega gradiva v obliki e-zapisov je iz z Noark skladnimi ESUD preprosto in hitro. Ureditev pisarniškega poslovanja dopolnjujejo še pravilniki, ki jih sprejme direktor nacionalnega arhiva. Za e-poslovanje sta pomembna VIII. in IX., ki urejata prevzeme arhivskega gradiva in elektronsko razvrščanje zadev. Standard Noark deloma sprejemajo tudi na Danskem, saj sta sistema pisarniškega poslovanja zelo sorodna.

Postopek prevzemanja arhivskega gradiva v e-obliki pa je z izjemo prevzemov iz Noark kompatibilnih ESUD v vseh treh državah zelo podoben. Vse pomembne odločitve, povezane z njimi, so prepuščene direktorju državnega arhiva oz. državnemu arhivu. V vsaki državi so predpisani standardizirani formati za posamezne oblike zapisov, v katerih je dovoljeno oddajati arhivsko gradivo. Pred vsakim prevzemom pa so opravljeni testni prevzemi, ki pokažejo na morebitne napake. Arhivi imajo pravico zavrniti vsak prevzem, v kolikor bi se struktura ali oblika zapisov ne

skladala s tisto iz specifikacije, ki je obvezni del vsakega prevzema. Po uspešno opravljenem testnem prevzemu je dovoljeno opraviti dejanski prevzem, pri tem pa ponovno testirajo skladnost vseh zapisov z dokumentacijo. Priprave in izvedba prevzemov lahko tako trajajo tudi več mesecev. Največ dela imajo strokovnjaki s področja informatike pri ustvarjalcih, ki morajo zagotoviti skladnost zapisov z dokumentacijo.

V vseh treh državah pa ostajajo odprti problemi pri starejših, hierarhično organiziranih ESUD s pomanjkljivo dokumentacijo, pa tudi ESUD, ki imajo implementirane rešitve GIS, CAD in podobne.

Pomembno je opozoriti tudi na sicer globalni problem reševanja časovne omejenosti elektronskih podpisov. Tako na Norveškem kot na Danskem je prevzemanje zaradi e-podpisovanja kriptiranih dokumentov mogoče zgolj kot izjema. Pri tem mora ustvarjalec skleniti z arhivom posebno pogodbo in mu tudi izročiti algoritme, s katerimi je mogoče izvesti dekripcijo.

Čeprav arhivsko gradivo v e-obliki formalno prevzemajo po 25–30 letih od njegovega nastanka (skupaj z gradivom na papirju), pa je tako na Norveškem kot na Danskem uveljavljena praksa, da gradivo prej, vsakih 5 do največ 8 let, prevzemajo kot depozit. Dolžina intervala je odvisna od hitrosti zamenjave generacij programske opreme, posebno če bi ta zahtevala migracijo zapisov v sodobnejše formate. Status depozita pomeni, da ostaja pri ustvarjalcu lastništvo, kakor tudi obveznost zagotavljanja pravne veljave in dostopnosti. Arhiv hrani deponirano kopijo nedostopno za uporabo in skrbi le za tehnično ohranitev. V kolikor ni sprememb pri ustvarjalcu, se status depozita ob času, določenem za prevzem, samodejno spremeni v status prevzetega gradiva. Na Švedskem prevzemajo kopije arhivskega gradiva, zapisanega v e-obliki, prav tako po petih letih.

Posebna pozornost pa je v skandinavskih arhivih namenjena zagotavljanju istovetnosti zapisov. Podobno kot so pred stoletji zato hranili več kopij, to počno tudi danes. Vsak zapis hranijo v vsaj dveh kopijah in nihče nima možnosti dostopa do več kot ene. Navadno hranijo kopije tudi na različnih nosilcih. Sistemi varovanja v delih arhivskih stavb, v katerih obdelujejo in hranijo arhivske kopije, so na ravni bančnih trezorjev. Posebno natančen sistem nadzora kakovosti medijev in zapisov arhivskih kopij je bil delegaciji slovenskih arhivov predstavljen v Danskem državnem arhivu. Kot enega od nosilcev zapisov uporabljajo CD-R. Za shranjevanje arhivskih zapisov kupujejo le CD-R najvišjega razreda in pri priznanih dobaviteljih. Kljub temu preverjajo kakovost vzorčnih primerov vsake serije. To se je pokazalo kot nujen ukrep, saj so bile večkrat odkrite napake. Vsak CD-R dobi podatek o seriji izdelave, kar omogoča ponovno ob poznejšem odkritju napak pri posamezni seriji. Po zapisovanju s posebno programsko opremo preverijo kakovost zapisa. Zapis na CD-R je potrebno na novo zapisati vsakih pet let.

Zaradi aktualnosti vprašanja uporabe storitev zasebnih ponudnikov v slovenski javni upravi je de-

legacija v vseh treh državah skušala izvedeti kaj več o skandinavskih izkušnjah. Na Švedskem sta zasebni in javni sektor pri izvajanju storitev povsem ločena. Izjema so zasebna podjetja, ki oddajajo skladiščne prostore za arhivsko gradivo na klasičnih nosilcih (papirju), podobno je to najpogostejša uporaba zasebnih storitev tudi v drugih dveh državah. Tako je na Danskem uporaba storitev zasebnega sektorja sicer mogoča, je pa zelo redka. Zasebni sektor pa je izključen iz področja dostopa in varovanja osebnih podatkov, za to je pristojna izključno javna uprava. Na Norveškem je uporaba storitev zasebnega sektorja dovoljena, ko je potreben dostop do varovanih podatkov, pa veljajo za zaposlene iz zasebnega sektorja enaka pravila kot za javne uslužbenke, tudi varnostno preverjanje.

Obisk slovenskih arhivistov v treh skandinavskih arhivih je bil tudi plod sodelovanja Arhiva Republike Slovenije v DLM Forumu. Obisk in njegova okvirna vsebina sta bila namreč dogovorjena na sestanku foruma jeseni 2004 v Haagu, hkrati s povabilom nekaterim tujim strokovnjakom na posvetovanje Radenci 2005. Izmenjava izkušenj naj bi tako pripomogla k lažji in boljši pravni ureditvi dolgodobne hrambe in arhiviranja e-zapisov, ki se začneja s pripravo Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA), za tem pa tudi z njim povezanih podzakonskih aktov.

Jože Škofljanec, Vesna Gotovina, Miroslav Novak

XV. Mednarodni arhivski raziskovalni tabor Čikečka vas, Dolenci, Števanovci, Verica-Ritkarovci, Andovci od 27. junija do 2. julija 2005

Zadnji teden v mesecu juniju je v občinski dvorani občine Šalovci potekala slavnostna otvoritev že XV. Mednarodnega arhivskega raziskovalnega tabora, katerega sta letos organizirala Pokrajinski arhiv Maribor in Arhiv Železne županije iz Szombathelya. Soorganizatorji tabora so bili še Občina Šalovci, Občina Moravske Toplice, Zavod za kulturo madžarske narodnosti in Arhiv županije Zala iz Zalaegerszega.

Na svečani otvoritvi so spregovorili predstavniki vseh treh arhivov: Polde Mikec Avberšek, namestnik direktorice Pokrajinskega arhiva Maribor nam je zaželel predvsem uspešno delo na terenu, Miklós Melega, namestnik direktorja Arhiva Železne županije, je poudarjal znanstveno vrednost in rezultate tabora, Csaba Káli, namestnik direktorja Arhiva županije Zala, pa se je obrnil predvsem na devet mladih raziskovalcev iz Slovenije in Madžarske ter jih pozval, da se naj ob tem, ko gradivo na terenu zbirajo, veliko pogovarjajo predvsem s starejšim prebivalstvom, saj bodo le-ti pripovedovali tudi zgodbe iz svoje preteklosti, preko katerih bodo lahko spoznali usodo in zgodovino malega človeka, na podlagi katerih zgodov-

vinarji pišejo "veliko" svetovno zgodovino. Udeležence tabora so pozdravili tudi predstavniki obeh madžarskih županij, in sicer István Kutszegi iz Železne županije in Károly Sütő iz Županije Zala, László Göncz iz Zavoda za kulturo madžarske narodnosti ter oba župana, Aleksander Abraham iz Šalovcev in Franc Cipot iz Moravskih Toplic. Gospoda Abrahama je razveselilo dejstvo, da bo letos tabor potekal v naselju njegove občine (v Dolencih), saj je očitno tudi tako majhen kraj zanimiv za raziskovalce. Župan Moravskih Toplic pa je vse udeležence tabora in mentorje razveselil z vstopnicami v zdravilišče Terme 3000 v Moravskih Toplicah. Predajo kart je pospremil z besedami, da ime kraja Toplice ne bodo zvenele samo v naših ušesih, ampak da jih bomo dejansko tudi občutili. Po otvoritvi smo prisluhnili tudi zboru OŠ Šalovci ter solistu, ki je zapel prekmursko pesem Zrejšo je žito ter se nasmejali njihovemu skeču o družini, ki je na svojem domu ustanovila turistično kmetijo in sprejela prve goste iz Ljubljane.

Mentorji Ivan Fras in Gordana Šoavegeš Lipovšek iz Maribora, Zoltán Boros iz Szombathelya in Zoltán Paksy iz Zalaegerszega ter dvanajst dijakov smo se po kosilu odpravili v Čikečko vas. Ker je tabor tukaj potekal že drugič, prvič leta 2000, smo bili v velikih dvomih, če bo naše raziskovanje obrodilo sadove. Spomnili pa smo se besed Csabe Kálíja, namestnika direktorja Arhiva županije Zala, ki je ob otvoritvi poudaril, da nas naj v času tabora spremlja rek *Kdor išče, ta najde*. Imel je prav, kajti pozno popoldan, ko smo se vračali, smo imeli polno arhivsko škatlo raznovrstnega gradiva.

Raziskovanje v majhni vasi smo končali že po dobrih dveh urah in kar verjeti nismo mogli, ko smo pod vročim soncem zagledali konec vasi. Vzrok za to tiči v velikem številu praznih hiš. Mlajši se po končani srednji šoli ali fakulteti ne vrnejo nazaj, v vasi so ostali le starejši prebivalci. Celotna vas premore npr. le dve novogradnji in najmanj deset starih hiš, ki so prazne in naprodaj. Ker nas je ujela še nevihta, smo si streho nad glavo poiskali pri družini Rauch, ki se je sem preselila iz osrčja Slovenije.

Arhivske dokumente smo dobili pri sedmih hišah. Največ je bilo črno-belih fotografij, molitvenikov, zanimivo je bilo obrtno dovoljenje za mesarskega pomočnika iz leta 1930, spominski list za odslužen vojaški rok na začetku 20. stoletja ter dnevnik, v katerem so vodili vplačila posameznikov za evangeličansko cerkev od konca 19. stoletja do tridesetih let 20. stoletja.

Zgodovino Čikečke vasi pa smo podrobneje spoznali tudi ob predavanju novinarke in lokalne zgodovinarke Elle Pivár, ki je predstavila naselje od prve omembe pa vse do danes. Seznanili smo se predvsem s problemi, s katerimi se Čikečka vas srečuje in ki lahko v bližnji prihodnosti predstavljajo nevarnost, da bo vas resnično izumrla.

Drugi in tretji dan tabora smo preživeli v Dolencih, slovenski vasi na skrajnem severu Goriškega. Na poti do tja smo se ustavili še v Frimovem gozdu pri Frimovem vodnjaku, katerega je leta 1850 dala izkopati

grofovsko družina Frim in ki je dolga leta služil kot edini vir pitne vode. Vodnjak je pred kratkim obnovila družba Helios iz Domžal. Heliosov sklad za ohranjanje čistih slovenskih voda sta leta 1998 ustanovila poslovni sistem Helios in Ministrstvo za okolje in prostor in od takrat je bilo očiščenih sedemnajst kraških jam in brezen ter obnovljenih triintrideset vaških in krajevnih vodnjakov.

V Dolencih smo kar dvakrat obiskali tudi župnika, g. Viliija Hribernika iz okolice Celja, kateremu so Dolenci že 27 let njegov drugi dom. Sprva nam je predstavil župnijo in cerkev sv. Nikolaja, katera se omenja že leta 1331, nato pa nam je pokazal tudi matične knjige od srede 18. stoletja dalje. Predvsem dijaki, ki so prihajali iz Madžarske, po narodnosti pa so Slovenci, doma iz nekaj kilometrov oddaljenih vasi, so z zanimanjem brskali po knjigah in iskali svoje prednike.

Arhivsko gradivo smo v Dolencih dobili pri devetih družinah, kar je glede na velikost obeh vasic bistveno manj kot v Čikečki vasi. V Dolencih je bilo pridobljenih največ fotografij in nekaj knjig – romanov in molitvenikov, pisanih v prekmurščini z madžarskim pravopisom. Izpostaviti velja dve zanimivi fotografiji, ki se neposredno ne nanašata na Dolence, vendar predstavljata neko posebnost med zbranimi fotografijami. Prva je fotografija, ki je nastala v Ženavljah leta 1934, ko sta sredi vasi z balonom pristala dva Belgijca. Na fotografiji je v ozadju viden balon, v ospredju pa oba balonarja in vaščane, ki so ju obdali. Le predstavljamo si lahko, kakšen dogodek in čudež je bil to za ljudi, katerih vsakdanje življenje je bilo vezano le na zemljo in njeno obdelovanje. V spomin na 18. avgust 1934 kraj Ženavlje praznuje svoj praznik. Druga fotografija prikazuje gradnjo Bogojinske cerkve in njenega stolpa, med letoma 1925 in 1927, na njej pa se vidi tudi župnik Ivan Baša. Staro cerkev so na njegovo pobudo preoblikovali po načrtih Jožeta Plečnika. Po pregledovanju publikacije o Bogojinski cerkvi smo ugotovili, na "naša" fotografija v njej ni objavljena, saj je avtorji publikacije morda sploh niso poznali.

Kar prijalo je, ko smo se po dveh dneh raziskovanja potopili v "Panonsko morje" Term 3000 v Moravskih Toplicah. Sprostili smo se in si malo odpočili, da smo naslednji dan lahko nadaljevali z raziskovanjem.

Tretji dan popoldan smo se odpravili na Madžarsko, in sicer v slovensko Porabje, v naselja Verica-Ritkarovci, Andovci in Števanovci. Med madžarskimi udeleženci so bili kar štirje porabski Slovenci, ki pa jim je bilo nerodno govoriti slovensko. Doma s starši govorijo v narečju ali pa madžarsko, v šoli pa imajo samo uro ali dve slovenskega jezika na teden. Tekoče slovensko govorijo le tisti, ki slovenski jezik uporabljajo vsakodnevno v službi ali v šoli in na fakulteti ter seveda starejši ljudje, katerim je slovenska beseda bolj domača.

Prav razveselili smo se, ko smo slišali pristno porabščino. Nekatere zgodbe, ki so jih ljudje pripovedovali, so bile prav grozljive. Tako smo lahko slišali

o prepovedi uporabe slovenskega jezika po 2. svetovni vojni, ko so na ulicah le šepetali po slovensko, tudi v bližino meje je bilo prepovedano hoditi. Veliko so jih izselili na skrajni vzhod Madžarske na Hortobágy zaradi tega, ker naj bi bili kulaki, v resnici so bili zavedni Slovenci, ki niso bili povšeči kakšnemu domačinu. Obiskali smo tudi več pokopališč, na katerih tudi stari nagrobniki pričajo o čisto slovenskem etničnem prostoru.

Do leta 1919 je ta del Madžarske skupaj z Goričkim predstavljal zaključen del tako zemljepisno, jezikovno, kulturno in narodnostno. Po sklenitvi Trianonske mirovne pogodbe je Goričko pripadlo Jugoslaviji, Porabje pa je ostalo priključeno k Madžarski. Tako so se gospodarstvo, politika in kultura prej sorodnih pokrajin razvijali popolnoma ločeno skoraj celo stoletje. Hitra asimilacija slovenskega prebivalstva je predvsem posledica izgube narodne samobitnosti zaradi politične in geografske osamljenosti, pomanjkanja stalne povezave z matičnim narodom in prenehanje bogoslužja v slovenskem jeziku. Zaskrbljujoče je tudi dejstvo, da nekateri svojo pripadnost k slovenskemu narodu ne priznavajo in se imajo za Vende, saj je tukaj živeče Slovence madžarski tisk dolga leta v to prepričevalo. Pravijo, da slovenski in vendski jezik nimata čisto nič skupnega in da gre pravzaprav za dva različna jezika. Tudi sicer je bilo zelo malo takšnih, ki so se imeli za Slovence, prej za Madžare, katerih materin jezik je slovenski. Za identiteto porabskih Slovencev danes skrbijo predvsem Zveza Slovencev na Madžarskem, Državna slovenska samouprava v Monoštru, kulturno-informacijsko središče Slovenski dom in Slovenski konzulat v Monoštru. Porabske Slovence, njihovo kulturo in probleme nam je podrobneje predstavila tudi etnologinja Marija Kozar Mukič, ki je letos prejela tudi Štrekljevo nagrado. Nagrado vsako leto za znanstvene dosežke na področju etnologije podeljujeta Občina Komen in Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti.

Udeleženci XV. mednarodnega arhivskega raziskovalnega tabora.

Njeno predstavitev smo si lahko podrobno ogledali tudi v Muzeju Pavla Agostona v Monoštru.

Tudi tukaj najdenega gradiva ni bilo ogromno. Iz prejšnjih let smo namreč imeli izkušnje, da so se na madžarski strani našli tudi dokumenti iz 18. stoletja. Letos je tudi tukaj bilo največ fotografij in molitvenikov v porabščini.

Sklepna razstava je že od lanskega leta le ena – skupna. Letos smo jo pripravili v Števanovskih v avli hotela Apát v soboto, 2. julija. Gradivo smo predstavili v štirih sklopih, in sicer gospodarstvo, iz življenja družin, društveno življenje in periodika. Vsak arhiv je imel na razpolago po eno pano, v katerem smo predstavili najzanimivejše dokumente in fotografije. Prvi pano je bil skupen, v njem pa so bile fotografije, ki so prikazale delo udeležencev na MART-u. Razstava je bila en teden na ogled na madžarski strani, avgusta pa se bo preselila še na slovensko stran, v občino Moravske Toplice ali Šalovci.

Gradivo, ki smo ga zbrali v Čikečki vasi in Dolencih obsega dve arhivski škatli. V veliki meri je gradivo potrebno po razstavi vrniti. Ugotovili smo, da lastniki dokumentov zadnja leta gradivo raje posodijo le za razstavo, ne želijo pa ga dati v trajno last arhivu. Ker pa včasih gre za izjemne dokumente in fotografije, pomembne za lokalno zgodovino, se ljudje ob vrnitvi dokumentov po razstavi včasih le odločijo, da jih bodo darovali arhivu. Vse te arhivalije bodo še pred vrnitvijo lastnikom natančno popisane in fotografirane, fond Mednarodni arhivski raziskovalni tabor pa bo bogatejši vsaj za eno arhivsko škatlo.

Tabor je bil letos prvič bil organiziran po novih smernicah. Prva velika sprememba je čas tabora. Preteklih štirinajst let je potekal zadnji teden avgusta, kar je predstavljalo problem pri udeležencih, saj so se zaradi bližajočega šolskega leta in konca poletja vrstile najrazličnejše prireditve, katerih so se mladi želeli udeležiti. Letos pa je tabor potekal takoj po zaključku šolskega leta, pred taborom pa smo izvedli tudi srečanje z mentorji in udeleženci, kjer so mentorji predstavili delo na taboru. Velika sprememba je tudi končna razstava zbranega gradiva, ki je od lanskega leta naprej skupna in potujoča. Gradivo je vedno predstavljeno tako v Sloveniji kot na Madžarskem, kje prej, je odvisno od tega, kateri arhiv skrbi za panoje in vitrine. Tako arhivi, ki organiziramo tabor, pridemo pri organizaciji postavitve panojev na vrsto šele vsako tretje leto, kar je glede tehnične izvedbe tabora veliko lažje izvedljivo. Arhivisti smo bili mnenja, da je tabor več kot izpolnil pričakovanja in da so nove smernice dale tudi nov, svež veter samemu taboru, kar v prvi vrsti pomeni, da so arhivi in dijaki z organizacijo tabora bolj zadovoljni.

Gordana Šoevegeš Lipovšek

Konferenca CITRA 2003, Cape Town

37. mednarodna konferenca okrogle mize arhivov v okviru organizacije Mednarodnega arhivskega sveta, imenovana CITRA, je bila v Cape Town-u od 21. do 25. oktobra 2003. Zajemala je tematiko "Arhivi in človeške pravice" in je bila s štirinajstimi referati in diskusijo pripravljena v štirih zasedanjih. Konferenca se je udeležilo okrog 170 udeležencev iz 70-tih držav.

To je bila zadnja od sklopa treh konferenc na temo "Arhivi in družba", ki se je pričela s konferenco v Reikjaviku 2001 ("Arhivi in družba: Kaj ohraniti? Pridobitve in valorizacija") ter nadaljevala v Marseillu 2002 ("Kako družba sprejema arhive?") in končno je to temo zaključil arhivski kongres na Dunaju 2004 ("Arhivi, spomin in znanje"). Osnovne informacije (udeleženci, organizator, resolucije) o vseh konferencah so dostopne na MAS-ovi spletni strani http://www.ica.org/citra/english/index_eng.html.

Na zasedanjih je bil poudarek predvsem na dveh tematskih sklopih: a) primeri kršenja človeških pravic v raznih represivnih državnih režimih po svetu in hramba arhivskega gradiva o tem ter uveljavljanje različnih pravic oškodovancev iz teh obdobj; b) ohranjanje spomina v deželah, kjer je ustno izročilo zgodovinskega razvoja vir za raziskovanje. Konferenca je bila še posebej pomembna za afriške dežele, saj so bili častni gostje ministri, odgovorni za področje arhivske službe iz desetih jugo-vzhodnih afriških držav (v glavnini ministri za kulturo). Le-ti so sprejeli posebno deklaracijo desetih ministrov, ki se nanaša na vzpodbujanje arhivske službe in njenega nadaljnjega razvoja, vključno z ohranjanjem ustnega izročila, kot tudi papirnega in elektronskega arhivskega gradiva.

Konferenčni programski del je zajel šestnajst referentov iz petnajstih držav, ki so iz vidika različnih nacionalnih izkušenj predstavljali problematiko arhivskega gradiva manjšin, represivnih režimov, mednarodnih sodišč za genocid, raziskovalnih komisij, pa tudi ustne nepisane zgodovine prvotnih naseljencev. Povzetki referatov so objavljeni na spletni strani (glejte tudi objavo v Arhivih vsebine Comma, 2004-2): http://www.ica.org/new/citra.php?pannee=2003&plan_gue=eng.

Udeleženci konference smo sprejeli resolucijo, ki v sedmih točkah zajema priporočila vladam in mednarodnim organizacijam glede hrambe, varovanja in dostopa do gradiva mednarodnih sodišč, humanitarnih organizacij, nevladnih organizacij, spravnih komisij v različnih državah, v katerih so se dogajali represivni politični ukrepi, ter gradiva varnostnih služb in služb policije. Resolucija obvezuje tako organizacijo MAS-a kot tudi UNESCO, da vzpostavita programe za ohranjanje tovrstnega arhivskega gradiva.

Besedilo resolucije je objavljeno na spletni strani MAS-a:

<http://www.ica.org/new/citra.php?ptextid=resolutions&ptextannee=2003&plangue=eng>.

Poleg splošne resolucije je bila sprejeta tudi strokovna resolucija v treh točkah, ki predlaga:

a) ustanovitev posebne nagrade (po predlogu naj bi jo

imenovali po Nelsonu Mandeli) za institucije in posameznike za dosežke na področju varovanja in odpiranja arhivskega gradiva, povezanega s človeškimi pravicami oz. njihovimi kršitvami;

b) CITRA biro naj bi organiziral še eno konferenco na isto temo v prihodnjih letih;

c) MAS-ov Komite za ustno izročilo naj bi povečal obseg dela in pripravo posebnih delavnic s področja izobraževanja za ohranjanje ustnega izročila.

Na letni skupščini delegatov MAS-a in administrativnega zasedanja CITRE 24. oktobra 2003 so udeleženci obravnavali in sprejeli poročila o delu in finančna poročila MAS-a za zadnje četrletje 2002 ter prva tri četrletja 2003. Obravnavali so finančni proračun za 2004 in revidirali proračun za 2003 ter dobili informacijo o proračunskih napovedih za obdobje 2005–2008. Med osrednjimi tematikami skupščine delegatov je bil predlog novega statuta MAS-a, na katerega je bilo v razpravi precej pripomb. O sprejemu so predstavniki članic MAS-a glasovali na Kongresu MAS-a na Dunaju avgusta 2004, natančneje na Generalni skupščini delegatov, ki se je do sedaj skliceval enkrat v štirih letih (t. j. na kongresu). Glede organizacije prihodnjih konferenčnih dogodkov je bilo sprejeto, da na posebno povabilo te države kot gostiteljice naslednjo CITRA konferenco v letu 2005 organizirajo Arabski Emirati (za kraj konference je predlagan Abu Dabi). Kot že v prejšnjem letu na konferenci CITRE pa so potrdili organizatorja MAS kongresa v letu 2008, ki bo v Kuala Lumpurju v Maleziji. Za ostale termine pa še iščejo različne države, ki bi bile pripravljene prevzeti organizacijo oz. biti gostitelj kongresa ali konference.

20. oktobra 2003 je zasedala Generalna skupščina EURBICE. Glavnina dnevnega reda in diskusije je bila orientirana na strateški plan in aktivnosti EURBICE, ki se koncentrirata na tri vsebinske sklope: a) strokovno usposabljanje; b) valorizacija; c) baza podatkov arhivske zakonodaje. Glede strokovnega usposabljanja se EURBICA povezuje z Komitejem MAS-a za izobraževanje (predsednica ga. Christine Martinez). Eno od izobraževalnih področij naj bi bilo tudi zaščita in varovanje (preservation). Predlagatelji želijo najti arhivske organizacije, ki bi prevzele organizacijo takega mednarodnega izobraževalnega seminarja. Glede priprave baze podatkov arhivske zakonodaje je gospod Jari Lybeck (Finska, sekretar EURBICE) povedal, da si že nekaj časa prizadevajo zbrati podatke o arhivski zakonodaji v evropskem prostoru ter prevedene tekste objaviti na spletu, vendar vsa besedila zakonov še niso zbrana, mnoga pa niso prevedena. Ideja samega projekta je sicer nekoliko širša: zbrati ne samo arhivske zakone, pač pa tudi zakone, ki posredno zadevajo arhivsko področje (torej tudi spremljajočo zakonodajo). To bi sicer predstavljalo velik prevajalski projekt, za kar bodo poskušali pridobiti sredstva iz različnih EU skladov (prošnja Svetu Evrope je žal že bila neuspešna). Tudi pri tem projektu bi EURBICA sodelovala z MAS-ovim Komitejem za pravna vprašanja, delovno skupino pa bodo sestavljali: g. Lybeck, g. Gränström, g. Graff ter še en

dodatni član. V razpravi so diskutanti omenili težave, ki lahko spremljajo tak projekt: predvsem mora biti omogočeno iskanje po bazi, poleg zahtevnega prevajanja bo problem tudi posodabljanje baze, oz. vnašanje sprememb, ki bodo narejene v nacionalnih zakonih.

Po predlogu, da bi EURBICA kot regionalna podružnica morala imeti svojo letno konferenco, bodo združili Evropsko konferenco z že tradicionalno konferenco "Colloquia Jerzy Skowronek dedicata" v letu 2006 (in ne v letu 2005 kot je bil še nedavni predlog) v kraju Poznan. To bo skupna konferenca EURBICE in SPA (MAS-ova sekcija strokovnih arhivskih združenj), trenutno pa še ni končnega predloga za temo konference, ki jo pripravljavci pričakujejo od članic EURBICE. Eden od predlogov (g. Christoph Graff, Švica) je bila tema o valorizaciji. Gospod P. Cadell je poročal o zadnjih pomembnih aktivnostih v zvezi z dokumenti v Svetu Evrope in EU, ki se nanašajo na arhivsko področje (podana ista informacija in material kot na sestanku EBNE v Syrakuzi). Predstavnica Hrvaškega državnega arhiva ga. Melina Lučić, ki je nadomeščala gospoda Kolanovića, je podala informacijo o trenutnih aktivnostih in pripravah jugovzhodnega področja EURBICE, pri čemer je bil še posebej izpostavljen projekt Sveta Evrope o otomanskih arhivih ter simpozij, ki bo na to temo organiziran v Dubrovniku. Po informaciji predsednice EURBICE ga. Boisdeffre, da se je gospod Kolanović upokojil, so na njegovo mesto predlagali člana izvršnega odbora EURBICE in uradnega predstavnika za jugovzhodni del Evrope, novega pa bodo izvolili šele na kongresu na Dunaju (kjer bo izbrana tudi nova sestava celotnega izvršnega odbora). Gospod Christoph Graff (Federalni arhiv Švice, direktor) je opisal sodelovanje v nekaterih zelo uspešnih projektih – predvsem sodelovanje z več državami v 10 let trajajočem projektu "Kominterna", ki bo morda imela celo on-line dostop do baze digitaliziranih dokumentov na spletu. V grobem pa je opisal aktivno in plodno sodelovanje z državnimi arhivi v Albaniji (na nivoju kompjuterizacije in usposabljanja, pravnega svetovanja in gradbenih projektov za arhivske stavbe). Dogovorili so se za nadaljevanje v naslednjih štirih letih. Gospod L. Kamerhoffer (zadolžen za finance MAS-a) je podal pregled stanja financ in namena porabe EURBICE. Finance so zelo skromne, zato mora EURBICA dodatno zbirati finančna sredstva iz drugih virov, če želi podpreti določene arhivske projekte.

Vsekakor so na članice naslovili prošnjo, naj za vse večje mednarodne dogodke, ki jih članice organizirajo, obvestijo EURBICO o svojih aktivnostih, od vsake članice posebej pa je odvisno, ali iz tega naredi dogodek EURBICE ali ne; druge podrobnosti so navedene v zapisniku EURBICE.

Natalija Glažar

Srednjeevropska konferenca FIAT/IFTA, 16.–18. april, Dunaj

Srednjeevropsko konferenco FIAT sta ob finančni pomoči sponzorja Siemens organizirali avstrijska javna televizija ÖRF in mednarodna zveza TV-arhivov FIAT/IFTA. Glavni namen konference, ki je glede na udeležence pokrivala veliko širši geografski prostor, saj so se je udeležili tudi predstavniki Jugovzhodne Evrope (Bosna in Hercegovina, Srbija, Albanija) in Vzhodne Evrope (Ukrajina), je bilo spoznavanje, saj osebna poznanstva olajšajo skupno delo. Geografska širina prostora namreč jasno kaže, da je hotel organizator dr. Peter Dusek, direktor arhiva ÖRF, povezati države, ki so nastale na ozemlju nekdanje Avstro-Ogrske. Prvi cilj konference je bil doseči in gojiti povezave, ki so potrebne zaradi skupne zgodovine prostora, drugi cilj pa je bil ponudba programa, pomoč pri digitalnem arhiviranju, ki zagotavlja hiter dostop in razčiščene pravice do uporabe arhivskega gradiva. Zato so pripravili tudi vprašalnike o zbirkah arhivskega gradiva. Cilj ankete je bil pripraviti dokumentacijo o petindvajsetih evropskih državah in hkrati ugotoviti, kdo je že začel digitalizacijo arhivov in kako je ta napredovala.

Navedel bom samo najbolj žgoče probleme arhivov in nekatere novosti, ki so bile omenjene v uvodnih predstavitvah. Arhiva bosansko-hercegovske in albanske javne televizije sta še vedno brez računalniške opreme, v Kijevu imajo probleme z nerešenimi pravicami za predvajanje arhivskega gradiva iz časov nekdanje Sovjetske zveze. Pravice so si prisvojili Rusi. Ukrajinci računajo tudi na novo opremo, ki so jo kot pomoč za organizacijo popevke Evrovizije dobili od ukrajinske vlade in EBU-ja. Opremo naj bi po prireditvi dobil televizijski arhiv.

Romuni so uredili problem pravic s pogodbami med avtorji in ustanovo tudi z novim zakonom, ki je prilagojen evropskim normam. Sicer pa je njihov največji problem arhiviranje avdiovizualnega gradiva kot dela narodove kulturne dediščine. V Romuniji obstaja namreč veliko zasebnih TV-postaj, ki hitro nastajajo, a zaradi pomanjkanja denarja še hitreje izginjajo, z njimi pa izginja tudi arhivsko gradivo. To gradivo skušajo na nacionalni ravni rešiti z uvedbo legalnega depozita. Madžari so začeli digitalizacijo fotoarhiva, nadaljevati pa nameravajo z avdio- in videoarhivom. V Beogradu, ki se srečuje s problemom reševanja filmskega gradiva, saj ga je že 60% okuženega z očetnim sindromom, uporabljajo za katalogiziranje 20 let star francoski program MISTRAL, ki so ga programsko prilagodili programu ISIS. V arhivu je zaposlenih 28 ljudi; nad glavo jim kot Damoklejev meč visi odpuščanje zaradi procesa tranzicije v državi.

Čehi so za program New Chanel 24 hours pripravili načrt, kako digitalizirati arhiv. Srečujejo se tudi s problemom dražjega programa iz arhivskega gradiva, saj morajo zdaj redno plačevati avtorske pravice. Opozoril bi še na problem hrvaške televizije. V Zagrebu so ob spremembi programa za vodenje podatkovne baze izgubili 40.000 dokumentov, tako da so jih morali ponovno vnašati ročno. O koristnosti vlaganja sredstev

v arhiv za televizijsko postajo je govoril gostitelj dr. Peter Dusek, ko je komentiral probleme albanske televizije: "Bolj ko je TV revna, bolj potrebuje sodobno urejen arhiv." Opozoril je tudi na izkušnje iz lastne bitke za sredstva. Prepričati je namreč treba vodilne ljudi, da investirajo v arhiv, saj sredstva, investirana v arhiv, prinašajo desetkrat več od vloženega.

Sledila je predstavitev projektov in arhiva ÖRF. Christoph Bauer je predstavil proces presnemavanja kaset U-matic in M II ter enopalčnih trakov na kasete IMX. Ukrepanje je bilo nujno zaradi zastarelosti nosilcev in tehnične opreme. S selekcijo gradiva (izločanje delovnih in preglednih ter varnostnih kopij) so zmanjšali število potrebnih presnemavanj za tretjino (110.000 ur programa namesto 330.000 ur) Delo je potekalo v treh izmenah, tako da so že končali presnemavanje kaset U-matic in M II na digitalne nosilce, v naslednjih dveh letih pa nameravajo presneti še gradivo na enopalčnih trakovih; poudariti pa je treba, da je bil uspeh zagotovljen z dnem, ko so pridobili sredstva iz produkcije. Noben arhiv si namreč s svojim skromnim proračunom ne more privoščiti takega podviga.

Christoph Bauer je predstavil tudi projekt za zaščito avdio vizualnega gradiva PRESTO SPACE; v njem sodeluje več evropskih TV-arhivov. Projekt v olimpijskem duhu teži k hitrejšim, učinkovitejšim in cenejšim rešitvam pri postopkih konzerviranja in restavriranja arhivskega gradiva s sodobno tehniko. Vse gradivo med postopkom digitalizirajo, zato so digitalne kopije lažje dostopne za uporabo, delo z originali pa je varnejše. Več informacij o projektu PRESTO SPACE lahko dobite na spletni strani www.prestospace.org.

Gospod Bauer je predstavil tudi digitalno arhiviranje zvočnih učinkov za potrebe televizijskega programa. Zvočne efekte s četrtpalčnih trakov so presneli v digitalno obliko. Novi zapisi so katalogizirani, saj so bili v stari obliki neselekcionirani in pogosto nedokumentirani. Opozoril je tudi na problem degradacije zapisov na zgoščenkah. Ti niso niti približno tako trajni kot zagotavljajo izdelovalci. Predvsem se najhitreje pojavljajo poškodbe ob robovih nosilca. Prikazal je tudi delovanje sistema v praksi. Prosil je tudi za pomoč. Rabili bi namreč posnetke ljudske instrumentalne glasbe; predvsem jim manjkajo posnetki iz Slovenije in Slovaške.

Gerhard Stanz, zaposlen v sistemsko-razvojni službi TV-arhiva, ki tesno sodeluje s tehničnim osebjem v hiši, je predstavil sistem delovanja s sliko predstavljenih ključnih posnetkov (key frames) in sistem vnosa podatkov FARAO, ki so ga prenovili leta 1998. Leta 1997, ko so se odločali za prenavo sistema, ni bilo dovolj sredstev za distribucijo in hranjenje videoposnetkov v nizki resoluciji, zato so se odločili za sistem ključnih slikovnih enot. Ključne enote so izbrane tako, da lahko vsak uporabnik pridobi na eni strani dovolj informacij o posnetkih, ki dopolnjujejo tekstovni opis. (Primer: uporabnik zahteva nakupovalno središče in ženske s polnimi torbami, zato najprej v popisu poišče ženske s torbami in si jih nato še ogleda,

ali ustrezajo njegovi predstavi (stare, mlade, suhe, debele ali samo malo krepkejše, smer in hitrost gibanja, modni stil, barva obleke in vrečk itd ...) Pojavil se je tudi nov, nepričakovan problem: delo novinarjev s sistemom. Izkazalo se je, da je bilo zanje preveč zapleteno, zato so jim morali prilagoditi brskalnik, tako da zdaj uporabljajo spletni brskalnik "Marco" s polnotekstovno možnostjo iskanja, ločenimi in združenimi pojmovnimi polji ter datumsko omejitvijo iskanja.

Dr. Herbert Hayduck je predstavil digitaliziranje zbirke fotografij in delovanje digitalnega fotoarhiva. Da bi lahko obsežno zbirko fotografij predstavili javnosti, so v sodelovanju z Nacionalno biblioteko fotografije digitalizirali, fotografije so predstavljene na spletu, lastništvo pa ostaja ÖRF. Od začetka projekta leta 1995 do praktične rešitve je minilo deset let, digitaliziranih je bilo milijon fotografij; več je mogoče izvedeti na spletni strani www.bildarchiv.at.

Na oddelkih ÖRF niso imeli niti časa niti znanja, da bi vnesli podatke o pravicah, zato so vprašanje pravic za predvajanje rešili ob pomoči skupine treh pravnikov, ki delujejo v arhivu. Pravniki so pregledali in hkrati digitalizirali vse pogodbe. Njihovo delo in problem pravic nam je predstavil Martin Szerencsi. Cilj projekta je bilo razčiščenje vseh mogočih ovir za ponovno predvajanje. Delo so si pravniki razdelili in ga tudi nadzirali: en pravnik je v računalnik vnašal podatke iz pogodb, drugi pa je vnos nadzoroval. Predvsem so bili pozorni na dovoljeno število ponavljanj, časovne omejitve, pravice do satelitskega predvajanja, izdelave DVD-jev, predstavitev na spletu in drugo. Rešili so tudi problem oddaj, ki so sestavljene iz več posnetkov (arhiv, kupljeni posnetki). Poiskali so originalne pogodbe, jih pregledali, rešili probleme, nato pa so pogodbe skenirali, tako da so dostopne vsem uporabnikom. Dosegli so tudi sprejetje pravilnika o obveznem predajanju seznama posnetkov, uporabljenih v oddaji, v arhiv.

Alexander Hecht in Harald Mayer z inštituta Joanneum iz Gradca sta skupaj z mednarodno skupno mladih strokovnjakov predstavila projekt BIRTH. BIRTH televizijski arhiv (www.birth-of-tv-org) je inovativni spletni portal, ki zagotavlja poenoten dostop do digitaliziranega avdiovizualnega gradiva. Temeljno infrastrukturo so postavili v sodelovanju več zahodnoevropskih televizij, raziskovalnih inštitutov, univerz ter podjetij specializiranih za informacijsko tehnologijo. Poleg dostopa do avdiovizualnega gradiva zagotavlja BIRTH tudi dostop do popisov, fotografij, člankov itd. ... Posebno pozornost pa posvečajo večjezičnemu dostopu do baze podatkov. K sodelovanju smo bili povabljeni tudi mi in če bi se pridružili projektu (participacija znaša 10.000 evrov na leto) bi lahko iskali informacije v bazi podatkov tudi v slovenskem jeziku. Slaba stran projekta je, da zaradi zakonodaje, ki velja v Nemčiji, predstavljajo samo vizualne posnetke z nizko resolucijo. Za nas ugodna rešitev bi bila način arhiviranja digitalnih fotografij, problem, ki ga že nekaj let poskušamo rešiti. BIRTH bi bil primeren tudi za arhiviranje novih elektronskih srajčk. Posebnost projekta BIRTH je tudi sodelovanje

z evropskimi univerzami. Raziskovalcem so na ta način ponudili dostopnost gradiva, namenjenega za raziskave delovanja televizijskih postaj v zgodovini in raziskave razvoja televizijske tehnike. Poseben dostop za akademske raziskave bi zaradi vse večjega obsega naročil za znanstvene raziskave na univerzah prišel prav tudi nam.

Predstavili so nam tudi delovanje sistema "I-News", pri tem poteka delo v posebni kontrolni sobi, vsebine v sistemu pa nadzira medijski menedžer. Dobra stran sistema je, da zagotavlja hiter dostop do avdiovizualnih posnetkov, toda le v majhni količini (za zadnje tri mesece). Zato morajo gradivo še vedno snemati na trakove (IMX), te pa hranijo v arhivskih skladiščih. Hitro dostopni (on-line) so tudi posnetki s t. i. vedno potrebnimi vsebinami (zunanost in notranost pomembnih stavb, panorame prestolnic, ...). Za ogled notranosti kulturnozgodovinskih znamenitosti avstrijske prestolnice je zaradi zgoščenega programa konference žal zmanjkalo časa, izkoristili smo le prost nedeljski večer, dokler nas ni črno nebo nad Hofburgom pregnalo v zavetje hotela.

Aleksander Lavrenčič

Digitalizacija avdiovizualnih arhivov javnih radiotelevizij

Izobraževalno središče RTV Slovenija je v sodelovanju z Oddelkom za arhiviranje in dokumentacijo TV Slovenija pripravilo simpozij s temo "Digitalizacija avdiovizualnih arhivov javnih televizij". Simpozij je bil 22. februarja letos; to naj bi bil prvi v nizu izobraževalnih projektov o digitalizaciji arhivov in naj bi pravzaprav predstavljal temeljni kamen dolgoročnega projekta izobraževanja o digitalnih medijih; vodi ga dr. Melita Zajc.

Osrednji dogodek simpozija je bilo predavanje gosta dr. Branka Bubenika, direktorja službe INDOK Hrvaške televizije in predsednika komisije Mednarodne zveze TV-arhivov FIAT/IFTA za izobraževanje, o digitalizaciji avdiovizualnih arhivov javnih radiotelevizij Evrope. Sodelavci z RTV Slovenija so predstavili svoje poglede na specifične izkušnje. Simpozij je omogočil izmenjavo izkušenj, pregled stanja, problemov in možnosti ter spodbudil komunikacijo med strokovnjaki, katerih delo je na različne načine povezano z možnostmi digitalizacije arhivov.

Pred opisom tem simpozija pa bi rad spoštovanim bralcem v nekaj stavkih predstavil dosedanje zanimivo delo osrednjega predavatelja dr. Branka Bubenika. Dr. Bubenik je po diplomu iz biokemije na kemijski fakulteti v Zagrebu diplomiral tudi na Akademiji za film, gledališče in televizijo v Zagrebu s temo multivizijski eksperimentalni film. Dvanajst let je bil zaposlen na zagrebški televiziji kot novinar in poročevalec. Leta 1974 je prevzel vodenje oddelka za arhiviranje TV Zagreb; tam je še pred koncem sedem-

desetih let uvedel delo z računalniki (kot prvi TV-arhiv za BBC-jevim na svetu) in razvil oddelk v sodobno informacijsko-dokumentacijsko službo z več oddelki in najsodobnejšimi sistemi za arhiviranje. Leta 1999 je na Univerzi v Zagrebu obrnil doktorsko disertacijo z naslovom "Arhiviranje avdiovizualnih dokumentov in spremembe v televizijskih tehnologijah". Dr. Bubenik predava študentom arhivistike na Univerzi v Zagrebu predmete "multimedijske tehnologije in digitalni arhivi", "medijske tehnologije" in "novinarska dokumentacija".

Že ob prevzemu vodenja arhiva TV Zagreb je dr. Bubenik ustanovil zvezo osmih radijskih in televizijskih arhivov RTV-centrov v tedanji Jugoslaviji. Povezovanje arhivov oziroma tkanje novih vezi je nadaljeval po končanih vojnah v devetdesetih letih z organizacijo seminarjev za arhiviste JV Evrope v Sarajevu in Zagrebu.

Dr. Branko Bubenik je podpredsednik mednarodne zveze televizijskih arhivov FIAT/IFTA, član izvršnega sveta in predsednik komisije za izobraževanje. Od leta 1998, ko je predstavil program za delo v prihodnosti "Izobraževanje avdiovizualnih arhivistov v digitalni dobi", vodi izobraževalne programe za arhiviste in vodilne delavce televizijskih centrov na vseh petih celinah. Znotraj mednarodne organizacije TV arhivistov je dr. Bubenik znan predvsem po svoji načelni drži in prizadevanjih za pravičnejšo porazdelitev sredstev, njegovo delo v revnejših državah pa je omogočilo ohranitev velikega dela svetovne filmske dediščine.

Vrnimo se k našemu simpoziju. Dr. Bubenik je že v uvodu v osrednje predavanje poudaril, da je glede digitalizacije zmeren pesimist, zagovornik umirjene migracije in tranzicijskih obdobjih ter hibridnih tehnologij. Problem digitalizacije analognih arhivov morajo reševati interdisciplinarne skupine, ki jih sestavljajo tehniki, informatiki, arhivisti in ljudje iz programa, uporabniki arhivov. Kot poglobitveni vzrok za nujno digitalizacijo je navedel boj proti degradaciji in uničenju zapisov na analognih nosilcih. Predstavil je tudi ključni problem, s katerim se spopadamo v avdiovizualnih arhivih: kako opraviti selekcijo, kaj ohraniti in kaj uničiti. Predstavil je tudi arhive v razvitem svetu (Zahodna Evropa, Severna Amerika, Avstralija, Japonska) in drugod po svetu (JV Evropa, Vzhodna Evropa, Latinska Amerika, Azija in predvsem Afrika z najhujšimi problemi, saj se pomanjkanju denarja pridružuje tudi za arhivsko gradivo uničujoče podnebje). Opisal je delovanje projekta PRESTO SPACE, ki pa je na žalost postal monopol televizijskih postaj, vključenih v projekt prav od začetka. Posebej je predstavil tudi arhiv HRT in skrb za arhivsko gradivo v Zagrebu. Pohvalijo se namreč lahko z izjemno urejenim računalniškim sistemom in ustreznimi razmerami v skladiščih, njihovo najdragocenejše gradivo pa hranijo v posebnem hladilniku za filme.

Mag. Radivoj Pavlin, vodja systemskega razvoja RTV Slovenija, je v predavanju "Tehnični vidiki digitalizacije videoarhivov" predstavil nove načine produkcije in distribucije programov, prednosti in

možnosti za digitalizacijo ter dolgoročne cilje arhiviranja v digitalni obliki. Predvsem je opozoril na prepite z medija na medij z možnostmi za popraviljanje napak. Hkrati je opozoril tudi na težave pri digitalizaciji videozapisov: velikanske količine podatkov za zapis videoposnetkov, ki zasedejo približno stokrat več računalniškega prostora kot avdioposnetki, in tudi na različne oblike kodiranja digitalnega videesignala (SDI, MPEG-2, DV ...) z nujnimi velikimi bitnimi hitrostmi za dostop uporabnikov do videoposnetkov v centralnem pomnilniku. Dodatne skrbi pa povzroča strokovnjakom tudi zaščita pomnilnika pred napakami.

Svetovalec pomočnika generalnega direktorja RTV Slovenija za avdiopodročje Martin Žvelc je v predavanju "Digitalizacija in hranjenje digitalnih zvokovnih vsebin" spregovoril o dveh platih digitalizacije arhivov: o digitalizaciji analognih avdioarhivov in hranjenju digitalnih zvokovnih vsebin. Predstavil je prednosti digitalnega arhiviranja avdiiodokumentov v primerjavi z arhiviranjem videozapisov, kot tudi določene težave. Pri vzrokih za čimprejšnjo realizacijo digitalizacije, ki jih je navedel, je poudaril staranje in življenjsko dobo magnetoskopskih trakov, ukinjanje proizvodnje trakov, ukinjeno proizvodnjo naprav za predvajanje in nezadržno naraščanje zvokovnih vsebin na nestabilnih digitalnih nosilcih zvoka (CDR, DAT, MD).

Mladi urednik oddaje "Resnična resničnost" izobraževalnega programa TV Slovenija Andraž Tori je prijetno presenetil s sproščenim nastopom in odličnim predavanjem "Intelektualna lastnina in copyleft v informacijski družbi". Predstavil je problem pravic za predvajanje na svetovnem spletu in pomen dovoljenih pravic – copyleft. Predvajanje posnetkov je namreč omejeno z zakoni o avtorskih pravicah, copyrightom, in vedno bolj tudi pravic lastnikov licenc.

Radijski urednik Jure Longyka je s predavanjem "Gradnja digitalnega avdiovizualnega arhiva" predstavil razloge za digitalizacijo avdiovizualnih arhivov in načinov za uresničitev z razdelitvijo procesa digitalizacije. Jure Longyka je svojo raziskavo opravil na osnovi analize dela majhnih avdiovizualnih arhivov, zato je bilo smiselno nadaljevanje simpozija s predstavitev dela v avdiovizualnem arhivu regionalnega TV-centra Maribor, ki ga je predstavila Vesna Kolar. Mariborski arhiv hrani predvsem gradivo na kasetah beta (okrog 3000 kaset betacam SP, letno arhivirajo okrog 200 arhivskih enot). Poleg kaset beta hranijo v arhivu le še manjše število kaset U-matic. Radi bi jih čim prej presneli na nove nosilce, vendar žal nimajo dovolj finančnih sredstev; kljub temu enotnost in manjša količina nosilcev predstavljata manjše težave pri digitalizaciji, veliko manjše, kot se sicer obetajo gigantu med slovenskimi videoarhivi, kot je arhiv TV Slovenija z različnimi nosilci slike in zvoka (prek 110.000 pisnih dokumentov, 300.000 fotografij, 20.000.000 metrov filma, 18.000 magnetoskopskih trakov in okrog 70.000 kaset beta. Glavne probleme, s katerimi se spopadamo v arhivu, sem predstavil sam. Poudaril sem, da sama digitalizacija ne more in ne sme biti cilj arhiva, ampak predstavlja le pomoč pri materialnem varstvu arhivskega gradiva, saj obvaruje

gradivo pred poškodbami in omogoča lažji dostop do njega. Najprej moramo gradivo ohraniti in šele potem ga digitaliziramo. Zaradi velikanske količine gradiva, za katerega vemo, da nam ga ne bo nikoli uspelo digitalizirati, sem predstavil tudi načela, ki smo jih arhivisti določili za izdelavo prednostnega seznama presnemavanj na digitalne nosilce. Načela se med seboj prekrivajo, upoštevajo pa stroške, dostop, občutljivost in ranljivost nosilcev, izjemnost posnetkov, podatke o vsebini, pravice do uporabe in pomen za nacionalno kulturno dediščino.

Pohvaliti moram veliko zanimanje za temo simpozija in dobro udeležbo predvsem iz enote OE produkcija, torej sodelavcev iz tehnične stroke in iz radijskega dela naše hiše, najopaznejši pa so bili tisti, ki niso bili opaženi. Manjkali so namreč sodelavci iz programskega dela, torej ravno tisti, ki uporabljajo največ gradiva iz arhiva: novinarji, scenaristi, producenti, tajnice režije, režiserji. V svoji naivnosti, prepričan sem namreč bil, da bi jim predavanja koristila, sem uporabnikom v predavanju odmeril tudi dober del, a sem ga moral zaradi odsotnosti naših zvezdic žal izpustiti. Očitno nas čaka še veliko dela, preden bomo spremenili odnos do arhivov in arhivskega gradiva v naši delovni organizaciji in slovenski javnosti. Mogoče pa se kakšni zvezdi le utrne.

Aleksander Lavrenčič

23. festival nemega filma v Pordenoneju in Sacilu

Od 11. do 16. oktobra sem se udeležila 23. festivala nemega filma v Pordenoneju. Organizatorji so ga začeli s filmom *The General* iz leta 1927, katerega producent in režiser je priznani ameriški avtor Buster Keaton. *The General* je njegov najslavnejši in najboljši film. Opisuje dogajanje v ameriški državljanski vojni; prikazuje, kako mali človek popolnoma sam opravlja junaška dela, pri tem pa je v sporu z vso armado. Film je povsem klasičen.

Festival se je končal z avangardnim filmom *The Cat and the Canary*, Mačka in kanarček, prav tako iz leta 1927. Njegov avtor je Paul Leni, nemško-ameriški režiser in scenograf, ki je dotlej deloval v Nemčiji, nato pa nadaljeval v Hollywoodu. Tam je režiral omenjeni film in potem še tri grozljivke. S temi deli je v začetku tridesetih let prejšnjega stoletja je postal začetnik novega žanra v Ameriki.

Na festivalu je bila najzanimivejša retrospektiva filmov sovjetskega režiserja, scenarista in teoretika filma Dzige Vertova (pravilno ime Denis Arkadjevič Kaufman); filme pa je snemal tudi njegov brat Mihail. Začel je s filmskimi žurnali (dnevniki), ker je menil, da je to posebna oblika filmske resnice. Sodeloval je v sovjetski revoluciji in menil, da lahko z resnico, ki jo prikazuje v filmih, popularizira njene cilje. Tako obliko filmske izpovedi je imenoval kino oko, kino resnica, predvsem zaradi postopka, saj so vsi posnetki avtentični in zato toliko pomembnejši za preučevanje zgodovine časa. Lahko bi rekli, da so to prava arhivska snemanja. Že v času, ko je še deloval, vsi niso bili enakega mnenja, zato je zgodaj nehal delovati v sovjetski kinematografiji. Nekoliko je še sodeloval pri snemanjih sovjetskih zvočnih filmov; koncept, ki ga je uveljavljal v sliki, je vnesel tudi v zvok enega prvih zvočnih filmov *Sinfonija Donbassa* iz leta 1930, ki prikazuje delo in življenje rudarjev v rudnikih pre-

moga v Donskem bazenu. Vertovu je bila na festivalu posvečena tudi razstava.

Predstave so bile v dveh kinodvoranah, organizatorji pa so pripravili še veliko dejavnosti: videoprojekcije, prodajo kaset, CD-romov, DVD-jev, knjig, filmskih priročnikov itd, najzanimivejše pa so bile tiskovne konference, na katerih so bile predstavljene arhivske filmografije.

Zelo dragocen za poznavanje razmer in rasti jugoslovskega in slovenskega filma je gospod Dejan Kosanovič, profesor iz Beograda, ki je redni obiskovalec festivala nemega filma. Letos sva govorila o tem, kako pomembno je pri preučevanju zgodovine nacionalnega filma upoštevati tudi raziskave lokalnih raziskovalcev, kajti tudi od njihove pridnosti je odvisno, kako bomo dopolnjevali filmsko zgodovino. Te raziskave lokalnih raziskovalcev bi morali spodbujati tudi nacionalni arhivi.

Naslednje leto se festival ponovno vrne v Pordenone, kajti obnovljena kinodvorana bo ponovno odprla vrata v letu 2005. Organizatorji so nam sporočili, kako skrbno in s ponosom obnavljajo svojo staro kinodvorano iz zgodnjih 50 let prejšnjega stoletja. Zagovarjajo namreč stališče, da je ponudba filma v arhitekturno

Vse fotografije so iz filma Boštjana Hladnika *Deklica v gorah*.

vredni kinodvorani tisto, kar omogoča filmsko doživetje v nasprotju s komercialno in zabaviščno ponudbo v multipleksih vrste Kolosej.

V tej obnovljeni kinodvorani bi se lahko predstavil tudi Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije s filmom Boštjana Hladnika Deklica v gorah iz leta 1947, ki je avtorjev prvenec. Avtor se namreč izraža v estetiki nemega filma in je v umetniškem pomenu prvi slovenski igrani "nemi" film; odlikujejo ga izvrstna fotografija, likovna dovršenost, skorajda monumentalnost v kadru, bogato niansiranje črno-bele slike in odlična montaža. Njegova silovita, poetična pripoved še danes ne potrebuje dialoga, ustvarja še ne videno mitološko podobo slovenskih gora, ki bi jo lahko primerjali z nekaterimi "gorskimi" filmskimi pesnitvami, predvsem morda z nordijskimi, a je vendar povsem svojevrstna, slovenska. Ta film resnično sodi v Pordenone, saj je zanj izvirno filmsko glasbo napisal skladatelj Janez Matičič. V upanju, da bo Slovenija za ta namen našla potrebna sredstva, da bomo film lahko predstavili v tujini in tudi domačemu občinstvu zaključujem prispevek in to bi bil lahko še en odmeven dogodek ob praznovanju 100 letnice slovenskega filma.

Marta Rau Selič

Obisk 11. mednarodne konference "Colloquia Jerzy Skowronek dedicata", Torun, 20.–21. maj 2005

V Torunu na Poljskem, rojstnem kraju Nikolaja Kopernika, je potekala mednarodna konferenca ARCHIVES AND NON-TRADITIONAL CARRIERS OF INFORMATION/ ARHIVI IN NETRADICIONALNI NOSILCI INFORMACIJ. Prišlo je 88 udeležencev, največ do sedaj, in to iz različnih arhivov

vzhodnih in osrednjih evropskih držav; Poljske, Rusije, Belorusije, Ukrajine, Uzbekistana, Azerbajdžana, Kazahstana, Romunije, Estonije, Litve, Latvije, Moldavije, Izraela, Italije, Nemčije, Velike Britanije in Slovenije.

Prvi sklop predavanj je obravnaval zakonske in organizacijske oblike zaščite fotografske in avdiovizualne dediščine v evropskem merilu ter Veliki Britaniji, Kazahstanu, Rusiji, Latviji, Ukrajini, Romuniji in Izraelu. Sledil je sklop, v katerem so bili predstavljeni valorizacijski kriteriji za fotografsko in avdiovizualno gradivo. V sklopu predstavitev hrambe in varovanja arhivskega gradiva sem predstavila tudi svoj referat Slovenski film in njegovo varovanje. V njem sem predstavila naše izkušnje pri materialnem varovanju filmskega arhivskega gradiva in zakonsko podlago za delovanje Slovenskega filmskega arhiva. Na podoben način so predstavili delovanje arhivov tudi predstavniki iz Kirgizije, Moldavije, Belorusije, Kazahstana in Azerbajdžana; v teh državah se srečujejo predvsem z zastarelo tehnologijo in slabimi delovnimi razmerami. V soboto so bili na vrsti krajši sklopi o digitalizaciji fotografskega in avdiovizualnega gradiva, ustvarjanju gradiva na digitalnih tehnologijah, uporabi fotografij in AV gradiva v procesu izobraževanja in strokovnem izobraževanju arhivistov. Konferenca se je zaključila z resolucijo, v katerije poudarjeno: AV-gradivo je del kulturne dediščine, hramba AV-gradiva zahteva posebne razmere, vendar so te povezane z visokimi stroški, priporočila evropskih konvencij niso vedno dovolj upoštevana v praksi, AV-gradivo mora biti tako kot preostalo arhivsko gradivo, dostopno javnosti.

Naslednja konferenca bo leta 2007, ker je državni arhiv tudi organizator evropske konference arhivov, ki bo leta 2006 v Varšavi.

Tatjana Rezec Stibilj

Ocene in poročila o publikacijah in razstavah

Publikacije

Jože Žontar, Arhivska veda v 20. stoletju, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2003, 143 strani

Dr. Jože Žontar je napisal, Arhiv Republike Slovenije pa založil najnovejšo slovensko strokovnoteoretično pridobitev z naslovom *Arhivska veda v 20. stoletju*. Lična publikacija nas na 143 straneh v štirih glavnih poglavjih vodi skozi temeljne pojme in principe arhivistične stroke. Poudariti je treba, da so glavna poglavja razdeljena na podpoglavja, ta pa se končujejo z navedbo tematske literature. Na koncu knjige so še angleški povzetek ter skupno osebno in stvarno kazalo.

V prvem odstavku uvoda srečamo opredelitev arhivske vede; njeno osnovno poslanstvo je usposobiti spise, ki so nastali pri pravnih, upravnih in poslovnih dejavnostih ljudi tako, "... da bodo postali vir za preučevanje preteklosti, to je za nov namen v primerjavi s tistim, zaradi česar so nastali, ter da se bodo neomejeno dolgo ohranili ...". Preučuje torej metodologijo arhivskega dela.

V začetnem poglavju se srečamo z osnovnimi arhivističnimi pojmi: dokumentarno in arhivsko gradivo. Izvemo, da pomeni beseda dokument zapis, ki nekaj dokazuje. Iz te besede je izpeljan pojem dokumentarno gradivo. Kot izraz za celotno dokumentacijo, ki nastaja pri delovanju pravnih in fizičnih oseb, se je uveljavil z zakonom o naravni in kulturni dediščini, sprejetim decembra 1980; nadomestil je izraza registratura in registraturno gradivo.

Prvi namigi o arhivskem gradivu kot spominu človeštva, ki mu je namenjeno drugo podpoglavje, so se začeli pojavljati v prvi polovici 17. stoletja, ko so mu pripisovali zlasti pedagoško-vzgojni pomen. Kritično zgodovinopisje pa je spoznalo, da je njegovo pisanje najbolj verodostojno, če temelji na arhivskem gradivu.

Podpoglavje o terminologiji nam razlaga nekaj osnovnih pojmov, zapisanih v slovenski arhivistični zakonodaji in opozarja na slovarje arhivske terminologije po svetu.

Drugo poglavje knjige ima naslov *Varstvo arhiv-*

skega gradiva. S tem je potrebno razumeti dejanja za zagotovitev trajnega obstoja in uporabe arhivskega gradiva; to zagotavljamo s pravnim in materialnim varstvom. V knjigi sledimo zgodovinskemu razvoju pravnega varstva arhivskega gradiva, kar je zelo koristna informacija za preučevanje tega dela jugoslovanske in tudi slovenske arhivistike, zlasti od konca 2. svetovne vojne naprej. Ljudi, ki jih zanima arhivska zakonodaja v drugih državah, avtor opozarja na posebne številke revije *Arhivium*, v katerih so objavljene arhivske zakonodaje in Unescove študije, ki jih analizirajo.

Zanimivo je branje o varstvu zasebnega arhivskega gradiva, ki nastaja pri društvih, političnih strankah, nevladnih organizacijah, verskih skupnostih, gospodarskih družbah in podjetjih, sindikatih in fizičnih osebah. V tem podpoglavju se seznanimo z odnosom vsakokratnih državnih oblasti do zasebnega arhivskega gradiva. Na območju Slovenije so se korenite spremembe zgodile po koncu 2. svetovne vojne. Zanimiv je podatek, da za zvezni splošni državni zakon o arhivih iz leta 1950 ni bilo nobene razlike med državnim in zasebnim arhivskim gradivom, celo verskim skupnostim je nalagal, naj izročajo svoje arhivsko gradivo državnim arhivom. Arhivska zakonodaja iz šestdesetih let 20. stoletja ni bila več tako stroga. Za civilnopravne osebe, med katere so sodile verske skupnosti in občani, je bilo ponovno priznano lastništvo njihovega arhivskega gradiva, le da so verske skupnosti morale dovoliti uporabo za znanstvene namene, gradivo občanov pa so smeli arhivi za enake potrebe reproducirati. Zakonodaja devetdesetih let 20. stoletja je ponovno uzakonila zasebno last arhivskega gradiva. Nadaljevanje nas seznanja z načinom varovanja arhivskega gradiva slovenske katoliške cerkve in možnostmi za pridobivanje zasebnega arhivskega gradiva, kot jih omogoča zakonodaja Republike Slovenije. Arhivske ustanove pri tem čaka še veliko naporenega in verjetno včasih neprijetnega dela.

Knjiga opozarja, da med ukrepe varstva arhivskega gradiva spadajo tudi predpisi, ki v domačem in mednarodnem merilu urejajo ohranjanje nacionalne kulturne dediščine. To so predpisi o izvozu ali uvozu

kulturne dediščine, kraji in vračanju, zavarovanju v vojnih nevarnostih in vojnah, vračanju med vojnami odnesenih predmetov kulturne dediščine in vračanju le-te po končanih spopadih itd. Bralec se seznanja z meddržavnimi pogodbami, ki se nanašajo na vračanje slovenskega arhivskega gradiva (restitucija) in na delitev le-tega (sukcesija) po razpadu skupne države.

Poleg pravnega varovanja arhivskega gradiva je za arhivsko ohranitev pomembno tudi vzdrževanje; to na splošno označuje pojem materialno varstvo; tudi temu je namenjeno podpoglavje v knjigi. Govori o tem, kako neomejeno dolgo ohraniti nosilce zapisov in njihovo vsebino. To je potrebno doseči s primernimi klimatskimi razmerami za hranjenje, hkrati pa je to tudi glavna naloga postopkov restavriranja in konserviranja. V tem podpoglavju nas avtor seznanja z najosnovnejšimi značilnostmi različnih vrst nosilcev zapisov.

Za primerno in učinkovito varovanje arhivskega gradiva so izjemnega pomena t. i. organizacijske osnovne varstva arhivskega gradiva; to so bile najprej kar pisarne, ki so tako gradivo ustvarjale, kasneje pa so se temu posvečali muzeji in knjižnice, šele od konca 18. stol. v Evropi, pri nas pa od srede 19. stol. so se začeli pojavljati arhivi kot ustanove, specializirane za hranjenje arhivskega gradiva. Podpoglavje nam kaže razvoj institucionalne arhivistike na slovenskem območju in sedanje slovenske arhivske mreže.

Tretje poglavje knjige nas seznanja z oblikami arhivskega gradiva. Nakazane so značilnosti listin. Opredeljeno je spisovno gradivo, katerega sestavni del so spisi, ki jih avtor imenuje tudi "kompozicije dokumentov". Sistemi razvrščanja spisovnega gradiva so bili po evropskih državah precej različni in so v knjigi na kratko tudi prikazani. Predstavljene so še uradne in poslovne knjige, ki so v "... obliki knjig povezane kompozicije samostojnih ali nesamostojnih vpisov (vknjižb) ...", kot so notarske, davčne, matične, rudarske in številne druge knjige, seveda tudi zemljiške, pa še delovodniki, vpisniki in pripadajoči indeksi ali kazala.

Nekaj pozornosti je namenjene t. i. spisovnemu gradivu v zapuščinah, tiskom, ki so razmnoženi oziroma tiskani zapisi oblastnih in drugih organov, kartam oziroma zemljevidom in načrtom ter tehničnim risbam. Obdelani so slikovni, zvočni in elektronski zapisi. Knjiga nas opozarja na slovensko zakonodajo, ki opredeljuje poslovanje z elektronskimi oblikami zapisov.

Največ pozornosti je namenjene četrtemu poglavju, ki obravnava osnovne principe arhivistike in delovne postopke z arhivskim gradivom, ki morajo zagotoviti uporabnost arhivskega gradiva za nedoločeno dolgo dobo. Kar obsežno je podpoglavje o načelu provenience, ki je podlaga za vsa opravila, povezana z arhivskim gradivom. Za uvod se dotakne pertinenčnega načela, ki je neprimerno za arhivsko stroko, ker meša arhivske fondе in jih naredi neuporabne. Neuporabnost takega principa je napeljala na misel, da največjo preglednost nad vsebino fondov ohranimo s tem, da pri razporejanju upoštevamo načelo izvora, to je na-

čelo provenience, in tudi načelo prvotne ureditve fonda, torej da je treba arhivskim fondom ohraniti strukturo, kakršno so dobili pri poslovanju. Teoretično je bilo načelo provenience utemeljeno leta 1898 na Nizozemskem, prav v letu, ko je bil v Ljubljani ustanovljen Mestni arhiv z Antonom Aškercem kot prvim arhivarjem, ki je to načelo očitno poznal. Tako kot po Evropi se je tudi na Slovenskem načelo provenience uveljavljalo postopno.

Avtor se pozorno loteva prevzemanja gradiva v arhive. Prikazane so zakonske rešitve prevzemanja arhivskega gradiva vse od konca 2. svetovne vojne naprej; podrobneje omenja postopke, ki jih določajo zakon o arhivskem gradivu arhivih iz leta 1997 in njegovi izvedbeni podzakonski predpisi iz leta 1999. Opozarja pa tudi na probleme in težave, s katerimi se bodo srečevali arhivi pri prevzemanju arhivskega gradiva, ki je zapisano v elektronski obliki.

Dopolnjevanje arhivskih fondov predstavljajo arhivske zbirke, ki so navadno nastale oziroma so bile pridobljene pri preučevanju konkretnih vprašanj.

Eno najpomembnejših opravil v arhivih je odbiranje arhivskega iz dokumentarnega gradiva ali valorizacija; posledica je tudi izločanje delov dokumentarnega gradiva, ki jim pristojni arhivi ne pripisujejo narave kulturnega spomenika. Seznanjamo se s postopki odbiranja v Sloveniji po 2. svetovni vojni, nakazani so kriteriji valorizacije, opozorjeni smo na spornost kriterija "pomen gradiva za raziskave", ker se predmet raziskovanj ves čas spreminja. Srečamo se z metodologijami določanja kriterijev za odbiranje arhivskega gradiva po svetu in v Sloveniji, zlasti v drugi polovici 20. stoletja.

Med osrednja vprašanja arhivistike avtor postavlja urejanje. Pri tem sta med najpomembnejšimi opravili oblikovanje fondov in razporeditev ali tektonika. V podpoglavju so nakazani kriteriji, ki določajo fondе. V zvezi z oblikovanji fondov avtor opozarja tudi na zbirke, ki ne nastajajo na provenienčen način, ampak po mnogih kriterijih. Podlaga za razvrščanje fondov v arhivske depoje – to se imenuje tektonika arhiva – so signature fondov. Glavni kriterij pri tem je izvorna sorodnost fondov. Razporeditev fondov se izvede na podlagi posebnih shem, ki jih morajo izdelati arhivi.

Eden od postopkov v procesu urejanja, potem ko so fondi oblikovani, je notranje urejanje fondov. Pri tem je zelo pomembno načelo prvotne ureditve. Kot pa je zapisal avtor, se je v novejšem času uveljavilo spoznanje, da tega načela ni potrebno upoštevati avtomatsko in vedno stoddostno, ampak je dopustno izpeljati izboljšave v ureditvah, a s pogojem, da se ohranijo prvotne povezave med dokumenti. Nove ureditve so upravičene takrat, kadar je rekonstrukcija prvotne ureditve zaradi popolne neurejenosti in pomanjkanja evidenc nemogoča ali neracionalna. Pri zelo neurejenih velikih fondih je upoštevanja vredna t. i. Bäröva metoda, pri nas smo ji delovno rekli tudi nemška metoda. V nadaljevanju so opredeljene enote arhivskega gradiva, ki so rezultat združevanja ali členitve gradiva, in njihov hierarhični red. Nivoji sežejo vse od fondov, podfondov serij, osnovnih enot do naj-

manjših enot, ki so dokumenti; ti so včasih tudi osnovne enote.

Med zelo pomembne naloge v arhivih spada popisovanje arhivskega gradiva, katerega namen je olajšati uporabo gradiva. Avtor je to zapisal z zanimivim stavkom: "Kdor popisuje, posreduje med ustvarjalcem arhivskega gradiva in kasnejšimi uporabniki ...". To vodi uporabnika k virom. Da bi bila enotnost pri popisovanju kar največja – v to nas silijo zlasti računalniški pristopi – so se izoblikovali mednarodni arhivski standardi za popisovanje s popisnimi enotami na različnih nivojih. Podpoglavje nakazuje elemente takega nivojskega popisovanja in aplikacijo le-teh za različne oblike oziroma vrste arhivskega gradiva.

Proti koncu publikacije je podpoglavje o pripomočkih za uporabo arhivskega gradiva in arhivskem informacijskem sistemu. Obravnavani so vsi klasični pripomočki od popisov fondov, inventarjev, vodnikov po fondih in zbirkah arhiva ali izbranih delih fondov (tematski vodniki). Navedeni so vsi najnovejši splošni in tematski vodniki slovenskih arhivov, pa tudi nekaj tujih. Bralec je opozorjen tudi na elektronske vodnike in informacije o slovenskih in tujih arhivih na internetu; na internet si želi tudi bodoči AERISS, to je Arhivski enotni računalniški informacijski sistem Slovenije.

Zaključek knjige je namenjen dostopnosti arhivskega gradiva za raziskovalne in upravno-pravne namene; gradivo je dostopno, če je urejeno in popisano. Vendar pa je dostopnost pravno opredeljena, to je omejena, največkrat z državnimi interesi, pa tudi varstvom človekovih pravic in njegovih osebnih podatkov. Avtor nas na kratko popelje skozi več kot sto let trajajoče prizadevanje za liberalizacijo uporabe arhivskega gradiva, podrobneje pa obdela načela za uporabo arhivskega gradiva, ki so določena v najnovejši slovenski zakonodaji. Da je vse še bolj zapleteno, v uporabo arhivskega gradiva posega še avtorsko pravo.

Knjiga dr. Jožeta Žontarja Arhivska veda v 20. stoletju je branje, ki ga priporočamo vsem, ki smo zaposleni v arhivih. Zlasti zato, ker nas spomni na načela in postopke, ki so temelj našega strokovnega dela, pa smo mogoče na nekatere že nekoliko pozabili. Prav tako pa je koristno branje tudi zato, ker upošteva najnovejša svetovna in domača strokovna spoznanja, na pravnem področju pa posega prav do dni, ko je bila publikacija oddana v tisk. Na vsak način je morajo biti veseli vsi kandidati za strokovni izpit iz arhivistike. Našli bodo odgovore na vsa teoretična in večino praktičnih vprašanj, ki so po navadi postavljena na strokovnih izpitih, ne sega le na nekatera najsplošnejša področja.

Dr. Jožetu Žontarju se tudi v svojem imenu zahvaljujem za marsikatero novo informacijo, ki sem jo dobil pri branju njegovega priročnika, zlasti s področij, s katerimi se ukvarjam manj intenzivno.

Janez Kopač

Tatjana Rezec Stibilj, Slovenski dokumentarni film 1945–1958, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2005, 224 strani

"ČE BO GNAR ..., DENARJA ..., BOMO GA GRADILI, ČE GA PA NE BO, PA NE MOŽEMO GRADITI"

SLOVENSKI DOKUMENTARNI FILM 1945–1958

Knjiga, ki je luč sveta ugledala ob praznovanju stoletnice slovenskega filma, je nekoliko razširjena magistrska naloga Tatjane Rezec Stibilj z naslovom "Razvoj in vloga slovenskega dokumentarnega filma v letih 1945–1958". Avtorica že v naslovu bralcu predstavlja obdobje, ki ga podrobneje obravnava in ga določata 9. maj 1945, ko je po filmski kronologiji nastal prvi povojni slovenski dokumentarni film "Ljubljana pozdravlja osvoboditelje" in 11. oktober 1958, ko je TV-Ljubljana začela oddajati redni TV-program. Televizija je s prodorom v domove in skoraj monopolnim prevzemom proizvodnje in distribucije dokumentarnih filmov sklenila obdobje, ko je dokumentarni film prihajal v kinematografske dvorane kot predfilm igranih filmov.

Delo je razdeljeno v sklenjena poglavja, ki si po uvodnih teoretičnih izhodiščih sledijo v kronološkemu zaporedju. Prvi del knjige zajema prerez razvoja dokumentarnega filma v svetovnem in jugoslovanskem prostoru pred drugo svetovno vojno in nekatere opredelitve glede na temeljne elemente dokumentarizma, ki jih pozna tudi svetovna filmska dokumentaristika. V skladu z znano teorijo, ki pravi, da pred letom 45 ni bilo nič, tudi povojni filmski ideologi niso prav pogosto omenjali slovenskih filmskih začetkov. V drugem delu so predstavljeni slovenska dokumentarna produkcija, njene zvrsti in žanri, razvrščeni v pet osnovnih sklopov. Znotraj vsakega od teh sklopov je vidno, na kakšen način so se avtorji lotevali posameznih tem in kateri dogodki so pritegnili njihovo pozornost. Ob tem avtorica vseskozi poskuša poudariti razmerje propagandnost – informativnost in težnjo avtorjev po prehodu na bolj splošne, politično manj obremenjene teme, ki so bile del človekovega vsakdana. Avtorica se v delu ne omejuje zgolj na informativno naštevanje, ampak se pogloblja v delo takratnih filmskih avtorjev, ki so le počasi uveljavljali svoj pogled na dogodke skozi film in se osvobajali neformalnega ideološkega pritiska, ki je bil v celotnem obravnavanem obdobju na različne načine navzoč. V zadnjem delu so prikazani način distribucije filmov in razmere, v katerih se je oblikovala slovenska kinematografska mreža.

Delo temelji na pregledu filmskega arhivskega gradiva; večino ga hrani Arhiv Republike Slovenije in v njegovem okviru Slovenski filmski arhiv. Večina preostalega arhivskega gradiva, ki zajema dejavnost kinematografije, je razdrobljena med različne fonde Arhiva Republike Slovenije. Marsikje je gradivo shranjeno tudi v zasebnih zbirkah, pomemben vir za preučevanje filmske zgodovine pa so tudi ustna pričevanja.

vanja filmskih ustvarjalcev. Avtorica je analizirala tudi prispevke v sočasni periodiki. Poleg dnevnega časopisja predstavljajo izčrpen vir podatkov revije, vsebinsko namenjene filmski problematiki (Filmski vestnik, Film, Ekran).

Izčrpno se avtorica posveča vlogi, ki jo ima dokumentarni film kot zgodovinski dokument in zaradi katere je pester vir za interdisciplinarno preučevanje. Avtorje in filmske teoretike je namreč ves čas vznemirjalo vprašanje odnosa stvarnosti pred kamero in tisto, ki jo potem vidimo na platnu. Resnične, popolne avtentične podobe stvarnosti ni in je ne bomo nikoli videli; problem je v selekciji tistih elementov, ki bodo gledalcu omogočili predstavo o funkcionalni, ikonografski ali ambientalni vsebini objekta. Včasih je veljalo prepričanje, da je kamera oziroma objektiv le umetno oko snemalca, ki z neangažiranim, mehničnim registriranjem dogodkov pripelje do resnice in avtentičnosti. Vendar do te resnice pridemo z avtorskim posredovanjem, režijskim posegom, zato je dokumentarni film umetniški dosežek in ustvarjen tako kot drugi filmi. Tudi dokumentarni film je iluzija, in to iluzija prave neposredne resničnosti, v nasprotju z igranim filmom, ki teži k verodostojnosti iluzije. Objektiv torej ni nujno vedno le objektiv, kljub temu pa je film eden redkih medijev, s katerim je mogoče ustvarjati dela z dokumentacijsko vrednostjo (kot dokumentaren, oziroma kot kratek zapis realnega dogodka se je film uveljavil že ob nastanku z Louisom Lumierom; enako velja tudi za slovenski film in Grossmanov Odhod od maše v Ljutomeru.) Poseben pečat je vtisnila dokumentarnemu filmu tudi zvočna kulisa, ki jo je ustvarjala ustrezna, sugestivna glasba; za film jo je še pred filmom izumil Wagner v operi.

Druga svetovna vojna je nedvomno mejnik v splošnem zgodovinskem razvoju, označuje pa tudi začetek novega obdobja v razvoju dokumentarnega filma. Spremenila je tudi naloge filmskih dokumentaristov. Ti so prevzeli vlogo propagandistov, ki so s pomočjo gibljivih slik spodbujali borce k domovinskemu boju. Ta se je po zmagi nadaljeval kot boj za oblikovanje nove oblasti. Prva povojna leta so bila še vedno obremenjena s preteklim vojaškim obdobjem in vojnimi strahotami in ena glavnih nalog dokumentarnega filma je bilo pričevanje o vojni, zlasti o vojnih zločinih in zločincih. Predvsem v državah vzhodne, socialistične Evrope se je filmska dejavnost, ki je temeljila na uporabi filmskega arhivskega gradiva, zelo povečala. Že med vojno so bila postavljena tudi teoretična izhodišča za filmsko ustvarjanje po končni zmagi in koreniti spremembi družbenega reda. Filmu so namenili vlogo propagandnega sredstva in sredstva za kulturno izobraževanje, pa tudi za "najcenejšo zabavo širokih množic". Sodelovanje političnih in državnih oblasti pri ustvarjanju filmske produkcije bo omogočilo "boljše in lepše življenje državljanov". Z ustanovitvijo Filmskega podjetja DFJ so formalno priznali filmsko umetnost kot dejavnik posebnega umetniškega in družbenega pomena in ne le kot trgovsko dejavnost. Poseben pomen in vpliv na družbeno dogajanje so filmu priznali tudi s takojšnjim sprejetjem uredbe o

cenzuri filmov. Zanimivo pa je, da se je že med vojno pojavilo vztrajno negiranje predvojne filmske tradicije.

V knjigi lahko podrobno spremljamo razvoj slovenske povojne kinematografije od ustanovitve Oddelka za kinematografijo pri Propagandni komisiji IOOF, ki so mu konec maja 1945 spremenili naziv v skladu z zveznimi predpisi v Državno filmsko podjetje, podružnica za Slovenijo. Po 3. juliju je bil uradni naziv Filmsko podjetje DFJ, direkcija za Slovenijo. Avtorica v knjigi posebej opozarja na boj proti centralizaciji in odnos vlade do posameznih republik. Odnosi Beograda do podružnic oziroma direktij so kazali na podrejen položaj le-teh na vseh ravneh.

Problem poddržavljanja kinematografov in podjetij za proizvodnjo filmov je zelo lepo prikazan tudi z zanimivim primerom nacionalizacije kinematografa na Ptuj. Sodišče je odločbo zaključilo z ugotovitvijo, da je "z ozirom na velik razvoj kinematografije treba tudi kinematografska podjetja, ki igrajo danes važno vlogo na kulturnem in propagandnem področju, šteti med važna gospodarska podjetja." Že v maju 1945 so se začeli tudi postopki za poddržavljanje edinega proizvodnega podjetja Emona film.

Čeprav v povojnem pomanjkanju ni bilo mogoče redno kupovati niti osnovnega materiala (filmski trak, kemikalije ipd.), tako da so ga bili ustvarjalci prisiljeni kupovati po zasoljenih cenah na črni borzi v Trstu, ker so ga iz Beograda dobili premalo, časi le niso bili tako hudo črno-beli in camera laterna je ljudem kazala luč v svetlejšo prihodnost, saj smo se Slovenci na filmskem področju postopoma osamosvajali. 28. junija 1946 je bil ustanovljen Komite za kinematografijo vlade FLRJ, v republikah so nastali republiški komiteji, Slovencem pa se je ponudila priložnost, da posamejno prvi slovenski celovečerni umetniški film Na svoji zemlji; kmalu pa je bil ustanovljen tudi Triglav film. Sredi julija 1946 so iz republiških direktij nastala državna podjetja za proizvodnjo filmov. Odločbo o ustanovitvi podjetja "Triglav film" je sprejela vlada LRS 13. septembra 1946. Glavna naloga podjetja "Triglav film" je bila: proizvodnja umetniških, dokumentarnih in kulturnih filmov ter proizvodnja "Obzornikov". Filmska produkcija je bila vpeta v socialistično preobrazbo države, ideološko določena in kot taka del razvejenega agitacijsko-propagandnega ustroja; nadaljevala so se vlaganja v razvoj tehnične baze.

Leto 1947 so zaznamovale priprave in sprejetje prvega petletnega načrta, popularno imenovanega "Titova petletka". Naloge so bile: za razvoj kinematografije nameniti 80 milijonov dinarjev, zgotoviti omrežje kinematografov, povečati število potujočih kinematografov, usposobiti podjetje Triglav film do leta 1951 za izdelavo 25 različnih filmov (umetniških, kulturnih in dokumentarnih) na normalnem in 24 različnih filmov (šolskih, prosvetnih, znanstvenih) na ozkem traku. V letu 1947 se je začelo poglavje o neuresničeni graditvi slovenskega filmskega mesta. To je bila tako z današnjega, kot verjetno tudi tedanjega stališča popolnoma nerealna želja, ki je izšla iz potrebe po ustreznih prostorih za filmsko ustvarjanje in zapisali so jo v

petletni načrt. Načrti za zgraditev središča na Bledu in v Pirničah niso bili uresničeni in namesto tega so filmski ateljeji dobili prostore v cerkvi sv. Jožefa na Poljanah – začasna rešitev, ki je trajala skoraj 50 let.

Zanimivo je poglavje, ki opisuje potrebe po strokovnem izobraževanju. Odprto je namreč ostajalo vprašanje strokovnega usposabljanja umetniških in tehničnih delavcev. Delo je sprva temeljilo na delavcih, ki so se s filmsko dejavnostjo ukvarjali pred vojno in med njo in seveda nikakor niso bili kompromitirani s sodelovanjem z okupatorjem. Za nove sodelavce so predlagali tečaje in možnosti študija za umetniške in strokovne delavce. Mladi naj bi se učili od starejših, pomoč pa so pričakovali od držav vzhodne Evrope z bolj razvito kinematografijo. To sta bili zlasti Sovjetska zveza in Češkoslovaška. Sodelovanje se je začelo s Čehi, a so ti po resoluciji informbiroja stike za nekaj časa prekinili, zato je Komite za kinematografijo pri vladi FLRJ izdal razpis za spretnje slušateljev na filmsko visoko šolo v Beogradu. Objavljen je bil tudi natečaj za spretnje na filmsko tehnično srednjo šolo, ki je delovala v okviru Državne tehniške srednje šole v Ljubljani. Prva skupina vpisanih se je začela šolati jeseni leta 1948.

Potem se avtorica posveča spremembam v slovenski kinematografiji po letu 1950. Temeljno spremembo je junija 1950 prinesel zakon o upravljanju državnih gospodarskih podjetij in združenj po delovnih kolektivih. Pomenil je začetek uvajanja samoupravnega socialističnega sistema. Spremembe je spremljala tudi decentralizacija. V kulturi je bil uveden sistem družbenega upravljanja kulturnih ustanov. Pomemben mejnik je bila ukinitve Komisije za kinematografijo pri vladi LRS. Naloga komisije je po njeni ukinitvi prevzelo ministrstvo za znanost in kulturo LRS (januarja 1951). Država pa se še vedno ni odrekla vlogi glavnega režiserja v proizvodnji filmov in je z ostrimi rezi temeljito posegala tudi v obstoj filmskih ustvarjalcev. Uredba z verjetno najbolj daljnosežnimi posledicami je bila uredba o svobodnih filmskih delavcih iz leta 1950. Po njej je bilo treba iz rednih delovnih razmerij izključiti vse tiste filmske delavce, katerih delo je bilo vezano na neposredno ustvarjanje pri filmu. To je veljalo za umetniške poklice (režiser, scenograf, igralec, snemalec, pomočniki in asistenti). Če delavci niso bili angažirani, so bili brez zdravstvenega in socialnega zavarovanja. To lahko s kančkom zlobe opišemo kot neoliberalne ideje agitpropa CK KPJ. Začel se je dolgotrajen boj za opredelitev statusa filmskih delavcev. Po uredbi o delovnih razmerjih ter plačah umetnikov in pomožnega umetniškega osebja iz leta 1952 in uredbi o socialnem zavarovanju umetnikov iz leta 1955 je bil legaliziran šele s sprejetjem zakona o filmu leta 1956.

Da bi zaščitili svoj položaj, so začeli filmski delavci ustanavljati lastna filmska podjetja. Slovenski filmski delavci so se uradno v letu 1955 pridružili filmskemu podjetju UFUS iz Beograda z ustanovitvijo podružnice v Ljubljani, ki se je že v letu 1956 osamosvojila z imenom "Viba film" in ostala osrednje filmsko proizvodno podjetje vse do začetka 90-ih let;

leta 1991 je bila razpuščena. Ustanovili so tudi Društvo slovenskih filmskih delavcev. Izhod iz krize so iskali v koprodukcijah, sistematičnem delu in strokovnem izpopolnjevanju.

Po uvedbi družbenega upravljanja so bili za film kot družbeni organi upravljanja podjetij ustanovljeni filmski sveti. Tako v filmskih svetih kot drugih upravnih odborih so po številu prevladovali zunanji člani. Naloga filmskega sveta je natančneje opredeljeval Zakon o filmu; po tem svet ni odločal le o programu, temveč tudi o umetniških (potrditev scenarija, razpisni pogoji natečaja za scenarij) in tudi kadrovskih vprašanjih (določitev režiserja filma).

Po predstavitvi in opozarjanju na probleme, s katerimi so se srečevali slovenska kinematografija in avtorji filmov, katerih umetniški ego se je moral bojevati s kolesjem novega družbenega sistema, nam avtorica v osrednjem delu knjige opisuje zvrsti in žanre slovenske dokumentarne produkcije po letu 1945. V slovenskem povojnem dokumentarnem filmu so se namreč prepletale različne zvrsti in različni dokumentaristični pristopi. Osnovno izhodišče ustvarjalcev je bilo čim bolj objektivno zabeležiti pojave in dogodke okoli njih. Veliko vlogo je poleg slike v večini tedanje produkcije igralo vezno besedilo – komentar, ki je filme spremljal v celotnem obdobju. Prav premišljen komentar je imel na gledalca ideološko-propagandni vpliv in le redki filmi so se temu izognili. Filmsko gradivo, nastalo v tem obdobju, je avtorica smiselno razdelila v pet osnovnih sklopov: dokumentarne filmske zapise, obzorniško produkcijo, arhivska snemanja, kratke in celovečerne dokumentarne filme ter poučne filme.

Pri dokumentarnih filmskih zapisih gre v bistvu za delovno gradivo. Kot tako ima za raziskovanje veliko arhivsko vrednost. Z ohranjenimi filmskimi zapisi lahko kronološko sledimo večini dogodkov na različnih področjih življenja v tistem času. Posnetki praviloma niso zvočno obdelani, s tem pa sta se verodostojnost in uporabnost zapisa kot zgodovinskega vira še povečali. Zapisi so kratki, omejeni na najbolj skopo registracijo dogodkov, filmsko poročilo s kraja dogajanja. Pojavljali so se vse obravnavano obdobje, večina pa jih je nastala v letih od 1945 do 1952; potem se je število zmanjševalo. Dokumentarne filmske zapise odlikuje velika mera spontanosti, kar jim zvišuje informativno vrednost in vrednost filma kot zgodovinskega vira. Filmski posnetek je vedno v določeni meri subjektivni in ideološki izraz ustvarjalca, pa vendarle vedno zabeleži enkratnost dogodka. Tudi filmsko gradivo, ki se je ohranilo kot neuporabljeno, je za raziskovalca zelo dragoceno in ima naravo filmskega arhivskega gradiva. V dokumentarnih filmskih zapisih je ohranjen filmski spomin na osebe in dogodke, ki v javno predvajani filmski dokumentarni produkciji niso vedno zabeleženi.

Posebno zvrst slovenske dokumentarne produkcije predstavlja obzorniška produkcija. Danes predstavlja izjemen dokument tedanjega časa o dogajanjih v prvem povojnem obdobju. Obzorniki predstavljajo reportažno obliko filmske dokumentarne produkcije, ka-

tere namen je bil sistematičen prikaz pomembnih dogodkov in osebnosti. Pospešeni razvoj televizije pa je povzročil zaton obzornikov. Kot zanimiv detajl nam avtorica predstavlja zvokovno podobo komentarjev. Napovedovalci so bili na začetku moški, šele septembra 1946 je bilo prvič slišati ženski glas Alenke Svetelove. V Filmskih obzornikih je bilo poleg komentarja precej pozornosti namenjene tudi glasbeni opremi. Že leta 1946 so bili po obravnavani tematiki v filmskih obzornikih po številu na prvem mestu športni dogodki in tekmovanja, osrednji prostor pa so zavzemali ključni procesi v političnem in gospodarskem življenju. Zanimivo je, da celo po sporu z informbirojem noben obzorniški prispevek ni obravnaval tega problema neposredno, razbrati ga je mogoče le med vrsticami, zlasti v prispevkih z gospodarsko vsebino. Leta 1951 v obzornikih ni bilo niti enega prispevka več o politiki, kot tudi ne o gospodarstvu, ki bi predstavljal nove delovne dosežke. Tudi po filmski tematiki je jasno, da sta Slovenija in Jugoslavija počasi zapuščali najbolj propagandno politično obdobje.

V Novih filmskih obzornikih, ki so nasledili Filmske obzornike, so se redno pojavljali tudi filmski prispevki izobraževalne in poljudnoznanstvene narave. Izjemne posnetke Ljubljanskega barja, za katere si skoraj ne moremo misliti, da so nastali v času nebrzdanega žrtvovanja naravnih virov na oltarju napredka, prinaša prispevek Jesen na barju, ki nam sporoča, da naravnih lepot barja ne smemo uničiti z različnimi posegi, s katerimi bi spremenili barje v rodovitno zemljo. Nove filmske obzornike Slovenskega filmskega društva so po kratkih, a učinkovitih dveh letih izhajanja zaradi pomanjkanja finančnih sredstev prenehali pripravljati. Že na prvi pogled so vidne razlike v primerjavi s Filmskim obzornikom. Reportažnega poročanja je bilo bolj malo, tudi izbira dogodkov je bila usmerjena večinoma na dogodke v kulturi. Ustvarjalci so bili razmeroma svobodni tudi pri avtorskem izrazu.

Za potrebe filmske proizvodnje je bilo predvideno tudi obširno snemanje vsestransko pomembnih dogodkov, objektov, etnografske značilnosti in osebnosti. Z današnjega stališča je velika škoda, da načrta niso mogli uresničiti v celoti. Izjemnega pomena so prav filmske upodobitve pomembnih kulturnih, znanstvenih, političnih delavcev. Filmske portrete so snemali v domačem, družinskem in delovnem okolju. Snemanja za arhiv so se nehala proti koncu šestdesetih let in se v taki ali drugačni obliki niso več ponovila.

Avtorica meni, da so slovenski filmski ideologi izoblikovali zelo natančna merila, kaj vse morata scenarist in režiser filma upoštevati ob snovanju dokumentarnega filma. "Zlati pravili", ki ju je avtor za "dober" dokumentarni film moral upoštevati, sta bili izhajanje iz načel socialističnega realizma in povezovanje dramaturških elementov v harmonično celoto. Kljub izpostavljenosti kritikam in različnim pritiskom, ki so dušili ustvarjalnost, je nekaterim filmskim ustvarjalcem uspelo ustvarjati na izjemno visoki ravni. Avtorica to obdobje poimenuje tudi kot "zlato obdobje slovenskega dokumentarnega filma". Posebno poglavje o dokumentarnem filmu konča z mislijo, da nam

filmi na impresiven način govorijo o bogastvu slovenske umetnostne dediščine in da se skozi zrcali osebni odnos ustvarjalca filma do obravnavane vsebine.

Zaključno poglavje v knjigi je posvečeno distribuciji filmov v slovenskem prostoru med letoma 1945 in 1958. Za to obdobje je bila značilna predvsem velika gledanost domačega filma. Avtorica piše tudi o potujočih kinematografih, ki so bili posebnost tedanje kinematografske dejavnosti; ustanovljeni so bili, da bi približali filmsko umetnost tudi ljudem iz oddaljenih krajev. Seveda je bila njihova naloga poveličevati pridobitve revolucije in spodbujanje k delu za uresničevanje velikih ciljev ter oblikovanja novega človeka in drugih idealov. Ti so se morali jasno zrcaliti s filmskega platna (za osvežitev spomina: Rdeči boogie ali Kaj ti je deklica, op. L. A.).

Bralec v knjigi prepozna tudi nekatere probleme, ki so posebej aktualni tudi v današnjem času, zato sem se poskušal v slogu rakovice, oziroma kot je zapisal Günter Grass, po rakovo, sprehoditi v klešče časa in opozoriti na nekatere žgoče probleme med njimi, tudi na želje političnih veljakov po urednikovanju v medijih. Slovenski dokumentarni film, ki je predmet avtoričine raziskave, žal, danes le redko vidimo na velikem platnu. V obdobju, ki ga avtorica obravnava, je dokumentarni film prihajal pred gledalce večinoma kot predfilm igranega filma, če ta ni bil predolg. Do leta 1952 so pred začetkom filmskih predstav redno predvajali tudi Filmske obzornike, kasneje pa zvezne Filmske novosti, zato neobvezno predlagam oživitve stare navade, ki bi se pridružila predvajanju napovednikov in reklam pred filmi in bi zelo pripomogla k spodbujanju filmske ustvarjalnosti. Odgovorne opozarjam tudi na rešitve za zaščito domačega filma v zakonu o ureditvi prometa s filmi iz daljnega leta 1931: "Kinematografi morajo pri vsaki predstavi predvajati po enega ali več kulturnih filmov z dolžino najmanj 10% od dolžine celokupnega sporeda predstave. Polovica teh kulturnih filmov mora biti domač izdelek." In ne nazadnje, avtorica kronološko konča raziskavo v letu, ko je bila ustanovljena slovenska televizija, zato moram opozoriti, da je bila v okviru takratne televizije ustanovljena tudi služba, ki se danes imenuje Oddelek za arhiviranje in dokumentacijo TV Slovenija in je najstarejši in po količini gradiva največji avdiovizualni arhiv v Sloveniji. Arhiv sam zdaj stoji pred velikimi nalogami, ki jih bo moral nujno rešiti, drugače ga bo povozil čas: prepis arhivskega gradiva na digitalne nosilce in predstavitev gradiva na svetovnem spletu. Podobne naloge čakajo tudi druge avdiovizualne arhive, med njimi tudi Slovenski filmski arhiv, zato sem za naslov prispevka izbral Titov stavek ob polaganju temeljnega kamna za jedrsko elektrarno Krško (1. 12. 1974): "Če bo gnar ..., denarja ..., bomo ga gradili, če ga pa ne bo, pa ne možemo graditi".* Kot so tedanji graditelji stali pred

* Stavek sem izbral za naslov zaradi ilustracije delovne vneime pri povojni obnovi in zaradi trditve, da Tito v Sloveniji nikoli

izzivi supermoderne tehnologije in se jih niso ustrašili, tako smo tudi mi pripravljeni na nove izzive, vendar nam doseganje ciljev preprečujejo premajhna finančna sredstva, zato lahko le zagotovimo: "Če bo denar, bomo arhivirali, digitalizirali in ohranili, če denarja ne bo, ...".

Aleksander Lavrenčič

Ivan Nemanič, Filmski zapisi Božidarja Jakca 1929–55, Arhiv Republike Slovenije, Inventarji, Serija Zbirke, zv. 2, Ljubljana 2005, 84 strani

Predstavitev ponatisa obdelane Jakčeve filmografije bi rad začel s komplimentom avtorju in Filmskemu arhivu Slovenije.

Avtorju zato, ker je v Filmskem arhivu začel objavljati obdelano filmsko gradivo (t. i. inventarjev, ki so jih pisani viri že poznali) in tako omogočil tudi drugim, da mu sledijo. Odprl je možnost za citiranje filmskih enot v znanstvenih objavah. In odprl je pot priznanju filma kot enakopravne arhivske enote. Predstavitev filma z besedo je namreč že sama na sebi eden največjih izzivov za preučevalce in raziskovalce filma.

Drugi kompliment zadeva raziskave slovenskega filma v Filmskem arhivu Slovenije. Predstavitvi ene od njih smo bili priče prav zdaj. Rekel bi, da je to tudi zasluga Nemaničevega pionirskega delovanja. Naj spomnim na zborniške obdelave opusa Metoda Badjure ali Filmskega obzornika. Vsekakor pa lahko pričakujemo, da bodo prihodnje objave nadgradile raziskovalni pristop Ivana Nemaniča; to je kolegica Stibiljeva že naredila.

Zdi se mi silno pomembno, da se Filmskemu muzeju in Kinoteki pridruži tudi Filmski arhiv Slovenije kot prostor monografskih znanstvenih obdelav filma. Očitno je še dovolj prostora med raziskovalnimi pristopi in prav arhivski bo morda vzpostavil ravnotežje v filmski misli na Slovenskem. Predvidevam, da je raziskovalni pristop, ki izhaja iz poznavanja filmskih fondov, lahko zelo specifičen, temelječ bolj na gradivu kot ideološki zamisli o njem.

Oprostite, da nisem še ničesar povedal o filmih Božidarja Jakca. Ne bi se rad ponavljal, čeprav imam občutek, da ob arhivski analizi njegovih filmov še vedno spoznamo kakšno neodkrito poanto, nejasno povezavo, neznan pomen ... Filmski snemalec je skrivnostni instrument. Jean Rouch je npr. med snemanjem "padel" v t. i. cine trans in verjamem, da še marsikdo za njim.

Jakac je Šprajcu na vprašanje, zakaj je snemal, odvrnil: "Vsi so govorili, zakaj snemaš te vsakdanje reči, ki so nepomebne. Jaz pa sem vedel, da bo ta posnetek nekega dne dokument!" Na ta način je Jakac zanimiva figura slovenske filmske zgodovine, nekak-

šen fantom filmske dokumentacije v naših razmerah, kot sta bila pred njim, na začetku zgodovine filmskih arhivov npr. Bolesław Matuszewski ali Albert Kahn.

Jakčevi filmi so večinoma neobdelani, neurejeni vizualni zapiski, kot nekakšni rokopisi. Odlikuje jih avtorjeva eruptivnost in senzibilnost hkrati. Iz njih v enaki meri razbiramo avtorjev značaj kot fragmente zgodovinske dobe, v kateri so nastali. Jakčevi filmi so majhno okence v preteklost in Nemaničeva zasluga je, da je očistil steklo na tem okencu, da jasneje vidimo skozenj.

Naško Križnar

Damjan Hančič, Klarise na Kranjskem, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 26, Ljubljana 2005, 468 strani

V zadnjem času se je med slovenskimi zgodovinarji povečalo zanimanje tudi za samostane ženskih redov na Slovenskem, ki so bili do nedavnega v našem zgodovinoписju več ali manj zapostavljeni. Mariborski profesor, akademik dr. Jože Mlinarič, je leta 1997 objavil monografijo o marenberških dominikankah, in če sem prav obveščen, končuje podobno monografijo o dominikankah v Studenicah. Na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani je bilo na to temo napisanih nekaj diplomskih nalog. Kolega Damjan Hančič pa je svoj raziskovalni interes posvetil klarisam. To je že njegova tretja knjiga na to temo. Leta 2000 je objavil pregledno zgodovino z naslovom *700 let klaris na Slovenskem*. Naslednje leto so v 23. številki zbirke *Acta Ecclesiastica Sloveniae* izšle *Konstitucije klaris v Mekinjah in Škofji Loki*. Najnovejša knjiga *Klarise na Slovenskem* pa je na nek način krona njegovega večletnega raziskovalnega dela s področja monastične zgodovine.

Zahvaljujoč svoji vztrajnosti, skorajda bi rekel detektivski žilici in vrsti srečnih naključij, je imel Damjan Hančič uspešno roko pri odkrivanju arhivskih virov in to ne samo za gospodarski vidik zgodovine klaris na Kranjskem. Jože Mlinarič, sicer izjemen poznavalec arhivskega gradiva s področja monastične zgodovine, je večkrat potožil, da je za dominikanke v Marenbergu, pa tudi za vse štiri kartuzijske in oba cistercijska samostana na Slovenskem našel arhivsko gradivo večinoma le s področja gospodarstva. Ohranjene konstitucije vseh treh klariških samostanov na Kranjskem pa so Damjanu Hančiču omogočile vpogled v vsakdanje življenje redovnic v samostanu, od preprostih dnevnih opravil do njihove duhovne formacije. Nekatere stvari v njihovi duhovnosti se nam danes zdijo tuje. Pri tem mislim na nekatere oblike kazni za prekrške, kot so npr. z jezikom risati križ na tla, poljubljanje nog ostalim sestram, imeti leseno deščico v ustih ali jesti kleče na tleh. Po drugi strani pa nas preseneča bogastvo in globina duhovnega živ-

ni spregovoril v jeziku svoje matere. Ali je stavek slovenski ali zagorski, naj presodijo dialektologi.

ljenja, ki je bila utemeljena v Svetem pismu. To globino redovnega življenja razodevajo njihove redovne konstitucije in dopolnjujejo zapisi v samostanskih kronikah. Kljub občasnim krizam je bilo življenje redovnic vendarle vzorno in v skladu z njihovimi konstitucijami. Prav tako nas ugodno presenečajo možnosti, ki so jih imele sestre v samostanu na področju izobraževanja, socialne varnosti in ne nazadnje tudi osebne svobode.

Drugo veliko poglavje Hančičevega dela obravnava gospodarsko posestveni vidik obravnavanih klariških samostanov. Hančič je podrobno analiziral proces nastajanja in rasti samostanske posesti mekinjskega in škofjeloškega samostana od njihove ustanovitve do nasilne ukinitve leta 1782. Za razliko od ostalih dveh, ljubljanski samostan ni imel lastne zemljiške posesti. Pogled na karto z naslovom *Territorialni prikaz posesti škofjeloškega in mekinjskega samostana sredi 18. stoletja* na notranji strani zadnjih platnic, odkriva presenetljivo dejstvo, da je bila zemljiška posest obeh samostanov osredotočena na razmeroma majhnem prostoru med Škofjo Loko, Kranjem oziroma Kokro, Kranjsko – Štajersko deželno mejo in Savo. Majhen zato, ker so imele v tem prostoru svojo posest tudi druge cerkvene in svetne ustanove. Na podlagi dopisov vladarjevim centralnim organom, tabel terezijanskega katastra, položaja podložnikov samostanskega gospodstva in primerjave mekinjskega gospodarstva z drugimi gospodstvi Hančič ugotavlja, da je bilo gospodarsko in premoženjsko stanje klariških samostanov na Kranjskem v obravnavani dobi stabilno. Razpustitev klariških samostanov ni bila potrebna zaradi njihovega morebitnega slabega gospodarjenja ali prevelike zadolženosti, ampak zato, ker si je država zaželela njihovo premoženje. Podobne stvari so se dogajale odkar obstaja človeštvo in se dogajajo še danes.

Tretji del njegove knjige je posvečen najpomembnejšim dejavnostim klariških samostanov na Kranjskem. Dr. Damjan Hančič v svojem delu navaja, da je bila vzgojno izobraževalna dejavnost klariških redovnic na Kranjskem sestavni del njihovega poslanstva in to ne samo za redovne kandidatke, ampak tudi za dekleta, ki so od samega začetka nameravale ostati v laičnem stanu. Klariški samostani so bili, podobno kot samostani dominikank, prva izobraževalna središča za žensko mladino v slovenskem prostoru.

Na kulturnem področju so dragoceni podatki o knjižnicah ljubljanskih klaris, ki nam omogočajo vpogled v njihovo duhovno obzorje. Prosvetljsko naravnani cesarsko kraljevi uradniki, ki so po naročilu cesarja Jožefa II. v drugi polovici 18. stoletja popisovali inventar ukinjenih samostanov, vključno z njihovimi knjižnicami, so se navadno duhovno vzpodbudni literaturi v samostanskih knjižnicah odrekli, češ da gre za "unnützliche Bücher" – nerabne knjige in jih kot take sploh niso popisovali. S tem so izrgali pomemben list iz knjige naše kulturne zgodovine. Zato je Hančičeva objava ohranjenega, verjetno le delnega popisa knjig ljubljanskega klariškega samostana, toliko bolj dragocena (400–405). Podrobna analiza tega

dokumenta bo nedvomno svojevrsten izziv tudi za bibliotekarsko stroko.

Visok nivo je dosegla glasbena kultura, ki so jo gojile redovnice v svojih samostanih, saj je bil večji del njihovega bogoslužja glasbeno obarvan. Preko zidov samostanskega življenja pa je seglo delovanje njihovih bratovščin, skrb za posmrtni dušni blagor laikov, pastoralna dejavnost njihovih kaplanov v samostanski cerkvi in lekarniško-zdravilstvena dejavnost. Dragocena je še podrobna analiza ohranjenih pečatov klariških samostanov, ki so tokrat prvič obdelani v celoti.

V zadnjem poglavju pa se je Hančič dotaknil še problema izvora "mekinjske božične zibelke". Po njegovih ugotovitvah znamenita etnološka posebnost našega prostora ne izvira iz mekinjskega klariškega samostana, ampak zelo verjetno iz ljubljanskega ali kvečjemu škofjeloškega. S tem je izzval etnologe k nadaljnjemu razčiščevanju tega problema.

Knjiga dr. Damjana Hančiča je na oko lepa in slikovno bogato opremljena. Pisana je v jasnem in razumljivem jeziku. Čeprav gre za poglobljeno znanstveno delo, je v njej toliko zanimivih podrobnosti, da bo v njej vsakdo našel nekaj zase.

France M. Dolinar

Jure Maček, Ukinitveni komisar za društva, organizacije in združenja na Spodnjem Štajerskem, Inventarji 11, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2004, 660 strani

V zbirki Inventarji, ki jih izdaja Pokrajinski arhiv Maribor, je kot 11. zvezek izšel inventar fonda Ukinitveni komisar za društva, organizacije in združenja na Spodnjem Štajerskem (1888–1944). Gre za fond, ki obsega 144 arhivskih škatel, v njem pa so ohranjeni dokumenti v zvezi z ukinitvijo društev na Spodnjem Štajerskem. Po okupaciji je namreč šef civilne uprave nastavlil ukinitvenega komisarja, ki je imel nalogo ukiniti prav vsa društva ter zapleniti njihovo premoženje. Tako se v ukinitvenih spisih zvrstijo najrazličnejša društva, s tem pa predstavlja fond odlično gradivo za vse, ki jih zanima tematika društev pred drugo svetovno vojno. V popisu arhivskega gradiva so podani osnovni elementi popisa (signatura, naslov, čas nastanka, nivo popisa, obseg). Prav tako je zapisan tuj naslov, saj so ukinitveni spisi v nemškem jeziku in so zaradi tega pogosto imena slovenskih društev zapisana le v nemščini. V elementu *vsebina* je navedena zaporedna številka ukinitve, za raziskovalce pa je tudi zelo pomemben podatek, ki pove, ali se v ukinitvenem spisu kot priloge nahajajo še vprašalnik, pravila, statut, dopisi ipd. Zaradi boljše preglednosti in lažjega iskanja so popisu arhivskega gradiva dodani še trije indeksi: krajevni indeks, indeks slovenskih imen ukinjenih društev, organizacij in združenj ter indeks nemških imen ukinjenih društev, organizacij in združenj. Sledi

dodatek, v katerem so zbrana društva, za katera v Pokrajinskem arhivu Maribor ni ohranjenih ukinitvenih spisov, vendar pa iz Objav (Bekantmachungen) lahko sklepamo o njihovi ukinitvi.

V uvodnem delu je mag. Slavica Tovšak pisala o gradivu društev in njihovem pomenu za zgodovino, Jure Maček pa je označil okoliščine, v katerih je deloval ukinitveni komisar, pojasnil vsebino ukinitvenih spisov, razmišljal o sistemu ukinjanja posameznih tipov društev, navedel, katero gradivo v fondu manjka in kaj, poleg ukinitvenih spisov, še lahko najdemo v obravnavanem fondu.

Mojca Horvat

Cona B Svobodnega tržaškega ozemlja (1947–1954), Zbornik ob 50-letnici priključitve cone B STO Jugoslaviji, Pokrajinski arhiv Koper, Koper 2004, 232 strani

Pokrajinski arhiv Koper je 50. obletnico priključitve cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (dalje STO) Jugoslaviji zaznamoval z razstavo in bogatim zbornikom prispevkov, ki so zajeli obdobje od maja 1945 do leta 1956. K sodelovanju je uredništvo zbornika pritegnilo širok krog posameznikov in kulturnih ustanov, ki se ukvarjajo s to problematiko in hranijo dokumente o tem dramatičnem času na Primorskem. Coni A in B STO sta nastali kot rezultat mirovnih pogajanj v Parizu leta 1946 in jih je nato potrdila pariška mirovna pogodba, podpisana 10. februarja 1947. Takšna razdelitev je obstajala kar sedem let, življenje v obeh conah pa se je precej razlikovalo. V coni A, v kateri so upravo prevzeli anglo-američani, se je vseskozi širil italijanski vpliv, saj so se anglo-američani naslonili na italijansko upravo, cona B pa je bila pod jugoslovansko vojaško upravo in se je naslonila na Jugoslavijo. Takšno stanje je po burnih letih končal londonski sporazum, podpisan 5. oktobra 1954, ki je določil, da se cona B priključi Jugoslaviji, cona A pa Italiji. Lahko rečemo, da sta se v tem obdobju na Primorskem uveljavili dve različni upravi in obe sta vplivali na način življenja tamkajšnjih prebivalcev.

Uredništvo je želelo v zborniku obdelati dogajanja v coni B STO: pričakovanja in razočaranja slovenskega in italijanskega prebivalstva, izseljevanje optantov, uvajanje raznih institucij in organov, gospodarskih osnov, skratka, prikazali naj bi, kako je potekalo življenje v coni B STO na lokalni ravni. Poudariti je treba, da so se raziskovalci lotili tem, ki do sedaj še niso bile podrobneje obdelane. Konec vojne in zmaga nad nacifašizmom sta bila v teh krajih le etapa na poti do končne rešitve in določitve meja; to, kar se je končalo šele z osimskimi sporazumi leta 1975. V resnici je bilo ozemlje Slovenskega primorja s Trstom že v okviru cone A in B Julijske krajine (1945–47) razdeljeno na dve povsem ločeni celoti. Ozemlje, ki je

bilo stoletja povezano, je bilo umetno ločeno. Trst kot največje mesto in središče je npr. pripadel Italiji, agrarno zaledje pa Jugoslaviji. Po letu 1947 je meja med Italijo in Jugoslavijo pomenila velike ovire za upravne, gospodarske, politične pa tudi človeške stike. Zaradi odrezanosti od središč so začeli Primorci graditi nova upravna središča, razvijati lokalne gospodarske panoge, kulturna središča, socialno-zdravstveno strukturo, šolstvo itd.

O življenju v coni B govori prispevek Zdenke Bonin. Oris se začne s predstavitvijo razmer v coni B Julijske krajine 1945–47. S podpisom pariške mirovne pogodbe se je končala prva faza boja za meje: sledila ji je ustanovitev cone B STO. V sedemletnem obdobju so nastale nove razmere v obeh conah. Upravne spremembe v coni B STO, ki je bila pod jugoslovanskim vplivom in upravo, so prinesle najprej ljudske odbore in nato občine. S pomočjo tabel je avtorica predstavila upravno-teritorialno ureditev iz leta 1952, obdelala je nadalje razvoj sodišč v coni B STO in podrobno opisala kulturno-prosvetno življenje, gledališko dejavnost ter delovanje športnih društev. Pregledu je dodala na koncu še statistične podatke o prostoru, prebivalstvu, gospodarstvu, obrtnih delavnicah, cestni strukturi in šolstvu.

Nada Čibej je v razpravi obravnavala bančno poslovanje in ustanavljanje denarnih zavodov v coni B STO. Izpostavila je pomen in vlogo Istrske banke d. d., ki je bila ustanovljena že oktobra leta 1946. Njena glavna naloga je bila skrb za podporo razvoju gospodarstva v coni B in pa širitev jugoslovanskega vpliva na tem prostoru. Avtorica je opisala delovanje banke v posebnih razmerah, ki so bile prisotne vse do leta 1954 in so se pri bančnem poslovanju krepko občutile. Med najpomembnejšimi nalogami banke je bilo kreditiranje gospodarstva, ob veliki pomoči s strani Jugoslavije. Iz leta v leto se je postopno uvajalo jugoslovanske uredbe in predpise. Na poslovanje banke je vplivala tudi ustanovitev dveh podružnic Narodne banke FLRJ, v Kopru in v Bujah. Ustanovitev omenjenih podružnic je prinesla upadanje pomena in vloge Istrske banke d. d. Likvidacijski postopek se je pričel aprila 1957, do ukinitve pa je prišlo šele leta 1964. Z ustanovitvijo Istrske banke d. d. Koper se je v coni B STO pričelo ustanavljanje podjetij, ki jih je Čibejeva v razpravi tudi predstavila z osnovnimi podatki. Delo temelji na arhivskih virih, ki jih je avtorica pregledovala v Pokrajinskem arhivu Koper, v veliko pomoč pa so ji bili tudi uradni listi SNOS, FLRJ, Pokrajinskega NOO za Slovenskega primorje in Trst, Poverjeništvu PNOO, IO LO Koper, Vojaške uprave JA.

Prispevek Verice Peterle Grahonja obravnava za Primorje izredno pomembno tematiko in sicer obnavljanje slovenskih šol, ki jih je ukinil fašizem pred drugo svetovno vojno. Posebno v coni A Julijske krajine in nato coni A STO, kjer je zavezniška vojaška uprava vodila civilno upravo, so se konflikti vrstili v vsem obravnavanem obdobju. Zavezniška uprava je pri obnavljanju slovenskega šolstva uvajala svoje šolske programe in načrte, mimo načrtov in že delujočih

šol, ki jih je obnovila prosvetna komisija pri Pokrajinskem NOO za Slovensko primorje in Trst leta 1945. Na ozemlju, ki je pripadalo jugoslovanski vojaški upravi je razvoj šolstva potekal drugače, po navodilih jugoslovanskih organov ter v sodelovanju s slovenskim republiškim vodstvom. V Slovenski Istri so takoj po vojni začeli sistematično obnavljati šole. V prispevku so zajete slovenske osnovne in srednje šole in tudi šole, kjer je pouk potekal v italijanščini. V coni A STO so si slovenski prosvetni delavci prizadevali pridobiti samostojno šolsko upravo, ki ne bi bila podrejena italijanski, vendar so nesoglasja z zavezniško upravo ostala vse do leta 1954. V coni B STO se je delo nadaljevalo po načrtih, ki so jih pripravili ob koncu vojne.

O tem, kako sta bila organizirana zdravstvo in socialno zavarovanje, pa nam poroča Deborah Rogoznica. Socialno zdravstveni sistem v coni B STO je našel povsem svoje rešitve, saj je bil mešanica med starim italijanskim socialno zdravstvenim sistemom, ki je imel osnovo v zasebni zdravniški praksi in bolniških skladih ter jugoslovanske socialne zakonodaje, ki je prinašala nove organizacijske modele. Podrobno je v razpravi obdelan sistem socialnega in zdravstvenega zavarovanja, ki pa je vseboval za razliko od jugoslovanskega sistema značilnosti poslovne samouprave. Problem, s katerim se je srečevala zdravstvena služba v coni B, je bila tudi bolniška oskrba, saj so bili ti kraji vezani na bolnišnice v Trstu. To so skušali reševati s povečanimi investicijami v adaptacije in gradnje zdravstvenih objektov.

Jure Gombač je na osnovi dovolilnic za izselitev v Italijo analiziral značilnosti izseljevanja optantov iz Okraja Koper po podpisu londonskega sporazuma. S pomočjo podatkov, ki jih je zbral v Pokrajinskem arhivu Koper in jih nato računalniško obdelal, dobimo vpogled v doživetja ljudi, ki so se zaradi najrazličnejših vzrokov odločili za odhod iz Slovenske Istre v Italijo in dalje v svet. Dovolilnice ponujajo podatke o nosilcu dovolilnice, o njegovih družinskih članih ter o njihovem premoženju. Pred izdajo "Začasne dovolilnice" pa je bilo potrebno izpolniti dvojezično "Prošnjo za izvozno dovoljenje iz jugoslovanske cone STO", kjer so med drugim navedeni podatki o predmetih, ki jih bodo vzeli s seboj, vzroki za izselitev iz cone B STO itd. K "Prošnji" je bilo potrebno priložiti še potrdilo, da prosilec nima materialnih obveznosti do "ljudske oblasti" in da proti njemu ni uveden kazenski postopek. Od srede marca 1955 so "Prošnjo za izvozno dovoljenje" zamenjali s "Prošnjo za izselitev", ki je postopek poenostavljala ter omejila število dokumentov, ki jih je moral optant zbrati. Vsi ti obrazci vsebujejo številne podatke, ki so za sociološko-zgodovinsko študijo izredno dragoceni, saj z njihovo pomočjo lahko pride raziskovalec do pomembnih zaključkov, ki govore o značilnostih in posebnostih migracijskega toka. Računalniška obdelava podatkov pa nam da tudi število izseljenih po letu 1955. Iz Okraja Koper je odšlo 10.150 ljudi, od tega 7.026 Italijanov in 2.993 Slovencev.

Velikih sprememb v obdobju STO so bile deležne

tudi knjižnice in knjižnični fondii v Kopru. O tem v zborniku poroča Ivan Markovič. Nova uprava po vojni, ki je slonela na jugoslovanski, je razpustila samostanske knjižnice in njihove knjižne fonde prenesla v Zbirni center knjižnic v Portorožu, nacionaliziran pa je bil tudi knjižni fond sirotišnice Grisoni. Dramatična je bila nadalje usoda Bibliotece civice, ki so jo leta 1952 le preselili v novo Mestno knjižnico v Kopru. Proti koncu leta 1953 so tudi knjižne fonde Zbirnega centra dodelili Mestni knjižnici.

Zanimiv je tudi sestavek Zdenke Bonin o znamkah, ki so jih uporabljali v coni B STO. Leta 1948 jih je pričela izdajati Okrajna pošta Koper po odobritvi Vojaške uprave JA. V obdobju do podpisa londonskega sporazuma so natisnili 12 serij lastnih znamk. Opremljene so bile z napisom VUJA STT. Druge serije znamk, ki so jih uporabljali v coni B STO, so bile pretiskane jugoslovanske znamke. Prispevek je opremljen s fotografijami znamk, pa tudi s podatki o izdaji in uporabi.

Sledi pregled bibliografije monografskih publikacij in separatov, ki so ga pripravile sodelavke Domoznanskega oddelka Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper, Ljuba Vrabc, Damjana Ivančič in Laura Chersicola.

Sestavni del publikacije je tudi razstavni katalog avtoric razstave Zdenke Bonin in Nade Čibej.

Metka Gombač

France Martin Dolinar, Knjižnice skozi stoletja, Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, zbirka BiblioThecaria (14), Ljubljana 2004, 198 strani

Zgodovinar Cerkve, arhivist, bibliolog, publicist, prevajalec in pedagog dr. France Martin Dolinar med mnogimi definicijami pomena in vloge knjižnic v uvodu v svojo novo knjigo, izčrpno razpravo *Knjižnice skozi stoletja*, na prvo mesto postavlja besede nemškega misleca Gottfrieda Wilhelma Leibniza: "Knjižnice so zakladnice človeškega duha". To misel v nadaljevanju razširi z vedenjem, ki si ga je izoblikoval sam med dolgoletnim raziskovanjem tovrstnih zakladnic doma in v svetu ter z odkrivanjem in spoznavanjem zakladov v njih: "Pisana beseda, ki nam jo je zapustil človek v preteklosti, je vez, ki sedanost povezuje s koreninami preteklosti in nas usmerja v prihodnost. Po pisnih pričevanjih se nam predstavi neznanec iz preteklosti in postane na določen način naš sopotnik v času, ki ga živimo."

Med poglobljanjem v podrobnosti se France Martin Dolinar že na začetku ustavi ob pomenu in razvoju izraza biblioteka, opredeli razliko med knjižnico in arhivom, nato pa razmišlja o nalogah bibliotek oziroma knjižnic v različnih zgodovinskih obdobjih in kulturnih okoljih ter navaja, kaj vse mora knjižničar

vedeti in "z naravnost pikolovsko natančnostjo" tudi delati, da se knjižnica ne spremeni v mrtev kup papirja.

Napredek znanosti in tehnologije odpira danes na vseh področjih nove in širše možnosti, kot so jih imeli naši predniki še pred nekaj desetletji, kaj šele stoletji ali tisočletji. "Temeljna vprašanja o smislu človeškega življenja," še dodaja Dolinar, "pa so ostala ista ... Zato gre knjižnici, ki hrani te 'zaklade človeškega duha', izjemno mesto v družbi".

Če mimogrede pomislimo na velikanske težave, s katerimi se spopadajo oddelki osrednje ljubljanske splošne knjižnice Otona Župančiča in mnoge znanstvene in druge sorodne ustanove drugod po Sloveniji, da prelagane graditve nove NUK v prihodnost niti posebej ne omenjamo, je mesto, ki ga imajo knjižnice v naši današnji družbeni stvarnosti, res izjemno. Žal večinoma v negativnem smislu. To konkretno današnje in tukajšnje stanje je kajpada druga zgodba, s katero se France Dolinar – čeprav se z njo srečuje – tukaj neposredno ne ukvarja. Predmet njegovega preučevanja je namreč širši in splošnejši: nastanek knjižnice, njen razvoj skozi zgodovino, od prvih poročil o zbiranju in shranjevanju knjig do danes, ter mesto knjižnic v kulturni podobi posameznih narodov.

Ureditev knjige sledi tako opredeljenemu cilju. Avtorju knjižnica pomeni "zbirko pisnih zapisov z znanstveno, poučno in kratkočasno vsebino, ne glede na to, ali so pisani z roko ali reproducirani na mehaničen način in ... ne glede na snov, na katero so bili ti zapisi napisani", torej bodisi na kamen, glinene ploščice, papirus, pergament, papir bodisi v našem času v čedalje večji meri na različne elektronske medije. Je pa bila prevladujoča uporaba posameznih podlog za pisanje avtorju v nadaljevanju najpomembnejše izhodišče za prikaz zgodovinskega razvoja knjižnic. Obravnava ga namreč upošteva slovestvene spomenike in snovi, na katere je človek pisal, pri tem pa poudarja, da je knjižnica vedno izraz kulturnega okolja, v katerem je nastala.

Zapisanih del, ki so nam jih zapustili nekdanji misleci in pisci, zato po avtorjevem prepričanju ne smemo presojati z današnjimi očmi in današnjim védenjem, ampak z očmi njihovih sodobnikov in védenjem, ki so ga imeli in so ga bili sposobni v svojem času. V tem duhu je pregled snovi v knjigi kronološko razdeljen na štiri kulturne kroge. V treh razdelkih vključuje orientalske, grško-rimske in srednjeveške knjižnice ter knjižnice novega sveta.

V prvem razdelku so pod skupnim imenovalcem Antika – ob orisu zgodovinskih, verskih in kuturnih razmer, ki so oblikovale okolje, v katerem so nastale in delovale prve knjižnice – v zaporednih poglavjih obravnavani Egipt, Mezopotamija, Hetiti, Izrael, Fenici, Grki, helenisti in Rimljani; ti so med drugim že poznali javne knjižnice, v njihov čas pa segajo tudi najstarejše krščanske knjižnice.

Srednji vek v drugem razdelku je razdeljen na zgodnji, visoki in pozni srednji vek; avtor na koncu poznavalsko posebej obravnava meniške in uboštevne redove ter njihovo dejavnost na širšem slovenskem

ozemlju. Pri tem med drugim opozarja, da samostanske knjižnice v Sloveniji in na ozemljih, nekoč gosteje poseljenimi s Slovenci, še niso v celoti obdelane.

V razdelku Novi vek France Dolinar najprej opredeli to obdobje, nato ga nadaljuje s prikazom razvoja knjižnic na evropskih tleh in v Severni Ameriki ter sklene s slovanskimi in slovenskimi knjižnicami. Med temi navaja samostanske knjižnice in knjižnice ljubljanskih škofov, oceni obdobji reformacije ter protireformacije in katoliške prenovne na Slovenskem, poudari najpomembnejše plemiške knjižnice in se nekoliko dalj pomudi pri javnih knjižnicah, posebej pri pomembnejših v Ljubljani, Mariboru in Trstu. Na koncu opozori na šolske knjižnice in še na izjemno, vendar v celoti še ne obdelano knjižnično in arhivsko gradivo v knjižnici "Studia Slovenica" v Škofovih zavodih v Ljubljani.

Besedilo ponazarja nekaj večinoma, žal, slabo reproduciranih in nepreglednih zemljevidov. Več pa je vredno, da pisec sproti navaja dodatne vire za temeljitejši študij. Pogoj za to pa je, da bo ta ne le za poklicne bibliotekarje in študente bibliotekarstva nadvse zanimiva knjiga našla pot v prave roke, se pravi, da bo zanjo izvedela tudi širša kulturna javnost. Enako velja za večino izdaj v dragoceni zbirki Biblio Thecaria Oddelka za bibliotekarstvo na ljubljanski Filozofski fakulteti – s pričujočo se jih je od leta 1996 nabralo že štirinajst! – ki izhajajo in tudi ostajajo tako rekoč v ilegali.

Iztok Ilich

Jelka Melik, Mateja Jeraj, Spoznajmo Ljubljano – Vodnik po mestu za otroke (male in velike), Tehniška založba Slovenije, Ljubljana 2005, 128 strani

V začetku tega leta je pri Tehniški založbi Slovenije luč sveta zagledala knjižica oz. Vodnik "Spoznajmo Ljubljano", ki združuje tako značilnosti klasičnega turističnega vodnika kot tudi nekoliko bolj strokovne knjige.

Vodnik po Ljubljani avtoric dr. Jelke Melik in dr. Mateje Jeraj je zelo dobrodošel pripomoček za spoznavanje Ljubljanec, saj na preprost, slikovit ter hkrati jedrnat način predstavlja ljubljansko preteklost in njen odsev v sedanosti. Tako knjiga ni primerna le za otroke, kot sta v podnaslovu zapisali avtorici, ampak je dobro izhodišče za spoznavanje našega glavnega mesta tudi za zahtevnejšega odraslega bralca. Večina ljudi namreč misli, kako zelo dobro jo pozna, ko pa trčimo ob konkreten problem, se kaj hitro znajdemo v zagati. Potem začnemo brskati po literaturi, a kmalu ugotovimo, da je bilo o Ljubljani razmeroma veliko napisanega, vendar pa je večina del ozko specializiranih ter obravnava le posamezne vidike ali samo določene dele mesta in je precej zahtevno napisana.

Kakih bolj zaokroženih pregledov, ki bi obravnavali različne segmente skupaj, zlasti pa takšnih, kjer bi bile zelo strokovne stvari predstavljene na preprost, vsem razumljiv način, pa skorajda ni. Prav knjižica oziroma vodnik, o katerem govorimo, vse te pomanjkljivosti odpravlja.

Če najprej na splošno pregledamo knjigo, lahko rečemo, da je vsebinsko razdeljena na dva razdelka, ki se zelo dobro prepletata: prvi je "strogo" zgodovinski, drugi pa prikazuje različne ljubljanske znamenitosti v sedanjosti.

V uvodu nam avtorici najprej predstavi lego Ljubljane, izvor imena ter bajko o njenem nastanku, ki sega v čas grškega junaka Jazona. Nato se s poglavjem o prazgodovini Ljubljane začne razdelek o zgodovini mesta. Tu je poudarek na arheoloških ostankih iz tega obdobja; posebej je treba omeniti barjanske koliščarje. Arheološko obdobje se nadaljuje v poglavje "Stari vek in Rimljani"; tako se seznanimo z rimsko Emono, ki je v antiki stala na ozemlju današnje Ljubljane. Vidimo maketo oz. sliko računalniške simulacije antične Emonne, hkrati pa so predstavljeni tudi poklici emonskih prebivalcev. Sledi obdobje srednjega veka. Takrat je Ljubljana (v 12. stoletju) prvič prišla v pisne vire in s tem v zgodovino. Na tem mestu je zelo lep grafični prikaz nastajanja starega mestnega jedra Ljubljane, hkrati pa lahko primerjamo lego antične ter srednjeveške ljubljanske naselbine. Lahko izvemo, da je Ljubljana nastala z združitvijo treh jeder: Mestnega, Starega in Novega trga. Predstavljeni so tudi ohranjeni predmeti in še stoječe zgradbe iz tega obdobja ter maketa ljubljanskega gradu v srednjeveški fazi razvoja. Sledi predstavitev razvoja in dogodkov v Ljubljani v posameznih stoletjih. V 16. stoletju so jo prizadeli potres, turški vpadi, njeno versko in politično podobo je močno razburkal pojav protestantizma. Tudi njegov najpomembnejši predstavnik na Slovenskem, Primož Trubar, je dalj časa deloval v Ljubljani. Poglavji o 17. in 18. stoletju namenjata precej pozornosti baročni pozidavi Ljubljane in upodobitvam mesta. Naslednje, 19. stoletje je bilo zelo razgibano: v začetku stoletja so prišli v mesto Francozi in Ljubljana je postala glavno mesto Ilirskih provinc; segale so vse od vzhodne Tirolske na severu do Boke Kotorske na jugu. Po odhodu Francozov je Ljubljana leta 1821 gostila kongres "svete alianse", ki so jo vodili vladarji Avstrije, Rusije, Prusije in Neaplja. Po letu 1848 se je začela čedalje bolj razvijati v kulturno in politično prestolnico vseh Slovencev. Konec stoletja jo je prizadel katastrofalen potres, a si je hitro opomogla in se razvila celo v pravo sodobno evropsko mesto. Zgodovinska predstavitev se konča z burnim 20. stoletjem, v katerem je bila Ljubljana sestavni del kar šestih držav, preden je leta 1991 postala prestolnica neodvisne in samostojne Republike Slovenije.

V drugem, "sodobnem" razdelku, nam avtorici najprej predstavi Ljubljano kot mesto ulic in trgov; v besedi in sliki predstavi pomembnejše ljubljanske ulice ter zlasti vse trge. Naslednje poglavje nas seznaja z ljubljanskimi mostovi; izmed teh je treba omeniti: Tromostovje, Zmajski, Šempetrski, Čevljar-

ski in Šentjakovski most. Poglavje, ki sledi, nas po sestavkih, ki obravnavajo "beton in asfalt", prijetno osveži, saj avtorici na prikupen način predstavi Ljubljano kot mesto parkov in vrtov. Med večjimi zelenimi površinami so znane zlasti Tivoli, Rožnik in Šišenski hrib, manjša pa sta na primer park Zvezda in Miklošičev park. Naslednje poglavje nas spomni, da je Ljubljana tudi mesto državne oblasti, saj nam predstavlja vse najpomembnejše zgradbe oblasti; naj omenimo zgradbo državnega zbora, vladno palačo, vrhovno sodišče, poleg teh pa še številne zgradbe ministrstev in veleposlaništev tujih držav. Sledi predstavitev ljubljanskih cerkva; med njimi so cerkev sv. Petra, frančiškanska cerkev Marijinega oznanjenja, stolnica sv. Nikolaja, šentjakobska cerkev, uršulinska cerkev Sv. trojice, cerkev Marijinega obiskanja na Rožniku ter cerkev sv. Jerneja pri Tivoliju; od nekatoliških cerkva sta predstavljeni evangeličanska cerkev ob Gosposvetški cesti ter pravoslavna cerkev sv. Cirila in Metoda ob vhodu v Tivoli. V naslednjih poglavjih so predstavljene še gledališke in glasbeno-koncertne, muzejske in galerijske ustanove v Ljubljani. Eno od poglavij nas zopet popelje nekoliko v preteklost, saj nam predstavlja ljubljanske gradove, dvorce in palače; najpodbneje je seveda obravnavana najmarkantnejša točka v Ljubljani – ljubljanski grad. Med pomembnejšimi palačami in dvorci pa so prikazani: Tivoljski in Cekinov grad ter Stiški in Škofijski dvorec. Predstavljene so tudi pomembnejše hiše v mestu: Mestni dom, Pošta Slovenije, stavba Mestne hranilnice Ljubljanske, Nebotičnik in Cukrarna. Če Ljubljano obiščemo kot turisti, nas bo po nekaj urni hoji zagotovo zanimalo tudi poglavje o ljubljanskih trgovinah, gostilnah in hotelih v središču mesta. Če pa se po mestu sprehajamo v hudi poletni vročini in iščemo osvežitve, nas bo še kako zanimalo poglavje, ki govori o ljubljanskih vodnjakih in vodomelih. Obsežno je tudi poglavje o ljubljanskih spomenikih in njihovi (pred)zgodovini, saj avtorici predstavljata številne spomenike, ki so bili v stoletjih in so še danes, seveda ne brez politično-ideološkega "ozadja", izraz pomembnih dogodkov in oseb preteklih časov: od Hrenovega križa in Marijinega stebra do Spomenika revolucije. Predzadnje poglavje nam predstavlja ljubljanska pokopališča (zlasti Plečnikove Žale) in pomembnejše nagrobne plošče. Zadnje poglavje pa nam prinaša pregled in predstavitev znanih oseb, katerih delo in življenje sta bili na kakršenkoli način povezano z Ljubljano. Na koncu je seveda "obvezno" poglavje o literaturi in priročna novost: prostor za beležke.

Zelo lepo je zasnovana tudi sama zunanja oziroma likovna podoba knjige. Poleg obsežnega kakovostnega fotografskega gradiva, ki ga v knjigi res ne manjka, je v podrobnostih obdelana tudi vsa likovna oprema. Pri tem je treba zlasti pohvaliti pojavljanje ljubljanske maskote – zelenega zmajčka. Le-ta se pojavlja na gornjem robu vsake strani, vendar mu je ob vsakem razdelku knjige zelo posrečeno dodan še "rekvizit", značilno povezan z vsebinami poglavij. Tako ima na primer zmajček v rimskem obdobju rimsko togo, v 20. stoletju drži v rokah volan, v poglavju o spomenikih

stoji na betonskem podstavku itd. Domiselno in zelo uporabno sta oblikovani tudi prva in zadnja notranja stran knjige. Tam sta namreč objavljena zemljevida središča Ljubljane z oznakami objektov, omenjenih v posameznih poglavjih. Vsaka skupina objektov določenega poglavja je označena s svojo barvo, tako da je zemljevid zelo pregleden in uporaben tako za turiste kot tudi za domače sprehajalce.

Glede na vse povedano, bi bilo za turistično promocijo Ljubljano zelo koristno, če bi omenjeno knjižico prevedli tudi v katerega od tujih jezikov (angleščino, nemščino, italijanščino, ...), da bi jo lahko na sprehodu po prestolnici uporabljali tudi tuji turisti, ki v zadnjem času še posebno radi obiskujejo Ljubljano.

Damjan Hancič

Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje, Glasilo Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana, leto 2004, letnik 13 – XXXVII, številka 1, 200 strani in številka 2, 200 strani

Slovenski šolski muzej je tudi letos izdal dva zvezka glasila Šolska kronika. Prvi je splošne narave, drugi pa s poudarkom na begunskem šolstvu. Oba pa sta razdeljena na več rubrik oziroma sklopov.

1. V prvem zvezku so najprej članki in razprave. Z razpravo Mateja Hriberška sledimo navzočnosti klasičnih jezikov v avstrijskem šolstvu od reforme srednjega šolstva leta 1848 do leta 1870 in spoznavamo vlogo, ki jo je imel pri tem klasični filolog Hermann Bonitz. Z zelo specifično, a zanimivo temo se ukvarja Stanislav Južnič, ki v svojem prispevku analizira pouk o tekočinah na višjih študijih v Ljubljani v 18. stoletju. Ob tem prvič v slovenskem jeziku povzema biografiji Antona Ambschhella in Gabrijela Gruberja, dveh najvidnejših ljubljanskih fizikov obravnavanega obdobja. Tatjana Hojan piše o poskusu obnove Slovenske šolske matice leta 1953. To društvo je bilo v prvi polovici 20. stoletja zelo plodovito z izdajami številnih pedagoških knjig. Po letu 1958 je njegovo vlogo prevzela Državna založba Slovenije. Ob 130-letnici delovanja srednje kmetijske šole v Mariboru, nam njen razvoj od leta 1872 do leta 2002 predstavlja Mirjana Čokl.

Sklop Gradivo in prispevki začenja prispevek Ivanke Zajc Cizelj. Seznanja nas z novimi predpisi o dokumentaciji v vzgojno-izobraževalnih ustanovah, ki kakor opozarja, niso usklajeni z arhivsko zakonodajo. Ob pomoči šolske kronike kot glavnega vira za zgodovino šole pa nas skozi preteklost koteljske osnovne šole popelje prispevek Lenčka Lasbaherja.

V rubriki Spomini na šolo sta dva članka. V prvem je po uvodni predstavitvi Nataše Polajnar Freljih objavljen spominski zapis Štefanije Rostohar o pokrajinski kmetijsko-gospodinjiski šoli na Mali Loki pri Trebnjem, ki so jo vodile mariborske šolske sestre med letoma 1930 in 1944. V drugem prispevku pa je

svoje spomine na poučevanje na osnovni šoli v Dobrovniku v letih 1946 in 1947 prispeval Ciril Kavčič.

V sklopu Jubileji je Slavica Pavlič tudi v tem letniku Šolske kronike poskrbela za predstavitev pomembnih dogodkov kar na štiridesetih šolah začeni z omembo cerkvenega vizitacijskega zapisnika iz leta 1545 o šoli v Ljutomeru pa do predstavitve ustanovitve Zavoda sv. Stanislava leta 1905 v Šentvidu nad Ljubljano.

V rubriki In memoriam se Edvard Protner ob 60. letnici rojstva pokojnega dr. Oskarja Autorja s prispevkom o njegovem življenju in delu poklanja spominu na obetavnega pedagoga, ki je umrl star komaj 46 let.

Iz Šolske kronike navadno tudi izvemo, kaj vse prizadevni zaposleni v Slovenskem šolskem muzeju vsako leto postorijo. V rubriki Iz muzejskega dela je tokrat objavljeno poročilo ravnatelja Branka Šuštarja o delu muzeja v letu 2003. Isti avtor nas v več prispevkih seznanja tudi z dogajanji ob 10. mednarodnem simpoziju šolskih muzejev v Bremnu pomladi 2003, z obiskom Šolskega muzeja v Nürnbergu ter z obiskom šolskih muzejev v Avstriji in na Slovaškem. Marjetka Balkovec Debevec predstavlja razstavo z naslovom Gradnja babilonskega stolpa, ki je bila leta 2003 postavljena v avstrijskem Gradcu. Slavica Pavlič piše o postavitvi spominske plošče Mihaelu Peternelu, duhovniku, šolniku, naravoslovcu in prvemu ravnatelju ljubljanske realke. Ploščo so mu postavili domačini leta 2003 v rodnem Podlanišču nad Cerknim.

Tri prispevke je za Drobtnice iz šolske preteklosti pripravila Tatjana Hojan. Predstavlja fotografijo z jubileji, nastalo leta 1900, ob 25. obletnici mature na ljubljanski višji gimnaziji ter dva krajša zapisa iz Učiteljskega tovariša iz leta 1881 in Popotnika iz leta 1904. Ob prispevku Štefanije Rostohar pa si lahko ogledamo zanimivo fotografijo šolskega avtobusa za šolarje osnovne šole v Krškem v šolskem letu 1929/30.

Zbornik končuje več poročil in ocen novejših objav s področja zgodovine šolstva in vzgoje.

2. V drugem zvezku 13. številke Šolske kronike med Članki in razpravami lahko najprej preberemo razpravo Stanislava Južniča z naslovom Učenec Jurij in učitelj Vega. Glede na Vegovo pisanje knjig na Dunaju avtor ugotavlja, katere učbenike naj bi omenjeni znanstvenik uporabljal na šolanju v Ljubljani. Monika Govekar Okoliš piše o prizadevanjih slovenskih učiteljev, profesorjev, intelektualcev in drugih za nastanek ter tiskanje slovenskih šolskih knjig in učbenikov, ki so bili ključnega pomena za oblikovanje nacionalne identitete Slovencev v drugi polovici 19. stoletja. Prispevek Mateja Hriberška je namenjen predstavitvi prvih slovenskih priročnikov in učbenikov za klasične jezike od let 1864 do 1886. Avtor jih na koncu navaja v kronološkem zaporedju, kot so izhajali. V naslednjem prispevku Tatjana Hojan obravnava zadrugo Učiteljski zdraviliški dom v Rogaški Slatini, ki jo je ustanovila učiteljska organizacija leta 1920, po drugi svetovni vojni pa prevzela Zveza prosvetnih delavcev Jugoslavije. Zaradi prevelikih stroš-

kov za vzdrževanje jo je leta 1955 predala občini Rogaska Slatina.

Drugi sklop prispevkov Pogovor o begunskem šolstvu v slovenski zgodovini je tematski. Ob sklepu razstave o begunskem šolstvu v 20. stoletju so v Slovenskem šolskem muzeju 23. oktobra 2003 s to temo pripravili pogovor, na katerem so sodelovali različni strokovnjaki. Kratko poročilo o dogodku je zapisal Branko Šuštar. Sledijo razprave udeležencev. Prispevek Petre Svobljak predstavlja problematiko in primerjavo organiziranja begunskega šolstva med prvo svetovno vojno med slovenskimi begunci v Italiji in v Avstro-Ogrski. Guido Stres, avtor prve razstave o begunskem šolstvu iz leta 1973, opisuje postavitve in poudarja nekaj značilnosti begunskega šolstva po prvi svetovni vojni, ki je trajno zaznamovalo življenje primorskih Slovencev. Le omenjena dva prispevka se ukvarjata z begunskim šolstvom po prvi, štirje, ki sledijo, pa so posvečeni šolstvu v begunstvu po drugi svetovni vojni. Kajetan Gantar je v omenjenih pogovorih sodeloval s svojimi spomini na begunsko gimnazijo v Lienzu in Peggezu. O svojih izkušnjah s šolanjem v begunstvu na Koroškem piše tudi Jaka Okorn. Na kakšen način jim je v begunskih taboriščih v Avstriji med letoma 1945 in 1948 uspelo pridobiti ustrezne učbenike za množico slovenskih šolskih otrok, izvemo iz prispevka Rozine Švent. Gorazd Bajc nam v luči novih političnih razmer po drugi svetovni vojni na tržaškem opisuje dogajanja ob obnovi tamkajšnjih slovenskih šol s pomočjo politične emigracije iz Slovenije.

V rubriki Spomini na šolo sta dva članka. Franc Kukovica je objavljala spominski zapis o poučevanju na dvojezični šoli v Žitari vasi na avstrijskem Koroškem od leta 1974 do 1995, Judita Vodopivec pa se v svojem zapisu spominja začetkov šolskega muzeja v prostorih na Ledini leta 1946.

Med jubileji lahko preberemo zapis Maladena Tancerja, v katerem predstavlja bogato in plodno dela prof. Franka Lasbaherja, pomembnega raziskovalca šolstva na Koroškem. Ivan Nemanič pa obogati naše vedenje o življenju in delu Jurija Režka, belokranjskega učitelja, ki se ga je predvsem zaradi odločnega boja za slovenski jezik v šolah, avtor spomnil ob 150. obletnici njegovega rojstva.

V znak hvaležnosti in spoštovanja ob smrti upokojene računovodkinje šolskega muzeja Nade Lindič sta v rubriki In memoriam prispevala sestavek Tatjana Hojan in Branko Šuštar.

Sledi sklop prispevkov Iz muzejskega dela. Marjetka Balkovec Debevec na kratko poroča o odprtju obnovljene knjižnice v šolskem muzeju, ki so ga združili s praznovanjem jubileja nekdanje ravnateljice Slavice Pavlič in ji ob tem posvetili t. i. Jesenske razgovore o zgodovini šolstva in muzealstva. Mateja Ribarič analizira razstavo o begunskem šolstvu v 20. stoletju, ki je bila na ogled v šolskem muzeju od novembra 2002 do novembra 2003 ter hkrati analizira tudi spremljajoče obrazstavne dejavnosti. Marjetka Balkovec Debevec predstavlja razstavo Dobra igrača, s katero je Muzeja novejšje zgodovine Celje gostoval v Slovenskem šolskem muzeju od maja do novembra 2004. V povezavi z razstavo je nastala tudi razprava predstavnice muzeja iz Celja Bronice Gologranc Zakonjšek o tem, kaj je dobra igrača. Marjetka Balkovec Debevec opisuje predstavitev knjige z naslovom Zgodbe ne moreš iz rokava zvrnit. Predstavitev je bila v bistvu zanimiv kulturni dogodek v prostorih Slovenskega šolskega muzeja aprila 2004.

Tudi ta zvezek Šolske kronike končujejo ocene in poročila za zgodovino šolstva in vzgoje zanimivih objav.

Vlasta Tul

Tuji časopisi in revije

Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Folge 52/53, Graz 2004, 271 strani

Vsebina: Delovno poročilo Štajerskega deželnega arhiva 2001/2002 (Josef Riegler, Gernot Peter Obersteiner, Peter Wiesflecker);

In memoriam Friedrich Wilhelm Kosch (1912–2001) – Peter Wiesflecker.

Prispevki: Gernot Peter Obersteiner, V letih 2001 in 2002 podeljeni štajerski občinski grbi

Walter Brunner, Bernhard Hebert, Susanne Lehner: Novi pleteninasti kamen in skelet "svete" Beatrice. Razmislek o zgodnjem srednjemu veku v Mariahofu

Heinrich Purkarthofer, Leitersdorf in Lödersdorf. Prispevek k topografiji okraja Feldebach

Ellinor Reckenzaun, K umetnostni zgodovini notarskih signet na Štajerskem od 1344 do srede 16. stoletja

Ferdinand Hutz, Sezname mönichwaldskih podložnikov v 16. stoletju

Dieter Knall, Iznani iz domovine. Zadnja prisilna preselitev štajerskih protestantov na Sedmograško pod Marijo Terezijo

Christine Maria Grafinger, Štajerske impresije kurjijskega uradnika iz druge polovice 18. stoletja

Elke Hammer-Luza, Arhiv poštne direkcije Gradec. Teoretični razmislek k prevzemu fonda in razvrstitve ter vsebinski pregled

Peter Wiesflecker, Gospod von Zahn in Effie Briest

Elisabeth Schöggel-Ernst, Prevzem zemljiških knjig. Potovanje po štajerskih okrajnih sodiščih

Iris Fink, Avstrijski kabaretni arhiv

Delovno poročilo za leti 2001 in 2002 je napisal novi direktor ŠDA dr. Josef Riegler ob pomoči dr. Obersteinerja in dr. Wiesfleckerja, ki je pripravil tudi zapis v spomin na F. W. Koscha, dolgoletnega arhivskega delavca.

Dr. Obersteiner je predstavil deset novih občinskih grbov. Tako nadaljuje delo dr. Purkarthoferja.

Dr. Brunner kot zgodovinar, dr. Hebert kot deželni konservator in mag. Lehnerjeva kot umetnostna zgodovinarica so predstavili vsak iz svojega zornega kota pleteninasto ornamentiko na kamnu, najdenem pri gradbenih delih v župnišču v Marienhofu. Predstavili so tudi skelet "svete" Beatrice, shranjene v lesenem zaboju.

V svojem prispevku se dr. Purkarthofer ukvarja z imenom vasi Leitersdorf in Lödersdorf, izvorom imen in zgodovino. Ime vasi Leitersdorf je bilo omenjeno že v 13. stol.; ohranilo se je v imenu Lutverci v Apaški kotlini.

Pravnica in umetnostna zgodovinarica dr. Reckenzaunova se je lotila zanimive raziskave o notarskih signetah, znakih ali simbolih, ki so narisani poleg podpisa notarja na notarskih listinah. Ker je snov

obsežna, je objavila prvi del, ki obravnava ohranjene signete, nastale v 14. stoletju.

Seznam podložnikov Mönichwalda v 16. stoletju je pripravil dr. Ferdinand Hutz.

Dr. Dieter Knall je v prispevku Iznani iz domovine predstavil zadnjo prisilno preselitev štajerskih protestantov na Sedmograško v času Marije Terezije. Omejil se je na leta od 1773 do 1776, ker je v arhivu našel na "evangeličanski seznam" s skoraj štiristo imeni, čeprav je v Štajerskem deželnem arhivu našel obsežen fond gradiva.

Dr. Grafingerjeva dela v vatikanskih knjižnicah in je v svojem prispevku predstavila Giuseppa Garampija (1715–1792), ki je bil arhivar kapitlja pri Sv. Petru ter kasneje v Angelskem gradu. Pomemben je zato, ker je izboljšal organizacijo arhivske službe v Vatikanu. V letih 1776–1785 je deloval kot nuncij na Dunaju. Dvakrat je obiskal tudi Gradec, drugič v spremstvu papeža Pija VI., ko je ta potoval na Dunaj. Ob obeh obiskih so nastali zapiski. Posebno v prvih je izčrpno predstavil Gradec kot mesto in življenje v njem ter pogovore, ki jih je imel s cerkvenimi in posvetnimi (predvsem profesorji na univerzi) predstavniki.

Dr. Elke Hammer-Luza se je ob arhivu poštne direkcije Gradec posvetila razmisleku o razvrstitvi in vsebinskemu pregledu gradiva ter problemih v zvezi s tem.

Dr. Wiesflecker predstavlja življenjsko in poklicno pot prvega direktorja Štajerskega deželnega arhiva Josefa von Zahna. Štajerski deželni arhiv je bil ustanovljen leta 1868 in Zahn je postal njegov prvi direktor, saj mu je s svojim strokovnim delom in zagnanostjo postavil temelje. Dr. Wiesflecker je predstavil tudi povezavo Zahnove svakinje z Effie Briest v romanu Theodorja Fontaneja.

S prevzemom zemljiških knjig se je ukvarjala dr. Schöggel-Ernstova. Opozorila je, da zemljiška knjiga pri posameznih sodiščih ni bila ustrezno hranjena, zato so nastale poškodbe zaradi plesni. Te so sanirali in gradivo prevzeli v arhiv.

Dr. Iris Fink je predstavila avstrijski kabaretni arhiv, ki je nastal na zasebno pobudo. Glavna naloga arhiva je ohranjanje kulturne dediščine kabareta. V letu 2001 je avstrijski kabaret praznoval 100 let.

Nada Jurkovič

Rassegna degli Archivi di stato, letnik LXII, Rim 2002, zvezek 1–3, str. 1–512

Zvezek ima enajst vsebinskih sklopov. V prvem, najobsežnejšem delu je objavljenih osem prispevkov. Daniele Mazzolai iz Univerze v Sieni je objavil historiat fonda in regeste 84 pergamentnih listin družine Marchesi iz obdobja od 16. februarja 1504 do 31.

maja 1707, ki jih kronološko urejene hranijo v Državnem arhivu v Sieni v fondu *družin* iz Siene (*Particolari famiglie senesi*). Popisu sta na koncu dodana kombiniran imenski in krajevni indeks ter kazalo pravnih oseb. Rosalia Amico iz Državnega arhiva v Pisi je objavila sestavek o *Uradu civilnega inženirstva (L'Ufficio del genio civile)* v Pisi (državni ustanovi za javna dela), ki ga hranijo v Državnem arhivu v Pisi. Gradivo so v arhiv prevzeli v dveh delih, in sicer manjši del leta 1957, večjega pa leta 1986. Avtorica je v prispevku orisala ustanovitev urada in njegovo organiziranje od nastanka urada leta 1861 do leta 1977. Razdelana je njegova ureditev (narejena je klasifikacija po posameznih razredih), v dodatku pa sta objavljena seznama načelnikov urada od leta 1861 do leta 1941 ter posebnega urada za ureditev reke Arno in njenih pritokov od leta 1921 do leta 1928. Maria Grazia Pancaldi se v svojem prispevku ukvarja z nastankom zopora na perifernem delu papeške države (v Marcah) v obdobju druge restavracije (po letu 1814 oz. 1815). Konec 18. stoletja se je spreminjala miselnost ljudi. Zlasti premožnejši sloji so zaradi družbenih sprememb, predvsem pa zaradi želje po zaščiti premoženja, začeli drugače gledati na nelegalnosti, kot so bili cestno ropanje, kraja živine, kraja zaradi lakote, tihotapstvo ter na izobčence, popteube in najrazličnejše prestopnike. V papeški državi so bile spremembe v organiziranju sodstva in zaporov narejene v zadnjih letih delovanja papeža Pija VII. in kardinala Consalvija (od leta 1816 do leta 1823). Papež Pij VII. je imenoval tri komisije za izdelavo civilnega in kazenskega zakonika, pravno pa je uredil tudi trgovanje. Pri izdelavi zakonikov so bile poleg idej francoske revolucije upoštevane tudi Napoleonove izkušnje, to pa je bilo v primerjavi z drugimi državami precej napredno. Vzorno so bili urejeni tudi zapori. Caterina del Vivo v članku *Posameznik in njegove sledi* razmišlja o težavah, s katerimi se srečujejo arhivisti pri urejanju gradiva osebnih fondov (zlasti znanih ljudi: znanstvenikov, umetnikov, pisateljev, igralcev ...), saj je gradivo v veliki večini neurejeno, med pisnim gradivom pa so nemalokrat tudi povsem druge zadeve (posušeno cvetje, škatlice cigaret, hrbtni strani knjig, železniške vozovnice in podobno). Avtorica razpravlja o načinu ureditve osebnega arhiva in se zavzema za več obiskov pri ustvarjalcu fonda (dokler je gradivo še pri njem). Zlasti problematična je prvotna ureditev gradiva, kadar gradivo prinesejo drugi v arhiv (včasih kar zmetano v vrečkah) ali je gradivo prevzeto v več delih. Avtorica poudarja, da gre v večini primerov le za ostanke osebnega (tudi družinskega) arhiva in da je pri ureditvi gradiva prav zato pomembno sodelovanje z družinskimi člani ali sodobniki, ki so osebo dobro poznali. V nadaljevanju razpravlja o načinu ureditve in popisa gradiva (po standardih ISAD in ISAAR, popis po posameznih dokumentih itd.). Alessandra Cavaterra je svojo raziskavo usmerila v pomen arhivistov pri nastajanju italijanske enciklopedije *Treccani*, ki jo je leta 1925 začel izdajati Inštitut Giovannija Treccanija (idejo za izdajanje enciklopedije sta dala Giovanni Gentile in Giovanni Treccani). V dodatku je narejen seznam arhivistov iz posameznih italijanskih državnih, občinskih

in cerkvenih arhivov ter arhivistov tujih arhivov, ki so prispevali gesla za posamezne zvezke enciklopedije. Alessandra Argiolas in Carla Ferrante sta raziskali 50 let trajajočo avtonomijo in renesanso Sardinije na osnovi arhivskega gradiva, ki ga hranijo v Državnem arhivu v Cagliariju. Čas nastajanja avtonomnih institucij in gospodarskega dviga Sardinije obsegata le dva arhivska fonda, in sicer: *Visoki komisariat za Sardinijo (L'Alto Commissariato per la Sardegna)* in *Regionalni svet Sardinije (Consulta regionale sarda)*. Prvi je bil ustanovljen 27. januarja, drugi pa 28. decembra leta 1944. Delovati sta prenehala hkrati (maja 1949). Objavljen je tudi inventar *Regionalnega sveta Sardinije* (1946–1949); deli se na splošne zadeve, upravno razdelitev, odnose z drugimi pravnimi osebami in zasebniki, posvetovalni odbor, delovanje svetov in komisij in pregled tiskov (zbirka dnevnih tiskov). Antonella Bilotto je pozornost posvetila načinu hranjenja in zbiranja gradiva ter delovanju arhivov. V zadnjem delu prvega tematskega sklopa so objavljeni prispevki, ki so bili predstavljeni na študijskem dnevu v Firencah (16. maja 2002) v organizaciji Državnega arhiva in Zavoda za arhivsko varstvo za Toskano (*Soprintendenza archivistica per la Toscana*) z naslovom: *Javno in zasebno v dokumentih Schiff Giorgini. Od razpršenosti k depozitu pri Državnem arhivu v Firencah*. Na študijskem dnevu je bil govor o razpršenosti arhivskega gradiva družine Giorgini – zlasti gradiva Matilde in Vittorie, hčerk Alessandra Manzoni (avtorja romana "Zaročenca" ali *Promessi sposi*), ter Matilde Schiff Giorgini, hčerke Giovannija Battiste Giorginija in Vittorie Manzoni). Gradivo hranijo zdaj na petih različnih lokacijah in ustanovah, z novim inventarjem pa bo virtualno združeno in bo sestavljalo celoto. Uvodni del sta napisali Rosalia Manno Tolu in Maria Grazia Pastura, v nadaljevanju pa so objavljeni prispevki Paule Benigni, Alessandra Breccia, Romana Paola Cappinija, Emilia Capannelia in Giuseppeja Nicolettija. V njih avtorji osvetljujejo posamezne članke družine in njihovo javno delovanje in življenje.

V rubriki *Kronike* so objavljeni prispevki s študijskega dneva v Pistoii o *Arhivski in knjižnični mreži v provinci Pistoia* (29. januar 2002, avtor: Massimo Braccini), mednarodnega seminarja v Firencah *Zgodovinsko-vzgojni arhivi in njihovo informativno poslanstvo* (31. januar 2002, avtorica: Silvia Floria), seminarja v Vicenzi o *Občinski upravi na območju severnega Jadrana* (19. oktober 2002, avtorica: Giorgia Bonfiglio-Dosio) ter posvetovanja v Rimu z naslovom *Med državo in civilno družbo* (6.–8. november 2002, avtorica: Manuela Cacioli).

V rubriki *Obvestila in komentarji* so trije prispevki. Renato Borruso v prispevku z naslovom *Avtorske pravice za državne dokumente* opozarja na problem avtorskih pravic za dokumente v državnih arhivih. V Centralni državni arhiv, ki med drugim hrani državne zakone, parlamentarne preiskave, akte državnega sveta, obračunskega sodišča, kraljeve družine, predsedstva ministrskega sveta in podobno, ter v druge državne arhive prihaja gradivo državnih sodnih in upravnih organov 40 let po končanih zadevah, seznam nabor-

nikov 70 let po rojstvu nabornikov, notarski dokumenti po prenehanju opravljanja notarske prakse posameznega notarja itd. Avtor prispevka zaključuje, da ima država avtorsko pravico za zakone in vse gradivo, ki ga izdaja (gradivo je javno dobro), avtorji pa le moralne pravice (npr. avtorska pravica komentarjev zakonov). Giorgietta Bonfiglio-Dosio v prispevku z naslovom *Narava in struktura fascikla* razpravlja o arhivski enoti (fasciklu) in sinonimih (npr. zadeva, predmet, zavitek, fascikel, ki so v praksi v uporabi za označevanje ne le arhivske, temveč tudi tehnične enote). Donatella Matè, Elena Tuschioni in Tiziana Fabris pa so objavile podatke o poteku projekta razpraševanja gradiva, ki ga je septembra 1999 leta izpeljal Državni arhiv iz Viterbe.

V rubriki *Dokumentacija* je objavljeno poročilo o XXXVI. mednarodni konferenci CITRA, ki je bila v Marseillu od 13.–15. novembra 2002. Okrogle mize o arhivih z delovnim naslovom *Ideja o arhivih v javnem mnenju* se je udeležilo 237 generalnih direktorjev arhivov iz 83 držav. Objavljena je tudi resolucija, ki je bila sprejeta na XXXVI. zasedanju CITRE.

V rubriki *Urejanje in inventarji* so objavljeni sezname inventarjev, ki so bili izdelani v Državnem arhivu v Cosenzi ter v oddelku Državnega arhiva v Castrovillari, v Državnih arhivih v Latini, v Neaplju, Pescari, Piacenzi in Trstu ter v Zavodu za arhivsko varstvo za Abruzzo.

V rubriki *Bibliografska poročila* so objavljene ocene nekaterih novih knjižnih izdaj, ki se tematsko nanašajo na arhive oz. so bile izdane na osnovi arhivskega gradiva, ki ga le-ti hranijo. Zvezek se nadaljuje s poročili o prejetih knjigah, podatki o organizaciji državnih arhivov in obvestili o novih državnih in pokrajinskih zakonih in odlokih.

Zdenka Bonin

La gazette des archives, št. 173 (1996)

Gre za posebno izdajo, ki je posvečena predstavitvi virov za zgodovino kinematografije. Opazno pri tem je zlasti prizadevanje, da bi avtorji člankov osvetlili določeno število posebnih razsežnosti, ki jih slabo poznamo ali pa jih sploh ne poznamo.

Že na začetku se je pojavilo vprašanje, kaj imajo skupnega dileme in vprašanja arhivistov s konca 20. stoletja z dilemami doma Jeana Mabillona, sholastika iz samostana Saint-Germain-des Près, avtorja *De re diplomatice* (1681). S tem delom je postavil temelje diplomatiki. Toda, ali je ponudil sodobnikom resnične in razpoložljive vire? Da bi to dosegel, je moral uporabiti to metodo. Zbiral je dokumente, ki jih je ustvarila določena oseba ali so nastali v določeni ustanovi, nato pa jih je preučeval s treh stališč; najprej se je osredotočil na zunanje in notranje lastnosti, kot sta na primer jezik in stil pisanja, nato je preučeval proces združevanja dokumentov, na koncu pa se je posvetil tradiciji in načinu, kako so nam bili ti dokumenti oziroma skupine dokumentov v stoletjih preda-

ne. Metodološko zbiranje teh elementov je pripeljalo do razvoja sholastičnega diplomatskega kritizma in definicije posebnih protokolov za različne vrste dokumentov – glede na njihove ustvarjalce. Prav tako pa je to zbiranje pomagalo zavreči kot nezanesljive tiste dokumente, ki niso nastali na podlagi tako objektivnih kot subjektivnih predpisov uradov.

Toda Mabillon je šel še korak naprej; odgovoriti je hotel na vprašanje, kako te že ovrednotene vire dati na voljo zgodovinarjem – s tem, da bi predstavili tako vire same kot tudi njihovo vsebino.

Kot prva rešitev se je ponudilo pisanje referenčnih besedil z zbiranjem dokumentov različnega izvora. Vendar to ni bilo dovolj. Kako lahko nekdo predstavi vsebino srednjeveških dokumentov v rokopisu, ki so v težko berljivi pisavi, največkrat latinščini ali še težje razumljivem jeziku. Največkrat jim je to uspelo s pisanjem priročnikov ali povzetkov teh dokumentov, tako da so jih transkribirali in obenem razložili vsebino ali pa so jih celo prevedli. Na tak način so učenjaki in arhivisti oskrbovali raziskovalce srednjega veka z lahko razumljivimi materiali tri stoletja.

Te metode razlaganja pa niso uporabljali samo pri srednjeveških dokumentih, ampak so jo prenesli tudi na razlago modernih besedil. V začetku 20. stoletja je komite za zgodovino francoske revolucije – deloval je znotraj komiteja za zgodovinske raziskave – v nizu besedil razložil pravila, ki jih je treba upoštevati pri obdelovanju glavnih vrst dokumentov iz obdobja francoske revolucije.

Ta težnja se je v diplomatiki nadaljevala. V začetku sedemdesetih let so Bruno Delmas in njegovi senegalski kolegi v Šoli za knjižničarje, arhiviste in informatizacijo na Univerzi v Dakarju v okviru tečaja razlage dokumentov iz 19. in 20. stoletja poučevali v duhu metod tradicionalne diplomatike.

Z razvojem informatizacije pa je v ospredje prišlo vprašanje, kakšno vrednost sploh ima napisan dokument v primerjavi z zapisanim v elektronski obliki. Z drugimi besedami, ali lahko cilje in metode diplomatike prenesemo na dokumente poznega 20. stoletja tako, da bi sodobne zgodovinarje oskrbovali z avtentičnimi in dostopnimi viri. In kakšna bo korist v prihodnosti?

Sodobna arhivska znanost, kot se je oblikovala v minulega pol stoletja, se ne bo mogla izogibati uporabi sodobne tehnike, priporočilom za ohranjanje in iskanje pomagal, ampak jih bo morala izboljšati. Zdi se pa, da je arhivsko znanost potrebno zaradi informatizacijskih izzivov, s katerimi se sooča, na novo razložiti. In ta nova definicija mora sloneti na diplomatiki.

Za nov pristop so se odločili leta 1977 na "Ecole des chartes" v Parizu, ko so združili katedre za diplomatiko, arhivistiko in institucionalno zgodovino ter predmet raziskovanja razdelili v skladu z zgodovinskimi obdobji. Eno izmed prvih dejanj nove katedre je bila publikacija "Vocabulaire des archives: archivistique et diplomatique contemporaines" (1988).

Ponovnemu razcvetu diplomatike je mogoče slediti tudi v drugih državah, v ZDA so k razvoju veliko prispevali Luciana Duranti, Charles Dollar in David Bearman.

Leta 1989 sta Francis Blouin in Bruno Delmas v okviru mednarodnega arhivskega kongresa v Milanu pripravila seminar z obravnavano tematiko, v naslednjih letih pa so ga še dopolnili z omenjenim kolokvijem v Parizu in Michiganu.

Polona Mlakar

COMMA, 2003–1

Celotna številka je posvečena tematiki ustnega izročila in prvotnih prebivalcev v določenih predelih sveta, ki nimajo možnosti dokazovanja lastnega obstoja z pisanimi dokumenti. Zato je naslov te številke "Arhivi in prvotni prebivalci". Tema je bila predvsem spodbujena s kongresom CITRE v Južni Afriki, ki je zajela širšo problematiko "Arhivi in človeške pravice", vendar je bil del konferenčnega programa posvečen tudi tej specifični temi, pomembni predvsem za afriško in avstralsko celino. Številka prinaša deset prispevkov, avtorjev iz omenjenih področij ter dveh etnološko-antropoloških raziskovalcev v Kanadi. Ker tematika skorajda ni aktualna za slovensko arhivsko stroko, tu zgolj naštevamo naslove člankov:

- "Arhiviranje aktualnosti: delitev oblasti s prvim narodom Dane-zaa", Robin Ridington in Jillian Ridington;
- "Vsak stol ima svojo zgodbo: Ustno izročilo, Dokumenti in dostop", Phaswane Mpe;
- "Torej je Afričan četudi so to skrivali: ljudstvo Sangomas in arhiv ustnega izročila prvotnega ljudstva", Ruth Morgan;
- "Umestitev ustnega izročila v arhivsko stroko – njegove vsebine in ne-vsebine", Shadrack Katuu;
- "Ka Mua; Hoja Ka Muri nazaj v prihodnost: Poti k upravljanju informacij in arhivov o Maorih", Shadrack Katuu;
- "Propad sistema arhiviranja commonwealth-a: Ukradene generacije v združenem in skupnem spominu", Tracy Jacobs in Sandra Falconer;
- "Iskanje zgodb o ukradenih življenjih – delovna skupina za Viktorinske Koorie", Danielle Wickman, Ema Toon;
- "Pripeljati jih domov: Podatkovna baza o etiki, kulturi in informaciji o prvotnih Avstralcih", Anne-Marie Schwirtlich, Jim Stokes in Paul Macpherson;
- "Dekolonializacija arhivov – Kdo hrani dokumente?", George Morgan;
- "Ohranjanje sanjskih časov: Avstralski inštitut za študije Aboriginov in otoških prebivalcev Torres Strait/ Projekt avstralske radijske korporacije 1991–1992", Wendy Brochers.

COMMA, 2004–2

Ta številka je bila posvečena referatom, ki so bili podani na 37. mednarodni konferenci okrogle mize arhivov CITRA v okviru MAS-a, ki je bila v Cape Townu od 21. do 25. oktobra 2003. Številka prinaša šestnajst

avtorskih člankov iz petnajstih držav, ki so iz vidika različnih nacionalnih izkušenj predstavili problematiko arhivskega gradiva manjšin, represivnih režimov, mednarodnih sodišč za genocid, raziskovalnih komisij, pa tudi ustne nepisane zgodovine prvotnih naseljencev.

Uvodno besedilo je slavnostni govor na konferenco vabljenega nadškofa Desmondja Tutu-ja, mednarodno poznano osebnost, ki je imel pomembno vlogo v boju proti apartheidu v Južni Afriki in je tudi danes ugledna in spoštovana osebnost. V govoru z naslovom "Osvoboditev, sprava in pomembnost arhivskega gradiva" je poudaril, da je povsod v svetu v različnih etapah razvoja človeštvo zagrešilo neopisljive zločine proti samemu sebi. V Južni Afriki obstajajo dokazi o zakonodaji, ki je oblikovala in ohranjala apartheidski režim in danes so ti dokumenti, ki so sestavni del parlamentarnega gradiva na razpolago v Nacionalnemu arhivu. Obstoj takih dokumentov pomeni, da se zgodovine ne da znikati, četudi sedaj posamezniki znikajo svojo vpletenost. Podobno ima gradivo 'Komisije za resnico in spravo' podatke o žrtvah preteklih dogodkov, četudi se je spodbijalo objavo tega poročila. Arhivsko gradivo je bistveno za kredibilnost Južno-Afričanov. Nujno pa je potrebno kot svarilo, da se ne bi ponovilo preteklo nasilje, prav tako je tudi močna spodbuda družbam, da rečejo 'Nikoli več'. Arhivsko gradivo deluje kot jez za kršitve človeških pravic. Preteklosti bi se morali spominjati, zato da je bi ponavljali.

Guy Baribant, Francija (Section honoraire au Conseil d'Etat) v članku z naslovom Arhivsko gradivo in človeške pravice raziskuje odnos med idejo o arhivih in odejo o človeških pravicah. Arhivi so temeljni pri ohranitvi spomina na kršitve človeških pravic, še posebej v času prehoda v demokracijo, kajti omogočajo identifikacijo žrtev in krivde. Na ta način se lahko krivda kaznuje in krivice storjene žrtvam se lahko popravijo. Zato so arhivi bistveni, ker omogočajo izvajati državljanske pravice na načelih transparentnosti in aktivne udeležbe, na sodobnih načelih, katerih kontinuiran razvoj se nepreklicno pojavi. Arhivisti, tradicionalni varuhi nacionalnih skrivnosti, so tako vplivali na kulturno revolucijo, na ta način, da so postali vodilni akterji pri odpiranju vladnih aktov.

Antonio Gonzalez Quintana, Španija (Archivo General del Tribunal de Cuentas) v članku z naslovom "Arhivsko gradivo represij: ugotovitve in perspektive" opisuje uspeh delovne skupine, ustanovljene pred desetimi leti v okviru sporazuma o sodelovanju med MAS-om in UNESCO-m, zadolžene za napredek in upravljanje z arhivi varnostnih služb nekdanjih represivnih režimov. Delo te delovne skupine oz. natančneje poročilo Louis Joinet, je sprožilo široko mednarodno diskusijo in Komisija za človeške pravice pri Združenih Narodih je v svojo resolucijo vključila neprekršljivost teh pravic. Poročilo poudarja pomen arhivskega gradiva in njegove ureditve, ker to omogoča žrtvam represij, da uveljavljajo svoje pravice. Globalizacija sodstva, ki se kaže v ustanovitvi Mednarodnega kazenskega sodišča, je v dobi tranzicije prinesla širšo vpletenost preko teritorialnih mej določenih držav; na ta način je arhivsko gradivo postalo

predmet interesa celotne mednarodne skupnosti in vprašanja o arhivskem gradivu represij so postala tako aktualna, da so celo brez časovnih omejitev. Avtor zaključuje, da je nujno potrebno nadaljevati z evidentiranjem vseh arhivov represivnih režimov, z njihovo lokacijo in omogočanjem njihovega dostopa, še posebej za tisto gradivo, katerih usoda je negotova.

Klaus Oldenhege, Nemčija (Bundesarchiv) v članku z naslovom "Obtožbe in odpor, odškodnina in sprava – dva represivna sistema v državi. Primer nemških arhivov" opisuje, da je v nekdanji Zahodni Nemčiji pri dnevnem delu arhivista v Zveznem arhivu prevladovala odgovornost pri upravljanju z zapuščino nemške nacistične preteklosti. To delo zajema tri sklope: a) pomoč pri raziskavah in obtožbah nacističnih vojnih zločinov, b) raziskovanja preteklosti nekdanjih javnih uslužbencev, tako civilnih kot vojaških, pri pomoči za identifikacijo posameznih vojnih zločincev in c) pomoč pri določanju arhivskega gradiva (dokumentov), ki podpira odškodninske zahtevke žrtev nacizma in njihovih družin. Še posebno zahtevne pa so bile, in še naraščajo, prošnje mlajših družinskih članov z željo po podatkih o nacistični preteklosti njihovih starejših sorodnikov. Po združitvi Nemčije se podobna izkušnja prenaša na identifikacijo zločincev in žrtev nekdanjega socialističnega režima Vzhodne Nemčije. Dejstvo, da o razpolaganju z arhivskim gradivom represivnega režima odloča arhivist in ne politik, pa je odločilnega pomena, še posebej pri varovanju in uravnoteženju pravic žrtev ter nekdanjih tiranov.

Tom Adami, Tanzanija (International Criminal Tribunal for Rwanda) v članku z naslovom "Arhivsko gradivo in mednarodni pregon – genocid, pravica ter inovativna arhivska praksa" opisuje da je bilo mednarodno kazensko sodišče za Ruando ustanovljeno v letu 1995. Po njegovi zaslugi, v postopku pregona odgovornih za zločine v Ruandi v letu 1994, je nastala arhivska služba in sistem hrambe arhivskega gradiva (sodni dokumenti), ki je podpiral delo tega sodišča. Sistem upravljanja in hrambe je zajel tudi nekaj inovativnih praks, kot so uporaba tezavra ključnih besed in metapodatkov za kriminalno sodišče, registriranje sodnih dokumentov na daljavo, javni dostop do podatkovne baze vsega sodnega gradiva itd. Dobro upravljanje z gradivom je še posebej pomembno za same žrtve genocida, ker dostop omogoča katarzo in spominjanje, prav tako pa je iz globalne perspektive neprecenljivo za bodoče poučevanje in za razvoj mednarodnega humanitarnega prava.

Gabrielle Nishiguchi, Kanada (Library and Archives Canada) se je v članku z naslovom "Opredeliti se – Nacionalni arhiv in varovanje človeških pravic v multikulturalni družbi" vprašala, kakšno vlogo ima državni arhiv pri prispevanju varovanja pravic svojih državljanov, s posebnim poudarkom v multi-kulturalni družbi. V referatu je prikazala arhivske primere iz zgodovinske preteklosti Kanade. Vsi primeri so povezani s političnimi odločitvami v 20. stoletju, ki je omogočila takratni kanadski vladi, da je razvila pravne in birokratske moči proti etničnim ali rasno nedefiniranim skupinam. Avtorica išče povezave med "preživelim"

arhivskim gradivom države ter spravo skupnosti v teh primerih. Osvetljuje pa tudi vlogo državnih arhivistov kot "lojalne opozicije", ki naj ne bi le zagotovil, da gradivo postane del dokumentarne dediščine naroda, pač pa tudi, da dviga zavest javnosti o odločilnem pomenu arhivskih dokumentov pri rekonstrukciji identitete državljanov, katerih pravice so bile kršene.

Hennadii Boriak, Ukrajina (State Committee on Archives of Ukraine) v članku z naslovom "Glasovanje za ali proti dostopu do arhivskega gradiva Posebne službe za kršitve človeških pravic: Pregled zadnjih desetletij v Ukrajini" opisuje, da so v 20. stoletju mnoge države poznale represivne režime, zato se z vprašanji o gradivu varnostnih in specialnih služb ter zatiranju človeških pravic ukvarjajo mnoge arhivske službe teh dežel. V Ukrajini je bilo gradivo KGB predano državnemu arhivu skoraj takoj po ukinitvi KGB v letu 1991, v letu 1993 pa je bila osnovana posebna arhivska enota (oddelek) za gradivo specialnih služb. Ker je bilo treba prevzeti velike količine gradiva, je to za državni arhiv predstavljalo problem. Glede dostopa se tu pojavljajo kompleksna vprašanja o varovanju zasebnosti in pravice do informiranosti, gre za ravnotežje pravic posameznika, bodisi žrtve ali krivca ter njihovih družin. Ti konflikti pa so do določene mere celo rezultat konflikta znotraj zakonodaje in ustave. Delovne metode nekdanjih varnostnih služb so vključevale tudi potvorbo in falzificiranje dokazov, to pa za arhivista pomeni ugotavljanje resnične vrednosti informacij v dokumentih. V teh pogojih so arhivisti za gradivo varnostnih služb postali tako "vratarji" kot tudi varuhi človeških pravic, vendar te funkcije zahtevajo pravno osnovo, ki pa je še nerealizirana.

Gloria Alberti (UNESCO) v članku "Arhivi bolečine v Latinski Ameriki" opisuje situacijo institucionalnega nasilja, ki je bil prisoten v večjem delu Latinske Amerike v zadnjih desetletjih. Nadalje opredeli 'Arhive bolečine' kot gradivo, ki so ga zbrale osebe, živeče v bližini žrtev. Le-te so poskušale ohraniti informacijo, zato da bi razjasnili situacijo svojih sorodnikov in prijateljev. To arhivsko gradivo nima nič skupnega z mednarodno arhivsko prakso oz. s tradicionalno arhivsko prakso. Avtorica poudarja vrednost tega gradiva pri dognanju resnice v preteklosti in pri izobraževanju mlade generacije ter izoblikovanju anti-teroristične etike in morale. Bistveno je zagotoviti tehnično podporo za fizično in intelektualno ohranitev teh dokumentov.

Patricia Tappata de Valdez, Argentina (Memoria Abierta) v članku "Arhivi in organizacije za zaščito človeških pravic v Argentini" opisuje, kako so po antidemokratskem obdobju v Argentini med leti 1976–1983, različne organizacije poskušale ohraniti spomin o kršitvah človekovih pravic, bodisi v zbirkah obstoječih dokumentarnih virov bodisi z komplementarnimi viri kot je ustno pričevanje. Opozorila je tudi na dokumentarne serije, ki so jih javni organi ustvarili v času njihove različne sodne aktivnosti, nadalje na gradivo repatriacijskih komisij kot tudi na delno razkritje policijskih arhivov. Ob koncu leta 2003 je bil osnovan "Archivo Nacional de la Memoria". Ta ustanova, ki je

ločena od Nacionalnega arhiva, ima prav tako naloge hrambe, obdelave in informiranje o javnih dokumentih, ki dokazujejo kršitev temeljnih pravic in svoboščin. Avtorica opisuje tudi prizadevanja organizacij za varovanje človekovih pravic, ki si prizadevajo za dostopnost dokumentov v njihovem varstvu, ter zato da bi ti dokumenti služili obujanju spomina in za reparacijsko žrtev in njihovih bližnjih.

George Willemin, Švica (Comite International de la Croix-Rouge) v članku "Arhivsko gradivo Mednarodnega rdečega križa kot vir za rekonstrukcijo identitete žrtev" razlaga, da je v primeru oboroženega konflikta lahko tovrstno gradivo v pomoč, tako glede reintegracije žrtev v družbo, kot tudi s ponujeno možnostjo, da sami uporabijo tovrstno gradivo. To gradivo je sestavljeno iz dveh glavnih delov: a) gradivo Centralne raziskovalne agencije, ki zajema veliko informacij o posameznikih in zapornikih, uporabno tudi zato, da se posameznike poveže z njihovimi družinami – ti dokumenti se še posebej uporabljajo v postopku ponovne vzpostavitve individualne identitete in b) arhivsko gradivo, ki je ustvarjeno med humanitarnim delom Rdečega križa. Osebe, ki dela z gradivom, zagotavlja informacije o tem, v kakšnih pogojih so živele žrtve. Prispevek tega arhivskega gradiva ostaja omejen, kajti za mnoge žrtve ne obstajajo podatki, ker je bil čas humanitarne akcije omejen. Zato arhivsko gradivo nudi le delni vpogled v preživete traume, ki ostaja notranja izkušnja vsakega posameznika.

Alan Divack, ZDA (The Ford Foundation) v članku "Podpora fondacije Ford za arhivsko gradivo, ki se nanaša na človeške pravice" opisuje, da podpirajo projekte za podporo demokratičnih vrednot, zmanjšujejo revščino in nepravilnost, promovirajo mednarodno sodelovanje ter pospešujejo človeške dosežke. Fondacija podpira arhivsko delo kot sestavni del širših programov človeških pravic, posebno v tranzicijskih deželah, kjer so iz represivne prešli na demokratsko vlado. Opisana sta dva programa. V okviru 'Spominskega projekta' v Rusiji so bili zbrani dokumenti in ustna pričevanja žrtev Stalina; kot posledica tega je ključno vlogo pridobila mreža 'Spominskih družb' in sama rast civilne družbe. V Latinski Ameriki je pisarna v Santiagu združila humanitarne nevladne organizacije.

Idrissa Yansambou, Niger (National Archives) v članku z naslovom "Ohranitev spomina ljudstva iz Nigra: rokopisi in ustni viri" opisuje raziskovanje v različnih ustanovah, tako v nacionalnem arhivu, kot v arhivih državne uprave. "Inštitut de Recherches en Sciences Humaines" hrani v zelo žalostnem stanju Arabske in Ajamske rokopise, kot tudi ustne vire. V nacionalnem arhivu Nigra pa se hranijo zvočni arhivi službe Radiotelevizije Niger. Organizacija, ki je v okviru Afriške unije več let izvajala program zbiranja ustnega izročila, je "Centre d'etudes linguistiques et historiques par tradition orale" (CELHTO). Še posebej je omenil projekt, ki ga je podprla Švica imenovan "Archives sonores et ressources documentaires de la tradition orale en Afrique" (ARTO) ter projekt "Numerisation de l'oralite enregitree en Afrique" (NOREA).

Henry C. Jatti Bredekamp, Južna Afrika (Iziko Museums of Cape Town) v članku "Človeške pravice, ustna zgodovina in spomin prvotnih ljudstev: projekt Južno afriške nacionalne ustne zgodovine ter zgodba ljudstva Griqua" opisuje, da ta projekt poskuša zapolniti vrzeli v nacionalni zgodovini ter poznavanje oblikovano na osnovi politik in vlad prejšnjih režimov – kolonialnega in apatheida. Za namen tega projekta je bila definirana 'ustna zgodovina' kot zapisovanje ustnih spominov z različnimi sredstvi, vključujoč ustno izročilo ("oral traditions", tj. zgodovina, ki se predaja potomcem iz generacije v generacijo) in ustna pričevanja (zgodovina, ki se oblikuje v življenjski dobi informatorja). V besedilu še posebej opisuje projekt zapisovanja izkušnje Griqua in njihov pregon sredi 60-tih let ter v zgodnjih 80-tih letih; tj. Griqua – prvotnega ljudstva, kot je definiran v Delovni skupini za prvotna ljudstva Združenih narodov.

Graham Dominy, Južna Afrika (National Archives of South Africa) je prispeval članek z naslovom "Arhivi in Afriška renesansa: Ponovno oživiljena pravica do človeškega dostojanstva: Južna Afrika – Projekt Mali za ohranitev srednjeveških rokopisov v Timuktu". Avtor dokazuje, da je bil eden od učinkov kolonializma namerno uničevanje in razvrednotenje Afriške zgodovine ter sistema znanja prvotnih ljudstev. To je imelo globok vpliv na lastno percepcijo 'Afrikancev' in na njihovo zgodovino, kot tudi na percepcije drugih zunanjih ljudi. Njihova človeška pravica do dostojanstva in lastnega izražanja jim je bila sistematično odrečena. Opisal je tudi začetke skupnega projekta Južne Afrike in Malija za ohranitev srednjeveških rokopisov v Inštitutu Ahmed Baba v Timbuktu. Poleg tega je projekt umeščen v kontekst vizije predsednika Mbeki-a o Afriški renesansi. Nadalje raziskuje kulturni pomen teh rokopisov za Mali, Afriko, islam ter za svetovno dediščino. Ob koncu umešča projekt v kontekst programa "New Partnership for African Development" (NEPAD).

Mbaye Thiam, Senegal (Ecole des Bibliothecaires) v članku "Pravica do informiranja ter spomin v sub-Saharski Afriki: arhivska perspektiva iz Senegalske študije primera" opisuje, da so se v 80-tih letih pričela demokratski gibanja v sub-saharski Afriki, ki so z novo generacijo prinesla tudi nove pravice dostopa do uradnih informacij. Senegalska vlada je pričela z ukrepi za lažji dostop do teh dokumentov; ukrepi so bili primerni za gradivo, ki je bilo preneseno v Nacionalni arhiv, niso pa bili zadostni za poslovno gradivo. Ker je to problematika, ki zadeva interese vseh državljanov, poskuša avtor vzpostaviti dejansko politiko za dostop do informacij. Ta politika naj bi vključevala predpise, ki zagotavljajo dostop do dokumentacije, istočasno pa naj bi spoštovala obojestranske interese, tako države kot posameznikov. Za njihovo učinkovitost pa je potrebno vzpostaviti tudi sistem pisarniškega poslovanja v državni upravi. Avtor v nadaljevanju izpostavi prednosti, ki bi jih pridobila uprava z razvojem in modernizacijo.

Natalija Glazar

Razstave

"Ali jih lahko še rešimo? – Konservacija in restavracija pisne dediščine", Maribor 2005, 106 strani

Vzporedno z razstavo "ALI JIH LAHKO ŠE REŠIMO? – Konservacija in restavracija pisne dediščine", ki so jo pripravili kolegi iz Štajerskega deželne arhiva v Gradcu, je bila izdana tudi knjižica z istimenskim naslovom. Izvirnik v nemškem jeziku je namenjen predvsem ustvarjalcem arhivskega gradiva, saj je arhivsko gradivo možno ohraniti in uporabljati samo, če je ob prevzemu v arhiv v dobrem materialnem stanju. S tega stališča se prične varstvo arhivskega gradiva že pri ustvarjalcu.

V Pokrajinskem arhivu Maribor smo se odločili, da bomo poleg razstave v slovenski jezik prevedli in za izdajo pripravili tudi omenjeno publikacijo, ki prinaša celo vrsto koristnih navodil v zvezi z materialnim varstvom različnih vrst arhivskega gradiva. Če je razstava posegla v osrednji del materialnega varovanja gradiva v arhivih, pa se pričujoča publikacija ukvarja tudi z nekaterimi drugimi vidiki varovanja. Varovati namreč ni potrebno samo arhivskega gradiva, ampak tudi zdravje zaposlenih, ki delajo z gradivom. Zaradi tega so v publikaciji predstavljene tudi teme, kot so higiena, plesni in s tem povezani medicinski vidiki.

Ingrid Hödl, vodja restavratorske delavnice Štajerskega deželne arhiva, se v prvem prispevku ukvarja s plesnijo. O plesni kot materialnem škodljivcu v arhivih, knjižnicah in muzejih pričajo že številne razprave. Pri tem je potrebno upoštevati, da zaradi plesni ni ogroženo samo gradivo, temveč je lahko resno ogroženo tudi zdravje. Zato je natančno poznavanje plesni kot vira problema toliko pomembnejše, saj lahko z razumnim ravnanjem zmanjšamo na minimum tako materialno škodo, kakor tudi zdravstveno tveganje. Tako se avtorica v svojem prispevku najprej ukvarja s vprašanjem, kaj je plesen ter z življenjskim okoljem plesni. V nadaljevanju prispevka obravnava posamezne faze razmnoževanja, od faze prilagajanja do faze odmiranja ter posamezne fizikalne faktorje, ki vplivajo na razvoj plesni. Pri tem ne pozablja na poškodbe, ki jih na arhivskem gradivu povzročajo plesni. V zadnjem delu svojega prispevka pa obravnava zdravstvena tveganja, povezana z glivami.

Ista avtorica v naslednjem prispevku predstavlja higienski paket Štajerskega deželne arhiva v desetih točkah. Prvi članek o higienskem paketu zaščitnih ukrepov za vse delavce arhiva je avtorica objavila že leta 1990 v *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*. Od takrat dalje omenjeni higienski paket sprti dopolnjujejo in optimirajo z novimi ukrepi. Odločilno je bilo dejstvo, da je pri arhivskih delavcih

vedno pogosteje prihajalo do zdravstvenih težave, ki so bile posledica dela z arhivskim gradivom. Te so se pokazale predvsem kot pljučne in kožne težave. Ugotovljeni simptomi so bili zbadanje v pljučih in srbenje kože, bronhialne težave, napadi kihanja, splošna utrujenost ter vedno pogostejše infekcije in alergije. V mnogih domačih in tujih arhivih, knjižnicah in muzejih so delavci zaradi slabih pogojev hrambe arhivskega gradiva in trajnega kontakta z gradivom, okuženim z glivami, plesnimi in bakterijami, močno izpostavljeni dejavnikom, ki lahko ogrozijo njihovo zdravje. Izdelava namenskih higienskih ukrepov za arhivske, bibliotekarske in muzejske delavce je poleg izboljšanja skladiščnih pogojev verjetno najvažnejši in najobetvanejši preventivni ukrep proti glivičnim obolenjem. Tako avtorica v prispevku podrobneje opisuje posamezne varnostne ukrepe kot so dezinfekcija rok, uporaba papirnatih brisač, uporaba zaščitnih mask za usta in nos, uporaba delovnih oblačil, zaščita kože, površinska dezinfekcija, dezinfekcijska razpršila za delovne mize, redni zdravstveni pregledi, izogibanje lončnicam v arhivskih prostorih in pravilno konzumiranje hrane in pijače ter uporabo kozmetike na delovnem mestu.

Temu sledi prispevek Marianne Wassermann-Neuhöld, medicinske izvedenke Deželne sanitarne direkcije in članice komisije za zaščito zaposlenih v deželni upravi dežele Štajerske. V svojem prispevku se avtorica osredotoča predvsem na zdravstvene vidike medicine dela. Pri tem podrobneje predstavlja okužbe in alergije, ki jih povzročajo plesni ter mikotoksikoze. V prispevku podaja tudi nasvete, kaj storiti za preprečevanje obolenj, ki jih povzročajo glive. Na koncu prispevka pa podaja še pozitivno zakonodajo in predpise s področja varstva pri delu, ki so v veljavi v deželi Štajerski.

Avtorica četrtega prispevka v publikacije je ponovno Ingrid Hödl, ki v tem prispevku predstavlja poškodbe pisnih virov ter preventivne ukrepe in konservacijo gradiva. Optimalni skladiščni pogoji so prvi pogoj za ohranjanje našega zgodovinskega knjižnega in spisovnega gradiva. Tako avtorica najprej podaja nekaj osnovnih definicij, nato pa predstavlja pravilno pot arhivskega gradiva od sprejema do skladišča, pripravo in zaščito razstavnih eksponatov in zunanje in notranje škode. Podaja tudi navodila za preprečevanje plesni ter bakterij na arhivskem gradivu ter preventivne ukrepe v neklimatiziranih skladiščih, splošne smernice in ukrepe pri akutni okuženosti s plesnijo, navodila za čiščenje in dezinfekcijo ter splošne smernice in ukrepe pri akutnih poškodbah na pisnem gradivu, ki jih povzroča voda. Temu pa sledijo še nasveti za pravilno skladiščenje in uporabo arhivskega gradiva.

Peter Wiesflecker, vodja oddelka za posebne zbirke in notranjo arhivsko službo v svojem prispevku predstavlja zgodovino gradiva Štajerskega deželne arhiva iz Gradca med drugo svetovno vojno in v prvih povojnih letih. Štajerski deželni arhiv, nekoč in še danes največji med avstrijskimi deželnimi arhivi, je v času druge svetovne vojne in prvih povojnih letih hranil okoli 23.000 tekočih metrov arhivskega gradiva, med katerim je bilo 100.000 fasciklov spisov, 30.000 vezanega gradiva, več kot 60.000 listin in prepisov listin, 12.000 zemljevidov in načrtov ter okoli 6.000 krajinskih slik. Že novembra 1941 je vodstvo arhiva sprejelo prve ukrepe za varovanje arhivskega gradiva. Najdragocenejše primerke so začasno spravili na druge lokacije. Avtor v svojem prispevku opisuje predvsem veliko škodo, ki je nastala na gradivu, ki je bilo shranjeno na gradu Stadl ob Rabi. K arhivskemu gradivu, ki je bilo preseljeno na Stadl, so sodili del pokrajinskega fonda, veliki deli splošne zbirke listin in jožefinskega katastra, diplome, rodovniki, zemljevidi in načrti pa tudi arhiv nadvojvode Janeza, ki ga je leta 1921 s pridržanjem lastninske pravice Štajerskemu deželnemu arhivu predal Johann grof Meran, vnuk nadvojvode Janeza.

Avtor v prispevku izredno slikovito prikazuje stanje gradiva, ki se je nahajalo v Stadlu. Piše takole: "V času sovjetske zasedbe je bilo nadzorovanje arhivskega gradiva na oddaljenih lokacijah nemogoče, in šele ko so Sovjete zamenjali Angleži, so prispele do Gradca prve vesti o opustošenju arhivskega gradiva, shranjenega na gradu Stadl. Med delavci arhiva, ki jih je vodstvo arhiva avgusta 1945 poslalo na Stadl, da bi rešili opustošeno arhivsko gradivo, je bil tudi mladi prostovoljec Reinhold Aigner, ki je v svojih dnevniških zapisih čez nekaj desetletij impresivno prikazal stanje na gradu, kakršno je čakalo arhivske delavce. 11. [avgust]: ... Popoldne odkrijem v kleti kupe arhivskega gradiva, tj. zmes kravjih iztrebkov, konjskih iztrebkov, gnilega sena, gnile slame, cunj, smeti, ostankov in odpadkov vseh vrst; vse to naloženo na plast človeških iztrebkov ... največ je že popolnoma strohnelo, del pa je premočen, umazan – vse skoraj napol uničeno in izgubljeno. Arhivsko gradivo: arhiv Nadvojvode Janeza; fascikli, knjige, spisi in del stare zbirke listin, pečati in pergamenti, kar še obstaja, je v stanju, ki napoveduje skoraj gotovo nadaljnje razpadanje. Tudi arhivsko gradivo, ki je še ostalo v skladiščnih prostorih, je bilo pomešano in razmetano. V Stadlu je bilo v času uničenja gradiva nastanjenih okoli 1.500 sovjetskih vojakov. Da bi zanje dobili čim več prostora, so spraznili tudi skladiščne prostore v prvem nadstropju gradu. Tri dni so zažigali spise in knjige. Arhiv Nadvojvode Janez, številne listine, diplome in rodovnike so spravili v kletne prostore, ki so jih uporabljali kot latrine. Nekatere listine in spise so pometali skozi okna, kjer so bili prepuščeni vetru in vremenu. Vseeno sta Popelka in Aigner iz kleti rešila 100 listin in precej dnevnikov nadvojvode Janeza. Vse ostalo je bilo nepopravljivo uničeno. Drugi kletni prostor je služil kot gnojišče. Prostor je bil skoraj tri metre visoko napolnjen s konjskimi iztrebki, slamo in

senom. Spodaj so našli še precej fasciklov in nekaj zabojev. Ko so sobo izpraznili, so našli še okoli 800 listin in številne spise iz arhiva Nadvojvode Janeza. Med najdenim arhivskim gradivom so največjo škodo utrpele diplome in rodovniki, katerih dobršen del je že strohnel."

Omenjenim prispevkom sledi v nadaljevanju predstavitev strokovnih delavnic, ki delujejo v okviru Štajerskega deželne arhiva v Gradcu. Elke Hammer-Luza, vodja oddelka za osebne in privatne fonde ter oddelka za materialno varstvo arhivskega gradiva, predstavlja v svojem prispevku restavratorsko delavnico Štajerskega deželne arhiva v Gradcu, ki sodi po količini konserviranega in restavriranega gradiva na letni ravni med najuspešnejše delavnice v srednji Evropi in njen zgodovinski razvoj. Heinz Prosser, vodja knjigoveške delavnice, pa bralcem predstavlja tematiko restavriranja knjižnih vezav, poškodbe knjig in njihove vzroke ter posamezne restavratorske postopke.

Zadnje poglavje v publikaciji je namenjeno fotografijam v arhivih, muzejih in zbirkah. Avtor prispevka Heinrich Kranzelbinder, vodja oddelka za reproduciranje in konvertiranje medijev, nam v svojem prispevku najprej podaja pregled različnih fotografskih postopkov in tehnik, nato govori o trajnosti fotografskih materialov, preprečevanju škode in konservatorskih ukrepov ter o digitalizaciji kot konservativnem ukrepu.

Nedvomno lahko ugotovimo, da publikacija predstavlja odličen pripomoček na področju materialnega varstva arhivskega gradiva, ne samo za arhiviste, temveč tudi za ustvarjalce arhivskega gradiva.

Zdenka Semlič Rajh

"Ali jih lahko še rešimo? – Konservacija in restavracija pisne dediščine". Razstava Pokrajinskega arhiva Maribor, Maribor 2005

Pokrajinski arhiv Maribor že vrsto let tesno sodeluje s Štajerskim deželnim arhivom v Gradcu, kar je pripeljalo tudi do tega, da so se delavci Pokrajinskega arhiva Maribor junija 2004 udeležili celodnevnega seminarja, ki so ga izvedli delavci Štajerskega deželne arhiva. Ta seminar pa je vključeval tudi razstavo z naslovom "Ali jih lahko še rešimo? – Konservacija in restavracija pisne dediščine". Že v času seminarja se je porodila ideja, da bi razstavo in seminar, vključno s spremljajočo publikacijo predstavili kot gostujočo razstavo tudi širši slovenski javnosti. Ideja je bila realizirana v mesecu aprilu 2005, ko je bila razstava prvič predstavljena slovenski javnosti na posvetovanju o vsebinskih in tehničnih problemih klasičnega in elektronskega arhiviranja "Radenci 2005" od 6. – 8. aprila, nato pa je bila prenesena v razstavišče Pokrajinskega arhiva Maribor, kjer je bila na ogled od 15. aprila do 16. maja 2005.

Razgradnja celuloze na historičnem papirju, ki so jo povzročile glive. Iz razstave "Ali jih lahko še rešimo". (foto: Štajerski deželni arhiv Gradec)

Štajerski deželni arhiv je največji deželni arhiv v Avstriji, v svojih skladiščih pa hrani preko 60.000 tekočih metrov arhivskega gradiva. Med njegove naloge spadajo optimalna hramba, varstvo in zajemanje arhivskega gradiva, ki tvori spomin naroda.

Razstava nam v uvodu najprej daje vpogled na različne vzroke poškodb, ki nastajajo na arhivskem gradivu. Med vzroke mehanskih poškodb lahko prištevamo napačno rokovanje z gradivom, slabe pogoje hrambe, kakor tudi različne vplive okolja. To povzroča poškodbe kot npr. raztrganine, prelome, uničenje posameznih delov gradiva, površinsko onesnaževanje in odrgnine. Biološke poškodbe so v glavnem posledica bakterij in glivic (preko 100 vrst). Vzroki so predvsem skladiščenje v vlažnih in toplih prostorih ali pa poplave skladiščnih prostorov. Plesni lahko močno poškodujejo papir in ga naredijo popolnoma neuporabnega. Kemične poškodbe povzročajo tako slaba kvaliteta vlaken pri sodobnem načinu izdelovanja papirja (papir iz lesovine z visoko vsebnostjo lignina, kot npr. časopisni papir), kakor tudi uporaba škodljivih sredstev za pisanje in drugih pisarniških materialov (črnila, barva za štampiljke, pisarniške sponke, lepilni trakovi). H kemičnim poškodbam prištevamo tudi razpadanje papirja in usnja, razjedanje papirja, ki ga povzročajo črnila in zeleni volk in škoda zaradi požara.

V nadaljevanju razstava sistematično prikazuje postopke in načine restavracije in konservacije pisne dediščine. Prvi sklop razstave nas seznanja z postopki ugotavljanja škode in preventivnimi ukrepi. Ko na gradivu opazimo poškodbe, kot npr. uničenje delov dokumenta, obarvanine ali spremembe konsistence, je v prvem koraku potrebno ugotoviti, kakšne vrste so poškodbe. Istočasno pa je pri tem potrebno paziti na to, da pri rokovanju s plesnivim gradivom upoštevamo določene varnostne in higienske ukrepe in se s tem izognemo zdravstvenemu riziku. Osebe, ki delajo s plesnijo okuženim arhivskim gradivom, morajo zato, da ne ogrozijo svojega zdravja, upoštevati določene varnostne in higienske ukrepe. Izdelava ciljnih higienskih ukrepov za arhivske, knjižnične in muzejske delavce, je poleg optimalnih pogojev hrambe najvažnejši in najuspešnejši preventivni ukrep pred nastankom glivičnih obolenj. Nošenje delovnih plaščev je obvezno že zaradi tega, da ne pride do eventualnega prenosa mikroorganizmov, ki se zadržujejo na oblačilih, v hrano. Da pa se pri delu z močno okuženim arhivskim gradivom izognemo ogrožanju zdravja, se kot zaščitna obleka uporabljajo delovni kombinezoni namesto plaščev, dopolnjujejo pa jo še operacijska pokrivala, nosne in ustne maske, kirurške rokavice za enkratno uporabo, zaščitna očala in ščitniki za ušesa. Pred začetkom vsakega restavratorskega ali konservatorskega ukrepa je potrebno izvesti natančno analizo stanja obravnavanega gradiva. Na podlagi opravljene analize je možno izbrati odgovarjajočo metodo obdelave gradiva. Celoten restavratorski ali konservatorski poseg se zabeleži v obliki delovnega protokola, ki služi temu, da se je možno o izvedenem ukrepu poučiti tudi po več letih ali celo desetletjih.

Drugi sklop razstave daje poudarek masovni restavraciji gradiva. Pergament je kot pisno podlago ob izteku srednjega veka zamenjal papir. Vse do srede 19. stoletja so papir izdelovali iz starih cunj (krpovine). Na ta ročno izdelan papir so običajno pisali z železotaninskim črnilom. Ta papir je v restavratorskem postopku primeren ne samo za suho, temveč tudi za mokro čiščenje. Drugače pa je s papirjem, ki je pričel nastajati konec 19. stoletja in je izdelan iz lesovine, ter popisan s sodobnimi črnili, ki ne sme priti v stik z vodo. Suho čiščenje poteka na delovni mizi s posebnimi visoko zaščitnimi filtri, ki zagotavljajo zaščito oseb. Pri suhem čiščenju odstranjujemo površinsko umazanijo in glivične trose s pomočjo čistilnih gob, radirnih strojev in čopičev. Pred vsako restavracijo z mokrimi sredstvi je potrebno občutljive liste položiti na posebne podlage iz filca. Ta zaščita je potrebna zaradi poznejše dezinfekcije s pomočjo namakanja. Po potrebi arhivalije operemo tudi s posebnim čistilom za papir, jih nato nekaj ur namakamo in nato nevtraliziramo. Pri dezinfekciji s pomočjo namakanja namočimo arhivalije, ki se nahajajo na posebnih podlagah v posebna korita, kjer jih obdelamo s posebnimi dezinfekcijskimi sredstvi, prilagojenimi na obstoječe plesni. Takšna kopel traja več kot 30 minut. Načeloma pride pri mokrem čiščenju do odstranjanja starega lepila, ki ga nadomestimo z novim na-

nosom lepila, tako da dobi papir ponovno svojo prvotno prožnost. Za to se uporablja posebna metilceluloza, ki je izredno odporna proti staranju. Ne povzroča kasnejših poškodb originala, po potrebi pa jo lahko ponovno odstranimo.

Poleg klasičnih postopkov masovne restavracije gradiva pa poznamo tudi specialne postopke restavriranja, ki jih obravnava tretji sklop razstave. Iz množice različnih restavratorskih metod so trije obravnavani širše. Pri tako imenovanem dopolnjevanju s papirno pulpo manjkajoče papirnate dele nadomestimo s tekočimi papirnatimi vlakninami. Liste položimo na papirno podlago, nato pa v korito stroja za dolivanje papirne mase. Nato korito napolnimo z vodo in vanj dodamo pripravljeno papirno maso, ki jo je potrebno posebej preračunati in je odvisna od števila in velikosti manjkajočih delov dokumenta. Z istočasnim izsesavanjem se papirna masa sprime na vseh manjkajočih delih dokumenta in jih tako zapolni. Po opravljenem dolivanju papirne mase liste zlepimo na vakumski mizi ter jih nato stisnemo. Cepljenje papirja pomaga pri poškodbah, ki jih povzročajo neustrezna kislja železotaninska črnila. Te poškodbe so nepopravljive. Povzročajo jih kisle sestavine, ki jih vsebujejo železotaninska črnila. Prvi znak poškodb zaradi železotaninskega črnila je porjavitev papirja okoli črk in števil. V zaključni fazi pride do popolnega uničenja posameznih črk, besed ali celo celih stavkov. Gradivo, poškodovano zaradi železotaninskih črnin, lahko rešimo z metodo cepljenja papirja: krhek papir razcepimo in v sredino vstavimo ustrezen material za utrditev papirja. Cepljenje papirja je vsekakor zelo precizen in drag postopek in ga zato uporabljamo samo pri izredno dragocenem arhivskem gradivu. Veliko arhivskega gradiva vsebuje rjavkasto obarvane plesnive madeže. Deloma jih povzročajo izločki mikroorganizmov, deloma pa rjasti madeži, ki nastanejo zaradi oksidacije železnenih mehanizmov. Plesnive madeže lahko odstranimo samo z beljenjem.

Ker pa zaradi nepravilnega rokovanja ter zaradi zunanjih vplivov okolja ne trpijo samo arhivalije ampak tudi vezane knjige, je četrti sklop razstave posvečen tudi restavraciji in konservaciji knjig. Vezave in knjižni hrbti so pogosto uničeni ali zlomljeni, staro usnje pa je razpokano in izsušeno, zato večkrat manjkajo tudi posamezni deli. V prvem koraku najprej poskrbimo za usnje, ki ga z načrtno nego ponovno zmehčamo, tako da se mu povrne elastičnost. Nato poškodovane knjige korak za korakom ponovno zvezemo z uporabo dragocenih originalnih delov in z deloma historičnimi tehnikami.

Posebna pozornost restavratorjev in konzervatorjev pa velja predvsem listinskemu gradivu, katerega pisna podlaga je pergament. Ker gre pri tem za posebne postopke, je tudi na pričujoči razstavi le-temu namenjena poseben, peti sklop. Pergament ima popolnoma drugačne kemične lastnosti kot papir in potrebuje zaradi tega tudi posebno obdelavo pri postopku restavriranja. Zaradi nepravilne hrambe so se številne pergamentne listine tekom časa močno ali celo nepopravljivo poškodovale. Še posebno težka je izguba, ki

jo je Štajerski deželni arhiv doživel v prvih tednih po koncu druge svetovne vojne leta 1945, ko je ruska vojska arhivsko gradivo, ki se je hranilo v gradu Stadl pri St. Ruprechtu na Rabi, prenesla iz grajskih depojev v kletne prostore, ki so se uporabljali kot latrina in smetišče. Tako je bilo med drugim uničenih 8500 listin in njihovih sestavnih delov, številne diplome in rodovniki in tretina zapuščine nadvojvode Janeza. Rešiti je bilo mogoče okoli 100 listin, diplom in rodovnikov. Restavratorska dela so zahtevala cela desetletja in še vedno niso zaključena, saj je bilo s sanacijo arhivalij, rešenih iz Stadla, možno pričeti šele po ureditvi restavratorske delavnice v Štajerskem deželnem arhivu.

Zadnji del razstave nosi podnaslov Rešeno! S strokovno konservacijo in restavracijo lahko zaustavimo nadaljnje propadanje gradiva. Tistega gradiva, ki je zaradi močnih poškodb popolnoma uničeno, pa s tem ne moremo nadomestiti. Prav tako restavriranje ne zagotavlja zaščite pred bodočimi poškodbami, ki jo lahko zagotovimo že s pravilno hrambo arhivskega gradiva pri konstantni temperaturi in relativni vlagi zraka, kakor tudi z odgovornim ravnanjem s starejšim arhivskim gradivom. Pravilno skladiščenje arhivskega gradiva predstavlja pomemben ukrep za pravilno hrambo. Temperatura zraka v skladiščnih prostorih se mora konstantno gibati med 16 °C in 19 °C, relativna vlaga pa mora znašati 50%. Zaradi tega podstrešja in kletni prostori niso primerni za hrambo. Gradivo moramo hraniti na ustreznih policah in ga zavarovati pred svetlobo in prahom. Za to lahko uporabljamo škatle, ki morajo biti izdelane iz nevtralnih materialov, ki ne poškodujejo v njih hranjenega arhivskega gradiva. Seveda je potrebno uvesti tudi preventivne ukrepe za zaščito gradiva pred krajo, požarom, vdorom vode in napadom škodljivcev.

Celotna razstava je bila popestrjena tudi z razstavljenim poškodovanim in že restavriranim arhivskim gradivom ter nekaterimi predmeti in napravami, ki se uporabljajo pri konservaciji in restavraciji arhivskega gradiva in knjig.

Razstava "ALI JIH LAHKO ŠE REŠIMO? Konservacija in restavracija pisne dediščine" daje na eni strani vpogled v delo delavnic Štajerskega deželnega

arhiva in problematiko povezano z reševanjem poškodovanega arhivskega gradiva, na drugi strani pa opozarja na številne nevarnosti, ki grozijo arhivskemu in knjižničnemu gradivu zaradi njegovega nepravilnega skladiščenja. S temi nevarnostmi pa se je možno učinkoviti soočiti takrat, ko so zagotovljeni odgovarjajoči človeški, tehnični in finančni viri in pravočasno odkrivanje poškodb.

Razstava je bila nato od 18. maja pa do 13. junija na ogled v Zgodovinskem arhivu Ptuj, od koder se je preselila v Celje, kjer bo na ogled od 16. junija do 9. septembra. Svojo pot po Sloveniji bo razstava zaključila v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, kjer bo na ogled od 15. septembra do 21. oktobra 2005.

Zdenka Semlič Rajh

Ivanka Uršič, Srečko Kumar 1888–1954, razstava ob petdesetletnici smrti glasbenika Srečka Kumarja, Pokrajinski arhiv Nova Gorica v sodelovanju z Goriškim muzejem; katalog, Nova Gorica, Dobrovo 2004, 38 strani

Februarja letos je minilo 50 let od smrti znanega slovenskega glasbenika Srečka Kumarja. Rodil se je aprila 1888 v Kojškem v Goriških brdih. Pokrajinski arhiv v Novi Gorici se je tega vsestransko dejavnega človeka in velikega domoljuba, ki je prispeval pomemben delež v slovensko glasbeno zakladnico, spomnil s postavitvijo razstave o njegovem življenju. Razstava je bila v prostorih Goriškega muzeja na Gradu Dobrovo – odprli so jo na večer pred slovenskim kulturnim praznikom. Razstavljeni dokumenti so iz skladateljve zapuščine, ki sta jo skrbno čuvali njegova žena Zora in hči Vuka Kumar Hiti, ki je arhivski fond leta 2001 tudi izročila Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici. Avtorica razstave, arhivska svetovalka Ivanka Uršič, je na 22 razstavnih panojih skušala prikazati Kumarjevo bogato življenje in delo, ki je segalo na številna, med seboj prepletajoča se področja. Po osnovnem poklicu je bil učitelj, svoje življenje pa je posvetil glasbi.

Iz dokumentov ga spoznamo v različnih vlogah. Kot *pianist* je po diplomii na tržaškem konservatoriju v letih 1913 in 1914 nadaljeval študij pri znamenitem pianistu Josephu Pembauru v Leipzigu in po končanem študiju uspešno nastopal na številnih koncertih. Bil je tudi uspešen *klavirski pedagog*. Med njegovimi učenci srečamo številna znana imena: Ivana Grbca, Danila Švaro, Marjana Lipovška in še bi lahko naštevali. Veliko si je prizadeval za ustrezno *zborovsko literaturo*. Leta 1923 je v Trstu izdal Prve plamene, leta 1924 pa zbirko mladinskih zborovskih pesmi z naslovom *Otroške pesmi*, v kateri so prvič izšla tudi dela Marija Kogojca. V Zagrebu je med letoma 1933 in 1935 izdajal Grlico, revijalno zbirko mladinske zbo-

rovske glasbe, ki je zapolnila praznino v jugoslovanski glasbeni literaturi. Kumar je bil *ustanovitelj oziroma soustanovitelj več glasbenih šol*: v Šklednju pri Trstu (Kumarjeva šola), Zagrebu (glasbena šola Lisinskega) in Portorožu. Iz te se je razvil Center za glasbeno vzgojo v Kopru. Predvsem pa je Srečko Kumar znan kot *zborovodja*. V Trstu je leta 1920 ustanovil in vodil pevski zbor Učiteljske zveze Julijske Krajine, ki je bil steber vokalne glasbene ustvarjalnosti na Primorskem. Zbor je imel izjemno visoko pevsko kulturo, predvsem pa je bila pomembna njegova narodnoobrambna vloga. V Ljubljani je Kumar leta 1925 ustanovil Učiteljski pevski zbor. Vodil je tudi številne zборе v Zagrebu in Beogradu, kamor ga je pot zanesla iz Ljubljane. Po drugi svetovni vojni se je vrnil na Primorsko in pomagal pri obnovi glasbenoprosvetnega življenja. V rojstni vasi Kojško je konec leta 1945 ustanovil ženski mladinski pevski zbor. Z njim je želel svetu dokazati, da je tudi briška zemlja slovenska. Že aprila in maja naslednje leto je imel zbor koncertno turnejo po Sloveniji in na Hrvaškem. Nastopi so se razvili v prave manifestacije za priključitev Trsta, Gorice in Istre matični domovini, toliko domoljubja in čustvenega naboja je bilo v petju briških deklet.

V zapuščini je ohranjena in na razstavi delno prikazana bogata *korespondenca* Kumarjevih prijateljev in sodelavcev, ki veliko pove o takratnih kulturnih krogih, njihovih načrtih, prepričanju, številnih gmotnih težavah in duhovnih stiskah. Posebej dragocena so pisma dekletu in pozneje ženi govorijo o njunem življenju, predvsem o pomanjkanju in trpljenju med študijem v Nemčiji. Vsebinsko in oblikovno so zanimivi tudi *koncertni listi*, ki segajo od začetkov do konca Kumarjevega javnega nastopanja. Poseben sklop predstavljajo *rokopisna in tiskana dela*. Kumar je bil v tesnih stikih skoraj z vsemi vidnejšimi komponisti v Jugoslaviji, spodbujal jih je k delu, iskal primerna besedila zanje in zbiral njihove rokopise.

Avtorica je ob razstavi pripravila tudi droben, 38 strani obsegajoči *katalog*, v katerem nam predstavlja razstavo, Kumarjevo življenjsko pot in njegovo zapuščino, ki spada med pomembne osebne fonde novogoriškega arhiva. Preberemo si lahko tudi Kumarju posvečeno pesem izpod peresa njegovega briškega rojaka Alojza Gradnika in seznam razstavljenih dokumentov.

Celostna podoba razstave (oblikovanje panojev, plakata, vabila in kataloga) je delo Borisa Blažka iz Goriškega muzeja.

Iz Dobrovega smo razstavo preselili v Novo Gorico, v preddverje arhiva, kjer si jo je še vedno moč ogledati. Zaradi prostorskih omejitev jo je bilo potrebno vsebinsko in oblikovno nekoliko spremeniti.

Aleksandra Pavšič Milost

Aleksander Žižek, Mesto v senci gradu: razstava in razstavni katalog, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 2005, 52 strani

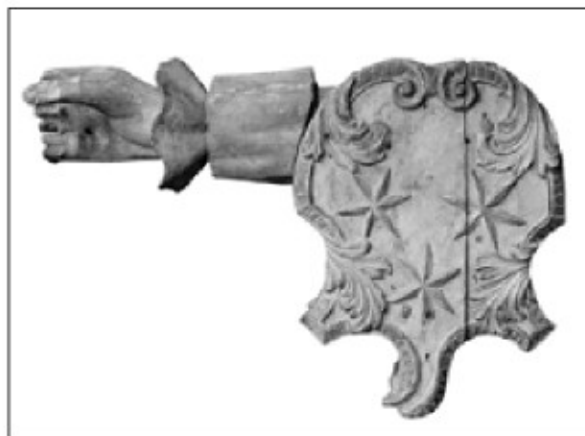
Razstava Mesto v senci gradu

Zgodovinski arhiv Celje je s pridobitvijo novih prostorov prišel do razstavnega prostora, ki mu omogoča širitev dejavnosti tudi na to področje, tako je bilo postavljenih je bilo že kar nekaj uspešnih in odmevnih razstav. Med te vsekakor sodi razstava mag. Aleksandra Žižka z naslovom *Mesto v senci gradu*.

Gradivo za razstavo sta poleg Zgodovinskega arhiva Celje prispevala še oba celjska muzeja, in sicer Pokrajinski muzej (izbor eksponatov je naredila Rolanda Fugger Germadnik) in Muzej novejšje zgodovine.

Razstava nas popelje od "*Samouprave*" na ukaz, ki se začneja s knjigo prepisov celjskih mestnih svoboščin ter še nekaterimi drugimi dokumenti ZAC iz zbirke rokopisov in listin, do *Delovanja mestnih samoupravnih organov*, katerih delo ponazarjajo *Roka pravice s stare grofije* ter dokumenti o delovanju mestnega sveta, do *Visokih mestnih obiskovalcev*, ki jih zaznamujeta predvsem plakat z besedilom zahvale cesarja Franca Jožefa za *prisrčen sprejem in vse manifestacije domoljubja ob njegovem obisku* ter *Knjiga častnih gostov mesta Celje*. Seznanimo se tudi z *Zašlužnimi mestnimi očeti* in častnimi meščani: posebej dragocena in slikovita je diploma častnega meščana dr. Josefa Neckermanna, predstavljena pa je tudi diploma častnega meščana Gustava Stigerja, katere posebnost je, da so v njej fotografije občinskih svetnikov in takratnih celjskih znamenitosti. Obdobje nacionalne nestrpnosti nam predstavi del razstave z naslovom *Najbolj razvpito mesto v monarhiji – druga plat "Neckermannove ere"*. Razstavo je avtor končal z letom 1941 – z vkorakanjem nemških okupacijskih sil v Celje – to prikazujejo tri fotografije, posnete 11. aprila 1941.

Razstava s skrbno izbranimi dokumenti in preostalimi eksponati je zanimiva in poučna tako za preprostega kot tudi za zahtevnejšega obiskovalca. Na ogled bo še do 30. septembra 2005.

Roka pravice – simbol pravosodne oblasti s Stare Grofije

Listina celjskega častnega meščana dr. Josefa Neckermanna

Katalog ob razstavi Mesto v senci gradu

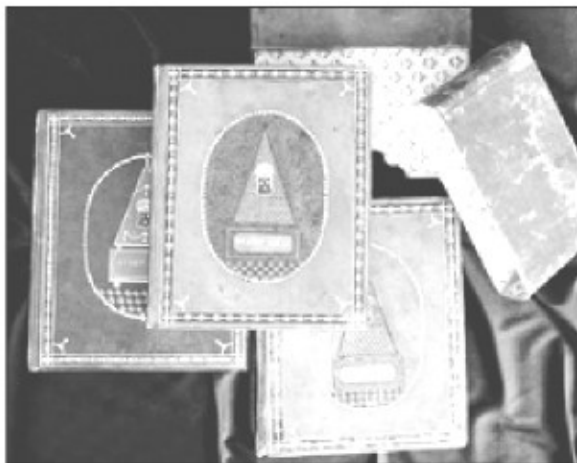
Predstavlja tako besedilno kot slikovno dopolnilo k razstavi.

V prvem poglavju *Nekaj postaj iz zgodovine mestne samouprave v Celju do leta 1941* (str. 7–10) sledimo razvoju mesta od 12. do srede 20. stoletja; torej od srednjeveške naselbine, ki naj bi dobila status trga okrog leta 1300 in status mesta v 15. stoletju; mestna narava naselja je omenjena že v listini o pokneženju Celjskih grofov leta 1436.

Leta 1849 sta bili v skladu s *Provizoričnim zakonom o občinah* ustanovljeni občini Celje – mesto in Celje – okolica, ki sta na lokalnih volitvah naslednje leto dobili vsaka svoje vodstvo. Mestna občina je leta 1867 dobila statut in z njim tudi status avtonomnega mesta. Dvojnost se je končala leta 1935, ko sta bili obe občini združeni. Do leta 1919 je veljalo, da imajo mestno občino v rokah Nemci in okoliško Slovenci.

V tem poglavju se lahko seznanimo tudi z mestno upravo in samoupravo ter z razvojem mesta in meščanstva v osnovnih orisih.

V drugem poglavju (str. 11, 12) so z imeni predstavljeni *Celjski župani in mestni sodniki*; predstavljeni so v kronološkem redu.

Celjske meščanske knjige

Tretje poglavje nas seznanja z uporabljenimi literaturo in nosi naslov *Izbor literature* (str. 13).

V poglavjih: *"Samouprava" na ukaz*, *Delovanje mestnih samoupravnih organov*, *Zaslužni mestni očetje*, *Najbolj razvpito mesto v monarhiji – druga plat "Neckermannove ere"* in *Predmeti iz zbirk Pokrajinskega muzeja Celje* (str. 13–52), so predstavljeni razstavniki eksponati, ki jih spremljata izčrpni opis dokumenta kot takega in kratka vsebina (meščanska prisega Celjanov na str. 24 je navedena v celoti).

Vrednost kataloga ni samo v tem, da predstavlja razstavljene eksponate – ampak predvsem v tem, da gre v bistvu za zahtevnejše strokovno delo na ravni objave virov, ki se tematsko pokrivajo z namenom in vsebino razstave.

Ivanka Zajc-Cizelj

Voda še za v čevelj ni dobra. Razstava, zloženska, zbornik, zgoščanka in okrogla miza na temo poplav v Celju (Mesto v objemu voda – poplave v Celju v 20. stoletju)

Celje z bližnjo okolico je bilo in – kot so pokazala devetdeseta leta prejšnjega stoletja – še vedno je poplavno zelo ogroženo področje. Savinja s pritoki je ob močnejših padavinah grenila življenje ljudi že v rimskem imperiju (leta 270 n. št. je prevračala nagrobnike znamenitih Celjanov), v srednjem veku silila podložnike k odpravljanju posledic povodnji, zapustila kamnito roko, ki kaže višino vode ob poplavi leta 1672 in v 20. stoletju, ironično spremljajoč splošni napredek, udarila z vodno ujmo tudi po trikrat na leto.

Bojana Aristovnik iz Zgodovinskega arhiva Celje in Tatjana Kač iz Osrednje knjižnice Celje sta se odločili za raziskavo in predstavitev te za Celjane žgoče teme. Rezultatom svojega dela, naštetim v podnaslovu, sta dali skupni naslov **Mesto v objemu voda – poplave v Celju v 20. stoletju**.

– V dneh od 21. decembra 2004 do 31. marca 2005 je bila v Zgodovinskem arhivu Celje na ogled razstava, ki je večinoma s fotografskim materialom predstavila ogrožanje življenja v Celju zaradi vode, obseg razlitja voda, škodo, ki jo je povzročila, ter trud ljudi, da bi jo čim prej odpravili in v prihodnosti preprečili novo. Že pri prvi veliki poplavi prejšnjega stoletja v Celju, novembra 1901, je namreč celjski župan pozival deželne oblasti, naj si pridejo ogledat posledice divjanja vode, da pa bi svoje zahteve po regulaciji Savinje podkrepil z materialnimi dokazi, pozval celjske fotografe, naj naredijo čim več posnetkov poplave in njenih posledic.

Med dokumenti je bilo tudi eno od poročil o poplavah iz časa pred 2. svetovno vojno, ki ga je nato zalila poplava leta 1954.

Razstava je prikazala tudi razdejanje, ki ga je poplava leta 1990 pustila za sabo v arhivu celjske bolnišnice. Za obiskovalce izredno zanimiva sta bila filma, ki sta prikazovala obe poplavi iz devetdesetih let: že omenjeno iz leta 1990 in tisto iz leta 1998. Obe sta prizadeli velike dele mesta, voda je segala skoraj meter visoko (ponekod še višje). Zaradi travmatičnih doživetij in majhne časovne oddaljenosti sta pri mnogih še v svežem spominu.

– Ob razstavi je izšla **zloženska**, ki s sicer kratkim besedilom in dobro izbranimi fotografijami obiskovalcu ponuja dobro oporo za podoživljanje obiska arhiva.

– Vsak pomislek na račun skromnosti zloženske pa se razblini ob listanju **zbornika**, ki ga je Zgodovinski arhiv Celje izdal v sklopu dela omenjenih avtoric marca 2005. Osem člankov avtorjev različnih strok osvetljuje poplave iz več zornih kotov. Tatjana Kač in Bojana Aristovnik v prispevku z naslovom *Nezadržno čez bregove strug* podajata zgodovinski okvir poplav na Celjskem v 20. stoletju. Izčrpen in zanimiv prikaz, ki mu gre očitati le to, da ne uporabljata današnjih imen ulic, temveč sodobna, ki so mnogim, zlasti mlajšim, danes neznana.

Bela Bukvič, univ. dipl. inženir v pokoju, v svojem prvem prispevku (*Hudinjina noč*) opisuje svoje doživljanje poplave junija 1954, v drugem (*Savinja pa teče*) pa v izredno lepem jeziku predstavlja svoja razmišljanja o življenju Celjanov z reko in njihove posege vanjo.

Vsebine članka *Nekatere geografske zasnove in značilnosti pogostejših povodnji na območju Celja* ne bi mogli povzeti bolje kot jo je avtor Milan Natek, profesor, strokovni svetnik ZRC SAZU v pokoju, že z naslovom.

Miran Trontelj, univ. dipl. inženir meteorologije v pokoju, je v članku *Poplave in mesečna količina padavin* prikazal vzroke in čas nastanka poplav v zadnjih petdesetih letih na Celjskem.

Podsekretarki ministrstva za okolje oziroma na Agenciji za okolje, univ. dipl. inž. kemije Alenka Zupančič in univ. dipl. inž. gradbeništva Vesna Metelko Skutnik, sta v prispevku *Poplavna varnost Celja* nekoč in danes predstavili ugotovitve, da moramo za izboljšanje varnosti mesta spremeniti celotno življenje in jemati poplave kot del naše stvarnosti.

Janko Franetič, višji referent za zaščito in reševanje pri upravi Republike Slovenije za zaščito in reševanje, Izpostavi Celje, je v prispevku *Zaščita, reševanje in pomoč ob naravnih in drugih nesrečah* predstavil delo Izpostave Celje, ki deluje na območju zahodnoštajerske (celjske) regije, ene izmed najbolj ogroženih v Sloveniji, kar zadeva naravne nesreče, zlasti poplave.

Za arhiviste je zelo zanimiv prispevek *Reševanje poplavljenega arhivskega in knjižničnega gradiva* avtorice doc. dr. Jedert Vodopivec, vodje Centra za konserviranje in restavriranje pri Arhivu Republike Slovenije. Predstavila je vrste poškodb, ki nastanejo na arhivskem in dokumentarnem gradivu ob poplavah, in odpravljanje le-teh.

Zbornik je zgleden primer multidisciplinarne obravnave določenega problema. Bogato je ilustriran s fotografijami poplav različnih letnic in z barvnima zemljevidoma situacije poplavljenega ozemlja Savinje in pritokov leta 1926 in 1998.

– Pred zaključkom razstave sta Zgodovinski arhiv Celje in Osrednja knjižnica Celje 22. marca 2005 pripravila **okroglo mizo** s temo *Poplave v Celju*. V uvodu so prikazali filme, ki jih je arhiv pridobil v sklopu priprav na razstavo. Turistično-propagandnemu filmu, v katerem je upodobljeno Celje tik pred poplavo leta 1954, in filmu o poplavi v Šoštanju leta 1954 je sledil zanimiv filmski zapis snemalca Harija Flisa. Ta je posnel mesto ob poplavah leta 1990 med letenjem z motornim zmajem. Filmski zapis posledic poplave leta 1998 je prispeval tudi Nogometni klub Celje.

Na okrogli mizi so sodelovali avtorji zbornika. Predstavili so svoje članke in vodilna misel ob predstavitvi vseh plati poplav, od zgodovinskih, meteoroloških, v okviru reševanja in načrtovanja, je bila tista, ki jo je nakazal meteorolog Miran Trontelj. Poudaril je, da so poplave, ki med naravnimi nesrečami že tako terjajo največ življenj, zaradi podnebnih sprememb vse pogostejše. Nič kaj tolažilno, še zlasti, če upoštevamo besede mag. Mirana Gajška, ki je povedal, da regijsko sodelovanje glede načrtovanja zaščitnih ukrepov na območju ob Savinji do sedaj še ni obrodilo sadov.

– Ob okrogli mizi je Zgodovinski arhiv Celje izdal tudi **zgoščenko**, ki poleg razstavljenih predmetov na razstavi prikazuje še vrsto fotografij na temo poplav.

Bojan Himelreich

p. Marjan Vogrin, Dragotine škofije Koper, Škofija, Koper 2005, 68 strani

V Vipavi je 14. maja 2005 potekal pastoralni dan koprške škofije, ki je imel namen združiti in povezati vernike v celotni škofiji. Ob tej priložnosti je škofijski arhivar p. Marjan Vogrin v prostorih Škofijske gimnazije v Vipavi pripravil razstavo in vodnik po razstavi, v kateri je prikazal razvoj koprške škofije.

Zgodovina koprške škofije seže namreč daleč nazaj v 6. stoletje, ko jo omenja papež Gregor Veliki (590–604) v svojih pismih, vendar pa je imela škofija zelo majhno ozemlje in je kmalu zaradi pomanjkanja sredstev prenehala delovati. Ponovno je koprška škofija oživela šele leta 1187, ko so prebivalci Kopa zagotovili dohodke, ki so bili potrebni za delovanje in je papež Aleksander III. (1159–1181) podelil oglejskemu patriarhu pravico do imenovanja koprškega škofa.

Ozemlje škofije je bilo zelo majhno, kajti obsegalo je le prostor od Rižane do Dragonje. Škofija je bila upravno razdeljena na mesto in dekanije s sedeži v Piranu, Izoli, Kubedu in Krkavčah. Po letu 1784 so bile priključene še župnije Milje, Osp in Predloka.

V začetku 19. stoletja se je število škofij v Istri zmanjšalo. Koprška je bila tako združena s tržaško, vendar pa je mesto Koper doseglo, da se je novi škof imenoval tržaško-koprski in je bila cerkev v Kopru konkatedralna.

Po prvi svetovni vojni so se v življenje Cerkve močno vpletle italijanske nacionalistične težnje. Ker so bile ukinjene vse slovanske organizacije in društva, je postala Cerkev za nekaj časa edino slovansko zatočišče. Kmalu pa so tudi vanjo posegli fašistični oblastniki, ki so želeli na mestu tržaško-koprškega škofa osebo, ki bo podpirala raznarodovanje slovenskih in hrvaških vernikov. Tako se je moral škof Alojzij Fogar umakniti iz Trsta, da so lahko nastavili škofa, ki je italijanski oblasti bolj ugajal.

Po drugi svetovni vojni se politične in cerkvene meje niso ujemale, zato so bile ustanovljene tri apostolske administrature, in sicer: administratura slovenskega dela goriške nadškofije, administratura slovenskega dela reške škofije in administratura slovenskega dela tržaško-koprške škofije. Administrature so šele z dekretom konzistorialne kongregacije 1. januarja 1965 združili pod enotno cerkveno upravo v Apostolsko administraturo za Slovensko primorje. Meje škofij je bilo mogoče dokončno urediti šele po sprejetju meddržavnega sporazuma med Italijo in Jugoslavijo, ki je bil podpisan leta 1975 v Osimu, ratificiran pa leta 1977. Papež Pavel VI. je 17. oktobra 1977 z bulo "Prioribus saeculi" obnovil koprsko škofijo in jo priključil slovenski metropoliji v Ljubljani.

P. Marjan Vogrin je na razstavi z zemljevidi predstavil območje, ki ga je koprška škofija zavzemala v posameznih zgodovinskih obdobjih, portrete koprških škofov in apostolskih administratorjev: vse od škofa Absalona (1216–1242) pa do pomožnega škofa dr. Jurija Bizjaka, ki je bil imenovan leta 2000. V vitrinah so si obiskovalci lahko ogledali listine, povezane s škofijo: imenovanja škofov, dodelitve raznih materialnih dobrih in župnij. Predstavljena je bila tudi glasbena dediščina, in sicer: antifonarij iz 15. stoletja ter zapuščine koprških organistov in skladateljev. Obiskovalci pa so v vitrini lahko občudovali tudi dva škofovska prstana. Na ogled sta bila namreč: škofovski prstan, dar papeža Pavla II., ki je bil najden v sarkofagu leta 1969, in prstan škofa dr. Janeza Jenka.

Prikazana razstava je na kratko predstavila dolgo zgodovino koprške škofije v ohranjenih dokumentih in

predmetih. Njen namen, da bi približala preteklost sedanjim vernikom koprške škofije, je bil več kot dosežen, saj si jo je ogledalo okrog 800 ljudi, ki so se na ta dan zbrali v Vipavi.

Marija Čipič Rehar

Razstava ob 50-letnici priključitve cone B STO k Jugoslaviji

Polpreteklo zgodovino slovenske Istre je nedvomno najmočneje zaznamoval podpis Londonskega memoranduma, ki je pravno prinesel konec Svobodnega tržaškega ozemlja in razširitev jugoslovanske civilne uprave na območje dotodanje vojaške cone B STO, dejansko pa priključitev ozemlja Jugoslaviji oz. cone A Italiji. Pokrajinski arhiv Koper je dogodek zaznamoval s postavitevjo razstave in izdajo zbornika. Nosilka projekta obeležitve te pomembne obletnice je bila naša ustanova, vendar je bil celoten projekt zasnovan v sodelovanju z Domoznanskim oddelkom Osrednje knjižnice Srečka Vilharja v Kopru ter nekaterimi posamezniki in kulturnimi ustanovami slovenske Istre in širšega slovenskega prostora. Omejili smo se na prikaz slovenskega dela cone B STO. Odprtje dveh dopolnjujočih se razstav v Pokrajinskem arhivu Koper in Osrednji knjižnici Srečka Vilharja v Kopru z naslovom *Cona B Svobodnega tržaškega ozemlja (1947–1954) Zona B del territorio libero di Trieste* je bilo 25. oktobra 2004, na dan jugoslovanske ratifikacije memoranduma. Osrednja razstava, ki je bila posvečena zgodovinskemu orisu nastanka STO in življenja v njem, je bila v arhivu, razstava v knjižnici, ki so jo pripravili delavci Domoznanskega oddelka, pa je bila posvečena predstavitvi odmevov na ukinitvev STO in priključitev dela ozemlja Jugoslaviji in Italiji v tedanjem slovenskem in italijanskem tisku. Slavnostni govornik na odprtju razstave je bil zgodovinar dr. Boris M. Gombač, ki je kritično orisal dogajanja od leta 1918, ko je italijanska vojska zasedla Trst in sosednje območje, do ukinitve STO oktobra leta 1954 ter aktualiziral dogajanje ob obletnici priključitve v italijanski javnosti.

Ker je sicer kratkotrajna, le sedem let trajajoča politična tvorba Svobodnega tržaškega ozemlja pustila globoke sledi v življenju in delu tako istrskega kot tudi tržaškega prebivalstva, sta avtorici razstave Zdenka Bonin in Nada Čibej želeli z arhivskim gradivom sodobnikom obuditi spomine na doživeto obdobje, mlajšim generacijam pa približati čas, ki je v marsičem vplival na kasnejše življenje in celotni razvoj tega območja. 196 dokumentov, razvrščenih na 20 panojih, je tako pričalo o življenju ljudi na območju slovenskega dela cone B STO od njenega nastanka 1947 do ukinitve leta 1954. Življenjski utrip območja je bil prikazan v obliki delovanja posameznikov in društev v kulturnemu, šolskem in zdravstvenem življenju. Ker je območje pravnoformalno delovalo kot svoja država in je nekaj časa imelo svoj lastni denar, so bila na posebnem panoju predstavljena vsa plačilna sredstva, ki so jih uporabljali v coni B STO, in vse redne in priložnostne znamke, kar jih je izdala koprška poštna uprava. Razstavo so začeli panoji, namenjeni geografski označitvi območja, pariški mirovni konferenci in ustanovitvi STO ter statističnemu pregledu, zaključevali pa so jo dokumenti o Londonskem memorandumu. Predvajani filmski posnetki Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije o predvolilnem zborovanju v Kopru leta 1950, življenju v istrskih mestih in zaledju v prvih letih nastanka STO ter zborovanju na Okroglici septembra leta 1953, so razstavo popestrili in jo bolje umestili v tedanji prostor in čas. Posvečena je bila ljudem in dogajanjem, ki so zaznamovali novejšo zgodovino slovenske Istre.

Razstavljene dokumente hranijo Pokrajinski arhiv Koper, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper, Arhiv Republike Slovenije, Inštitut za narodnostna vprašanja Ljubljana, Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije, OŠ Aleša Beblerja v Hrvatinih, OŠ Dekani, OŠ Oskarja Kovačiča iz Škofij in OŠ Vojke Šmuc iz Izole, Pokrajinski muzej Koper, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran ter posamezniki: Ivan Nanut, Marcel Fičur, Marjan Križman, Nada Morato in Ofelia Bonin.

Zdenka Bonin, Mirjana Kontestabile Rovis

Razstava "Učitelj naj bo"

V letu 2004 je PAK gostoval z razstavo "Učitelj naj bo" v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani in razstavo Hrpelje skozi čas v Kulturnem domu v Hrpeljah. Razstava "Učitelj naj bo", ki jo je pripravila Mirjana Kontestabile Rovis ob 130-letnici koprškega učiteljskega in je bila postavljena oktobra leta 2003 ob nastanku Univerze na Primorskem, je od 19. novembra do 31. aprila gostovala v Slovenskem šolskem muzeju. Razstava je bila postavljena skupaj z razstavo Šola in znanje skozi čas, ki jo je pripravil ljubiteljski zbiralec iz Kopra Janez Janežič. Oba avtorja sta pripravila zgi-banko; izdal jo je Slovenski šolski muzej.

Učiteljsiše v Kopru ima za Slovensko Istro poseben pomen, saj je to prva srednja šola, na kateri je pouk potekal tudi v slovenščini. Generacije učiteljev, ki so končale koprsko učiteljsiše, so Slovenski Istri dale vrsto narodnih buditeljev in politikov, ki so z ustanavljanjem bralnih in gospodarskih društev ter hranilnic spodbudili kulturno in gospodarsko rast; prekinila jo je prva svetovna vojna in potem italijanska fašistična oblast, ki je ukinila slovensko šolstvo. Šele leta 1947 je v Portorožu začelo delovati slovensko učiteljsiše; v 90-ih letih je preraslo v visokošolsko izobraževanje. Razstava skuša povezati 130-letno tradicijo slovenskega izobraževanja učiteljstva in ga povezuje tudi z nastankom Univerze na Primorskem.

Na prvih petih plakatih so prikazani učiteljsiše, stavba, seznam predmetov, razna spričevala, redovalnice, sezname učbenikov ter program slovenskega jezika, seznam štipendij ter fotografije znanih profesorjev in dijakov v obdobju Avstrije. Šesti pano predstavlja temachno obdobje italijanske oblasti, ko je fašizem z Gentilejevo reformo povsem zatrl slovensko šolstvo. Na sedmem panoju pa je predstavljeno partizansko šolstvo, ki je vzniknilo leta 1943 po kapitulaciji Italije. Preostali trije panoji so namenjeni obnovi slovenskega šolstva v Istri po letu 1945 in prikazu razvoja učiteljskega izobraževanja od povojnih časov do danes, ko je srednješolsko izobraževanje preraslo v visokošolsko.

Zdenka Bonin, Mirjana Kontestabile Rovis

Razstava Hrpelje skozi čas

V prostorih Kulturnega doma v Hrpeljah je bila postavljena ob 700. obletnici prve omembe Hrpelj in je bila na ogled od 24. aprila do 5. maja 2004. Zgodovino Hrpelj je zaznamovali bližina Trsta in slovensko-italijanske meje, katere pomen se je povsem spremenil z vstopom Slovenije v EU. Tako postajajo stiki z občino Dolina, v kateri živijo zamejski Slovenci, ponovno živahni.

Razstavo sta v sodelovanju PAK-a in Kulturnozgodovinskega društva v Hrpeljah postavila Vladimir Grželj in Mirjana Kontestabile Rovis. Na razstavi sta bili v ospredju predvsem slikovno in fotografsko gradivo Hrpelj, predstavljeno je bilo v obliki reprodukcij približno 200 starih zemljevidov, dokumentov, fotografij in razglednic, ki pričarajo zgodovinski razvoj kraja in značilnosti njegovih posameznih obdobj. Ob razstavi je izšla monografija z naslovom *Kronika Hrpelj*; v njej je objavljenih veliko razstavljenih fotografij in dokumentov. Urednica je bila Mirjana Kontestabile Rovis. V knjigi so najprej predstavljene geografske značilnosti Hrpelj ter krajši zgodovinski oris obdobja od prvih naselbin do danes, nato pa sledijo društvena, cerkvena, šolska in gospodarska kronika kraja ter popisi prebivalcev.

Zdenka Bonin, Mirjana Kontestabile Rovis

Ervin Hartman starejši; glasbeni učitelj, dirigent in skladatelj (1904–1988)

Ob stoti obletnici rojstva Ervina Hartmana starejšega so v razstavišču Pokrajinskega arhiva Maribor pripravili razstavo o njegovem življenju in delu. Izšel je tudi katalog k razstavi, zvezek XX, v katerem je v uvodniku direktorica Pokrajinskega arhiva Maribor, mag. Slavica Tovšak, omenila, katere pomembne osebnosti in družinske fonde hrani mariborski arhiv ter pojasnila njihovo vrednost za zgodovino. Ervin Hartman mlajši je prispeval očetov življenjepis z natančnim orisom njegove glasbene poti. V katalogu je tudi tabelarično prikazan glasbeni opus Ervina Hartmana starejšega, ki poleg naslova skladb navaja še zvrst, zasedbo in leto nastanka. Naveden tudi seznam skladb, ki so jih izvajali pod njegovim vodstvom, in sicer po posameznih letih. Vladimir Klinar, dolgoletni predsednik KUD-a Pošta Maribor, Janez Karlin, častni predsednik Zveze kulturnih društev Maribor, ter Matjaž Drevenšek, izredni profesor na Akademiji za glasbo, so zapisal svoje spomine na Hartmana. Razstava, ki jo je ob pomoči arhivista Jureta Mačka pripravil Ervin Hartman mlajši, je prikazala številne fotografije, note, plakate, priznanja pa tudi nekatere predmete, med katerimi je bil posebno zanimiv pisalni stroj za pisanje not.

Mojca Horvat

Mariborska društva in društveno življenje pred drugo svetovno vojno

Arhivist Jure Maček je na razstavi predstavil 19 različnih društev, katerih dokumente hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Gre za pester izbor društev – narodnih, političnih, kulturnih, športnih, glasbenih itd., in sicer tako slovenskih kot nemških. Vsako društvo je predstavljeno s kratkim historiatom in nekaterimi značilnimi dokumenti: *Slovanska čitalnica v Mariboru*, *Bralno in pevsko društvo Maribor*, *Dramatično društvo v Mariboru*, *Slovensko politično društvo v Mariboru*, *Zgodovinsko društvo v Mariboru*, *Muzejsko društvo v Mariboru*, *Glasbena matica Maribor*, *Nemško moško pevsko društvo Maribor*, *Jugoslovansko-češkoslovaška liga*, *Sokolsko društvo Maribor – matica*, *Športno društvo Maribor*, *Slovenski športni klub Maraton*, *I. delavsko kolesarsko osrednje društvo za Slovenijo v Mariboru*, *Kolesarski klub Edelweiss 1900*, *Profesorsko društvo – pododbor Maribor*, *Zveza jugoslovanskih železničarjev – podružnica Maribor*, *Društvo za podporo revnih učencev na ljudskih in meščanskih šolah v Mariboru*, *Društvo za varstvo deklet v Mariboru*, *Schlaraffia Marpurghia*.

Ob razstavi je izšel tudi Katalog (zvezek XXI), v katerem je v uvodnik mag. Slavica Tovšak opozorila na problematiko prevzemanja društvenih fondov v arhive, Jure Maček pa je v svojem prispevku označil

Izlet članov I. delavskega kolesarskega osrednjega društva za Slovenijo v Mariboru v Gradec, 1925, (Pokrajinski arhiv Maribor, Fototeka, inv. št. 4522).

splošno življenje društev na območju današnje Slovenije, nato pa natančneje opisal razmere v Mariboru pred prevratom in po njem, ter vse do druge svetovne vojne, ko so vsa obravnavana društva doživela isto usodo – ukinil jih je od šefa za civilno upravo pooblaščen ukinitveni komisar za društva, organizacije in združenja na Spodnjem Štajerskem.

Mojca Horvat

Naših 180 let, Impol, d.o.o.

Pokrajinski arhiv Maribor je ob 180-letnici podjetja Impol, d.o.o. iz Slovenske Bistrice sodeloval pri pripravi razstave v Graslovem stolpu v Slovenski Bistrici, na kateri so predstavljena tri obdobja Impola od leta 1825 do 2005.

V prvem delu je zajeta 120-letna zgodovina Impola, ki se je iz fužine, katere prvi lastnik je bil grof Ignac Attems, postopoma preoblikovala v Industrijo metalnih polizdelkov Impol, kakor je Vlada FLRJ po drugi svetovni vojni poimenovala tovarno. Razstavljeni so razni dokumenti, ki jih deloma hrani arhiv Impola deloma pa se nahajajo v Pokrajinskem arhivu Maribor: razne pogodbe, fotografije, načrti, certifikati, katalogi izdelkov idr.

Drugi del razstave predstavljajo dokumenti o ustanovitvi Impola: razne evidence o poslovanju, porabljenih sredstvih, zalogah izdelkov, ne manjkajo pa niti fotografije in razni izdelki iz aluminija, ki jih izdelujejo v Impolu.

V tretjem delu razstave srečamo najboljše fotografije z natečaja Podobe Impola, ki prikazujejo delo v Impolu danes, dodane pa so še aluminijaste skulpture akademskega kiparja Vasilija Četkovića Vaska.

Razstavo sta pripravila arhivar Miran Tolar iz družbe Unidel, d. o. o. ter arhivist in bibliotekar Leopold Mikec Avberšek iz Pokrajinskega arhiva Maribor.

Mojca Horvat

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE

1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
telefon: (01) 241 42 00
e-pošta: andrej.nared@gov.si
domača stran: www.arhivsko-drustvo.si

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

3000 Celje, Teharska cesta 1
telefon: (03) 428 76 40
telefaks: (03) 428 76 60
e-pošta: zg.arhiv-celje@guest.arnes.si
domača stran: www.zgarhiv.celje.si

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Kapodistrijsov trg 1
telefon: (05) 627 18 24
telefaks: (05) 627 24 41
e-pošta: arhiv.koper@guest.arnes.si
domača stran: www.arhiv-koper.si

Enota Piran

6330 Piran, Župančičeva 4
telefon: (05) 673 28 41

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Trg Brolo 11
telefon: (05) 611 72 04
telefaks: (05) 627 10 59
e-pošta: arhiv.kp@rkc.si
domača stran: www.rkc.si/arhiv-kp/

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

1000 Ljubljana, Mestni trg 27, p.p. 373
telefon: (01) 306 13 06, 306 13 03
telefaks: (01) 426 43 03
e-pošta: zal@zal-lj.si
domača stran: www.zal-lj.si

Enota za Gorenjsko

4000 Kranj, Savska cesta 8
telefon: (04) 280 59 00
telefaks: (04) 202 44 48

Enota za Dolenjsko in Belo krajino

8000 Novo mesto, Skalickega 1
telefon: (07) 394 22 40
telefaks: (07) 394 22 48

Enota v Škofji Loki

4220 Škofja Loka, Partizanska c. 1c
telefon: (04) 506 07 00
telefaks: (04) 506 07 08

Enota v Idriji

5280 Idrija, Prelovčeva ulica 2
telefon: (05) 372 22 70
telefaks: (05) 372 22 71

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

1000 Ljubljana, Krekov trg 1
telefon: (01) 433 70 44
telefaks: (01) 439 64 35
e-pošta: nalj@siol.net

**ZGODOVINSKI ARHIV IN MUZEJ
UNIVERZE V LJUBLJANI**

1000 Ljubljana, Kongresni trg 12
telefon: (01) 241 85 80
telefaks: (01) 241 86 60

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Glavni trg 7
telefon: (02) 228 50 00
mobilni telefon: 031 314 771
telefaks: (02) 252 25 64
e-pošta: slavica.tovsak@pamb.pokarh-mb.si
domača stran: www.pokarh-mb.si

Enota za koroško območje

2390 Ravne na Koroškem, Čečovje 12
telefon: (02) 822 05 29

Enota za Prekmurje

9220 Lendava, Glavna ulica 5
Dolina pri Lendavi
telefon: (02) 575 14 05
telefaks: (02) 575 14 03

ŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Koroška cesta 1
telefon: (02) 251 76 90
telefaks: (02) 252 30 92
e-pošta: skofijski.arhiv@slomsek.net
domača stran: www.slomsek.net

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI

5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelju 3
telefon: (05) 302 77 37
telefaks: (05) 302 77 38
e-pošta: pang@guest.neticom.si
domača stran: www.pa-ng.si

ZGODOVINSKI ARHIV PTUJ

2250 Ptuj, Muzejski trg 1
telefon: (02) 787 97 30
telefaks: (02) 787 97 40
e-pošta: zgod.arhiv-ptuj@guest.arnes.si
domača stran: www.poetovio.net/portal

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

1127 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p.p. 21
telefon: (01) 241 42 00
telefaks: (01) 241 42 69
e-pošta: ars@gov.si
domača stran: www.gov.si/ars/index.html

Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo I

1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
telefon: (01) 241 42 93, (01) 241 42 91

Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II

1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
telefon: (01) 241 42 89

Arhivski center za strokovni razvoj

1000 Ljubljana, Zvezdarska 1
telefon: (01) 241 42 14
telefaks: (01) 241 42 69
e-pošta: vladimir.zumer@gov.si

**INŠPEKTORAT ZA PODROČJE
KULTURNE DEDIŠČINE**

1000 Ljubljana, Slovenska cesta 27
telefon: (01) 478 25 17
telefaks: (01) 478 25 20